

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

KADIN - ERKEK EŞİTLİĞİNE DOĞRU YÜRÜYÜŞ: EĞİTİM, ÇALIŞMA YAŞAMI VE SİYASET

Aralık 2000

(Yayın No. TÜSİAD-T/2000-12/290)

Meşrutiyet Caddesi, No.74 80050 Tepebaşı/İstanbul
Telefon: (0212) 249 07 23 • Telefax: (0212) 249 13 50

© 2000, TÜSİAD

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSEK.'nu uyarınca, kullanılmazdan önce hak sahibinden 52. Maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça, hiçbir şekil ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralanmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

ISBN : 975-8458-10-8

Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş.

ÖNSÖZ

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin var olduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelere sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanı sıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılabilecek ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

Türkiye’de kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, temel toplumsal güçlenme alanları olan eğitim, çalışma hayatı ve siyasette karar alma süreçlerine kadınların eşit katılımının önündeki engellerin belirlenmesi ve bu engellerin aşılması için çözüm önerilerinin hayata geçirilmesi ülkemiz gündeminde öncelikle ele alınması gereken bir konudur. Bu konuya eğilirken, dünyadaki küreselleşme süreci ve bu süreçte uluslararası rekabet gücünün artırılması hedefi de dikkate alınmalıdır .

"Küreselleşme süreci" uluslararası güç dengelerinin ve bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ortaya çıkarttığı bir gerçek olup, liberal ekonomi ve liberal siyaset yaklaşımlarını dünyada genelleştirmekte, bu gelişmelere ayak uyduran ülkelerde ise, hem demokrasinin hem de ekonomik ve sosyal hayatın gelişmesine imkan sağlayarak ülkenin genel refah düzeyini yükseltmektedir. Türkiye artık, bazı göstergeleri itibariyle gelişmekte olan bir ülke görünümünü arz etse de, bölgedeki karşılaştırmalı siyasi ve ekonomik üstünlüğü, AB ile gerçekleştirmiş olduğu Gümrük Birliği ve nihayet AB’ye tam üye adaylığı yoluyla bölgesel jeopolitik bir güç olma yolunda hızlı adımlar atmasına paralel olarak demokrasisini, insan haklarını, ekonomisini her gün olumlu bir yöne doğru geliştirmektedir. Bu bağlamda, ülkemizde kadınların da, eğitim, çalışma yaşamı ve siyasette hak ettikleri yeri almaları gerekir. Bu yaklaşım, aynı zamanda rekabet gücü arayışı içerisinde, esnek bir istihdam yapısında işgücüne nüfusun katılım oranının artırılmasının gerektiği bir ortamda ekonomik bir zorunluluğun da ifadesidir .

Türkiye’de sağlıksız kamu maliyesi, devletin sağlık, eğitim, adalet gibi asli görevlerini hakkıyla yerine getirememesi, bireysel ve bölgesel gelir dağılımını düzeltici sosyal programlara bütçe ayıramaması, çevre politikalarına hassasiyet göstermemesi, demokrasimizdeki yetersizlikler, toplumsal uzlaşmanın siyasi yozlaşma ve yolsuzluklar nedeniyle sağlanamaması gibi nedenlerin, ülkemizin küreselleşme sürecinde

alması gereken yeri geciktirdiğini kabul etmemiz gerekir. Dolayısıyla, TÜSİAD'ın bir seminerine katılan OECD yetkilisinin söylediği gibi "küreselleşme kendi evimizin içinden başlamaktadır" (globalization begins at home). TÜSİAD, Türkiye'nin her konuda uluslararası standartlara gelmesi ve ekonomisinin uluslararası rekabet gücünü sağlaması gerektiğini savunagelmiştir .

Uluslararası rekabet gücünün kazanılması için yeni ekonominin koşullarına uyum sağlanması önem kazanmaktadır. Yeni ekonomi; yönetim ve işletme teknikleri ve kullandığı teknolojiler açısından daha fazla girişimcilik, piyasa şartlarına daha hızlı uyum ve üretim tekniklerinde daha fazla esneklik gerektirmektedir. Üretimde esneklik süreçleri çağdaş çalışma hayatının vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir. Bu alanda katedilecek mesafe Türkiye'de girişimciliği geliştirecek ve istihdam ve üretim artışı sağlayarak uluslararası rekabet gücünü arttıracaktır .

Kadın-erkek eşitliğinin sadece ulusal değil, uluslararası boyutta da bir hedef haline geldiği dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Türkiye'nin üyesi bulunduğu Birleşmiş Milletler Örgütü ve üye adayı olduğu Avrupa Birliği tarafından geliştirilen kadın-erkek eşitliği politikaları evrensel bir yaklaşımı ortaya koymakta ve bu yaklaşımın gereği olarak, kadınların fırsatlardan eşit yararlanması ve eşit muamele görmesi yolunda ülkemizde de geç kalınmış olunan bu alanda hızlı adımlar atılması kaçınılmaz hale gelmektedir .

Bu düşünceden hareketle TÜSİAD, ülkemizde özellikle son yıllarda kadın araştırmaları alanında nicelik ve nitelik olarak giderek gelişen çalışmalarını da göz önünde bulundurarak, bir rapor hazırlanmasını ve kamuoyunun dikkatinin bu konuya yoğunlaştırılmasını hedefledi. Bu raporun yazım aşamasından önce, TÜSİAD tarafından, 5 Mayıs 2000 tarihinde, bu alanda çalışmalar yapan ve değerli bilgi birikimine sahip olan akademik çevreler, sivil toplum örgütleri ve ka-

mu kuruluşlarından katılımcıların biraraya geldiği bir çalışma toplantısı düzenlendi. Anılan kesimlerden yaklaşık otuz katılımcının yer aldığı toplantının ilk bölümünde, kadın-erkek eşitliği konusunda genel görüşler paylaşıldı. Ardından, katılımcılar, "Eğitimde Kadın", "Çalışma Alanında Kadın" ve "Siyasette Kadın" başlıkları altında oluşturulan çalışma gruplarına ayrıldılar. Toplantının son bölümünde, çalışma gruplarında tartışılarak hazırlanan sonuç bildirimleri tüm katılımcılara sunuldu ve görüş ve değerlendirmelerin paylaşılmasıyla toplantı sona erdi.

Bu toplantı, konuyla ilgili tarafları biraraya getirerek bir fikri alış verişi ve tartışma ortamı yaratması, çalışma gruplarında hazırlanan bildirimlerde ortaya konan görüşlerin, hazırlanması planlanan TÜSİAD raporunun çerçevesinin oluşmasına katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır. Bu vesileyle TÜSİAD, toplantıya katılan (isme göre alfabetik sırayla) Akın Atauz'a (Plancı-araştırmacı), Aksu Bora'ya (Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Uzmanı), Doç. Dr. Ayda Eraydın'a (ODTÜ Öğretim Üyesi), Doç. Dr. Ayşe Kadioğlu'na (Sabancı Üniversitesi Öğretim Üyesi), Ayşe Karaduman Taş'a (DİE Toplumsal Yapı ve Kadın İstatistikleri Şube Müdürü), Doç. Dr. Belkis Kümbetoğlu'na (Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi), Berna Türkili'ye (KA-DER MYK-GYK Üyesi), Dr. Çağlayan Kovankaya'ya (Mimar Sinan Üniversitesi Öğretim Üyesi), Doç. Dr. Fatma Gök'e (Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi), Prof. Dr. Feride Acar'a (ODTÜ Öğretim Üyesi), Firdevs Gümüüşoğlu'na (Kadınlar Dünyası Dergisi Yazı İşleri Müdürü), Güzin Yamaner'e (Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi), Prof. Dr. Hacer Ansal'a (İTÜ Öğretim Üyesi), Hanife Aliefendioğlu'na (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Sosyolog), İlknur Yüksel Alyanak'a (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Proje Koordinatörü Asistanı), Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu'na (Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişki -

leri Bölüm Başkanı), Nazik Işık'a (DPT Planlama Uzmanı), Necla Zarakol'a (Zarakol İletişim Hizmetleri Yönetim Kurulu Başkanı), Prof. Dr. Mine Tan'a (Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi), Yrd. Doç. Dr. Serpil Çakır'a (İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi), Doç. Dr. Serpil Sancar Üşür'e (Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi), Sunay Karamık'a (KA-DER Genel Sekreteri), Prof. Dr. Şemsa Özar'a (Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi), Şengül Akçar'a (Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı Başkanı) ve Doç. Dr. Yıldız Ecevit'e (ODTÜ Öğretim Üyesi) teşekkürlerini sunar.

TÜSİAD'ın, Türkiye'de kadınların eğitim, çalışma hayatı ve siyasette karar alma süreçlerine eşit katılımlarının sağlanması için, uluslararası alanda oluşan kadın-erkek eşitliği politikalarını da dikkate alarak çözüm önerilerini sunmak amacıyla hazırlanan, "Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset" adlı raporu üç bölümden oluşmaktadır. "Eğitimde Kadın-Erkek Eşitliği ve Türkiye Gerçeği" başlıklı bölüm, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mine Tan tarafından; "Çalışma Yaşamında Kadın Emeginin Kullanımı ve Kadın-Erkek Eşitliği" başlıklı bölüm, ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Yıldız Ecevit tarafından ve "Siyasal Süreçlere Katılımda Kadın-Erkek Eşitliği" başlıklı bölüm, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Serpil Sancar Üşür tarafından yazılmıştır.

Ülkemizde kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, hükümetlerin, sivil toplum örgütlerinin, akademik çevrelerin ve ilgili tüm toplum kesimlerinin kesintisiz çabaları ile mümkün olabilecektir. Bu yöndeki çalışmalara katkıda bulunacağı inancıyla, "Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset" adlı raporumuzu kamuoyuna sunarız.

Aralık 2000

ÖZGEÇMİŞLER

Prof. Dr. Mine Göğüş Tan

Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Yüksek lisans öğrenimini Fullbright bursuyla, Washington State University'de Genel Sosyoloji-Sosyoloji alanında yaptı. Doktora öğrenimini Hukuk Sosyolojisi alanında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bitirdi. Cambridge Üniversitesi'nde bir yıl süreyle misafir öğretim üyesi olarak bulundu. 1978'de "Ekonomik Yaşamda Cinsel Farklılaşma ve Eğitimin Etkisi" konulu teziyle Eğitim Sosyolojisi alanında doçent oldu. 1988 yılında profesörlüğe yükseltildi. Halen Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde öğretim üyesi olup aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nda da yüksek lisans dersleri vermektedir.

Prof. Dr. Mine Göğüş Tan'ın başlıca yayınları kadın ve eğitim, çocukluk tarihi ve eğitim sosyolojisi kuramları konularındadır.

Doç. Dr. F. Yıldız Ecevit

Lisans öğrenimini Hacettepe Üniversitesi'nde tamamladı. Lisansüstü öğrenimini İngiltere'de Kent Üniversitesi'nde sürdürerek bu üniversiteden Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji dalında doktora derecesi aldı. Halen Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir. Aynı zamanda bu üniversitenin Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programında 1994 senesinden bu yana dersler vermektedir.

Doç. Dr. Yıldız Ecevit'in kadın emeği, kadın örgütlenmesi ve Türkiye'de kadın çalışmaları alanlarında çeşitli araştırmaları ve yayınları bulunmaktadır.

Doç. Dr. Serpil Sancar Üşür

Doç. Dr. Serpil Sancar Üşür, 1975 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. 1989 yılında siyaset bilimi doktoru, 1997 yılında siyaset kuramı alanında doçent ünvanı aldı. Halen Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Öğretim Üyesi olan Serpil Sancar Üşür, aynı zamanda Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Başkanlığı ve Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Uygulama Merkezi (KASAUM)'nin Müdürlüğü görevlerini de yürütmektedir.

Siyaset kuramları, toplumsal cinsiyet, sosyal bilimlerde metodoloji ve yorum konularında ders vermekte olan Sancar Üşür'ün kadın ve siyaset konularında çeşitli araştırma ve yayınları bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	17
--------------------	-----------

BÖLÜM 1:

EĞİTİMDE KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ VE TÜRKİYE GERÇEĞİ	21
---	-----------

1. Giriş	23
-----------------------	-----------

1.1. Eğitim Nedir: Sihirli Değnek?.....	23
1.2. Eğitim Kadınlar İçin Neden Önemlidir?.....	25
1.3. Eğitimin Kadın Yaşamındaki İzdüşümleri.....	28
1.4. Tarihsel Arkaplan	30
1.5. Aldığımız Yol.....	32

2. Neredeyiz? Saptamalar	33
---------------------------------------	-----------

2.1. Okuryazarlık: Bir Kadın Sorunu.....	33
2.2. Okullaşma: Bir Kız Çocuk Sorunu.....	35
2.3. Okul Ömür Süresi Beklentisi: Dönüştürülebilir	37
2.4. Okulöncesi Eğitim: Yetersizlik.....	38
2.5. İlköğretim: Kız Çocuklar Hâlâ Eşit Katılmıyor.....	40
2.6. Ortaöğretim/Mesleki Teknik Eğitim: Hem Geleneksel Hem Dinsel.....	44
2.7. Yükseköğretim: Uzun Yolun Sonundaki Kadınlar	49
2.8. Kamu Okulları ve Özel Okullar: Ya Cemaat Okulları?	53
2.9. Destek Mekanizmaları: Kadınlar İçin Daha Az	54
2.10. Yaygın Eğitim: Yaygın, Çeşitli ve Dağınık	56
2.11. Öğretmenlik: Bir Kadın Mesleği mi?.....	59
2.12. Kadın Akademisyenler: Mutlu Azınlık mı?	61

3. Neden Buradayız? Sorunlar	64
---	-----------

3.1. Türkiye’de Kadınların Eğitime Ulaşımındaki Sorunlar	64
3.1.1. Eğitimin Genel Görünümü ve Eğitime Ayrılan Pay	64

3.1.2. Okulöncesinde ve Destek Bakımında Kısıtlar	65
3.1.3. Sekiz Yıllık Zorunlu Eğitim Ne Durumda?.....	66
3.1.4. Mesleki Teknik Öğretimde Aşınma.....	67
3.1.5. Eğitimin Sınırlı Karşılığı.....	68
3.1.6. Kadınların Eğitimle İlişkisinin Tarihsel Ardalanı: Kalkınma ve/veya Özgürleşme.....	70
3.1.7. Toplumsal/Ekonomik Sorunlar, Kültürel Değerler, Evişi Sorumlulukları.....	71
3.2. Eğitimin Yapısından, Süreçlerinden, İçeriğinden Kaynaklanan Sorunlar.....	76
3.2.1. Yapı	78
3.2.1.1. Okulun Soğuk İklimi.....	78
3.2.1.2. Kadın Öğretmenler.....	79
3.2.1.3. Yönetici Profili: Karar ve Yetki Konumlarında Eşitsizlik, Erkeklerin Üniversitesi.....	81
3.2.1.4. Fiziksel Soyutlamalar, Mekan Düzenlemeleri.....	82
3.2.2. Süreçler	83
3.2.2.1. Bölümlere Ayrılma.....	83
3.2.2.2. Öğretmen Beklentileri ve Derslik Etkileşimleri.....	84
3.2.2.3. Denetim.....	86
3.2.3. İçerik.....	87
3.2.3.1. Bilginin Tabanı	87
3.2.3.2. Ders Programları.....	88
3.2.3.3. Kitaplar.....	91
3.2.3.4. Yaygın Eğitim Anlayışı	92
4. Sonuç: Hedefe Nasıl Ulaşırsınız?	95
4.1. Eğitimin İdeolojisi: Kadınlar İçin de Meritokrasi mi?.....	95
4.2. Politikalar ve Öneriler.....	97
4.2.1. Katılımcı Politikalar	98
4.2.2. Dönüştürücü Politikalar	104
Kaynakça	111

BÖLÜM 2:

ÇALIŞMA YAŞAMINDA KADIN EMEĞİNİN KULLANIMI VE

KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ.....117

1. Kadınlar İçin ‘Çalışma’nın Anlamı119

2. Makro-Ekonomik Ardalan121

2.1. Küreselleşme.....121

2.1.1. Uluslararasılaşma121

2.1.2. Yeniden Yapılanma122

2.2. Yapısal Uyum Politikaları.....122

2.3. Üretimin Yeniden Örgütlenmesi ve Emegın Esnekleşmesi.....124

2.4. Makro-Ekonomik Değişmelerin Kadınlar Üzerine Etkileri.....126

3. Durum: Türkiye’de Kadın Emegı Kullanımının Boyutları.....128

3.1. Kadınların İşgücüne Katılımları ve İstihdamları ile İlgili

Temel Eğilim ve Örüntüler128

3.1.1. İşgücüne Katılımın Genel Örüntüsü.....128

3.1.2. Kentsel ve Kırsal Alanlarda İşgücüne Katılım Örüntüsü.....130

3.1.3. Yaşa Göre İşgücüne Katılım Örüntüsü130

3.1.4. Eğitim Düzeyine Göre İşgücüne Katılım Örüntüsü.....132

3.1.5. Ekonomik Sektörlere Göre Çalışma Örüntüsü136

3.1.6. Mesleklere Göre Çalışma Örüntüsü140

3.1.7. İsteki Duruma Göre Çalışma Örüntüsü144

3.2. İşsizlik.....148

4. İşgücü Piyasası Dışında Kalan Kadın Emegı ve

Dışta Kalışın Nedenleri153

4.1. Kadın Emegının Sunumu İle İlgili Nedenler.....153

4.1.1. Kentlere Göç.....153

4.1.2. Eğitim Düzeyi154

4.1.3. Kadınların Yeniden Üretim İle İlgili Sorumlulukları.....156

4.1.4. Kadınların Tercihleri.....158

4.2. Kadın Emegine Talep İle İlgili Nedenler.....160

5. Çalışan Kadınların Çalışma Yaşamına İlişkin Sorunları ve Karşılaştıkları Engeller	161
5.1. Kadınların Enformel Sektörde ve Standart Olmayan İş Türlerinde Çalışması.....	161
5.1.1. Ev Eksenli Çalışma: Ev İşleri.....	163
5.1.2. Ev ve Büro Hizmetinde Çalışanlar	165
5.2. Kadınların Ücretlerinin Düşüklüğü ve Ücretlerde Kadın-Erkek Eşitsizliği.....	166
5.3. Ayrımcılık ve Yasalara Karşın Korunaksızlık	171
6. Eylem Alanları ve Politikalar.....	176
6.1. Ülke Düzeyinde İşgücüne Katılımı Artırıcı ve İşsizliği Önleyici Politikalar.....	179
6.2. Kadınların İşgücüne Katılımını Artırıcı ve İşsizliğini Önleyici Politikalar	180
6.2.1. Kadın Emeğinin Niteliğini Artırmak Yönünde Geliştirilecek Politikalar	181
6.2.2. İşgücü Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Temelli Yatay ve Dikey Ayrışmayı Gidermeye Yönelik Politikalar	182
6.2.3. Kadınları Girişimciliğe Özendirecek ve Bu Yönde Destekleyecek Politikalar.....	184
6.3. Kadın Emeğini Görünür Kılmaya Yönelik Politikalar.....	185
6.4. Aile ve İş Yaşamının Uyumunu Sağlayacak ve Çalışan Kadınların Yaşamını Kolaylaştıracak Politikalar	186
6.5. Avrupa Birliği ile Uyum Sürecinde Ayrımcılığa Karşı Politikalar	187
Kaynakça.....	191

BÖLÜM 3:

SİYASAL SÜREÇLERE KATILIMDA KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ.....197

1. Giriş199

2. Siyasal Süreçlerde Kadın-Erkek Eşitliği Neden Gereklidir?.....199

- 2.1. Kadın-Erkek Eşitliği Nasıl Anlaşılmalı?199
- 2.2. Siyasal Kurumlarda Kadınlar Erkekler Tarafından Temsil Edilebilir mi?....200
- 2.3. Kadınların Kendi Yaşamları Hakkında Verilen Kararlara
Katılmadığı Bir Demokrasi Nasıl Olur?201

3. Siyasal Süreçlere Kadınların Katılımını Engelleyen

Toplumsal Faktörler204

- 3.1. Geleneksel Cinsiyet Rollerinin Önemi: Aile-Siyaset İkilemi204
- 3.2. Kadınların Toplumsal Fırsatlardan Eşit Yararlanamaması204
- 3.3. Kadınların Siyasal/Sivil Örgütlere Katılımında Yaşanan Sorunlar206
- 3.4. Siyasal Kültür ve Cinsiyetçi Zihniyet: Siyasette Egemen Erkek Modeli....208

4. Siyasal Partilerde Kadınların Siyasete

Katılımını Engelleyen Faktörler209

- 4.1. Siyasal Partilerin Kadın-Erkek Eşitliği Politikaları/İdeolojik Stratejileri209
- 4.2. Siyasal Partilerin Örgüt Modelleri ve Kadın Kolları'nın Güçsüzlüğü212
- 4.3. Siyasal Parti Yöneticilerinin Kadın-Erkek Eşitsizliğine Duyarsızlığı215
- 4.4. Farklı Siyasal Partilerdeki Kadınlar Arasında İletişim Eksikliği216
- 4.5. Siyasal Partiler ile Kadın Örgütleri/Sivil Örgütler Arasındaki
Etkileşim Eksikliği216

5. Siyasal Süreçlerde Kadınların Etkin Katılımını

Engelleyen Faktörler.....217

- 5.1. Kadınların Siyasal Karar Süreçlerinde Aday Olmasını
Etkileyen Faktörler217
- 5.2. Kadın Adayların Seçilmesini Etkileyen Faktörler220
- 5.3. Seçilmiş Kadınların Karşılaştığı Sorunlar ve Siyasal Temsil222

6. Türkiye’de Kadın Hareketi ve Siyasal Katılım Talepleri225

7. Uluslararası Kadın-Erkek Eşitliği Politikalarının Gelişimi229

- 7.1. Birleşmiş Milletler Örgütü ve Kadın-Erkek Eşitliği Politikaları229
- 7.2. Avrupa Birliği/Avrupa Konseyi ve Kadın-Erkek Eşitliği Politikaları235

8. Çözüm Giden Yolda Amaçlar.....	241
9. Çözüm Giden Yolda Araçlar	242
9.1. Kadın-Erkek Eşitliğini Destekleyecek Örgütlenmelerin Güçlenmesi	242
9.2. Kadın-Erkek Eşitliğini Sağlamak İçin Gerekli Yasal Değişiklikler.....	244
9.2.1. Seçimle Oluşan Siyasal Karar Organlarında Kadın-Erkek Eşitliğini Yasa ile Düzenleme.....	246
9.2.2. Atama ile Oluşan Karar Organlarında Kadın-Erkek Eşitliğini Yasa ile Düzenleme.....	249
9.3. Kamu Kurumlarının ve Siyasal Partilerin Örgütsel Dönüşümü	251
9.3.1. Kadın-Erkek Eşitliğini Sağlamak İçin Kamu Kurumlarında Gereken Dönüşüm	251
9.3.2. Kadın-Erkek Eşitliğinin Sağlanması İçin Siyasal Partilerde Gereken Dönüşüm	252
9.4. Politikalar	256
9.4.1. Kaynak Dağılımını Değiştirmek Yoluyla Siyasal Karar Süreçlerinde Kadın-Erkek Eşitliğini Sağlamaya Yönelik Politikalar	256
9.4.2. Kadın-Erkek Eşitliği Bilincinin Kurumsal/Yapısal Dönüşümlerin Odağına Alınması	257
9.4.3. Eylem Planları ve Zaman-sınırlı Programlar Geliştirip Uygulama	257
Kaynakça	258

GİRİŞ

GİRİŞ

Modern toplum anlayışı her bireyin kendi yaşamını ilgilendiren konularda karar verme hakkının kabulüne dayanır. Bu ilke, bütün insanların, bireyler ve vatandaşlar olarak, yaşadıkları toplumun sahip olduğu fırsatlardan eşit yararlanmaları gereğine işaret eder. Hayal edilen, kadın veya erkek, bütün vatandaşların insani potansiyellerini özgürce gerçekleştirebileceği bir toplumdur. Bu düşünce modern toplum anlayışının normatif yanını oluşturur. Öte yandan, gerçeklikte modern toplumlarda, fırsatlardan eşit yararlanamayan farklı toplumsal grupların olduğunu biliyoruz. Eşitlik ve özgürlük, bu toplumsal gruplar için yaşama umut ve anlam katan somut hedeflerdir.

Toplumsal fırsatlardan eşit yararlanamayan kesimlerin başında kadınlar geliyor. Kadınlar kendi yaşamları hakkında verilen kararlarda söz sahibi olabilmek için eşitlik istiyorlar ve eşitliği elde etmek için ise güçlenmek... Modern toplumların, 'insanca yaşama' standardına kavuşabilmek için bireylere sunduğu temel güçlenme olanaklarını eğitim, ücretli çalışma ve siyasal kararlara katılım olarak tanımlayabiliriz. Bu çalışma, söz konusu üç toplumsal güçlenme alanına kadınların ulaşabilmesinin önündeki engelleri ve çözümleri tartışacaktır.

Çalışmamız, modern toplumlarda kadınların eğitim, ücretli çalışma ve siyasal karar süreçlerine eşit katılımını engelleyen ve sistematik olarak kadınlar ile erkekler arasında asimetik ilişkiler yaratan ataerkilliğin bir toplumsal sistem olduğu kabulüne dayanmaktadır. Ataerkil toplumsal sistem, bir yandan erkeklerin belirleyici oldukları toplumsal ilişkiler yaratır, öte yandan da kadınların eğitim, ücretli çalışma ve siyasal kararlara katılım alanlarında cinsiyete dayalı ayrımcılığa uğramalarına yol açar.

Kadınların eğitim, ücretli çalışma ve siyasal kararlara katılım alanlarında karşı karşıya kaldıkları ayrımcılığı anlamak için sadece bu alanlara bakmak yetmez. Çünkü, kadınların bu alanlardaki konumu doğrudan eviçi alanda, ailedeki konumuyla ilişkilidir. Çalışmamız, doğrudan kadınların eviçi alandaki konumu ile ilgilenmeyi amaçlamamakla birlikte, ele aldığı her üç alanı da bununla ilişkilendirerek çözümlenecektir. Çünkü eviçi, özel alan olarak adlandırılmakla birlikte, toplumsal alanın dışına çıkartılamayacak kadar onun içinde, onu belirleyen etmenlerden biridir ve esas olarak da kadınların yaşam alanı olarak tanımlanabilir.

Kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsiz toplumsal ilişkiler biyolojik farklılıklardan kaynaklanmaz; cinslerarası farklar kültürel ve toplumsal bağlamlarda üretilir ve biyolojik kökenli imiş gibi tanımlanır. Bu nedenle cinsiyet kavramını biyolojik temelli değil, toplumsal/kültürel temelli bir kavram olarak kabul ediyor ve toplumsal cinsiyet kavramını bu gerçeği ifade etmek için kullanıyoruz. Toplumsal cinsiyet kavramını kullanarak yaptığımız çözümlerinde kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliğin toplumsal ilişkilerin yapısından kaynaklandığını, dolayısıyla dönüştürülebilir olduğunu göstermeyi amaçlıyoruz.

Kadın-erkek eşitsizliği sadece yerel ve ulusal düzeyde tanımlanabilecek bir olgu değildir. Bu nedenle çalışmamız, uluslararası ekonomik, politik ve kültürel bağlamın etkisini ve uluslararası alanda oluşan kadın-erkek eşitliği politikasını da dikkate alarak çözümler sunmayı amaçlıyor. Bu bağlamda, özellikle ücretli çalışma alanında yeni küresel ekonominin etkileri de çözümlemenin temel belirleyicilerinden biri haline geliyor.

Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için, varolan toplumsal yapıların ve ilişki sistemlerinin önemli dönüşümler geçirmesi gereği ortadadır. Farklı deneyimler yaşasalar ve farklı işler yapsalar bile, kadınların ve erkeklerin eşit saygınlıkta, eşit görünürlükte ve eşit güçte olmaları eşitliğin sağlanması için gereklidir. Kadın-erkek eşitliği bu bağlamda sadece kadınlar için yeni bir dünya vaadi değil, erkekler için de daha uygar, daha demokratik ve daha insanca bir toplum demektir. Kadın-erkek eşitliği erkeklere de yeni ve güzel bir dünya sunacaktır. Kadınların kendi insani becerilerini ve potansiyellerini insanlık adına harekete geçirebildikleri bir dünya, bugünkünden mutlaka daha demokratik ve daha özgür bir dünya olacaktır.

B Ö L Ü M
1

EĞİTİMDE KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ
VE
TÜRKİYE GERÇEĞİ

1. GİRİŞ

1.1. Eğitim Nedir: Sihirli Değnek?

Yaşamı sürdürebilmek ve geliştirebilmek için gereken bilgi ve becerilerin kazanılması her toplumda, insanlar arasında kurulan karşılıklı ilişkilerle gerçekleşir. Okul, toplumsallaşma adını alan bu genel eğitim sürecinin bir kesitini oluşturur. Toplumun kültürel varlığı okul kültüründen ve programlarından çok daha geniştir. Medya, popüler kültür, sanat ve gündelik yaşam aracılığıyla okulun öncesinde ve sonrasında edinilen bilgiler daha baskın da olabilir. Ancak bu etkilerin varlığını kabul etmek okulun güçsüz olduğu veya olması gerektiği anlamına gelmez. Aksine, eğitsel süreçlerle öteki toplumsal süreçler arasındaki karşılıklı bağlantıları görmeyi gerektirir. Çocukların büyük bir kısmı yaşamı biçimlendiren yılların uzun bir süresini okulda geçirir, yetişkin toplumunun normlarıyla ve beklentileriyle görece tek biçimde okulda karşılaşırlar. Bu karşılaşmanın erkeklerle kadınlar arasındaki eşitsizlikleri nasıl pekiştirdiğini ve nasıl dönüştürebileceğini incelemek bu çalışmanın temel amacıdır.

Geleneksel olarak okullar, demokratik ve eşitçi topluma ulaşım araçları olarak görülür ve tarafsız öğretim alanları olarak tanımlanırlar. Toplumsal gelişmeyi gerçekleştirme görevi, insanları yeteneklerine göre seçme, yetiştirme ve yerleştirmeye birlikte öğretim programlarının en temel iddialarından biridir. Eğitimde fırsat eşitliği sorunu da, iş piyasasındaki ve siyasal/toplumsal çevredeki fırsat eşitliği sorunuyla içiçe ele alınagelmiştir.

Okulla demokrasi ve toplumsal hareketlilik arasındaki ilişkinin sorunsallaştırılması ve okulların farklı güçlere sahip grupların karşılaştığı kültürel ve siyasal alanlar olarak tartışılması 1980'li yılların sonuna rastlar. P. Freire ve H. Giroux gibi yazarlardan etkilenen bu tartışmalar okulların da, eğitimin de iki katmanlı olarak incelenebileceğini göstermiştir:

- Geniş ekonomik ve ideolojik yapılanmanın bir parçası olarak toplumsal konumlar için öğrencileri ırk, sınıf ve cins esasına göre seçme ve yerleştirme mekanizmaları olarak,
- Bireyin etkin bir özneye dönüşmesini ve toplumun gelişmesini sağlayan güçlendirme araçları olarak.

Okulların ya da örgün eğitimin görünürdeki amacı çocukların toplumsallaştırılması, onların toplumun üretici üyeleri olarak yetiştirilmesi, kendilerini gerçekleştirebilmeleri için gereken becerilerle donatılması ve ortak değerlerin benimsetilmesidir. Eğitim, hedeflerimizle ve olanaklarımızla ilgili temel inanışlarımızı biçimlendirirken; bilim, gerçek ve tarihle kurduğumuz ilişkilerimizi belirlerken, öğrendiklerimizle ilgili yeni sorular sorabilme olasılığını da içinde barındırır. Dolayısıyla okullar bir beyin yıkama aracı olarak işlev görebildikleri gibi eleştirel düşünceyi, yaratıcılığı, toplumsal sorumlulukları geliştiren güçlenme ve özgürleşme alanları da açabilirler.

Eğitimin hem bir egemenlik hem de özgürleşme gizilini içinde barındırdığını kabul eden bakış biçimi okulları, sınıf ve cins ilişkilerini yeniden üreten, piyasanın taleplerine uygun işgücü ve insan tipi yetiştiren yerler olarak gören görüşlerden de, öğrencileri yurtsever, çalışkan, sorumlu yurttaş becerileri ve tavırlarıyla donatmakla idealize eden görüşlerden de farklıdır¹. **Buna göre temel sorun eğitimin tek başına ne yaptığı değil, sınıf, ırk ve cinsiyetle nasıl bir ilişki kurduğu ve üretimi ve güç dağılımını nasıl kontrol ettiğidir. Bu karmaşık ilişki içinde eğitim ve okul bir toplumsal denetim ve baskı mekanizması olabildiği gibi güçlü bir değişme aracı olarak da kullanılabilir.**

Eğitime Uluslararası Yaklaşım ve Türkiye

Eğitim, sağlık ve gelirle birlikte Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ilki 1990 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporlarının temel göstergeleri arasındadır. Bu temel göstergeler arasında genellikle sıkı bir uyumun bulunduğu ve daha müreffeh toplumların genellikle daha iyi eğitilmiş, daha sağlıklı ve daha demokratik olduğu gözlemlenmektedir². 1989 Çocuk Hakları Sözleşmesi (md. 28) her çocuğun eğitim hakkını garanti eder. 1995 Pekin Deklarasyonu (md. 69) eğitimi, bir insan hakkı ve eşitlik, kalkınma ve barış hedeflerine ulaşılması için gerekli bir araç olarak tanımlar.

UNICEF, bilgili ve sorumlu bir yurttaşın haklarını talep etme ve bu haklardan yararlanma yeteneğini tam tamına, çocuğun iyi bir temel eğitim alma olanaklarına bağlamaktadır ³. Buna göre, çocuğun eğitim hakkının gerçekleşmesi onu yoksulluk, sanayide ya da tarımda zorunlu çalışma, ev hizmetçiliği, ticari amaçlı seks sömürüsü ve silahlı çatışma gibi tehlikelerden de koruyacaktır.

¹ McLaren, 1989: 160-164.

² UNDP, 1998: 3.

³ UNICEF, 2000: 46.

Dahası, eğitim toplum için gelişimi hızlandırma, yetenekleri uyandırma, insanları güçlendirme ve haklarını koruma bakımından tek başına, başka herhangi bir girişime göre daha büyük bir kapasiteye sahip olarak görülmüştür. Eğitime yatırım da bir ülkenin kendi ekonomik ve sosyal refahının gelişmesi ve demokratik bir toplumun temelini atması için izlenebilecek en emin ve doğru yol olarak düşünülür. Bu düşünceler öylesine yaygın kabulde karşılanır ki yoksul ülkelerin bütçelerinden eğitime ayrılan payın büyümesi az gelişmişliğin bir çözümü olarak sunulur ve benimsenir. Yaklaşık olarak elli yıldan beri eğitimin, özellikle de **temel eğitimin yaygınlaştırılması gelişmekte olan ülkelerde siyasetin ana hedeflerinden biri haline gelmiştir** .

Türkiye’de milli eğitimin yasal çerçevesi ilköğretimde zorunluluk ve daha sonraki eğitim aşamaları için meritokrasi ya da başarıya göre yararlandırma ilkesine dayanır. **1982 Anayasası** (md. 42) eğitimi sosyal ve ekonomik insan haklarından biri olarak ele alır, **ilköğretimin "kız ve erkek tüm vatandaşlar için zorunlu ve devlet okullarında parasız" olduğunu hükme bağlar** . Öğrenim ve öğretim, birey açısından bir hak olarak tanımlanırken, devlet bakımından başta gelen görevlerden biri sayılmıştır. Bu nedenle anayasa, devlete eğitim hakkını ve eğitim eşitliğini sağlamaya yönelik önlemleri alma görevini yüklediği gibi küçüklerin okula devamının sağlanması ve gerekirse kanuni temsilcilerinin zorlanması yetkisini tanı (T.C. Anayasası md.42 gerekçesi).

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ise, eğitim kurumlarının cinsiyet ayrımı gözetilmeden herkese açık olması, eğitimde kadın-erkek herkese fırsat ve imkan eşitliği sağlanması, okullarda kız-erkek karma eğitim yapılması, ancak eğitimin türüne, imkan ve zorluklarına göre bazı okulların yalnızca kız veya yalnızca erkek öğrencilere ayrılması ilkelerini benimser . Türkiye’nin, Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW, 1979), Pekin Eylem Planı, Çocuk Hakları Sözleşmesi, Avrupa Birliği’ne üyelik başvurusu kapsamındaki uluslararası taahhütleri de kadınların ve kız çocuklarının eğitimde erkeklerle eşit haklara sahip olmalarını sağlayacak tüm önlemleri almasını gerektirir.

1.2. Eğitim Kadınlar İçin Neden Önemlidir?

Toplumsal ilişkiler bir bütün olarak, örneğin yaş, din, ırk, sınıf, cinsiyet gibi toplumsal farklılıklar arasındaki güç ilişkileriyle sürdüğünden, eğitim de bu güç ilişkilerinin bir parçasıdır. **Eğitim sistemleri genellikle içinde buldukları toplum** -

ların toplumsal cinsiyet sisteminin bir mikrokozmosunu oluşturur, varolan toplumsal ilişkilere ve pratiklere meşruiyet kazandırdılar

Okulun uygun davranış biçimlerini ve kültürel normları benimsetme işlevi, kasıtlı ya da kasıtsız olarak toplumsal cinsiyet içerikli iletiler taşır. Dolayısıyla okullar hangi düzeyde olursa olsun, kız ve erkek çocuklarla, kadınlar ve erkekler hakkındaki kalıpyargıların ve sınırlayıcı görüşlerin taşıyıcılarıdır. Varolan toplumsal güç ilişkileri içinde kadınlar çoğunlukla bu ilişkilerin alt kesiminde yer alırlar. Eğitim, kadınları güçler hiyerarşisinin alt basamaklarında tutacak biçimde yapılandığı ve gerçekleştirildiği ölçüde ataerkil kültürün ve ideolojinin yeniden üretimine hizmet eder⁴.

**Ancak eğitim, geleneksel cinsiyetçi kalıpyargıların yeniden üretilmesi -
nin yanında kadınların kendi güçlerini ve kendilerini güçsüzleştiren meka -
nizmaları farkedebilmeleri ve bunları dönüştürebilmeleri için ortam yarat -
ma gizilini de içinde barındırır** . Eğitim sosyolojisi bize, okulların ne cinslerarası işbölümü ne de öteki birçok konuda çelişkisiz mesajlar iletmediğini göstermektedir. Kaldı ki, öğrencilerin de edilgin alıcılar olmadıkları, okulun öğretmek istediklerini olduğu gibi özümsemedikleri bilinmektedir. Kelly ve Nihlen, kadınların da tüm öğrenciler gibi çok kez kendilerine verilen bilgiyi süzgeçlediklerini, kendilerine yarayacak biçimde kullandıklarını, hatta reddettiklerini yazarlar⁵. Bu pazarlık ve mücadeleler, karşı koymalar ve dirençler, kadınların kamusal ve özel yaşamlarındaki dönüşümleri de okulun bu dönüşüm sürecindeki rolünü de anlamamıza yardım eder.

Uluslararası Yaklaşım ve Türkiye'nin Taahhütleri

Kadınların eğitimi, uluslararası insani gelişmeyi ölçmeye yarayan temel göstergelerden biridir . Birleşmiş Milletler tarafından insani gelişmeyi belirlemede kullanılan Toplumsal Cinsiyet Gelişme Endeksi (GDI), kadın ve erkek için yetişkin okuryazarlık oranlarıyla ilk, orta ve yükseköğretimde okullaşma oranları arasındaki eşitsizlikleri göstergeleri arasına almıştır.

1975 yılında Mexico City'de toplanan 1. Dünya Kadın Konferansı'nın ardından, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından "Kadın On Yılı" olarak ilan edilen ve "Eşitlik, Kalkınma ve Barış" hedeflerine yönelen 1975-1985 döneminin üç ana temasından biri eğitimidir. 1994'te Kahire'de toplanan Nüfus ve Kalkınma Konferansı, 1995'te Ko-

⁴ Gök, 1993.

⁵ Kelly, Nihlen, 1982: 162-180.

penhag'daki Dünya Toplumsal Kalkınma Zirvesi ve 1995 tarihli Pekin Konferansı da ilk ve ortaöğretimde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin 2005 yılına kadar kaldırılmasını Uluslararası Kalkınma Hedefleri arasında öncelikli hedef olarak belirlemişlerdir⁶.

Türkiye'nin de imzalamış olduğu **CEDAW (md. 10) taraf devletlerin eğitim alanında erkeklerle eşit haklara sahip olmalarını garanti altına almak üzere, kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi için gerekli tüm önlemlerin alınmasını gerekli kılar**. 1985 tarihli Kadının Gelişmesi İçin Nairobi İleriye Yönelik Stratejileri (md. 163), eğitimi; kadının, "statüsünün tam anlamı ile yükseltilmesi ve geliştirilmesi için bir temel" ve "toplumun gerçek bir üyesi olarak rollerini yerine getirebilmesi için esas araç" olarak tanımlar.

1995'te bir 'taahhütler konferansı' olarak Pekin'de toplanan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nın ardından yayınlanan Pekin Deklarasyonu'na göre, eğitim ve öğretimdeki eşitsizliklerle yetersizlikler ve bunlara ulaşmadaki eşitsizlik, hükümetlerin, uluslararası topluluk ve hükümet dışı kuruluşlarla özel sektörün dahil olduğu sivil toplumun stratejik eylemler yapmaya çağırıldığı 12 kritik alandan biridir. Buna göre, kadının okuryazar olması, aile içinde sağlık, beslenme ve eğitimi geliştirmenin; kadınlara kendilerini ifade etmelerini sağlayacak yeni bir dil kazandırmanın; kadınların olanaklardan ve risklerden haberdar olmak ve toplumdaki karar alma süreçlerine katılmak için güçlenmelerinin en önemli anahtarıdır. Kız çocukların ve kadınların resmi ve resmi olmayan eğitim ve öğrenimlerine yatırım yapmanın olağanüstü yüksek sosyal ve ekonomik kazancı bir yana, sürdürülebilir kalkınmayı ve hem sürekli hem de sürdürülebilir ekonomik büyümeyi başarmanın en iyi araçlarından biri olduğu kanıtlanmıştır⁷.

Pekin Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda, **Türkiye'nin 2000 yılına kadar çözüm bulmayı taahhüt ettiği dört temel sorun alanından ikisi eğitimle ilişkilidir:**

- **Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması**
- **Kadın okumazyazmazlığının ortadan kaldırılması**

Kadınların güçlendirilmesinin gündemi olarak tanımlanan Pekin Eylem Platformu'ndaki 12 kritik alandan 8'i, Türkiye'nin Ulusal Eylem Planı'nda da öncelikli kri-

⁶ UNDP, 2000: 9.

⁷ KSSGM, tarihsiz: 43.

tik alanlar olarak belirlenmiştir. Kadın eğitimi bu öncelikli alanlar içinde toplumda kadın nüfusun güçlenmesinin vazgeçilmez koşulu olarak düşünülen bir "ardyetişim" alanı olarak tanımlanmıştır⁸.

Avrupa Konseyi de Pekin ve Viyana Eylem Platformlarındaki stratejik amaçlarla ilişkili olarak eğitimde kadın-erkek eşitliğini, toplumsal cinsiyet eşitliğinin gelecekteki öncelikli politikalarından biri olarak kabul etmiştir. Avrupa Birliği'nin çeşitli belgelerinde, örneğin 19-21 Ocak 2000'de Cenevre'de, "2000: Pekin+5, Eylem Platformu"nun uygulanması konusundaki bölgesel toplantısında eğitimin kadınların siyasi yaşama ve işgücüne katılmadaki eşitsizliklerinin kaldırılmasındaki önemi vurgulanmıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Dördüncü Kadın Konferansı'ndan sonraki gelişmeleri değerlendirmek ve yeni eylem ve girişimleri belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği "Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" konulu toplantının (Pekin+5) sonuç belgesinde de, "**kadınların ve kız çocuklarının eğitim hakkını... garanti altına almak için eğitime... eşit erişimi sağlayacak çabaların artırılması gereği**" vurgulanmıştır⁹.

Türkiye'nin VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, kadınların toplumsal konumlarının güçlendirilmesi, etkinlik alanlarının genişletilmesi, eşit fırsat ve imkanlardan yararlanmalarının sağlanması için öngörülen başlıca üç politika maddesinin üçü de eğitimle ilişkilendirilmiştir: Kadınların eğitim seviyesi yükseltilecek, okuryazarlığının artırılması amacıyla projeler geliştirilecek, eğitime etkin katılımları ve toplumun önyargılardan arındırılması için örgün ve yaygın eğitim yanında yazılı ve görsel iletişim araçlarından yararlandırılmaları sağlanacaktır¹⁰.

1.3. Eğitimin Kadın Yaşamındaki İzdüşümleri

Araştırmalar , kadınların eğitimden erkeklerle eşit ya da onlardan daha fazla yarar sağladığını, düşük gelir grubundaki ülkelerde **kadın eğitime yapılan yatırımın erkek eğitiminden daha yüksek verimi olduğunu göstermektedir** ¹¹. Eğitim, kadınlara, ilgilerini ve çıkarlarını özel yaşama ve eve kapatan ilişkilerin dışına çıkma, geleneksel kadın ortamlarından farklı çevrelerle tanışma şansı vermek-

⁸ KSSGM, 1999: 6.

⁹ KSSGM, 2000: 15.

¹⁰ DPT, 2000: 94.

¹¹ Schutz, 1993: 237-244.

te; hareket ve girişim özgürlüğünü artırmaktadır. Kadının eğitim düzeyi yükseldikçe aile başına daha az çocuk düştüğü gibi, daha az çocuk ölümüyle karşılaşmakta, evlilik yaşı ertelenmekte, daha sağlıklı, daha iyi beslenmiş ve eğitilmiş çocuklar yetişmesi olasılığı güçlenmekte, özellikle kız çocukların eğitim şansı yükselmektedir¹².

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü'nün belirlemelerine göre, Türkiye'de ilk evlilik yaşı ile eğitim düzeyi arasında doğru orantı vardır. En az ortaokul mezunu olan kadınlarda ortalama ilk evlilik yaşı olan 23.5, eğitimi olmayan kadınların ortalama evlilik yaşından yaklaşık 6 yıl daha yüksektir. 25-49 yaşındaki kadınlar arasında eğitim düzeyi, ilk doğum yaşı konusunda yerleşim yeri ve bölge gibi değişkenlere kıyasla en büyük farklılığı yaratmaktadır.

Eğitim düzeyinin artışı ile doğurganlığın planlanması arasındaki güçlü ve olumlu ilişki öteki göstergelerle de desteklenmektedir. Eğitimli kadınların hem sahip olmayı istedikleri çocuk sayısı daha düşük, hem de bu isteği gerçekleştirme şansları daha yüksektir. Eğitimsiz kadınlarla karşılaştırıldığında, en az ortaokul bitirmiş kadınların hem toplam doğurganlık hızlarında, hem de canlı doğan çocuk sayılarında yarıdan fazla düşme görülmektedir.

Türkiye'de bütün yaşlarda ölüm olasılığı, daha yüksek eğitim düzeyine sahip annelerin çocukları arasında daha düşüktür. Anneleri ilkökul bitirmemiş çocuklar arasında beş yaş altında binde 73 olan ölüm hızı, anneleri en az ilkökul mezunu olan çocuklarda binde 44'e düşmüştür. Kadının eğitim görmüş olması çocuklarının bakımı kadar, özellikle kız çocuklarının gelişme olanaklarını da etkilemektedir. Eğitim görmemiş çalışan kadınlardan % 28.2'sinin altı yaşından küçük çocuğuna diğer kız çocuğu -ablası- baktığı halde, ortaokul ve üstü eğitim görmüş kadınlarda bu oran % 1.7'dir¹³.

Eğitimle kadınların işgücüne katılımları arasındaki ilişki güçlü, olumlu ve eğitimin kadınların yaşamını değiştirmedeki itici gücünü kanıtlar niteliktedir. İşgücüne katılımda kadınlarla erkekler arasındaki fark, lisenin altındaki kademelerde % 30'lar düzeyinde iken, üniversite düzeyinde % 10'a kadar düşmektedir. Kırsal kesimde

¹² UNICEF, 1999: 52-57.

¹³ HÜNEE, 1999: 33, 38, 44, 80, 100.

okuryazar olmayan kadınlar çok yüksek oranlarla ücretsiz aile işçisi olarak çalışmak zorundadır. Oysa ortaokul veya üzeri eğitim almış kadınların yalnız % 5'i tarım sektöründe, geriye kalan % 95'i ise profesyonel, teknik, idari görevlerde ve vasıflı işlerde istihdam edilmektedir¹⁴. Kadınların belli bir meslek becerisi edinme olanakları eğitimle yükselmektedir.

Her bir eğitim düzeyinin kadın kazancının yükselmesine etkisi erkeklerde olduğundan daha yüksektir. Üniversite mezunu olmanın ilk eğitim düzeyine göre kadının kazancına getirisi % 28.7'ye karşılık % 501.4 olduğu halde aynı durumun erkek kazancındaki etkisi % 49.4'a karşılık % 344.1'dir¹⁵. Dahası eğitimin bu kazancın nasıl kullanılacağı konusundaki karar inisiyatifini de güçlendirdiği görülmektedir: Eğitim almamış kadınların % 18.2'sinin nakdi kazancının nasıl harcanacağına kocası karar verirken, ilkokul mezunu kadınların sadece binde 9'u bunu kabul etmektedir¹⁶.

Türkiye'de eğitimin, kadınların statüsü açısından kimi toplumlara kıyasla çok daha önemli sonuçları olduğu savunulmuştur. Örneğin, Doğu ve Güneydoğu ülkeleriyle karşılaştırmalarda, Türkiye'de farklı eğitim düzeylerindeki kadınlar arasında, aile içindeki statüleri açısından, diğerlerine kıyasla daha büyük farklar bildirilmektedir¹⁷.

Kadınların eğitilmiş olması, bütün bu olumlu etkileri yanında, gelecek kuşakların kadınları için sundukları modellerin çeşitlenmesinin ve yaygınlaşmasının yolunu açmaktadır. **Üstelik kadınlar genellikle bilgilerini arkadaşlarıyla, akrabalarıyla ve özellikle de kızlarıyla paylaştıklarından, eğitimin etkilerini çoğaltma konumundadırlar**.

1.4. Tarihsel Arkaplan

Türkiye'de genel olarak eğitime, özel olarak kadınların eğitime yaklaşım yirminci yüzyıl Batı toplumlarının liberal/işlevselci anlayışlarını yansıtır. Bu bağlamda eğitim, modern toplumun meritokrasi, teknokrasi, demokrasi ideallerine akılcı çözüm oluşturur. Okul, ilerleme için bilgiye bağımlı olan modern toplumda yetenek ve çabanın kalıtım ve ayrıcalığın yerine geçmesinde, yetişkin rollerinin gerektirdiği uzmanlık ve normların kazandırılmasında, eşitçi ve adil bir toplumu gerçekleştirir.

¹⁴ HÜNEE, 1999 ve Akbun, Kavak, vd., 1999: 9.

¹⁵ DİE, 1996.

¹⁶ HÜNEE, 1999: 32.

¹⁷ Kağıtçıbaşı, 1998: 143-154.

cek bilinçli seçmen kitlesinin yetiştirilmesinde en etkili araç olarak görülür. Böylece eğitim eşitliği sorunu da tıpkı hastalık, yoksulluk, işsizlik gibi bir sosyal siyaset konusuna dönüşür, eğitim ideolojinin taşıyıcısı olur. **Türkiye’de İslamileştirmek - ten Avrupa Birliği’ne girişe, bütünleşmeden asimilasyona kadar siyasetin gündemindeki her maddenin eğitim üzerinden tartışıldığı görülür** .

Atatürk’ün eğitim reformlarıyla modernleşme arasında kurduğu ilişki bir yanıyla Batı deneyimine göndermede bulunur, bir yanıyla da Osmanlı deneyimine. Osmanlı’daki yenileşme projeleri de (1773, 1839 ve 1908) "medeniyet" değişimine okuldan başlanacağı kabulüne dayanır. Ancak, İmparatorluğun çok çeşitli amaçlara yönelen ve değişik dinsel ve sivil kurumlara bağlı olan okul sistemleri bağlamında bu projelerin hayata geçirilmesi sınırlı kalmıştır. Tanzimat’tan sonra Batı modeline göre açılan "mektepler" kapsamlı bir dönüşümü gerçekleştirmekten çok eğitimdeki çeşitlemeyi çoğaltmaya yaramış ve kadınlara ancak çeperde bir azınlık yeri tanımıştır.

Kemalizm, yeni kuşaklara yeni değerler ve siyasal bilinç kazandırmanın çözümünü, eğitim örgüt ve kurumlarının birleştirilmesinde bulmuştur. **"Bir ulusun insanları ancak bir eğitim görebilir. İki tür eğitim bir ülkede iki türlü insan yetiştirir. Bu ise duygu ve düşünce birliğine ve dayanışmanın amaçlarına tümüyle aykırıdır" gerekçesine dayanan Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924) sözüyle olmasa bile ruhuyla kadınların erkeklerle aynı eğitimi görmesine zemin hazırlamıştır** . Bu zemin üzerinde, okullarda Osmanlı döneminden beri sürüp gelen haremlik selamlık zihniyetini korumak öncelikle mali nedenlerle olanaklı değildir. Özellikle taşradaki memur, subay ailelerinin kız çocukları için ortaöğretim talepleri karşısında bakanlık, 1927-28 ders yılında çözümü tüm ortaokullarda karma eğitimi uygulamakta bulur¹⁸. Böylece nüfusunun büyük çoğunluğu müslüman olan bir ülkede "kız-erkek birlikte eğitim" 1920’li yıllardan başlayarak sistemin en temel özelliklerinden birini oluşturur. Öyle ki 1976’da kız çocukların ara meslek elemanı yetiştirmeye yönelen İmam Hatip Okulları’na alınmalarını sağlayan uygulamaya geçilmesi de, karma eğitim ilkesi temelinde yargı yoluna yapılan itirazın kabulüyle gerçekleşir.

¹⁸ Başgöz, Wilson, 1973.

Cumhuriyet döneminin kadın hakları konusundaki reformları, özellikle kırsal alandaki kadınların günlük yaşamlarında köklü değişikliklere yol açmadıkları için eleştirilmiştir. Buna karşılık, "hiçbir yasal-kurumsal reformun, kendi başına insanların yaşam tarzını değiştiremeyeceğine", reformların üzerinde durduğu dinsel temellerdeki eşitsizliklere, ataerkil aile yapısına, cinsiyetçi normlara dayalı kültüre ve az gelişmiş kapitalist yapıya dikkat çekilmiş, Türkiye’de kadınların eğitiminin tüm yaşam alanlarında olduğu gibi toplumun dualist niteliğini yansıtmakta oluşu vurgulanmıştır¹⁹.

1.5. Aldığımız Yol..

Eğitim, daha Osmanlı İmparatorluğu’ndan başlayarak kadın hareketinin talepleri arasında ilk sıralarda yer almıştır. Ancak bu taleplerle ilgili kazanımların merkezden çepere yayılması Cumhuriyet dönemine rastlar. Cumhuriyet’in kuruluşundan başlayarak:

- Hukuksal düzenlemelerde kadınların eğitime eşit katılımını destekleyen yaklaşım,
- Düzenli olarak artan kadın okuryazar, okullaşma ve bir üst öğretim düzeyine geçiş oranları,
- Özellikle kadınların eğitime katılım süresini uzatması düşünülen 8 yıllık zorunlu ilköğretime nihayet (1997’de) geçilmiş oluşu,
- Öğretim düzeyi yükselişine koşut olarak, kız öğrencilerin mezunlar içindeki oran artışının işaret ettiği kararlılık ve başarı,
- Kadınlarla erkeklerin birarada okumaları geleneğinin benimsenmesinin bir göstergesi olarak karma eğitimin yaygınlığı,
- Kadın öğretmen oranlarının kız öğrenci oranlarına paralelliği,
- Yükseköğrenim görmüş kadınların işgücüne çok yüksek katılımı,
- Kadınlara ve erkeklere göre geleneksel eğitim tiplemesi konusunda olumlu tavırları yansıtan katılım biçimleri -örneğin tıpta ve hukukta-,
- Tipik erkek mesleği sayılan alanlarda ve akademik personel arasında pek çok sanayileşmiş ülkeye kıyasla yüksek kadın sayısı

kadınların eğitim alanındaki kazanımlarının örnekleri arasındadır.

¹⁹ Kağıtçıbaşı, 1998: 143-154; Acar, 1992: 11-22, Çitçi, 1982.

Buna karşın, Pekin Konferansı sonrasındaki gelişmeleri değerlendiren Kadın 2000 Toplantısı'nın, dünyada eğitimde kadın erkek eşitliğinin sağlanması konusunda kullandığı ifadeyle, Türkiye'de de hedeflere ulaşılması henüz başarılammıştır. **Her düzeyde kız çocukların ve kadınların, eğitimde erkeklerden daha az temsil edildikleri görülmektedir** .

2. NEREDEYİZ? SAPTAMALAR

2.1. Okuryazarlık: Bir Kadın Sorunu

UNESCO'nun hesaplamalarına göre dünyadaki 876 milyon okumazyazmaz insanın üçte ikisini kadınlar oluşturmaktadır. Okumazyazmazlığın yüksek olduğu hemen her ülkede, kadınların erkeklerden daha fazla okumazyazmaz oldukları belirlenmiştir. Okumazyazmazlık genel olarak kırsal alanlarda kentlerden daha yüksektir.

Ballara'ya göre okuryazarlık, bireyin günlük yaşamı ve çevresiyle, dünyayla ilişkilerinde gereksinimi olan bilgiler için bir çıraklıktır²⁰. Kadınların okuma yazmayı öğrenme istekleri, gerek kırdaki gerekse kentte, çocuklarına ve ailelerine daha iyi bir yaşam ve bakım sağlama, kazanç getiren beceriler edinme, günlük yaşamda bağımlılıktan kurtulmaya yardım edecek biçimde belge ve yönergeleri okuyup anlama, mektupla haberleşme gibi gereksinimlere dayandırılmaktadır.

Araştırmalar, doğum öncesi bakım, doğumda tıbbi yardım, ishal tedavisi gibi konularda kadın okuryazarlığının etkilerini kanıtlamaktadır. Meksika'da okuryazarlık kurslarını bitiren yetişkinlerin kız çocuklarının, bu kurslardan yararlanmayanların kızlarına kıyasla, örgün eğitime daha fazla katıldıkları belirlenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde, okuryazarlığı korumakta minimum düzey sayılan 4 yıllık temel eğitimin tarımda modernleşmenin artışıyla birlikte, verimliliği % 7.4 oranında artırdığı saptanmıştır²¹. Okuryazarlığın özgüveni, özsaygıyı geliştirdiği, yurttaşlık hakları konusunda bilgilendirdiği, gelir ve kazanç getirici yetenekleri tetiklediği savunulmaktadır.

Türkiye'de okumazyazmazlık genel olarak ve kadın okumazyazmazlığı özel olarak önemli bir sorun olmayı sürdürmektedir . Türkiye'nin Pekin taahhütleri arasında yer alan 2000 yılına kadar kadın okuryazarlığını yüzde yüze ulaşırma hedefi de gerçekleştirilememiştir.

²⁰ Ballara, 1992: 1.

²¹ Ballara, 1992: 14.

Tablo 1. Yetişkin Okuryazarlık Oranları (%)

Bölge	K	E
Sahra Güneyi Afrika	47	65
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	47	71
Güney Asya	33	62
Doğu Asya ve Pasifik	75	90
Latin Amerika ve Karaibler	85	88
DAÜ/BDT ve Baltık Devletleri	96	99
Sanayileşmiş Ülkeler*	-	-
Gelişmekte olan Ülkeler	61	79
Az gelişmiş Ülkeler	38	59
Dünya	65	81
Türkiye	72	92

Kaynak: UNICEF Dünya Çocuklarının Durumu 2000, s.99. 1995 yılı itibarıyla 15 yaşından yukarı olup okuma yazma bilenlerin oranı.²²

* Veri yok.

Ancak, Tablo 1'deki verilerden, Türkiye'nin okuryazarlığın yaygınlaştırılması açısından hem dünya hem de içinde bulunduğu bölge göstergelerini aştığı görülmektedir. Bu ölçütle, Türkiye'yi geliştirmekte olan bir Ortadoğu ülkesi olarak göremeyeceğimiz açıktır. 1928 yılında Türk alfabesinin kabulü ile yok denecek kadar az olan kadın okuryazar oranı Cumhuriyet dönemi boyunca sürekli artmış ve bu artış 1960'lı yıllardan itibaren yeni bir ivme kazanmıştır. Bu dönemi izleyerek kadın okuryazarlığındaki artışın erkeklere kıyasla daha hızlı olduğu görülür (Tablo 2).

Tablo 2. Seçilmiş Yıllara ve Cinsiyete Göre Okuma Yazma Bilen Nüfus Oranı (%) (6 ve daha yukarı yaşlar)

Sayım Yılı	K	E
1935	9.8	29.3
1945*	16.8	43.7
1955	25.6	55.9
1965	32.8	64.1
1975	50.5	76.2
1985	68.2	86.5
1999**	77.4	94.2

Kaynak: DİE, İstatistiklerle Kadın 1927-1992, 1995 s.2 ve DPT, 8. BYKP, s.8.

* 7 ve üstü yaşlardaki nüfus

** 12 ve üstü yaşlar

22 UNICEF, 2000: 99.

İran (% 63), Irak (% 45), Suriye (% 54) gibi komşu İslam ülkelerindeki kadın okuryazarlığı oranları Türkiye’den çok daha düşüktür. Buna karşılık Türkiye, Yunanistan (% 94), Bulgaristan (% 97), Azerbaycan (% 99), Ermenistan (% 99), Gürcistan (% 99) gibi öteki sınır komşularından çok daha geridedir. Üstelik, erkekler ve kadınlar arasındaki fark belirgin biçimde sürmektedir. **1999 yılı verilerine göre 12 ve üstü yaş grubunda, okuma yazma oranı erkeklerde % 94.2’ye ulaşırken kadınlarda % 77.4’te kalmıştır** ²³.

Dahası, Türkiye’de okuryazarlığın kadınlar açısından, erkeklerde olduğundan daha ciddi biçimde kentsel-kırsal yerleşim yerlerine, bölgelere ve yaş gruplarına göre farklılaştığı görülmektedir. Okuryazar olmayanların oranı, kentsel erkek nüfusta % 4.5, kadın nüfusta % 18.7; kırsal erkek nüfusta % 10.1, kadın nüfusta % 30.4 olarak hesaplanmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da her on kadından 5’inin okuma yazma bilmediği belirtilmektedir. 15-19 yaş grubunda % 5.2 olan kadın okuryazarlık oranı, 50-59 yaş grubunda % 59.2’ye ulaşmaktadır²⁴.

2.2. Okullaşma: Bir Kız Çocuk Sorunu

Okullaşma oranı, belirli bir eğitim düzeyinde okula gidebilecek yaş nüfusunun ne kadarının okula gidebildiğini gösterir. Kadınların okulla kurdukları ilişkileri, varolan durum açısından irdelediğimizde, 1998 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması’ndan sağlanan verilere göre, **Türkiye’de 15-49 yaş arasında hiçbir eğitimi olmayan kadınların oranı % 16.7’dir. Mutlak sayılarla ifade edildiğinde bu, 2,877,856 kadının, CEDAW’ın 10. maddesinde yer alan eğitime erişim hakkıyla ilgili hiçbir olanaktan yararlanamadığı anlamına gelmektedir** ²⁵. Türkiye’deki illeri beş bölge ve ondört alt bölge içinde sınıflayan bu çalışmaya göre, eğitimsiz kadın oranları, tahmin edilebileceği gibi Batı’dan Doğu’ya ve göç alan bölgelere doğru artmaktadır. İzmir çevresinde % 8.1’le en düşük olan bu oran, Diyarbakır yöresinde % 42.0 ile en yüksek noktaya ulaşmaktadır (Tablo 3).

²³ DPT, 2000: 80.

²⁴ DPT, 2000a.

²⁵ UNICEF, 2000b, Tablo 12.

Tablo 3. Okula Kayıtlı Olmayan 7-13 Yaş Arası Çocuk ve Hiçbir Eğitimi Olmayan 15-49 Yaş Arası Kadın Oranları (%)

Bölge	Eğitimsiz kadın	Okula kayıtlı olmayan kız çocuk	Okula kayıtlı olmayan erkek çocuk
İstanbul	10.2	21.6	18.6
Bursa	8.7	20.6	14.3
İzmir	8.1	19.5	11.6
Antalya	19.7	25.0	6.9
Adana	17.0	31.6	18.2
Tokat	11.5	31.1	14.8
Eskişehir	11.4	42.7	21.5
Ankara	9.2	17.6	14.9
Trabzon	19.7	24.4	15.6
Samsun	17.6	21.9	14.7
Diyarbakır	42.0	61.4	40.0
Erzurum	41.5	59.4	27.9
Şanlıurfa	39.0	46.3	28.6
Elazığ	31.4	33.3	20.8
Türkiye	16.7	31.9	21.2

Kaynak: UNICEF Türkiye’de Bölgelerin Gelişimi 2000, Supplement 3, 2000, Tablo 12, 23, 24.

Türkiye’deki 15-49 yaş arası eğitimsiz kadınların % 42’si (1,204,284 kadın) Diyarbakır, Erzurum ve Şanlıurfa’da yaşamaktadır. İstanbul (283,729), Adana (269,319), Ankara (214,556) gibi "gelişmiş" bölgelerdeki eğitimsiz kadınların da oranları değilse bile, sayıları çok yüksektir.

Okullaşma sorunu genç kuşaklarda daha da yakıcı bir biçimde sürmektedir. Türkiye’de okul çağında olan 7-13 yaş arası her 100 erkek çocuktan 21’i, her yüz kız çocuktan 32’si okula kayıtlı değildir (Tablo 3). Bu oranlar, eğitimsiz kadın oranını (% 16.7) aştığı gibi, 900,076 erkek, 1,307,550 kız çocuğunun eğitimin dışında kaldığı anlamına gelmektedir.

Okula kayıtlı olmayan çocuk oranlarıyla eğitimsiz kadın oranlarının en yüksek olduğu yöreler aynıdır: Diyarbakır, Erzurum, Şanlıurfa. Bu üç bölgede okullaşamayan kız çocuk oranları, hem Türkiye genelinin hem de aynı yörelerdeki okula kayıtlı olmayan erkek çocuk oranlarının çok üstündedir (Bkz. Tablo 3). Diyarbakır, Erzurum ve Şanlıurfa bölgelerinde okula gitmeyen 283,248 erkek çocuğa karşılık, 439,58 kız çocuk vardır. Ancak İstanbul (162,363), Ankara (110,916), Adana

(135,280) bölgelerinde okula kayıtlı olmayan kız çocukların toplam sayıları (408,559) doğudaki bu üç yörede okulun dışında kalan kızların toplamına (439,358) yaklaşmaktadır²⁶. Tablo 3'teki ilginç bir gösterge de, Eskişehir bölgesinde (Afyon, Uşak, Bilecik, Kütahya, Eskişehir), okula kayıtlı olmayan kız çocukların oranının % 42.7 ile aynı yerdeki erkek çocuk oranlarını ikiye katlaması ve Güneydoğu'ya benzerlik göstermesidir.

Okula kayıtlı olmanın, devamı sağlamakta ancak kısmen yeterli olduğunu düşündüğümüzde sorunun boyutları daha da genişlemektedir. Kadınların eğitimden ne ölçüde yararlanabileceklerini ise, okul ömür süresi beklentisi kavramının yardımıyla inceleyebiliriz.

2.3. Okul Ömür Süresi Beklentisi: Dönüştürülebilir

Kişinin, başarısızlık nedeniyle tekrarlamak zorunda olduğu sınıflar dahil, örgün eğitimden yararlanması beklenen toplam yıl sayısı okul ömür süresi beklentisi olarak tanımlanır. Birleşmiş Milletler'in 81 ülkeden sağladığı son verilerin incelenmesi, kadınların okul ömür süresi beklentisinin 1.3 yıl (Mali) ile 17.1 yıl (Avustralya, Kanada) arasında değiştiğini göstermektedir. Tablo 4'te, Türkiye'de ve bazı Avrupa Birliği ve bölge ülkelerinde kadınlarla erkekler için okul ömür süresi beklentileri gösterilmektedir.

Tablo 4. Seçilmiş Ülkelerde Cinsiyete Göre Okul Ömür Süresi Beklentisi (Yıl)

Ülke	K	E
Belçika	15.8	15.9
Bulgaristan	12.2	11.5
Fransa	15.7	15.3
İngiltere	16.7	16.2
İran	10.5	12.0
Suriye	8.8	10.1
Yunanistan	13.5	13.5
Türkiye	8.5	10.6

Kaynak: United Nations, Women' Indicators and Statistics database: www.un.org
Veriler 1994-1996 dönemini kapsamaktadır.

26 UNICEF, 2000b, Tablo 23, 24.

Uluslararası veriler, eğitimden kadınların erkeklere kıyasla daha az yararlanmalarının bir yazgı olmadığını göstermektedir. 81 ülkeden, **çoğunluğunu Batılı sanayi ve eski Sosyalist blok toplumlarının oluşturduğu 30 ülkede, kadınlar için erkeklerden daha uzun okul ömür süresi beklentisi saptanmıştır**. Buna karşılık 18 ülkede kadınlar ve erkekler için beklenen okul ömür süreleri arasında, erkeklerin lehine olarak bir yıldan daha fazla fark vardır. **Türkiye, eğitime kadının daha kısa süreyle katılabildiği bu ülkeler arasında erkekler lehine 1.9 yıl farkla Togo (5 yıl) ve Laos (2.3 yıl) un ardından, Mısır (1.9 yıl)'la birlikte üçüncü sırada yer almaktadır** ²⁷. Türkiye'nin kadınlar için 8.5 yıl olan okul ömür süresi beklentisi de bu ülkeler arasında 40. sıradadır.

2.4. Okulöncesi Eğitim: Yetersizlik

Milli Eğitim Temel Yasası'na göre (md.20) okulöncesi eğitimin amacı, 3-5 yaş grubundaki çocukların bedensel, zihinsel, duygusal gelişimini ve iyi alışkanlıklar kazanmasını, ilköğretime hazırlanmasını, elverişsiz çevrelerden gelen çocuklar için ortak bir yetişme ortamı yaratılmasını ve Türkçe'nin doğru ve güzel konuşulmasını sağlamaktır. Akyüz, Türkiye'deki Resmi Ana Mektepleri'nin Balkan savaşlarından sonra açıldığını, ama Meşrutiyet'ten önce de bazı vilayetlerde "özel Ana Mektepleri"nin bulunduğunu yazar²⁸.

Yaklaşık yüz yıllık bir geleneğe dayanmasına ve 1923'ten 2000'e ana okulu sayısının 123 kat, öğrenci sayısının ise 42 kat artmış olmasına²⁹ karşın, **Türkiye'de okulöncesi eğitim verilerinde en çok dikkati çeken özellik, bu düzeydeki olanakların sınırlılığı ve ana okulu, ana sınıfı ya da kurumlarından yararlan çocukların azlığıdır**. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda okulöncesi eğitim okullaşma oranı, 1999-2000 ders yılı için % 9.8 olarak bildirilmiş fakat diğer öğretim düzeylerinde de olduğu gibi, cinsiyete göre ayrıştırılmış veriler sunulmamıştır. Türkiye, çocuk gelişiminin en hızlı dönemini ilgilendiren okulöncesi eğitimde VII. Beş Yıllık Plan'ın 2000 yılı için hedeflediği % 16 okullaşma oranını gerçekleştirmediği gibi Avrupa Birliği'nin de, Suriye dışında komşu ülkelerin de çok gerisinde kalmıştır (Tablo 5). Avrupa Birliği ülkeleri arasında okulöncesi eğitimde okullaşma oranının en düşük olduğu ülke % 29.9 ile İngiltere'dir.

²⁷ UNITED NATIONS, www.un.org.

²⁸ Akyüz, 1999: 230-231.

²⁹ MEB, 2000: 1.

Tablo 5. Ülkelere ve Cinsiyete Göre Okulöncesi Eğitimde Okullaşma Oranları (%)

Ülke	Toplam	K	E
Avusturya	80.5	80.5	80.4
Azerbaycan	19.3	17.7	20.9
Bulgaristan	62.9	61.9	63.9
Ermenistan	25.7	32.1	19.6
Hollanda	99.9	99.3	100.3
İngiltere	29.9	29.9	29.9
İtalya	94.9	94.3	95.4
İran	10.5	10.5	10.5
Suriye	7.3	7.7	6.9
Yunanistan	63.9	64.4	63.4
Türkiye	7.6	7.3	7.9

Kaynak: UNESCO, Institute for Statistics database, Education and Literacy, <http://unesco-stat.unesco.org>
Veriler 1996 yılına aittir.

Türkiye’de kız ve ve erkek çocukların eğitim eşitsizliği okulöncesinde başlamaktadır . 1999-2000 ders yılı verilerine göre, okulöncesi düzeydeki resmi ve özel tüm düzenlemelerde erkek öğrencilerin sayısı kızlardan fazladır (Tablo 6).

Tablo 6. Okulöncesi Eğitimde Okul ve Öğrenci Sayıları ve Kız Öğrenci Oranı (%), 1999-2000

	Okul, sınıf, kurum		Öğrenci sayısı		Kız öğrenci oranı
		Toplam	K	E	
Okulöncesi eğitim	9,882	251,596	119,785	131,811	47.61
Resmi	7,934	199,359	94,748	104,611	47.53
Özel	637	14,585	6,843	7,742	46.92
Diğer	1,311	37,652	18,194	19,458	48.32

Kaynak: MEB, Milli Eğitim Sayısal Veriler 2000, s.2

2.5. İlköğretim: Kız Çocuklar Hâlâ Eşit Katılamıyor

Türkiye’de ilköğretim, II. Mahmut’un 1824’te yayınladığı fermanla zorunlu hale getirilmiş, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde yapılan düzenlemelerde zorunlu ve parasız ilköğretimde kız ve erkek öğrenciler açısından fark gözetilmemesi ilkesi korunmuştur. Öğrenim yaşının dinsel açıdan kız ve erkek öğrencilerin ayrılmasını gerektirecek bir zorunluluk da getirmemesine karşın, Osmanlı ilköğretim kurumlarında okuyan kız öğrenci sayıları çok kısıtlı ve erkek öğrenci sayılarının gerisinde kalmıştır³⁰.

Cumhuriyet döneminde ilköğretimin, geleceğin kadınları açısından daha eşit, daha güvenli, daha saygın bir yaşam sürecinin kapılarını açmak için yeterli bir aşama olup olmadığını sormak, öncelikle beş ve sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulamalarının kız çocukların eğitimine nasıl bir katkıda bulunduğunu incelemeyi gerektirir. 16 Ağustos 1997’de kabul edilen ve 1997-98 öğretim yılından başlayarak, ilköğretimin 8 yıla çıkarılmasını öngören 4306 sayılı yasaya kadar Türkiye’de 5 yıl zorunlu ilköğretim uygulanmıştır. **1923-24 ders yılında, ilköğretimdeki oranı % 18.41 olan kız öğrencilerin, beş yıllık ilköğretim döneminin son yılı olan 1996-97’de oranları % 47.51’e ulaşmıştır** (Tablo 7).

Tablo 7. Beş Yıllık Zorunlu İlköğretim Döneminde Kız Öğrenci Oranları (%)

Dönem	Toplam Öğrenci	Kız Öğrenci	Kız Öğrenci Oranı (%)
1923-1924	341,941	62,954	18.41
1996-1997	6,853,273	3,256,328	47.51

Kaynak: MEB, 2000’li Yıllar Öncesinde Türkiye’de Kadın Eğitimi, 1992 s.15 ve MEB, Milli Eğitim ile İlgili Bilgiler, 1997, s.7’den tarafımdan hesaplanmıştır.

Bu dönemin sonunda, UNICEF’in karşılaştırmalarına göre Türkiye’nin kadınlar için net okullaşma oranı olan % 94, dünya (% 84) ve Ortadoğu bölgeleri ortalamasından (% 77) ve sınır komşularından daha yüksektir (Tablo 8).

³⁰ Kumaz: 6-9.

Tablo 8. Ülkelere ve Cinsiyete Göre İlköğretim Net Okullaşma Oranı* (%)

Ülke	K	E
Avusturya	100	100
Gürcistan	83	83
İran	81	83
Bulgaristan	91	93
İtalya	98	99
İspanya	100	100
Suriye	87	95
Irak	71	81
Yunanistan	90	91
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	77	85
Dünya	84	88
Türkiye	94	98

Kaynak: UNICEF Dünya Çocuklarının Durumu 2000, s.96-99, 1990-96 verileri.

*İlköğretim net okullaşma: Resmi olarak ilköğretim çağ nüfusu olarak tanımlanan yaş grubu içinde olup ilköğretimi kayıtlı çocukların sayısının aynı yaş grubundaki toplam çocuk sayısına bölünmesiyle elde edilir. UNICEF, Dünya Çocuklarının Durumu 2000, s.99.

Bu veriler, Cumhuriyet döneminin zorunlu, parasız, laik ve cins eşitliğini yasal güvencelere bağlayan bir 5 yıllık ilköğretim politikasının sonuçları olarak iyimserlikle yorumlanabilecektir. Ne var ki bu, ancak ihtiyatlı bir iyimserlik olacaktır. UNICEF karşılaştırmalarında her ülkedeki zorunlu ilköğretim süresi belirtilmediği gibi, aynı tablodan **Türkiye’de 5 yıllık dönemde hem ilkokul çağındaki kızların tümünün okullaştırılmadığı hem de okullaşma oranının erkek çocukların gerisinde kaldığı görülmektedir**. Ayrıca 5 yıllık dönemde bile Türkiye’deki ilköğretim okullaşma oranı Avusturya, İtalya, İspanya gibi zorunlu eğitim süreleri 9 ve 12 yıl arasında değişen Avrupa ülkelerindeki oranlara kıyasla çok geridedir.

Ayrıca Türkiye’de yalnız kayıtlı değil, bundan da önemlisi okulda tutmayla ilgili sorunların üzerinde durmak gereği bulunmaktadır. Kız çocuklar için bu dönemde zorunlu eğitimi tamamlama şansı erkek çocukların gerisinde kalmıştır. Örneğin, 1994-95 ders yılında, her 100 erkek öğrenciye karşılık 120 kız öğrencinin ilkokulu terkettiği hesaplanmıştır. Oysa aynı dönemde ortaöğretim ve yükseköğretimde kız öğrencilerin okulu terk oranları erkek öğrencilerin yarısı kadardır³¹.

31 Tan ve Şahin, 1997.

Türkiye'nin devlet görüşü olarak Pekin Eylem Platformu'nun uygulanmasına yönelik soru formuna verdiği yanıtta da, Kadın Alanında Çalışan Sivil Toplum Kuruluşları'nın aynı amaçla hazırladığı raporda da **zorunlu eğitim süresinin sekiz yıla çıkarılması, Pekin Konferansı'ndan bu yana kadınların güçlenmesine yönelik en önemli adımlardan biri olarak gösterilmiştir** . Bu uygulamanın kız çocukların ortaöğrenime devamındaki darboğazı çözümleyerek eğitim düzeylerini yükseltmesi ve kendi benlik algılamalarına katkıda bulunması beklenmektedir. 5 yıllık ilkokul sonrasında, özellikle dini eğitime yönlendirilebilen kız çocuklarının, 8 yıllık zorunlu eğitime geçilmesi ile eğitim alanı seçimlerinde daha etkin ve özgür olmaları beklenmektedir. Daha uzun süre eğitim sisteminde kalacak olan kız çocuklarının evlilik ve ilk doğum yaşlarının da yükselmesi³² düşünülmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın verilerine göre son üç yılda okullaşma oranındaki artış yaklaşık % 10 düzeyindedir. Aynı verilere göre, okullaşma oranlarının artışı kız ve erkek öğrenciler için birbirine yakın oranlarda gerçekleşmiş, hatta kız öğrencilerin okullaşma oranlarındaki artış erkek öğrencilerin okullaşma oranlarındaki artıştan daha yüksek düzeyde olmuştur. Buna karşın, **1999-2000 öğretim yılında erkekler için % 99.4'e ulaşan ilköğretim okullaşma oranı kız çocuklar için % 89.8'de kalmıştır** ³³.

8 yıllık eğitime geçişle ilgili olarak kimi başka göstergelerden yaptığımız çözümlerinde benzer bulgulara ulaşılmaktadır. Bu çözümlerlerden biri, 8 yıla geçiş izleyen üç yılın sonundaki ilköğretim kız öğrenci oranlarının, geçişten önceki üç yılın (ilkokul+ortaokul) eğitim oranlarıyla karşılaştırılmasıdır.

Tablo 9'un incelenmesiyle **beş yıllık zorunlu eğitim döneminin son üç yılında hem toplam öğrenci sayısının hem de kız öğrenci sayısının düşüş izlediği görülmektedir** . 1996-97'de üç yıl öncesine kıyasla toplam öğrenci sayısı % 1.65, erkek öğrenci sayısı % 1.81, kız öğrenci sayısı % 1.45 oranında gerilemiştir. Buna karşılık 8 yıllık dönemin ilk üç yılında toplam öğrenci sayısı 1996-97'dekine kıyasla % 10.01, erkek öğrenci sayısı % 8.37, kız öğrenci sayısı ise % 12.05 oranında artmıştır. Bu karşılaştırmalarla, sekiz yıllık eğitime geçişin ilköğretimdeki kız öğrenci sayılarını erkeklerden daha büyük hızla artırdığını söylemek olası görünmektedir.

³² KSSGM, 1999: 4; Kadın Alanında Çalışan Sivil Toplum Kuruluşları Raporu, 2000.

³³ Milli Eğitim Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı'ndan 20 Ekim 2000'de sağlanan veriler .

Tablo 9. İlköğretimde Seçilmiş Yıllara ve Cinsiyete Göre Öğrencilerin Dağılımı

Dönem	Toplam		K		E	
	Öğrenci Sayısı	Sayı	%	Sayı	%	
1993-1994*	9,162,854	4,116,540	44.93	5,046,314	55.07	
1996-1997*	9,011,654	4,056,532	45.01	4,955,122	54.99	
1999-2000	9,915,280	4,545,322	45.84	5,369,958	54.16	

Kaynak: DİE Milli Eğitim İstatistikleri, 1996-1997, s.1-2; MEB, Milli Eğitimde Sayısal Veriler 2000, s.8'den tarafımdan hesaplanmıştır.

*İlkokul ve ortaokullar toplamı

8 yıllık eğitimin kız çocuklar açısından değerlendirilmesinde bir başka inceleme de ilköğretimdeki kritik aşamayı oluşturan 6. sınıflardaki kız öğrenci oranlarının yıllara göre karşılaştırılması olabilir.

Tablo 10. Kız Öğrencilerin İlköğretim 5. ve 6. Sınıflarda Oranı (%)

Dönem	5.sınıf			6.sınıf		
	Toplam Öğrenci	K	%	Toplam Öğrenci	K	%
1996-1997	1,232,850	584,608	47.42	932,580	357,412	38.32
1998-1999	1,246,981	590,331	47.34	1,312,265	574,225	43.75
1999-2000	1,246,317	589,289	47.28	1,288,013	587,246	45.59

Kaynak: DİE, Milli Eğitim İstatistikleri 1996-1997, s.143,229,326; MEB, Milli Eğitim Sayısal Veriler 1999, s.37; MEB, Milli Eğitimde Sayısal Veriler, 2000, s.71'den tarafımdan hesaplanmıştır.

Tablo 10'da 5. sınıflarla 6. sınıflar arasında kız öğrenci oranlarındaki erozyon belli olmaktadır. Ancak zaman içinde 6. sınıf öğrencileri arasındaki kız öğrenci oranının düzenli olarak arttığı görülmektedir. Beş yıllık zorunlu ilköğretim döneminin son ders yılı olan 1996-97'de genel ve mesleki teknik ortaokullar toplamındaki 6. sınıf öğrencileri arasında % 38.32 olan kız öğrenci oranı 1999-2000 ders yılında % 45.59'a ulaşmıştır. Bu verilere göre, **sekiz yıla geçiş, kız çocukların eğitiminde ki en önemli gerilim konusu olan, ergenliğe ulaşan kız çocuklarının okul dışına düşmesini azalttığı ya da ilköğretim süresini uzatmanın kız öğrencileri okuldan koparmadığı görülmektedir**. Tabloda ilginç bir gelişme 5. sınıflardaki kız öğrenci oranlarında izlenmektedir. Bindelik sayılarla da olsa 5. sınıflardaki kız öğrenci oranları sürekli azalmaktadır. Bu azalmanın ne ölçüde sekiz yıllık uygulamaya geçişle ilgili bir direnç ya da başatme stratejisi olduğu, kız öğrenciyi 6. sınıftan kaçırmakla ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği ayrıca incelenebilir.

İlköğretimde kız ve erkek çocuk oranları eşitlenememiştir . 1999-2000 ders yılında toplam 9,915,280 ilköğretim öğrencisinden 5,369,958'i (% 54.16) erkek, 4,545,322'si kız (% 45.84), erkeklerle kızlar arasındaki fark 824,636'dır. Beklenilenin aksine köy ve kent ilköğretim okullarındaki kız öğrenci oranlarında önemli bir fark görülmemektedir: Kentlerdeki ilköğretim okullarında % 46.07 olan kız öğrenci oranı, köylerde % 45.48 olarak hesaplanmaktadır³⁴. Kız çocukların ilköğretime katılımında asıl farkı yaratan, bölgeler arası gelişmişlik düzeyidir. Buna göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kızların katılımı öteki bölgelerden daha da önemli bir sorun olarak durmaktadır (Tablo 11).

Tablo 11. Bölgelere Göre İlköğretimde Kız Öğrenci Oranı (%), 1999-2000

Bölge	K
İç Anadolu	47.43
Marmara	47.09
Ege	47.17
Akdeniz	46.72
Doğu Anadolu	40.70
Güneydoğu Anadolu	41.55
Karadeniz	46.93
Türkiye	45.84

Kaynak: MEB Milli Eğitimde Sayısal Veriler 2000, s. 101'den tarafımdan hesaplanmıştır.

2.6. Ortaöğretim/Mesleki Teknik Eğitim: Hem Geleneksel Hem Dinsel

Ortaöğretim, öğrencileri "ilgi, yeti ve yetenekleri doğrultusunda" hem yükseköğretime hem de mesleğe ve iş alanlarına hazırlamak açısından, genel ve mesleki teknik öğretim olarak ayrılır ve 4307 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği 1997-98 ders yılından başlayarak ilköğretime izleyen en az üç yıllık süreyi kapsar.

Türkiye'de kadınların ortaöğretimden yararlanmalarını sağlayan ilk girişim 1858'de İstanbul'da ortaokul niteliği taşıyan bir kız rüştiyesinin açılmasıdır . Kadınların meslek eğitimiyle ilgili deneyimlerinin daha 1843 yılında ebelik kurslarıyla başladığını düşünsek de gerek orta gerekse mesleki teknik eğitimle ilgili önemli gelişmelerin 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiği yadsınamaz. Varolan haremlik selamlık gelenekleri içinde kadınların eğitimlerine olanak sağlayan

³⁴ MEB, 2000: s.8, 83, 87'den hesaplanmıştır. Ancak kayıtlı öğrenci sayılarının devamlı ilgili görüş edinmeye elverişli olmadığı gözönünde tutulmalıdır .

kız öğretmen okullarının (darülmualimat, 1870) ve kız sanayi mekteplerinin (1869, 1878) kuruluşu bu gelişmeler arasındadır. II. Abdülhamit döneminde de açılmasına devam edilen kız okullarının sayısı kadınların eğitim taleplerini karşılamaya yetmemiş, İkinci Meşrutiyet'e gelindiğinde kadın örgütlerinin, kız çocuklarının eğitim giderlerinin karşılanmasında ve kızlar için özel okullar açılmasında büyük katkıları olmuştur³⁵. Kadınların lise düzeyinde eğitim almaları ise, 1911 yılında açılan idadi ile başlamış, ancak İzmir ve Ankara'da bile kız liselerinin açılması için 1922 yılına kadar beklemek gerekmiştir.

UNESCO'nun karşılaştırılabilirme özelliği taşıyan son verilerine göre Türkiye'nin ve kimi Avrupa ve bölge ülkelerinin ortaöğretim net okullaşma oranları Tablo 12'de gösterilmektedir. Tablo 12'deki Avrupa ve bölge ülkelerine kıyasla Türkiye, 8 yıllık eğitime geçiş aşamasında, hem ortaöğretime kadın katılımının sınırları hem de bu düzeyde kadın ve erkek temsilindeki farkın genişliği ile dikkati çekmektedir. Bu nedenle Türkiye'de ortaöğretimin yaygınlaştırılmasını da daha çok bir kadın sorunu olarak tanımlamak yanlış olmasa gerekir.

Tablo 12. Ülkelere ve Cinsiyete Göre Ortaöğretim Net Okullaşma Oranları (%)

Ülke	K	E
Almanya	88.5	88.3
Avusturya	88.7	87.7
Gürcistan	73.5	74.9
Fransa	95.3	94.3
İran	68.1	74.1
Suriye	36.1	40.1
Yunanistan	87.8	85.3
Türkiye	43.2	59.0

Kaynak: UNESCO Institute For Statistics database, Education and Literacy, <http://unesco.org>
1996 yılı verileri

Ortaöğretimdeki kız öğrenci dağılımının en dikkati çeken özelliği de ilköğretime kıyasla katılım sayı ve oranlarındaki düşüştür. Ancak veriler genel ve mesleki teknik öğretime göre ayrıştırıldığında, genel liselerdeki kadın oranının ilköğretimdeki kadın oranlarına benzerliği dikkati çeker. Buna karşılık mesleki teknik eğitim daha çok bir erkek alanı görünümündedir (Tablo 13).

³⁵ Toska, 1998a; Çakır, 1994: 247.

Tablo 13. Ortaöğretimde* Kız Öğrencilerin Oranı (%)

	1999-2000			1996-1997			1993-1994		
	Toplam Öğrenci Sayısı	Kız Öğrenci Sayı	%	Toplam Öğrenci Sayısı	Kız Öğrenci Sayı	%	Toplam Öğrenci Sayısı	Kız Öğrenci Sayı	%
Orta- öğretim Genel	2,019,501	847,527	41.97	2,138,298	857,888	40.12	1,887,534	732,190	38.79
Mesleki Teknik	1,175,537	531,338	45.20	1,158,095	497,778	42.98	1,078,483	454,965	42.18
	843,964	316,189	37.46	980,203	360,110	36.74	809,051	277,225	34.26

* Liseler

** Kaynak: MEB Milli Eğitim Sayısal Veriler 2000, s.8; DİE Milli Eğitim İstatistikleri 1996-97, s. 2,3; DİE Milli Eğitim İstatistikleri 1993-94, s.7'den tarafımdan hesaplanmıştır.

Tablo 13'teki **veriler genel liselerdeki kız öğrenci sayılarının ve oranlarının düzenli olarak arttığını göstermektedir**. Genel liseleri mesleki teknik eğitime tercih eden kız öğrencilerin, bu alanda geleneksel olarak kendilerine yakıştırılan sanat ve öğretmenlik dallarına yönelişleri/yönlendirilişleri dikkat çekicidir. 1999-2000 ders yılı verileri üzerinden yaptığımız hesaplamalarda, genel liselerden Anadolu Güzel Sanatlar Liselerindeki kız öğrenci oranı en yüksek (% 70.69), Fen Liselerindeki en düşüktür (% 30.64). Kadınlar, Anadolu Öğretmen Liselerinde % 47.99, Anadolu Liselerinde % 45.75 oranlarıyla katılmaktadır³⁶.

Mesleki teknik ortaöğretim kurumları, erkek ve kız öğrencilerin okul türlerine dağılımında, cinsiyet ayrımının belirgin biçimde arttığı kurumlardır. Bu durum daha çok mesleki teknik ortaöğretim kurumlarının yapısı ile ilgilidir. Öğrencileri, geleneksel olarak erkek mesleği diye düşünülen mesleklere hazırlayan Erkek Teknik Öğretim'in, 1196, geleneksel kadın mesleklerine hazırlayan Kız Teknik Öğretim'in ise 636 lisesi vardır. Bu okullara, karşı cinsten öğrenci alınması yolunda 1975 yılından bu yana herhangi bir engel bulunmamasına ve Kız Meslek Liseleri'nin, bir süredir endüstriye yönelik programlar açmalarına karşın, uygulamaların geleneksel cinsiyet bileşimini değiştirmekte ancak sınırlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Kız Teknik Öğretim Liseleri'ndeki öğrencilerin % 87.31'i, Erkek Teknik'te-

³⁶ MEB, 2000: 119; Fen Lisesi mezunlarının % 69'u, Anadolu lisesi mezunlarının % 59'u, Anadolu Öğretmen Lisesi mezunlarının % 3'ü üniversiteye girerken düz lise mezunlarının % 14'ü bu şansı yakalamaktadır. Radikal, 24.9.2000.

kilerin sadece % 10.34'ü kadındır (Tablo 14). Yine de bu gelişme, 36,390 kız ve 12,680 erkek öğrenci velisinin çocuklarını, cinsiyet belirten adlarına rağmen, karşı cinsin çoğunlukta olduğu okullara gönderdiklerini göstermektedir. Dolayısıyla, toplumda mesleki cinsiyet ayırımına dayalı geleneksel algılamaların değişmekte olduğunu göstergesi olarak alınabilecektir.

Tablo 14. Mesleki ve Teknik Ortaöğretimde Kız Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı (%), 1999-2000

Erkek Teknik Öğretim	10.34
Kız Teknik Öğretim	87.31
Ticaret ve Turizm Öğretimi	48.51
Din Öğretimi	50.25
Özel Eğitim	28.36
Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	86.93
Özel Öğretim Toplamı	32.36
Mesleki ve Teknik Açıköğretim Lisesi	25.97
Diğer Bakanlıklara Bağlı Meslek Liseleri	65.67

Kaynak: MEB Milli Eğitim Sayısal Veriler 2000, s.120-122'den hesaplanmıştır.

Adlarında cinsiyet belirlemesi bulunmadığı halde öteki alanlarda da öğrencilerin geleneksel kadın ve erkek mesleği tercihlerinin geçerli olduğu görülmektedir. Anadolu Sağlık Meslek Liseleri % 86.93 kadın oranıyla tipik bir kadın alanıdır. İşitme ve ortopedik engelliler alanındaki Özel Eğitim Liselerinde ise kadın oranı düşüktür: % 28.36. Ticaret ve Turizm Öğretimi'nde kadın katılımı % 48.51'dir. Bu son örnekte, alt dallardaki dağılımın incelenmesi, yine farklı okul türlerine göre kadın erkek oranlarının farklılaştığını göstermektedir. Örneğin Aşçılık Meslek Liseleri'ndeki öğrencilerin % 93'ünün erkek olmasına karşılık Sekreterlik Meslek Liseleri'ndeki öğrencilerin % 90'ı kızdır.

Mesleki teknik eğitimde bu açıdan sıradışı olan bir gelişme, din eğitimi -
mindeki kadın yoğunluğudur: % 50.25'le bu okullardaki kız öğrenci katılımı erkek öğrencilerin önüne geçmiştir. Bu olgunun ortaöğretimde İmam Hatip Okulları'nın sistemin ana kurumlardan biri haline gelmesini sağlayan yaygınlaşmalarından ve sekiz yıllık eğitime geçiş sürecinden bağımsız olarak düşünülmemesi gerekmektedir.

Mutlak sayılara baktığımızda ortaöğretimdeki toplam öğrenci sayısının da kız öğrenci sayısının da 8 yıllık ilköğretime geçişten itibaren azaldığı görülmektedir (Bkz. Tablo 13). Bu sayılar, 1993-94'ten 1996-97'ye doğru yükselirken, o tarihten 1999-2000 ders yılına doğru inişe geçmektedir. 1999-2000 ders yılında, ortaöğretimdeki toplam öğrenci sayısı 2,019,501 olup bu sayı 1996-97 rakamlarına göre % 11.88 oranında bir gerilemeyi işaretlemektedir.

Oysa 8 yıllık eğitime geçişin öncesindeki 3 yılda –1993-94'ten 1996-97 ders yılına kadar– ortaöğretim kurumlarındaki toplam öğrenci sayısı % 12.75 oranında artmıştır . Bu artışın, kız öğrencilerin mesleki teknik eğitim içinde din eğitimine artan katılımıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Çünkü 1993-94'ten 1996-97'ye kadar kız öğrenci sayısı genel liselerde % 3.97, mesleki teknik liselerde ise % 29.90 oranında artmıştır. Mesleki teknik liselere ait veriler ayrıştırılarak incelendiğinde ise din eğitimindeki kadın oranları dikkati çekmektedir.

Tablo 15. Mesleki Teknik Öğretim İçinde Din Öğretimine Ayrılan Toplam, Kız ve Erkek Öğrenci Oranları, 1999-2000

Dönem	Toplam Öğrenci		Kız Öğrenci		Erkek Öğrenci	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1993-1994	160,720	19.86	52,055	18.78	108,665	20.43
1996-1997	192,032	19.59	78,609	21.83	113,423	18.29
1999-2000	134,224	15.90	67,448	21.33	66,776	12.65

Kaynak: MEB Milli Eğitim Sayısal Veriler 2000, s.8,122; DİE Milli Eğitim İstatistikleri 1996-97, s.504'ten; DİE Milli Eğitim İstatistikleri 1993-94, s.408, 412'den tarafımdan hesaplanmıştır.

Tablo 15'te, 1993-94'te mesleki teknik liselerdeki toplam öğrencilerin % 19.86'sının, kız öğrencilerin % 18.78'inin din eğitimine ayrılmış olduğu görülür. Bu tarihte din eğitimi liselerindeki öğrencilerin % 32.39'u kadındır. 1996-97'ye geldiğinde ise mesleki teknik liselerdeki tüm öğrencilerin % 19.59'u, kız öğrencilerin % 21.83'ü, erkek öğrencilerin ise % 18.29'u din eğitimine ayrılmaktadır. Tablo 15'teki sayılar üzerinden yaptığımız hesaplamada, aynı öğretim yılında din eğitimine ayrılan toplam mesleki teknik öğrenci sayısı, 1993-94'e kıyasla % 19.48, erkek öğrenci sayısı % 4.38, kız öğrenci sayısı ise % 51.01 oranında artmıştır. Başka deyişle, **8 yıllık eğitime geçişin öncesindeki üç yıllık dönemde kız öğrencilerin din eğitimine akış hızı erkeklerin akış hızının 10 katından fazladır** .

1999-2000 ders yılında ise mesleki teknik eğitimdeki tüm öğrencilerin % 15.90'ı, kız öğrencilerin % 21.33'ü, erkek öğrencilerin ise sadece % 12.65'i din eğitimindedir (Tablo 15). Bu tarihte din eğitimi liselerindeki toplam öğrenci sayısı üç yıl öncesine kıyasla % 30.10, erkek sayısı % 41.13, kız sayısı % 14.20 oranında gerilemiştir (Tablo 16).

Tablo 16. Din Eğitiminde Cinsiyete Göre Dağılım

Dönem	Toplam Öğrenci		Kız Öğrenci		Erkek Öğrenci	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1993-1994	160,720	100.00	52,055	32.39	108,665	67.61
1996-1997	192,032	100.00	78,609	40.93	113,423	59.07
1999-2000	134,224	100.00	67,448	50.25	66,776	49.75

Kaynak: DİE Milli Eğitim İstatistikleri 1993-94, s.408, 412; DİE, Milli Eğitim İstatistikleri 1996-97, s. 482; MEB Sayısal Veriler 2000, s.122'den tarafımdan hesaplanmıştır.

Bu yönseme, 8 yıllık kesintisiz eğitime geçişle birlikte üniversiteye girişte tek sınav ve "katsayı" uygulamalarıyla ilişkilendirilebilecektir. Ancak, **8 yıllık eğitime geçiş öncesinde din eğitimindeki en hızlı artış oranına sahip olan kadın katılımı, geçişten sonra en yavaş gerileyen oranı gerçekleştirmiştir**. 1999-2000'e gelindiğinde, din eğitimi liselerindeki kız öğrenci sayılarının erkek sayılarını geçmesi, kadınlara kapalı olan bir istihdam alanındaki "mesleki teknik eğitimin" işlevselliği kadar, kimi kız çocukların laik eğitime alternatif bir eğitim türüne enterne edilmesi konusunda da dikkat çekici bir gelişmedir.

2.7. Yükseköğretim: Uzun Yolun Sonundaki Kadınlar

Türkiye'de kadınların yükseköğretim düzeyindeki katılımları 1914'te Darülfünun'da düzenlenen konferanslar yoluyla başlamış, aynı yılın sonunda bir kadın üniversitesi olan İnas Darülfünunu'nun açılmasıyla sürmüştür. Bu gelişmede kız çocukların eğitimi ve yükseköğretim hakkının kadınlara tanınması konusunda mücadele veren dönemin kadın dergilerinin büyük etkisi görülür³⁷. Erkek ve kadın darülfünunları arasındaki eğitim düzeyi farkı, kadın öğrencilerin erkek öğrencilerle birlikte ders görmek taleplerine yol açmış ve 1921'de üniversitenin karma hale getirilmesiyle Türkiye'de ilköğretimin üstü düzeyde ilk kadın-erkek birlikte eğitim uygulamasını da başlatmıştır.

37 Çakır, 1994: 252.

Birçok Batı ülkesinde erkeklerin, üniversitelere gitme hakkını sağlayabilmek için uzun mücadeleler vermek zorunda kalmalarına ve bugün bile bazı yükseköğretim kurumlarında marjinal konumda tutulmalarına karşılık, kadınların Türkiye’de 1914 yılında kendi çabalarıyla açtıkları üniversite kapılarından geçişleri Cumhuriyet’in kuruluşundan başlayarak devlet tarafından desteklenmiştir. Neusel, örneğin Almanya’daki gibi erkek damgası vurulmuş bir yükseköğretim geleneğinin olmayışının da kadınların sonraki dönemde öğrenci ve hoca olarak katılımına olanak verdiğini yazar³⁸.

Üniversite reformunun yapıldığı 1933’te yükseköğretimde % 14 olarak hesaplanan kadın öğrenci katılımı 1999-2000’e gelindiğinde % 40.41’e, kadınların öğretim elemanları arasındaki payı ise % 7’den % 35.42’ye ulaşmıştır³⁹. Aynı dönemde ilköğretim öğrencileri arasındaki kadın payının yaklaşık olarak % 35’ten % 46’ya, öğretmenler arasındaki payının ise % 33’ten % 44’e yükseldiğini anımsarsak kadınların, eğitimin "yüksek katı"ndaki avantajları daha da belirgin hale gelir. Cumhuriyet döneminde kadınların yükseköğretimdeki artış hızı ilköğretimdekilerin yaklaşık 2.5 katına ulaşmaktadır.

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı sonuçlarına göre üniversiteye yerleşme şansı 1999-ÖSYS’de kadınlar için % 55.2, erkekler için % 56.9 gibi yakın oranlarla gerçekleşmiş, 2000’de kadınlar öne geçmiştir. Bu avantaj, Türkiye üniversitelerinde hem öğrenci hem öğretim elemanı düzeyinde kadın katılımının düzenli bir artış göstererek kurumsallaşması ve tüm akademik alanları kapsaması; yerbilimleri, fizik, meteoroloji, matematik gibi kimi "uygun sayılmayan" dallardaki kadın öğrenci katılımının son yıllarda özellikle hız kazanması; kadın profesör oranlarının kimi sanayileşmiş Batı ülkelerindeki benzerlerini aşması, kadın öğretim üyelerinin kendilerini kısıtlanmış hissetmemeleri gibi saptamalarla⁴⁰ pekiştirilmektedir.

Ancak Türkiye’deki kadınların yükseköğretimden yararlanma olanağı, hem erkeklerden hem de Suriye ve Ermenistan dışında aynı coğrafyadaki öteki ülkelerden geridedir (Tablo 17).

³⁸ Neusel, *vd.*, 1996: 38.

³⁹ Köker, 1988; Neusel, *vd.*, 1996; ÖSYM 1999-2000.

⁴⁰ ÖSYM Website; Okay, 2000; Acar, 1999; Daba 1970’lerde Türkiye, kadınların akademik kariyere katılımı açısından –Doğu Bloku ülkeleri dışında- tüm uluslar arasında ABD ve Kanada’dan sonra üçüncü sırada geliyordu; Coşar , 1978: 124-140.

Tablo 17. Yükseköğretimde Cinsiyete Göre Okullaşma Oranları, (%)

Ülke	K	E
Azerbaycan	17.8	17.1
Bulgaristan	51.6	31.2
Ermenistan	14.0	10.5
Gürcistan	44.4	39.7
Fransa	57.4	45.0
İngiltere	56.3	48.6
İran	13.1	21.9
İspanya	55.6	47.4
Yunanistan	46.3	47.4
Türkiye	15.2	26.5

Kaynak: UNESCO Institute for Statistics Database, Education and Literacy, <http://unesco.org>

Tablo 17'nin örneklediği başka bir ilginç gelişme, **hem sosyalist devlet gele** -
neğinden geçmiş Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan gibi ülke -
lerde, hem de Fransa, İngiltere, İspanya gibi Avrupa Birliği ülkelerinde ka -
dınlar için yükseköğretim okullaşma oranlarının erkek oranlarını ciddi
farkla geride bırakmasıdır . Batı Avrupa'da 80'li yıllarda hâlâ varolan erkekler için
daha yüksek oranlar, yakın dönemde kaybolmuştur. Doğu Avrupa'da, ABD'de, Ye-
ni Zelanda'da, Karaibler'de ve Batı Asya'da da kadınların yükseköğretime katılımı
erkeklerin ilerisindedir. Buna karşılık, kadınların bazı geleneksel erkek öğrenim
alanlarına erişme şansları sınırlıdır. Kadınlar dil ve sosyal bilim alanlarında yoğun-
laşmakta, bütün bölgelerde fen ve mühendislik alanları erkeklerin egemenliğinde
bulunmaktadır. Tarım, genellikle toplumsal cinsiyet farkının en büyük olduğu yük-
seköğretim alanıdır⁴¹.

1999-2000 ders yılında Türkiye'deki 1,491,806 yükseköğrenim öğrencisinin
602,781'i, yani % 40.4'ü kadındır. Kadınların yükseköğretime katılımında en yüksek
orana önlisans düzeyinde ulaştıkları görülmektedir (Tablo 18).

⁴¹ UNITED NATIONS, 2000: 91, 92.

Tablo 18. Yükseköğretimde Kadın Öğrenci Oranları (%), 1999-2000

	Yeni Kayıt	Toplam Öğrenci	1998-1999 Mezun
Toplam	41.8	40.4	43.2
Önlisans (Açıköğretim dahil)	45.0	45.8	43.4
Lisans (Açıköğretim dahil)	41.5	39.8	41.2
İkinci Öğretim	40.6	36.5	40.6
Lisansüstü	34.0	34.6	38.3
Tıpta ihtisas	40.4	36.1	32.6

Kaynak: ÖSYM Yükseköğretim İstatistikleri 1999-2000 Öğrenci Sayıları Özet Tablosu, sayfa 3'ten hesaplanmıştır.

Ancak bu oranlara ulaşmamıza temel olan ayrıntılı tablodan önlisans düzeyindeki durumun, açıköğretimin iki yıllık bölümlerinde kadınların daha fazla (% 55) olmalarından kaynaklandığı görülmektedir. Kadın öğrencilerin lisansüstü eğitime katılımları ise önlisans ve lisansa göre daha az orandadır. Toplamda ve özellikle lisansüstünde, halen okulda olanlara ve yeni kayıt yaptıranlara kıyasla mezunlar arasında kadın öğrencilerin biraz daha yüksek oranda bulunduğu gözlemlenmektedir. Buradan da öğrenime devam şansı bulabilen kadınların başarıma olasılığının daha yüksek olduğu düşünülebilir. Tıpta ihtisas alanında ise bir önceki yılın mezunlarına göre yeni kayıt yaptıran kadınlar neredeyse % 8'lik bir farkla fazla görünmektedir. Dört yıl içinde böyle bir farkın ortaya çıkmasının ardında neler olduğunun incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca lisansüstü verileri ayrıntılı olarak incelendiğinde, psikiyatri, çocuk hastalıkları, aile sağlığı gibi kimi tıp alanlarında büyük çoğunluğun kadınlara geçtiği görülmektedir. Buna karşılık nöroşirürji, adli tıp gibi alanlarda kadınların çok az sayıda bulunduğu gözlenmektedir.

Türkiye'de kadınların yükseköğretime katılımlarıyla ilgili belli yönsemelerden söz etmek olanaklı görünmektedir. Bu yönsemelerden biri kadın oranlarının bazı bölümlerde hızlı, diğerlerinde daha yavaş bir artış göstermesi, bazı bölümlerde ise düşmesidir. **Kadın öğrencilerin teknik bilimler ve ziraat dışındaki alanlarda oranlarının gittikçe yükseldiği ya da sabit kaldığı görülmektedir. Sosyal bilimler ve öğretmenlik eğitimini de kapsayan uygulamalı sosyal bilimler, matematik ve fen gibi alanlarda kadın öğrenci oranları erkeklere yaklaşmaktadır. Dil, sağlık bilimleri -hemşirelik dahil- ve sanat alanlarında kadın öğrenci sayıları erkeklerden fazladır** (Tablo 19).

Tablo 19. Farklı Öğretim Alanlarındaki Kadın Öğrenci Oranları, Lisans (%)
1999-2000

Öğretim Alanları	Yeni Kayıt	Toplam Öğrenci	1998-99 Mezun
Dil ve Edebiyat	65.3	57.8	59.5
Matematik ve			
Fen Bilimleri	46.7	46.6	49.0
Sağlık Bilimleri	62.3	53.3	54.1
Sosyal Bilimler	45.5	40.0	44.1
Uygulamalı			
Sosyal Bilimler	49.2	43.0	41.9
Teknik Bilimler	22.7	23.0	25.9
Ziraat ve			
Ormancılık	28.6	32.1	40.2
Sanat	54.2	55.2	62.9

Kaynak: ÖSYM Yükseköğretim İstatistikleri 1999-2000 Öğretim Alanlarına Göre Lisans Düzeyindeki Öğrenci Sayıları Tablosu, sayfa: 87-97'den hesaplanmıştır.

Okay'a göre, kadın öğrenci sayısının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu mimarlık, kimya mühendisliği, kimya, matematik, işletme gibi dallarda 80'li yıllardan beri kadın öğrencilerin katılımında bir değişiklik olmamıştır. Buna karşılık, 80'li yıllarda kız öğrenci oranının düşük olduğu jeoloji, jeofizik, fizik gibi bazı bölümlerde oranları hızla artmış, bilgisayar, elektrik, makine mühendisliği gibi bölümlerde ise azalmaya yüz tutmuştur⁴².

2.8. Kamu Okulları ve Özel Okullar: Ya Cemaat Okulları?

Okulöncesi ve ilköğretim aşamalarında kamu okullarıyla özel Türk okullarındaki kız öğrenci oranları arasında, kamu okulları lehine bir fark görünmekle birlikte bu fark önemli değildir. Her iki tip okulda da kadın öğrenci oranları erkeklerden düşüktür. Özel üniversitelerde ise kadın öğrenci oranları kamu üniversitelerinden biraz daha yüksek olmakla birlikte fark önemli değildir.

Okulöncesinde ve ilköğretimde asıl fark kendi dil ve kültürlerinde eğitim yapan özel azınlık ve yabancı okullarında kız öğrencilerin sayılarının erkek sayılarından fazla oluşudur. Ortaöğretim aşamasında kadın oranı bütün özel kurumlar lehine artmaktadır. Ortaöğretimdeki özel yabancı okullarında ve Ermeni, Musevi ve

⁴² Okay, 2000.

Rum özel azınlık okullarında kız öğrenci oranları Türk okullarındaki oranlardan açık farkla ilerde (Tablo 20).

Tablo 20. Resmi ve Özel Öğretim Kurumlarında Kız Öğrenci Oranları (%), 1999-2000

Öğretim Kurumları	Okulöncesi	İlköğretim	Ortaöğretim	Yükseköğretim
Resmi (Kamu)	47.53	45.86	41.88	40.7
Özel Türk	46.52	44.57	44.80	41.2
Özel azınlık	56.58	50.75	58.82	-
Özel yabancı	51.59	51.72	53.44	-

Kaynak: MEB 2000, s.2, 18, 19, 20 ve ÖSYM, 1999-2000 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistiklerinden hesaplanmıştır.

Bu, bir yandan kimi Batı ülkelerindeki yönsemeleri anımsatmakta, bir yandan da özellikle ortaöğretim aşamasında üst gelir gruplarından erkek çocukların yurtdışında, azınlık gruplarından erkek çocukların ise Türk okullarında okutulmalarına ilişkin bir tercihi akla getirmektedir. **Okulöncesi ve ortaöğretim düzeyinde azınlık okullarında kız çocukların oranının bu denli yüksek olması ise, etnik varlığın sürdürülmesinde kadınlara biçilen merkezi rolü düşündürmektedir.**

2.9. Destek Mekanizmaları: Kadınlar İçin Daha Az

Kız çocukların ve kadınların, eğitimden yararlanabilmek ya da özel gereksinim, yetenek ve başarıları dolayısıyla özendirilmek ve desteklenmek anlamında ne tür olanaklara sahip olduklarını belirlemede kullanabileceğimiz başlıca veriler maddi destek, barınma ve taşınmalı eğitim istatistikleridir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın son verilerine göre ilk ve ortaöğretim kurumlarındaki burslu kız öğrencilerin sayısı sadece 2465 ve toplamdaki oranı % 36.33'tür⁴³.

Öğrencilerin okul başarılarını ya da üst öğrenim kurumlarına girişini destekleyen paralel eğitimden yararlanma, yine kadınlar için daha az olasıdır. 1999-2000 ders yılında özel dershanelerden 60 erkeğe karşılık 40 kadın, özel kurslardan 75 erkeğe karşılık 25 kadın yararlanabilmektedir⁴⁴.

⁴³ MEB, 2000: 224.

⁴⁴ MEB, 2000: 16.

Orta, yüksek ve yaygın eğitim düzeylerindeki özel öğretim yurtlarında 35,118 kız öğrencinin barındığı ve bunun aynı yurtlardan yararlanan öğrenci toplamının 1/3'ünden az olduğu (% 27.32) görülmektedir Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu'na bağlı yurtlarda ise kadınlar daha avantajlıdır. YURTKUR yurtlarında kalan 89,611 kadın, toplam kapasitenin % 51.39'una ulaşmıştır⁴⁵.

Öte yandan **kızların eğitiminde katılımı ve sürekliliği sağlamak için en önemli çözümlerden biri olarak düşünülen Yatılı İlköğretim Bölge Okulları (YİBO)'nda kızların katılımı ancak 1/4 oranında ve sayıları 25,858'de kalmıştır** ⁴⁶. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'ne göre, yatılı ilköğretim bölge okulu; nüfusu az veya dağınık yerleşim birimlerinde kurulan sekiz yıllık parasız yatılı ilköğretim kurumudur. Bu bağlamda, YİBO'ların sayılarının azlığını –1999-2000'de toplam 203–, kuruluş yerlerinin seçiminde rol oynayan siyasal tercihleri ve bu okullardan yararlanan öğrenci kitlesinin darlığını vurgulamak gerekecektir. Benzer bir çözüm olarak varolan Pansiyonlu İlköğretim Okulları (PİO)'nın yatılılık olanaklarından kızların ne ölçüde yararlandığı belli değildir. Çünkü PİO'lar merkezi durumda olan yerleşim birimlerinde, öğrencilerin parasız yatılı ve gündüzlü olarak eğitim-öğretim görmeleri için açılmaktadır. MEB istatistiklerinde kız öğrencilerin bu okullara % 41.27 oranında devam ettikleri görülmesine karşın bunların ne kadarının yatılı olduğu belirtilmemiştir. Kız çocukların eğitimlerinde yatılılık olanaklarını dinsel motiflerle birarada kullanan cemaat temelli düzenlemelerin sayısı ve kapsamı konusunda herhangi bir tahminde bulunmak bu aşamada mümkün görünmemektedir.

Türkiye'de kimi hükümet dışı kuruluşların ve kadın örgütlerinin de kadınlara yönelik burs ve destek programları bulunmaktadır. Bunlara bir örnek, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği ile bir özel sektör kuruluşunun ortak olarak yürüttükleri "Çağdaş Türkiye'nin çağdaş kızları eğitim projesi" kapsamında 27 ilde eğitimlerine ara vermek zorunda kalan kız öğrencilere verilen karşılıksız burslardır.

Nüfusu az ve dağınık yerleşim birimlerinde bulunan ilköğretim öğrencilerinin seçilen merkezlerdeki okullara günübirlik taşınarak eğitim verilmesini sağlamak amacıyla uygulanan taşınabilir ilköğretim olanaklarından 1999-2000 ders yılında yararlanan kız öğrencilerin sayısı 282,224 ve oranları % 45.37 olarak görülmektedir⁴⁷.

⁴⁵ MEB, 2000: 226- 228.

⁴⁶ MEB, 2000: 90.

⁴⁷ MEB, 2000: 96.

2.10. Yaygın Eğitim: Yaygın, Çeşitli ve Dağınık

Yaygın eğitim, örgün eğitimin yanında ve dışında, bilgi, beceri, meslek kazandırmaya ve bireysel ve toplumsal gelişmeyi sağlamaya yönelik tüm programlanmış eğitim etkinliklerini kapsar. Türkiye’de kadınları kapsayan yaygın eğitim etkinliklerinin çokluğu ve çeşitliliği dikkat çekicidir. Bu bağlamda kamu ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarından, Birleşmiş Milletler Kalkınma Fonu ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kaynaklardan desteklenen etkinliklerden, kadınlarla erkeklerin birlikte katıldıkları projelerden ya da doğrudan kadınlara yönelik programlardan söz edilebilecektir.

Kadın örgütlerinin bu alanda, yine kadınlara yönelik olarak düzenledikleri programların yüzyıla yakın bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Halide Edip tarafından kurulan Teali-i Nisvan Cemiyeti’nin (1909) İstanbul’da kadınlara okuma yazma, İngilizce ve el işi öğreten kursları bunların ilk örneği sayılabilir. 1911’de yine İstanbul’da bir konakta Fatma Nesibe Hanım’ın kadınlara açık Beyaz Konferansları azerkil düzeni sorgulayan yaklaşımıyla bilinç dönüşümü programlarının ilk örneklerinden sayılabilir. Kadınlara beceri öğretimi yoluyla istihdam olanağı açmaya yönelik programlar ise (örneğin Biçki Yurdu), önce İstanbul’da (1914), sonra kimi Anadolu merkezlerinde etkinlik göstermiştir⁴⁸.

Kadınlara yönelik eğitim programlarını yürüten kişilerin ve kuruluşların deneyimlerinden bu programların hedef kitlelerinin, amaçlarının, kaynaklarının nasıl farklılaştığı görülebilmektedir ⁴⁹. Kentlerin çeperlerinde, köyde, alt gelir grubundan kadın gruplarını kapsayan eğitimlerde beceri kazandırmak, kişisel güçlenmeyi, dayanışmayı sağlamak amaçları ağır basmaktadır. Kazandırılmak istenen beceriler siyasal katılım ve toplumsal uyumdan, okuma yazma ve meslek becerilerine kadar değişebilmektedir. Kimi çalışmalarda kadınların, kendi yaşamlarına yeni bir gözle bakabilmelerini sağlayacak biçimde bir bilinç dönüşümü hedeflenmektedir. Kimi eğitim programları ise siyasal partilerin, kamu sektörünün ve sendikaların karar alma ya da politika oluşturma konumundaki görevlilerine odaklanmaktadır. Bu programlar katılımcıların, kurumlarındaki (örneğin SHÇEK, yerel yö-

⁴⁸ Çakır, 1994.

⁴⁹ KASAUM, 2000: 65-72.

netimler, emniyet teşkilatı) cinsiyetçi yapıyı sorgulamalarına ve dönüştürmelerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Toplumsal cinsiyet duyarlılığı eğitimi olarak da bilinen bu tür çalışmalar -örneğin, KSSGM'nin Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi çerçevesindeki eğitim programı⁵⁰ kadınların ve erkeklerin en çok birlikte katıldıkları etkinlikleri oluşturmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı yaygın eğitim etkinliklerinden resmi kurslara katılanların çoğunluğu (% 62), özel kurslardakilerin ise % 30 kadardır. Bakanlığın, örgün eğitimin dışında kalan her yaşta kişiler için düzenlediği açık lise uygulamalarından, 1999-2000 döneminde 119,012 kadının yararlandığını, toplam açık lise öğrencileri içinde de kadınların 1/3 oranında yer bulabildiklerini hesaplıyoruz⁵¹.

Türkiye'de yetişkinlere yönelik meslek kursları sunan ve en yaygın eğitim ağına sahip olan kurum Halk Eğitim Merkezleri'dir. 1999-2000'de bu merkezlere devam edenlerin % 79.33'ü kadındır. Bu, sadece geçtiğimiz yılda 692,112 kadının⁵² sözü konusu kurslardan geçtiği anlamına gelmektedir. Ancak **kadın kursiyerlerden yaklaşık olarak dörtte üçünün meslek kazandırıcı özelliği olmayan, geleneksel ev kadını becerilerine (biçki-dikiş, nakış, oya vb.) yönelik kurslara ve Kuran Kurslarına, en az okuma yazma kurslarına (% 5 dolayında) devam ettikleri görülmektedir** .

Çalışmakta olan gençlerin örgün eğitim haklarından, iş güvencesinden ve ücret ödemelerinden yararlanmasını sağlayan çıraklık eğitimi kapsamında kadınlara pek az yer açılmıştır (1998-1999 döneminde % 9). Bu azınlığın da konfeksiyon, kuaförlük, tekstil, halıcılık gibi tipik kadın alanlarına yığıldıkları, örneğin konfeksiyon ve dış giyimdekilerin % 68'ini oluşturdukları gözlemlenmektedir⁵³.

Örgün eğitim sisteminin dışında kalmış genç ve yetişkinlere hizmet sunan uygulamalar arasındaki Mesleki ve Teknik Eğitimi Geliştirme Projesi (METGE), özde okul-endüstri ortaklığına dayalı bir modeldir. Bu eğitim modeli, okuldan erken ayrılmak durumunda kalan kız çocuklara devam etmiş oldukları modüllere uygun eğitim alarak istihdam olanağı sağlamaya yöneliktir. Proje kapsamında hiç okula gitmemiş kadınların da, seçtikleri modüllere uygun sertifika alarak istihdam olanağı

⁵⁰ Atauz, vd., 1999.

⁵¹ MEB, 2000: 2,3.

⁵² MEB, 2000: 179.

⁵³ DPT, 2000a: 16.

kazanması amaçlanmaktadır. METGE kurslarından yararlanan kadınların da toplumun kadınlar için uygun gördüğü mesleklere yönel(til)dikleri söylenebilir⁵⁴. Kız Teknik Öğretim’le bağlantılı öteki kadın eğitimi projeleri arasında Anne-Baba-Çocuk Eğitimi, Turistik El Sanatları Üretimi, Açık Öğretimle Meslek Edindirme, Yaşlı Bakımı Eğitimi, Üreten Kadın, Cezaevlerindeki Kadın ve Çocukların Meslek Eğitimi konulu çalışmalar yer almaktadır.

Doğrudan kadınları hedefleyen bilgi ve beceri eğitimi kapsamında örneğin, İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun kadın işgücü yetiştirme kurslarından ya da kırsal kesim kadınlarına yönelik eğitim programlarından söz edilebilecektir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nca 1954 yılından beri yürütülen ve oldukça yaygın olan ev ekonomisi kursları; aynı bakanlığın yardımı, kimi gönüllü kuruluşların katılımı ve zaman zaman uluslararası kuruluşların desteği ile yürütülen projeler; Türkiye Kalkınma Vakfı’nın özellikle Doğu ve Güneydoğu’daki çalışmaları; Tarih, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Genel Müdürlüğü, Anne ve Çocuk Eğitimi Vakfı, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Türk Kadınlar Birliği, Kadın Emekini Değerlendirme Vakfı, KADER gibi kamu ve sivil toplum kuruluşlarının kadına yönelik insan ve yurttaşlık hakları, sağlık ve aile eğitimi çalışmaları vardır.

Bölge odaklı yaygın eğitim etkinlikleri arasında GAP İdaresi Başkanlığı’nın Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM)’nin çalışmaları, Güneydoğu Anadolu’daki kadınların eğitim sorunlarını dikkate alarak kalkınma süreciyle bütünleşmelerine yöneliktir. Hedef kitle, 14-50 yaşındaki kadınlardır. Bu merkezlerin amacı hedef grubu biraraya getirerek aralarında bir ağ oluşturmak; sorunlarını tanımlamaları, yardımcıları ve çözümler bulmaları konusunda güdüleyici olmak; liderlik becerileri öğretmek ve özgüvenlerini geliştirerek toplum içinde kadınları görünür kılmaktır. ÇATOM’larda okuma yazma kurslarından çocuk bakımına, aile planlamasına ve meslek kurslarına kadar değişen çeşitli programlar sunulmaktadır⁵⁵.

1989 yılından başlayarak çeşitli üniversitelerde açılan Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezlerinin de toplumsal cinsiyet duyarlılığı, bilinç dönüşümü ve beceri kazandırma konulu yetişkin eğitimi çalışmaları bulunmaktadır. Ankara Üniversitesi’nin Karakoldaki Dostunuz, Marmara Üniversitesi’nin Şiddetten Arınmış

⁵⁴ Akhun, Bircan, vd., 2000: 307.

⁵⁵ Hancıoğlu, vd., 2000: 56.

Bir Yaşam, İstanbul Üniversitesi'nin Kadınlık Bilinci Eğitimi projeleri bu merkezlerin programları arasındadır.

2.11. Öğretmenlik: Bir Kadın Mesleği mi?

Dünyanın hemen tüm bölgelerinde ilköğretim öğretmenlerinin büyük çoğunluğu kadınlardan oluşur. Ancak bu katılım daha üst eğitim düzeylerine doğru azalır. **Türkiye'de öğretmenlik, kadınlar için en eski meslek geleneğine sahip alanlardan biri ve elimizdeki bilgilere göre ilk kamusal meslek niteliğindedir**. Darülmualimat'ın 1873 yılındaki ilk mezunlarından İnas Rüşdiyelerine atanan kadınlar sıbyan mekteplerindeki kadın hafızlardan ya da dikiş ve nakış hocalığı yapan kadınlardan sonra ilk kadın öğretmenlerdir. Kadın öğretmen, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerekse Cumhuriyet'te "medeniyete geçiş projeleri" kapsamındaki kilit figürlerden biri olarak da görülmüştür. Emine Semiye, Nezihe Muhiddin, Şükufe Nihal gibi kadın öğretmenler İkinci Meşrutiyet ve sonrası kadın hareketinin öncüleri arasındaydı⁵⁶. Kamu görevlileri arasında en fazla kadın istihdam eden alan da eğitim/öğretim hizmetleridir. Bu gelişme, yükseköğretimde, öğretmenlik eğitimi gören kız öğrencilerin yüksek oranlarıyla yakından bağlantılıdır. Kaldı ki yine kadın öğrenci oranlarının yüksek olduğu dil, edebiyat ve sosyal bilimler için öğretmenlik en geniş istihdam alanıdır.

Türkiye'de öğretmenleri konu alan kimi araştırmalardan, kadınların erkeklere kıyasla meslek doyumunun daha yüksek ve mesleğe karşı tutumlarının daha olumlu olduğunu, öğrenciyle daha iyi iletişim kurduklarını, ders konusunu daha iyi öğrettiklerini, öğretmenliği rastlantısal olarak değil çevre desteği ve kendi istekleriyle seçtiklerini, ev geçindirme baskısını daha az hissettiklerini ve daha az ek iş aldıklarını öğreniyoruz⁵⁷. Öğretim gücündeki dağılımlarına baktığımızda ise, kadınların en yüksek oranda okulöncesinde temsil edildiklerini görüyoruz (Tablo 21).

⁵⁶ Taşkiran, 1973: 28; Göle, 1992: 46; Toska, 1998: 71-88.

⁵⁷ Acar, vd., 1999; Gök, Okçabol, 1999.

Tablo 21. Çeşitli Öğretim Düzeylerinde Kadın Öğretmen Oranları (%), 1999-2000

	Sayı	%
Okulöncesi	11 543	98.94
İlköğretim	142 342	43.82
Ortaöğretim	55 565	40.41
Genel	30 332	43.25
Mesleki Teknik	25 235	37.44
Toplam	209 450	44.19

Kaynak: MEB Milli Eğitim Sayısal Veriler 2000, s.8

Bu düzeyde, yani **ilkokulların ana sınıflarıyla ana okullarındaki öğretmenlerin neredeyse tümü kadındır. Öğretmenliğin bir kadın mesleği olarak tanımlanmasına karşın daha yukarı eğitim düzeylerinde erkeklerle eşit katılım gerçekleşmemekte** ve ilköğretimdeki kadın öğretmen oranı % 43.82'e, ortaöğretimdeki kadın oranı ise % 40.41'e düşmektedir. Kadınların % 37.44 ile en az mesleki teknik öğretimde yer aldıkları görülmektedir. Mesleki teknik öğretim dahil tüm ilk ve ortaöğretimde kadın öğretmen ve öğrenci oranlarının benzerliği dikkati çekmekte ve bu özellikle kız öğrencilerin lehine bir gelişme olarak yorumlanabilmektedir.

Öğretmenlikte feminizasyonun gerçekleştiği ikinci alan paralı eğitim alanıdır. Eğitimin her düzeyinde, özel okullarda kadın öğretmenler çoğunluktadır. Ancak evrensel örüntüler burada da yinelenmekte, okulöncesinden yukarı çıkılırken kadın öğretmen katılımı düşmektedir. Özel okul öğretmenleriyle yapılan görüşmeler bu kurumların hedef kitle özellikleriyle bağdaşan kadın öğretmenleri özellikle tercih ettiklerini göstermektedir. Daha üst gelir gruplarından gelen, yüksek statülü erkeklerle evli olan, daha deneyimli veya daha iyi eğitim görmüş kadın öğretmenlerin özel okullara "vitrin oluşturma" işlevinden⁵⁸ söz edilmektedir.

Türkiye'de kentlerin ilköğretim okullarında kadın öğretmen oranları erkek öğretmen oranlarına yaklaşmıştır (% 48.25). Buna karşılık köy ilköğretim okullarında kadın öğretmen katılımı 1/3 (% 33.19) gibi düşük bir düzeydedir⁵⁹.

⁵⁸ Tan, 1996a: 44.

⁵⁹ MEB, 2000: 54'ten hesaplanmıştır.

Bölgelerarası gelişmişlik düzeyine bağlı olarak öğretmenler arasında kadınların oranı da değişmektedir . Gerek ilk gerekse ortaöğretimde en düşük kadın öğretmen katılımı sırasıyla Güneydoğu, Doğu ve Karadeniz bölgelerinde gerçekleşmektedir. En yüksek katılımlar ise Marmara ve Ege'dedir. Marmara Bölgesi'nde ilköğretim öğretmenleri arasında kadınların oranı erkeklerden fazladır (Tablo 22).

Tablo 22. İlk ve Ortaöğretimde Bölgelere Göre Kadın Öğretmen Oranları (%), 1999-2000

Bölge	İlköğretim	Ortaöğretim
İç Anadolu	48.09	42.50
Marmara	50.86	46.25
Ege	49.55	44.61
Akdeniz	44.41	36.59
Doğu Anadolu	32.74	31.29
Güneydoğu Anadolu	32.09	30.68
Karadeniz	35.37	33.41

Kaynak :MEB Milli Eğitim İstatistikleri 2000, s.101 ve 133 den tarafımdan hesaplanmıştır.

2.12. Kadın Akademisyenler: Mutlu Azınlık mı?

1999-2000 ders yılında Türkiye üniversitelerinde 23,099 kadın öğretim elemanı çalışmakta ve kadınlar toplamın % 35.42'sini oluşturmaktadır⁶⁰. Kadın öğretim elemanlarının yükseköğretim alanlarına dağılımında kadın öğrencilerle belirgin koşulluklar söz konusudur. **Tıpkı öğrencileri olan kadınlar gibi onlar da en yüksek oranda dil ve edebiyat, sanat, ve sağlık bilimleri gibi "kadına uygun" alanlar da toplanırlar** . Ve yine kadın öğrencileri gibi, ünvanları yükseldikçe kadın akademisyenlerin -örneğin profesörlerin- de en az oranda ziraat/ormancılık ve teknik bilimlerde buldukları görülür (Tablo 23).

⁶⁰ ÖSYM, 1999-2000: 4.

Tablo 23. Ünvanlarına ve Alanlarına Göre Kadın Öğretim Elemanlarının Oranı (%) 1999-2000

	Toplam	Dil ve Ed.	Mat ve Fen	Sağlık B.	Sosyal B.	Uyg. Sosyal B.	Teknik B.	Ziraat ve Orm.	Sanat
Toplam	35.8	59.2	37.2	38.7	23.3	33.7	27.2	24.2	44.8
Profesör	23.8	35.8	24.2	32.1	15.8	21.8	13.6	11.6	26.9
Doçent	30.2	39.4	30.0	32.7	22.8	32.6	25.4	19.4	49.6
Yrd. Doçent	30.0	32.7	34.3	33.5	23.2	31.4	27.1	18.9	41.8
Öğr. Görevlisi	35.0	67.3	36.9	65.0	22.4	32.3	30.1	24.3	44.2
Okutman	56.7	68.7	45.4	55.0	29.2	50.0	54.3	41.1	48.0
Uzman	43.3	44.7	35.2	48.6	28.1	36.6	41.1	26.2	46.1
Arş. Gör.	38.1	46.6	44.7	41.4	24.4	36.7	31.0	32.8	50.9
Çevirmen	42.1	-	-	-	-	-	-	-	-
Eğt. Öğr.									
Planlamacı	37.5	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: ÖSYM Yükseköğretim İstatistikleri 1999-2000, Lisans ve Önlisans Eğitimi Veren Yükseköğretim Programlarında Görevli Öğretim Elemanlarının Öğretim Alanlarına Göre Sayıları Tabloları, sayfa. 293-340'dan hesaplanmıştır.

Kadınların öğretim kadrosu içindeki dağılımına baktığımızda, **akademik kariyerin dışında kalan okutmanlık, uzmanlık gibi görevlerde daha yüksek oranlarda toplandıkları görülür**. Kadın akademisyenlerin sayısının erkeklerden fazla olduğu dil ve edebiyat alanında bile en üst düzeydeki akademik ünvan olan profesörlükte kadınların oranı % 36 dolayındadır. Teknik bilimler, sosyal bilimler ve ziraat alanlarında kadın profesörler, toplamın 1/10'ünden biraz fazladır.

Yükseköğretimdeki kadın öğrencilerin kamu ve özel üniversitelerdeki dağılımında önemli bir fark olmamasına karşılık genel sayılara bakıldığında özel üniversitelerin kadın akademisyenlere kamu üniversitelerinden çok daha yüksek oranda yer verdiği görülmektedir. Bu eğilim, özel ilk ve ortaöğretim okullarındaki kadın öğretmenlerin yüksek oranlarına benzerlik göstermektedir. Ancak akademik ünvan düzeneğine göre bakıldığında, özel üniversitelerde de kadınların daha çok uzman ve okutman gibi akademik yükselmeye bağlantısı bulunmayan kadrolara yerleştiği dikkati çekmektedir. Kamu üniversiteleriyle karşılaştırıldığında, neredeyse her akademik düzeyde daha fazla kadın istihdam eden vakıf üniversitelerinin profesörleri arasında ise, daha da az oranda kadın bulunmaktadır (Tablo 24).

Tablo 24. Kamu ve Özel Üniversitelerde Kadın Öğretim Elemanı Oranları (%), 1999-2000

	Özel	Kamu
Toplam	50.6	34.9
Profesör	16.1	24.2
Doçent	36.6	29.9
Yrd. Doçent	40.2	29.6
Öğr. Görevlisi	46.6	33.8
Okutman	75.0	52.6
Uzman	58.1	42.6
Arş. Gör.	45.8	38.0

Kaynak: ÖSYM Yükseköğretim İstatistikleri 1999-2000, Öğretim Elemanlarının Akademik Görevlerine Göre Sayıları Tablosu, sayfa.213-290, hesaplanmıştır.

Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Bursa gibi merkez üniversiteleriyle taşradakilerin karşılaştırılması, merkezde kadın öğretim elemanlarıyla kadın öğrencilerin oranlarının aynı olduğunu, buna karşılık taşrada kadın öğretim elemanı oranlarının düştüğünü göstermektedir (Tablo 25).

Tablo 25. Merkez ve Taşra Üniversitelerinde Kadın Öğrenci ve Öğretim Elemanı Oranları (%), 1999-2000

	Kadın Öğrenci*	Kadın Öğretim Elemanı
Merkez**	42.4	42.4
Taşra	37.7	30.2

Kaynak: ÖSYM Yükseköğretim İstatistikleri 1999-2000, İllere Göre Öğrenci ve Öğretim Elemanları Sayıları Tablosu, sayfa.16-26, hesaplanmıştır.

*Üniversitelerin lisans ve önlisans programlarında okuyanlar

**Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Bursa'daki öğrenci sayılarından oluşmaktadır.

Merkezle taşra arasındaki bu fark, Türkiye'de kadın öğretmenlerin kentsel ve kırsal dağılım örüntüsüyle benzerlik göstermektedir.

3. NEDEN BURADAYIZ? SORUNLAR

Pekin Deklarasyonu'nun ve Eylem Platformu'nun sonuçlarını değerlendiren 5-9 Haziran 2000 tarihlerindeki "Kadın 2000: 21. Yüzyıl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" konulu Birleşmiş Milletler Özel Oturumu'nda kadınların eğitimi konusunda hedeflere ulaşılmasını engelleyen sorunlar iki ana grupta⁶¹ toplanmaktadır:

- Kadınların eğitime ulaşımında karşılaşılan sorunlar
- Ayrımcı eğitim ve öğretimden kaynaklanan sorunlar

Türkiye'de eğitimde kadın-erkek eşitliğinin önündeki sorunları, benzer biçimde iki gruba ayırarak inceleyebileceğimiz görülmektedir.

3.1. Türkiye'de Kadınların Eğitime Ulaşımındaki Sorunlar

3.1.1. Eğitimin Genel Görünümü ve Eğitime Ayrılan Pay

Türkiye'de eğitim, toplam 12.7 milyon ilk ve orta, 1.5 milyon yükseköğretim öğrencisi ile, yaklaşık 500 bin öğretmeniyle, sayısı 60 bine yaklaşan okullarıyla başlıbaşına sorunlu bir alan niteliğindedir. Eğitim hizmetlerinin son durumu devletin diliyle bile içaçıcı değildir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ifadesiyle, başta büyük kentlerde olmak üzere ikili öğretim uygulaması ve kalabalık derslikler, kırsal alanlarda birleştirilmiş sınıflar, bütün düzeylerde fiziki altyapı ve insan gücü eksikliklerinin sürmekte oluşu; yükseköğretime geçişte yığılmalar; fırsat eşitliğinin sağlanmasında ve etkin yönlendirme sisteminin kurulmasında yetersizlikler; eğitim hizmeti sunan kamu ve özel kurumlar arasında eşgüdüm eksikliği; uygulamalarda süreksizlikler; yeni teknolojilerin kullanılmasında gecikmeler, mesleki ve teknik eğitimdeki darboğazlar, yükseköğretim kurumlarının bürokratik ve merkezi yapıdan kurtulamayışı, bilimsel özerkliğin ve üniversite-sanayi işbirliğinin sağlanamayışı eğitimdeki sorunların en sade takdimidir⁶².

Genç nüfusun yüksek oranı ve gerek hizmetin gerekse kaynakların, eğitim talebini de kalkınma için eğitime bağlanan umutları da karşılamaya yetli olmayışı uzun zamandır tartışılmaktadır . Türkiye'nin merkezi hükümet harcamalarından eğitime ayırdığı payın (1992-98 de % 11) örneğin sağlık (% 2) ya da savunmaya (% 8) ayırdığı payla karşılaştırılması⁶³ sorunun bir başka yönünü işa-

⁶¹ UNITED NATIONS, 2000a: 13.

⁶² DPT, 2000: 80-82.

⁶³ UNICEF, 2000: 107.

retlemektedir. Bu oran, örneğin İspanya (% 4), İngiltere (% 5), Almanya (% 1) gibi Avrupa Birliği ülkelerinin, ya da İran (% 15), Suriye (% 10) gibi bölge ülkelerinin göstergeleriyle yanyana konulduğunda anlaşılabilirlik kazanmaktadır. Ancak devlet gelirlerinden eğitime ayrılması gereken oran hiçbir yıl yasada belirtilen düzeye ulaşamadığı gibi eğitim bütçesinin 1990'da % 13.21 olan payı, 2000 yılı bütçesi içinde % 7.13'e düşmüştür. **Yapısal Uyum Politikaları döneminde eğitime ayrılan payların hissedilir biçimde azalması, özellikle alt gelir gruplarındaki kadınların ve kız çocuklarının bu kaynaklara erişimini iyice zorlaştırmıştır** ⁶⁴.

Türkiye'de eğitime Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'dan ayrılan pay, % 2.70 kadardır. Avrupa Birliği ülkelerinde bu oran % 8'e kadar çıkabilmektedir. Finansman yetersizliği dışında ikinci problem kaynakların kullanılmasıyla ilgilidir. Eğitim harcamalarının en yüksek bölümünü öteki az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki gibi personel giderlerinin (2000 yılında % 78) oluşturması başka harcamalara (örneğin yatırıma % 15) pek az yer bırakmakta, bu da eğitimin kalitesini, öğretmen gelirlerini, okullaşma oranlarını etkilemekte, parasız eğitimde finansman açığının kapatılması katkı payı, karne parası gibi geçici ve adil olmayan çözümlere bağlanmaktadır⁶⁵. Aşağıda da inceleneceği gibi ailelerin maddi durumları okul harcamalarına elvermediğinde, feda edilen kız çocukların eğitimi olmaktadır. Bu da yoksul ailelerin kızlarının okulu erkek yaşitlarından daha önce terkedişlerini açıklamakta önem kazanmaktadır.

3.1.2. Okulöncesinde ve Destek Bakımında Kısıtlar

Türkiye'de kreş ve okulöncesi eğitim hizmetleri kadar okul çağı çocuklarının okul dışı zamanlardaki toplumsal gereksinimlerine yönelik çocuk kulüpleri ve benzeri destek bakım kurumları da kısıtlı ve paralıdır. **Birçok ülkede giderek ilköğretimin bir parçası haline gelmiş olan okulöncesi eğitime Türkiye'nin kamu eğitimi cari harcamalarından ayrılan kaynakların kısıtlılığı çarpıcı boyutlardadır**. Bu düzeydeki harcama oranlarının Fransa ve Danimarka gibi Avrupa Birliği ülkelerinde % 10'un üstünde ve Bulgaristan'da % 22 olduğu dönemde Türkiye'de

⁶⁴ KSSGM, 1999: 10.

⁶⁵ Karakütük, 1999: 101-117.

% 0.2 gibi bir kaynak ayrılmıştır⁶⁶. Varolan olanaklardan yararlanabilenlerin çoğunluğu kentlerde, belli bir gelir düzeyindeki çalışan kadınların çocuklarıdır. Türkiye’de 8571 anaokulunun 6328’i (% 73.83’ü), toplam 213,944 öğrencinin 188,822’si (% 88.26’sı) kentlerde toplanmıştır. Bu öğrencilerin de % 37.14’ü Ankara, İstanbul, Bursa, İçel ve İzmir’deki okullardadır⁶⁷.

Okulöncesi eğitimin yaygınlaşamamış olması, kısmen isteğe bağlı oluşuyla açıklanmaktadır⁶⁸. Ancak, Türkiye’de çalışan kadın oranlarının düşük oluşu yanında çocuk bakımının geleneksel kadın/anne rolüne yakıştırılmış olması da bunda etkindir. Okulöncesi eğitime ilişkin terminoloji -anaokulu, ana sınıfı, eğitici anne- bu yakıştırmayı sürekli kılan ve kurumsallaştıran bir başka uygulamadır. Devlet sorumluluğunun dışında bırakılan okulöncesi ve küçük, okullu çocukların sorumluluğu kaçınılmaz olarak annelerin omuzundadır.

3.1.3. Sekiz Yıllık Zorunlu Eğitim Ne Durumda?

Çocukların daha uzun sürelerle zorunlu eğitimde tutulmasını hedefleyen 8 yıl projesinde, kız çocukların da katılımlarının artacağı ve uzayacağı umut edilmektedir. Buna karşın, 8 yıla geçiş sürecinde konunun bu boyutunun yeterince irdelenmediğini söylemek olanağı bulunmadığı gibi⁶⁹, üç yıllık uygulamanın sonunda cinsiyet bazında ayrıntılı çözümlenmelere de rastlanmamaktadır. DPT 8. BYKP Kadın Katılımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu veya Pekin+5 toplantısı için hazırlanan rapor gibi resmi belgelerde dahi konuya ilişkin bazı genel göndermelerle yetinilmektedir.

4306 sayılı yasanın yürürlüğe girmesini izleyen günlerde, ilköğretimde çağdaş bir eğitim düzeni kurma amacıyla uygulamaya konulan Eğitimde Çağı Yakalama 2000 Projesi’nin hedefleri arasında, özellikle kız çocuklarına yönelik herhangi bir politikaya rastlanmamaktadır. Türkiye’nin % 100 okullaşma oranına ulaşma hedefinin daha çok kız çocuklarıyla ilgili önlemleri gerektirmesine karşılık bu çerçevede örneğin, Sosyal Yardım Projesi’nden yapılan kitap, kırtasiye ve öğle yemeği yardımlarının ne kadarının kız öğrencilere ayrıldığı bilinmemektedir⁷⁰.

⁶⁶ Karakütük, 1999: 112-113.

⁶⁷ MEB, 2000: 27-30.

⁶⁸ Hancıoğlu, vd., 2000: 50.

⁶⁹ Tan ve Şahin, 1997.

⁷⁰ MEB APK Kurulu Başkanlığı, 1999: 25.

3.1.4. Mesleki Teknik Öğretimde Aşınma

Türkiye’de mesleki teknik eğitimin örgütlenmesi büyük ölçüde cinse özgü yapılanmayla Kız ve Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlükleri’ne ayrılmıştır. Bu ayrışma uzun yıllar, Erkek Teknik Eğitim’deki doğrudan üretime yönelik mesleklere karşılık, Kız Teknik Eğitim’de geleneksel kadın rollerinin devamı sayılan, düşük gelir ve saygınlık getiren, emek-yoğun meslekleri öne çıkarmıştır. İki başlı yapı ayrılığının kaldırılması ne zaman gündeme gelse güçlü tepkilerle karşılanmıştır⁷¹. Bu ayırım, bürokratik yapıda kadınlara belli avantajlar -örneğin kendine özgü bir hareket ve yetki alanı- sağlaması, geleneksel çevrelerden gelen kızlara laik eğitim şansı kazandırması, bu anlamda kızlar için bir tür kota niteliği taşıması gibi nedenlerle savunulmuştur. **Kız Teknik Öğretim alanındaki son düzenlemelerle okul türlerinin genel olarak Erkek Teknik Öğretim okullarına benzemesi, hatta programların bazılarının da aynı olması karşısında, mesleki teknik öğretimin hâlâ kız ve erkek olarak ayrılmasının mantığı anlaşılammakta, ‘aşırı çeşitlenmenin’ bir örneği olarak durmaktadır**.

Türkiye, ülkeler arasındaki karşılaştırmalarda yükseköğretime en çok yatırım yapan ve ortaöğretimdeki yatırım oranı en düşük bir ülke olarak görünmektedir⁷². Bu iki göstergenin birbirleriyle ilişkisi olduğu görülmektedir. Çünkü ortaöğretim dünyada genellikle mesleğe yönlendirme olarak tanımlanır ve işlerken **Türkiye, ortaöğretimde başaramadığı hedefi yükseköğretim kurumlarını çoğaltıp şişirerek tuturmaya çalışmaktadır. Mesleki teknik öğretim ise, gerek öğrencilerin cinsiyet oranları (bkz. Tablo 13) gerekse sağlanan olanaklar itibariyle bir erkek alanı görünümündedir**. Milli Eğitim bütçesinden 1999-2000 ders yılında Erkek Teknik Öğretim için ayrılan yatırım ödeneklerinin oranı (% 25.12), Kız Teknik Öğretim için öngörülenin (% 11.6) iki katından daha fazladır⁷³.

Mesleki teknik öğretim kurumlarının öğrencilerini hem istihdama hem yüksek eğitime hazırlama hedeflerinin iki boyutta da yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir. Öğretmen ve araç-gereç yetersizliklerine bağlı olarak bilgi, beceri ve olumlu tutum kazandırma da, işletmelerde beceri eğitimi uygulamaları da beklentilerden uzak kalmıştır. Kızların yoğun olarak bulunduğu meslek liseleri arasında yalnız İmam Hatip Liseleri (İHL)’nin yükseköğretime geçiş oranları yüksektir. Buna karşılık kız meslek

71 MEB, 1992: 384,390,446.

72 Karakütük, 1999.

73 MEB, 2000: 247.

liselerinin yükseköğretime geçişte en düşük oranlara sahip olduğu görülmektedir⁷⁴. Yükseköğretime devam etme olanağı bulan kız meslek lisesi mezunlarının yarısından fazlası açıköğretim veya meslek yüksek okulu programlarına kayıtlı bulunmakta veya alanlarıyla ilişkili olmayan programlara devam etmektedirler⁷⁵.

Din eğitimi, kuruluş amaçlarını aşındırarak kadınlar için ortaöğretimde geleneksel cinsiyet ayrımcılığının yeniden üretildiği özel bir alan açmaktadır. Geleneksel erkek mesleği olarak bilinen Erkek Teknik alanında kadın katılımının % 10.34 düzeyinde kalmasına karşılık, erkeklere açık dinsel mesleklere ara eleman yetiştirmek için kurulan din eğitimi okullarında kadın oranı % 50.25'e ulaşmıştır. **1999-2000 ders yılında mesleki teknik eğitimdeki kız öğrencilerin % 21.33'ü -neredeyse dört kadından biri- din eğitimindedir** (Tablo 14 ve 15). 8 yıllık eğitimle erkekler hızla din eğitiminden uzaklaşırken onların bıraktığı boşluğu kadınlar doldurmaktadır. Son durumda, din eğitimi liselerinde okuyan kız öğrenci oranları erkekleri geçmiş, Anadolu İmam Hatip liselerinde % 60'la tüm zamanların en yüksek noktasına ulaşmıştır.

Bu okulların, yükseköğretime hazırlayıcı bir kurum olarak diğer meslek liselerine kıyasla, orta ve yüksek gelir gruplarından gelen daha başarılı kız çocukları çektiğine ilişkin bulgular söz konusudur. Kızların öteki mesleki teknik öğretim alanlarına yönelişlerinde, hem mesleğe hem de yükseköğretime hazırlanma amacına karşılık, İHL'lere öncelikle yükseköğretime hazırlanma amacıyla yöneldikleri ve bu kurumlardaki öğretmenlerin büyük çoğunluğunun bu tür yönlendirmede buldukları saptanmıştır⁷⁶. Bu okulların ara kademe din adamı yetiştirme işlevinden uzaklaşarak, üniversitelerin belli bölümlerine öğrenci göndermede başarıya ulaşmalarının temel nedenlerinden biri de öğretmenlerin az sayıda öğrenciyle öğretim yapmalarındır⁷⁷.

3.1.5. Eğitimin Sınırlı Karşılığı

Eğitim sürecine katılımın sayısal olarak artması, eğitim sonrası toplumsal etkinliklere katılımda kadınlarla erkekler arasında eşitliği gerçekleştirmeye yeterli değildir. Okuryazarlık oranlarıyla ilgili gelişmelerin özellikle kadınların genel yaşam ko-

74 Akbun, Bircan, vd.: 309; Şimşek, 1999: 101.

75 Akbun, Bircan, vd.

76 Akbun, Bircan, vd.: 81,83,305.

77 Şimşek, 1999: 80; Bu avantajın sonuçları zaman zaman kamuoyuna yansıyan "İmam Hatipli kız öğrencilerin başarıları" ile görünürlük kazanmaktadır. "1999-2000 öğretim yılındaki ortaöğretim kurumları Seçme ve Yerleştirme Sınavı'nın ilk iki derecesini İmam Hatip Liselerinin türbanlı öğrencileri kazandı". Radikal 1.8.2000. Daba da ilginç olan, her iki kız öğrencinin de tercihlerini fen liselerinde okumak üzere kullanmış oluşlarıdır. Üniversiteye giriş sınavlarında alan dışı tercihlerde meslek liseleri dahilinde alınan puanların 0.2 katsayısıyla çarpılması dolayısıyla uğrayacakları kayıpların, kızların İHL'den kopuşunu ne ölçüde sonuçlayacağı ayrıca merak konusudur.

şullarındaki değişme(me)lerle birlikte değerlendirilmesi gerekir. Kadınların edindikleri okuma yazma becerilerini, daha geniş kamusal hareketliliğe sahip erkeklere kıyasla ne ölçüde işlevselleştirebildikleri başlıbaşına bir merak konusudur. İşlevsel olmayan okuryazarlık, temel okuryazarlığa ve sayısal becerilere sahip olmakla birlikte, bu becerileri kullanmakta yetersiz kalan, okuyup yazamayan veya yazılı materyali anlamayanlara göndermede bulunur ve çevresel uyaranlarla ters yönlü ilişkiler içerir.

Eğitim, kadın ya da erkek, gençler için istihdam güvencesi taşımamaktadır. Ancak kadınlar, eğitim sürecinde çok kez erkeklerden daha başarılı olmalarına karşın, işgücüne katılma noktasına geldiklerinde bu avantajlarını yitirebilmektedirler . 2000 yılı 1. döneminde, kentte eğitilmiş gençler arasında işsizlik erkeklerde % 20.5, kadınlarda % 27.4 olarak hesaplanmıştır⁷⁸.

Okuryazar olmayan, herhangi bir eğitim kurumunu bitirmeyen ya da ilköğretim mezunu olan erkeklerde, işsizlik oranları kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu halde ortaokul ve üstü tüm eğitim düzeylerinde bu durum tersine çevrilmekte, orta dengi meslek okullarının erkek mezunları için işsizlik oranı % 8.2 iken kadınlar için % 50.9'la en yüksek noktaya ulaşmaktadır. Bu denli dramatik olmasa bile lise dengi meslek okullarının istihdam olanakları da kadınlar için erkeklerde olduğundan daha kısıtlıdır: Kadınlar için bu düzeyde işsizlik oranı % 36.3 iken, erkekler için % 18.4'tür. Bu açık ancak yükseköğretimde dengelenmiştir: Yükseköğretim mezunu kadınlar arasında işsizlik % 24.7 olduğu halde erkekler arasında % 25.2 olarak hesaplanmıştır⁷⁹. **Kadın işgücü ancak ucuz emek olarak ya da yükseköğretimle belli bir oranda piyasa değeri kazanmaktadır!**

Son 20 yılda eğitimle doğurganlık ilişkisi üzerinde yapılan araştırmalar da eğitimin sınırlarını ve öteki toplumsal dinamiklerle ilişkisini göstermektedir. Birkaç yıllık kısa bir eğitim süresinin, doğurganlık üzerindeki etkileri sınırlıdır ve ülke koşullarına göre değişmektedir. Bu bağlamda en önemli etmenler kitlesel eğitimin, aile planlaması programlarının ve kadınlar için istihdam olanaklarının sağlanmış olup olmadığıdır⁸⁰. Türkiye'de örneğin, 30-34 yaş grubundaki eğitimsiz kadınlar 19.5 yaşında anne olurken, aynı yaş grubundaki ilköğretim mezunları anne olmak için sadece iki, ortaokul mezunları ise altı yıl daha beklemişlerdir⁸¹.

⁷⁸ *DİE*, 2000: 3.

⁷⁹ *DİE*, 1999: 41.

⁸⁰ *UNITED NATIONS*: 89.

⁸¹ *HÜNEE*, 1999: 43.

Kadınların eğitim düzeyinin, yasalarla kendilerine tanınan hakları yaşama geçirebilmelerinde önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Örneğin, kadının resmi nikahla evli olup olmamasında, çok eşli evliliği kabul edip etmemesinde eğitimin etkisi açıkça görülebilmektedir. "Ancak geleneksel ve dinsel yasalar, yüksek eğitim grubundaki birçok kadının yaşamında da önemli bir yer tutmaktadır. Bu da sık sık varsayıldığı gibi eğitimin, tek başına kadının yaşamını değiştirecek sihirli bir güç olmadığını göstermektedir"⁸².

3.1.6. Kadınların Eğitimle İlişkisinin Tarihsel Ardaları: Kalkınma ve/veya Özgürleşme

Türkiye’de kadın eğitiminin hep modernleşme ve kalkınma gibi amaçlara yönelik bir araç olarak değerlendirildiği, bunun sonucu olarak farklı siyasal kesimlerin çatışmasına bir odak noktası olduğu, özü itibarıyla değil sunuluşuyla karşı çıktığı ya da desteklendiği ileri sürülmüştür⁸³. **Osmanlı Devleti’nde kadınlar için ilköğretimi yaygınlaştırmaya ve ortaöğretim düzeyinde okullar açmaya yönelik ilk girişimler yeni bir toplum projesi kapsamında bu konuyu da ele almak gereğini duyan Tanzimat dönemi düzenlemeleri arasındadır**. Ancak bu dönemden başlayarak Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar geçen sürede, kadınlara sağlanan eğitim olanaklarının çok sınırlı olduğu, İstanbul dışında fazla yaygınlaşmadığı, genelde iyi bir evkadını yaratmak ve "nesil yetiştiriciliği" amacına yöneldiği, dinsel gerekçelerle desteklendiği ve bu durumda dahi sadece erkeklerin değil kimi kadın gruplarının da muhalefetiyle karşılaştığı ve cinsiyet ayrımcılığını pekiştirdiği izlenir⁸⁴.

Pekçok ulusçu lider gibi Atatürk de eğitimi, hem bir kalkınma hem de önemli bir siyasal toplumsallaşma aracı olarak dönüştürücü gizili nedeniyle vurgulamıştı: Geleneksel zihniyeti modern, laik zihniyete çevirmek için. Ancak **Kemalizm’in kadınların yaşamını Batı ülkelerindeki kadınların düzeyine getirmek istediği zamanda, bu ülkelerde kadınlar hala ikinci cins olarak algılanmaktaydı**⁸⁵. Aslında daha Osmanlı dönemindeki Batılı yaşam tarzına yönelme eğilimlerine sınımlanmış olan "asri kadın tipi", Batı’dan alınan örneklerle eğitimin yenileştirilmesi projelerine de sızdı. Bu örneklerden biri olan Kız Teknik Öğretim’in -Kız Enstitüleri’nin-gerek kuruluş amaçları gerekse öğrencilerinin kökenleri seçkin, zevkli, sağlıklı ço-

⁸² İlkaracan, 1998: 173-192.

⁸³ Acar, 1999.

⁸⁴ Ergin, 1941: 740-742; Çakır, 1994: 220-222, 229, 253; Taşkıran, 1973.

⁸⁵ Arat, 1994: 58.

cuk bakımını ve ev idaresini bilen, ileride neşeli ve mutlu bir yuva kuracak eş/anneler yetiştirmeye yöneldiklerini gösteriyordu. Ancak aynı "modern kadın" tipi, kadını kamusal alandaki yeni rolleriyle temsil eden örneklerin yanısıra genel öğretim materyallerine de girmişti⁸⁶.

Köklü İslami geleneklere ve cinsiyet ayrımcılığına temellenen bir eğitim tarihine dayanan bir toplumda, karma eğitimin gerçekleştirilmesi okulların kendi içlerinde de kadın-erkek rollerini yeniden üreten kimi soyutlama stratejilerine yol açtı. Karşı cinsle yakınlaşmayı önleyen ayrı oturma, teneffüs ve beden eğitimi uygulamaları, kız öğrencileri hem etek gibi geleneksel ve cinse özgü giyim biçimine hem de etek boyu, saç biçimi, makyaj yasağı gibi cinsiyetsizleştirici kurallara⁸⁷ tabi tutan denetim bu stratejiler arasındaydı.

Cumhuriyet'in eğitim reformu, eğitimde kadın-erkek eşitliğini, erkeklere verilmiş olan eğitim hak ve olanaklarından kadınların da eşit olarak yararlanmasını anlayışına dayamıştı. Dönemin koşullarında güçlü bir atılım oluşturan bu yaklaşım, **eğitime ulaşabilen kadın sayılarını hızla artırdığı gibi, Türkiye'de yüzyılın başındaki feminist hareketin talepleriyle de, örnek alınan Batı ülkelerinin uygulamalarıyla da uyumluydu** . Eğitimin yapısının ve ilişkilerinin ataerkil ideolojinin yeniden üretimine nasıl bir katkıda bulunduğunu sorgulamak için, 1970'li yıllar sonrasının kadınlarını beklemek gerekti. Bu yeni kadın kuşakları sorunun, yalnız okullara ulaşmanın sağlanmasında değil, aynı zamanda eğitimin, kadın-erkek eşitliği konusunda doğru tavır ve değerleri geliştirmesinde gizli olduğunu düşünmekteydi. Bu da geleneksel cinsiyet kalıpyargılarını sürdüren eğitim süreçlerini ve araçlarını kadın merceği altına getirdi.

3.1.7. Toplumsal/Ekonomik Sorunlar, Kültürel Değerler, Evişi Sorumlulukları

Kadınların içinde buldukları eşitsizlikleri gidermede, en önemli evrensel adımlardan biri olan 1985 Nairobi Kadınlar Konferansı'nda belirtildiği üzere, kadınların durumunun iyileştirilmesine yönelik aşılmaz engeller, siyasal ve ekonomik sorunlar kadar, sosyal ve kültürel etmenlerden de kaynaklanmaktadır. Sosyal ve kültürel etmenler bazen siyasal ve ekonomik faktörlerin etkisiyle daha da kötü hale gelmektedir. **Kadınların üretim ve yeniden üretim konularında oynadıkları**

⁸⁶ *Gümüšoğlu: 101-128.*

⁸⁷ *Arat, 1994: 71.*

rollerin değerinin azımsanması , kadının kalkınmaya katılımını genişletici önceliklerin azlığı, diğer kaynaklara ve karar alma süreçlerine olduğu gibi **eğitim alanına katılımını engelleyici tarihsel faktörlerdir** .

Dünyanın başka birçok bölgesinde de olduğu gibi, Türkiye’de okumazyazmazlık toplumdaki güç ve kaynakların eşitsiz dağılımının belirtilerinden biridir. Okumazyazmazlığa genel olarak kırsal bölgelerdeki yoksul insanlar arasında rastlanır. Resmi ya da standart olmayan dilleri konuşanlar, kırsal alanlardaki kadınlar ve kentlerin çeperlerinde yaşayanlar okumazyazmazlığın en yaygın olduğu gruplardır⁸⁸.

Tablo 3’te de görüldüğü gibi Doğu’da ve Güneydoğu’da Türkiye ortalamasının çok üstündeki hiçbir eğitimi olmayan kadın ve okula kayıtlı olmayan kız çocuk oranları bu genel örüntülerin ve toplumsal eşitsizliklerin temel bir belirtisidir. Bu durum bölgede uzun süre devam eden çatışmalar nedeniyle okulların kapalı tutulması, öğretmenlerin can güvenliğinin olmaması, zorunlu göç nedeniyle belli merkezlerde aşırı yığılma, yoksulluğun artması gibi nedenlerle bağlantılıdır. Bunun yanında, anadili etnisitenin taşıyıcısı olarak muhafaza etme amacı da kadınların ve kız çocukların resmi dilde yapılan eğitimle buluşmasını engelleyen bir tercihin sonucu olarak düşünölebilecektir.

Ancak İstanbul, Ankara ve Adana gibi büyük kentlerdeki eğitimsiz kadın ve kız çocuk sayılarının yüksekliği, yoksulluk ve göçle birlikte okul dışında kalan kadın nüfusun Doğu’ya saklı bir sorun olmadığını göstermektedir. **Kaldı ki, Türkiye’nin bütün bölgelerinde 7-13 yaş arasındaki kız çocukların eğitimden yararlanma şansları hem yaşıtları olan erkek çocuklardan hem de eğitimsiz kadınlardan çok daha geride bulunmaktadır** .

- Büyük oranda yoksulluğun sonucu olan çocuk işgücü, eğitime katılımın en büyük engellerinden biridir. Köylü çocukların ekonomik etkinliklere katılımı kenttekilerin iki katı yüksek oranlarla gerçekleşmektedir. Genelde erkek çocukların ekonomik etkinlik oranları kızlardan daha yüksek görünür. Ancak istatistiklerde çalışmıyor gibi görünen kız çocukların büyük bir kısmı ücretsiz aile işlerinde çalışır, ekonomik karşılığı bulunmayan evişi ve kardeş bakımı görevlerini yüklenirler. Dünyada okula devam etmeyen her üç ço-

⁸⁸ Stormquist, 1990: 95-111; Birleşmiş Milletler’in 38 ülkede yaptığı belirlemeler bu ülkelerin 34’ünde kızların okula devamının kırsal alanlarda daha düşük olduğunu göstermektedir. UN, 2000.

cuktan biri evişini temel neden olarak göstermektedir. Uluslararası alışma Örgütü, tam zamanlı evişi dikkate alınsa çalışan kız çocukların sayısının erkekleri geçeceğini hesabetmektedir⁸⁹.

İlköğretim düzeyinde kızların okulu bırakma nedenleri genellikle iki grupta toplanır: Okul masrafları ile ailenin yardıma gereksinimi ve okulu sevmemek, sınavları verememek. Bunlardan ilk ikisi ailenin maddi durumu ile ilgili görünür, son ikisi ise okulun ve öğretimin niteliksizliği ile⁹⁰.

- **Ekonomik güç kentte bile önemli bir belirleyicidir** . Eğitim imkanları belli sınıf ve grupların çok daha kolay yararlanmalarına açık bir yapı göstermekte, bu ayrıcalık kadınlar tarafından daha derin biçimde yaşanmaktadır⁹¹. Maddi olanakları yeterli olan aileler kız çocuklarının eğitimini daha fazla destekler, destek mekanizmalarını kullanma gücüne sahip bulunurlar. Buna karşılık çocukların büyük bir kesimi için maliyet, en önemli engeli oluşturur. Aileler ya eğitimin dolaysız giderlerini karşılayacak maddi güçten yoksundurlar veya bir tür ekonomik etkinlikte çocuklarının emeğine ihtiyaçları vardır: Çocuklar ücretli bir işte istihdam edilir veya evdeki günlük işlere ve hane halkının ekonomik etkinliklerine yardımcı olurlar⁹².
- **Yoksul aileler için kız çocukların okula gitmesinin maliyeti erkek çocukların maliyetinden daha yüksektir** . Çünkü kızlar evde kardeş bakmak, ev ve tarla işlerine yardım etmek gibi işler yüklenirler. 5 kardeşi olan erkekler arasında okula devam etmeyenlerin oranı (% 15.63) kızlardan (% 24.59) ok düşüktür. Okula devam etmeyen kadınlar arasında çalışan kızların oranı (% 70.07) da aynı kategorideki erkek oranlarına (% 54.81) kıyasla yüksektir. alışan kız çocukları arasında evişlerinde çalışanların (% 67.49) okluğu, ocuk bakımı ve evişlerinde yardımcılık konusunda yaygın olan pratiklere göndermede bulunmaktadır⁹³. Eğitimin dışında kalan bu kız çocuklar bir yandan da geleneksel kadın rollerinin iş piyasasında yeniden üretiminde görev alırlar.

89 UNITED NATIONS, 2000: 90.

90 UNITED NATIONS, 2000: 87.

91 Gök, 1993: 171.

92 DİE, 1994; Hancıoğlu, vd., 2000: VIII, 52.

93 DİE, 1994: 25-29.

- **Erkek çocuklar ailenin geçim etkinliklerine katılmaktan muaf olma -
salar da genellikle ayrıcalıklı muamele görürler ve okula gönderil -
mekte öncelik taşırlar** . Erkek çocukların kızlara tercihi patriarkanın en ısı-
rarlı belirtilerinden biridir.

Türkiye’de çocukların ne kadar okutulması gerektiği konusundaki görüşler kız çocuklar ve erkek çocuklar arasında, erkek çocukların lehine olarak daha uzun süreleri kapsar, hane halkı reislerinin eğitim düzeyi ile korelasyon içinde değişir ve kız çocuklar için kentten köye doğru düşüş gösterir⁹⁴.

Eğitimin, kadınlarda analitik düşünmeyi geliştirebildiği ve dolayısıyla davranışlarına bir risk unsuru eklediği kesindir. Özellikle kadınların eğitim aracılığıyla geliştirdikleri özsaygı, özgüven ve eşitlikçi görüşler, kadınların ücretsiz emeğinden ve aczinden yararlananlar için bir tehdit oluşturur.

- Kadınların fiziksel hareket olanaklarını ve erkeklerle karşılaşmalarını sınırlayan geleneksel tutumlar ve değerler eğitime ulaşabilirliğin en önemli engellerindendir. Bu engel, yetişkin kadınların okuma yazma kurslarından yararlanmasında da etkili olmaktadır. HÜNEE’98 araştırmasında da, **kadınların okuldan ayrılma nedenleri arasında en yüksek frekansı ‘ailenin göndermemesi’ toplamaktadır** : % 25.2. Bu engellenmenin en çok ilkokul sırasında ve ilkokulu bitirme aşamasında (% 40.1) etkili olduğu, köyde kente kıyasla daha ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu noktada kız çocukları okula kaydetmekten daha önemli bir sorunun, onları okulda tutmak olduğu görülmektedir. Köy okullarına kayıtlı erkek ve kız öğrenci oranları arasında ciddi bir fark olmamasına karşılık, devam edebilen kızların erkek öğrenciler arasında bir azınlık oluşturduğu sınıfların sayısı Doğu ve Güneydoğu’ya doğru artmaktadır: "Bir sınıfta 5-6, belki daha az kız!" "Toplumsal değerlerde değişme ağır olduğundan, ergen kızların genel ilköğretim sistemiyle bütünleşmesi, başarılması gereken önemli bir mücadelenin konusu olmayı sürdürmektedir"⁹⁵. Ortaöğretim düzeyinde İHL’lerin giderek kız okulları haline gelmesi bunun göstergelerindendir. Kentlerde kız çocukların, aile tercihleri nedeniyle İHL’lere devam ettikleri konusundaki bulgular ve bu okulların, kız çocukların eğitime devamı konusunda tek seçenek olduğu yolundaki iddialar yukarıdaki engellerle ilgilidir.

94 DPT, 1992: 199-201.

95 Hancıoğlu, vd., 2000: 54.

- Köyde annelerle babaların kızlarını okula göndermek için belli şartlar aradıkları görülmektedir. Bunların arasında köye okul yapılması, okul masraflarının devlet tarafından karşılanması, çocuğu mesleğe yöneltici eğitim verilmesi başta gelenlerdir. Bu durumda bile çoğunluk kızların ilköğretimi bitirene kadar okumasını yeterli görmekte, lise ve üniversitede okutmak isteyenlerin oranı erkek çocuklarıyla karşılaştırıldığında çok düşük kalmaktadır. Evlenmek, çocuk doğurmak ve evişleri kız çocuklar için öncelikli kabul edilir. Kızların okula gitmeleri daha çok babalar tarafından engellenir⁹⁶.
- Kız çocukların okuma isteği, kendileri için düşünebildikleri tek rolün annelik olması veya rol modellerinin ve uygun programların bulunmaması dolaısıyla da ketlenir. Olumsuz cinsiyet kalıpyargıları kendi potansiyellerini farketmelerini engeller, yetiştirilme biçimleri ev ve okul dışında ufuk açacak deneyimlerini kısıtlar. Ülkemizde kırsal kesimde özellikle ilkokullardaki kızların hemşirelik, öğretmenlik ve ebelik gibi gözlem alanlarına giren birkaç meslek dışındaki meslekler hakkında bilgi sahibi olmadıkları belirtilmiştir⁹⁷.

Ortaokulu tamamladıktan sonra okulu bırakan kadınlar arasında, okulu bırakmanın en önemli nedeni "sınavlarda başarısız olunması"dır. Ancak bu kategorideki kadınlar, okulu bırakmalarının ikinci önemli nedeni olarak evlenmelerini göstermişlerdir⁹⁸. Kadınlar için evlilik beklentilerinin uzun vadeli planlar yapmayı engellediği, gelecekle ilgili karar alma arifesinde evliliğin köşe başında olduğunu düşünmenin eğitsel bağlanmışlığa kritik ve geri dönülmez bir noktada müdahalede bulunduğu bilinmektedir. Ailenin sınıfsal konumu ve erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilerin belirli biçimde işlediği ortamda büyümek, kızların okulla ilişkisinde ve okulu bırakmalarının altında yatan kişisel ve toplumsal güçlerin çok karmaşık etkileşiminde önemli yer tutar. Gençliğin okuduğu dergilerdeki, televizyondaki, sinema filmlerindeki mutluluk reçeteleri ve arkadaşların sunduğu modeller de bu süreçte etkilidir⁹⁹.

Türkiye'de yasal evlenme yaşının (Medeni Kanun md. 88) kadın için 15 gibi çok düşük ve erkekler için belirlenen 17 yaştan daha farklı olarak belirlenmiş olması bu

⁹⁶ Koçyılmaz, 2000: 217.

⁹⁷ Ceylan, Kuzgun, 1992: 79-87.

⁹⁸ HÜNEE, 1999.

⁹⁹ Stanworth, 1990: 13.

noktada büyük önem taşır. Kaldı ki fevkalade durumlarda kadınların 14 erkeklerin 15 yaşında evlenmeleri dahi olanaklıdır. Söz konusu düzenlemeyi değiştirmesi beklenen Tasarı'da (md. 124) kadınlar ve erkekler için belirlenen 17 yaş (fevkalade durumlarda 16) temel eğitimin 12 yıla çıkarılması gerçekleşirse yine zorunlu okul yaşının gerisinde kalacak ve evlenme nedeniyle sistem dışına düşmeleri engellemeye yeterli olmayacaktır.

Köylerde çalışan öğretmenlerin tanıklıkları, araştırmalar ve gazetelere yansıyan haberler okula devam etmeyen öğrenciler için öngörülen yasal yaptırımların, öğrencilerin devamını sağlamada yetersiz ve anlamsız olduğunu göstermektedir¹⁰⁰. Özellikle öğretmenlerin köy halkına daha da yabancılaşabilmelerine neden olabilecek bu tür uygulamalardan çekindikleri bilinmektedir. Öğrencileri okula çekmek için ailelerle iletişim kurma girişimleri ilgisizlikle karşılanmaktadır. Doğu ve Güneydoğu köylerinde okulla aile arasındaki kopukluk dil engeliyle pekişmektedir. İldeki ve ilçedeki yöneticilerin de bütünlükçü bir görüş taşımadıkları dikkati çekmektedir.

Köy çocuklarının eğitime katılımına bir çözüm olarak düşünülen ve 1990-91 yılında uygulanmaya başlanan 'taşımali ilköğretim'le ilgili olarak çelişik bulgulara rastlanmaktadır. Karakütük'ün Sincan ilçesinde, taşımali ilköğretimle ilgili çalışmasında yönetici öğretmen ve veliler, taşımali ilköğretimin kızların ve yoksul aile çocuklarının okullaşma oranını artırdığını bildirmişlerdir¹⁰¹. Buna karşılık Koçyılmaz'ın, yine Orta Anadolu bölgesindeki araştırmasında, dağınık yerleşim birimlerindeki ailelerin kız çocuklarını köy dışında bir merkeze göndermek istememeleri nedeniyle beklenen sonucun geciktiği bildirilmiştir. Aynı araştırmada okul yöneticilerinin çoğu, kız öğrencilerin eğitimin 2. kademesine devam edemediklerini belirtmişlerdir¹⁰².

3.2. Eğitimin Yapısından, Süreçlerinden, İçeriğinden Kaynaklanan Sorunlar

Eğitime katılım konusundaki sayısal veriler kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliği belgelemekle birlikte, hikayenin tümü bundan ibaret değildir. Okulların ve eğitsel uygulamaların içerikleri, toplumdaki cinsiyet rollerine ilişkin kalıpyargıları

¹⁰⁰ Koçyılmaz, 2000: 216; "Çocuğunu okutmayan 3 aileye 1'er milyar ceza", *Hürriyet*, 8.8.2000.

¹⁰¹ Karakütük, 1996: 5.

¹⁰² Koçyılmaz, 2000: 216.

gizli ya da açık iletilerle öğrencilere taşır. Bu iletiler çocukları geleneksel cinsiyet rollerine uygun davranışlara yöneltir, kadına ve erkeğe uygun başarı ölçütlerini ve sınırlarını tanımlar. Okullar öğrencilerini hem standartlaştırılmış öğrenme durumları aracılığıyla hem de davranış kuralları, derslik düzenlemeleri ve öğretmenlerin sınıfta uyguladığı enformel öğretim yöntemleri gibi yollardan biçimlendirirler.

Bilginin ve davranışın, formel ders araçları ve programlanmış derslerin dışında kurgulandığı tüm örtülü öğrenme yolları eğitimin gizli müfredatını oluşturur. Gizli müfredat, öğrencilere açıklanmayan öğrenim çıktılarıdır. Eğitsel ortamlardaki gizli müfredatın tüm değerlerinin, tavırlarının ve davranış örüntülerinin mutlaka kötü olduğunu söyleyemeyiz. Mesele gizli müfredatın dayandığı yapısal ve siyasal varsayımları belirlemek ve derslikteki kurumsal düzenlemeleri, demokratik olmayan, baskıcı sonuçları ortadan kaldıracak biçimde dönüştürmeye çalışmaktır¹⁰³.

Cinsiyetçi kalıpyargıların yeniden üretilerek pekiştirilmesi, okuldan önce aile, yaşıt grupları ve kitle iletişim araçları aracılığıyla başlar. Dolayısıyla eğitim süreci bu kalıpyargılardaki sürekliliğin tek sorumlusu değildir. Bununla birlikte eğitimin tüm bileşenleriyle, çeşitli biçimlerde öğrenilmiş olan kalıpyargıları nasıl yeniden ürettiği ve hem kadınların hem de erkeklerin eğitsel ve mesleki seçeneklerine ilişkin nasıl sınırlı bir çerçeve sunduğu üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

Günümüzde kamu okullarının her iki cinse de açılmış olmasına karşılık, gerçekte örgün eğitim kurumları erkeklere özgü fethedilmiş alanlar olarak ortaya çıkmış ve kadınların eğitim hakkı, tarihin görece yakın bir döneminde kabul edilmiştir. Kadınların beyinsel çalışmalara uygun olmadıkları anlayışı, yüzlerce yıl onları eğitim kurumlarının dışında tutmaya ve eğitime layık bulunacak kadar şanslı olanlara da uzun süre, ikinci sınıf öğretim vermeye özür olarak kullanılmıştır. Kadınlar eğitim kurumlarına yüksek sayılarla katıldıklarında da bu erkek alanına eklemlenmekle kalmış; bilginin temeli, yöneticiler ve öğretim pratikleri değişmemiş; önemli kararları verenler hep erkekler olmuş; değerlendirme ölçütleri erkekler için geliştirilen normlara dayanmıştır.

¹⁰³ McLaren'e göre gizli müfredat, okulun bürokratik ve yönetsel "baskısının" -öğrencileri otorite, davranış ve ablakla ilgili egemen ideoloji ve sosyal pratiklere uyuma zorlayan bileşik güçlerin- bir parçasıdır. Gizli müfredat çok kez, öğretmen ve okulun eğitim idealleriyle ilgili iddialarının yerini alır. Bkz. McLaren, 1989: 183-185.

3.2.1. Yapı

3.2.1.1. Okulun Soğuk İklimi

"Gelgelelim **okul, pekçok çocuk açısından olabileceği ve olması gerektiği kadar heyecan ve enerji verici bir yer değildir**". Kadınlar için ikinci önemli okulu bırakma nedeni 'okulu sevmemektir': % 14.8¹⁰⁴. Üstelik bu oran kentte daha da fazladır. 1994 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre de gerek kız (% 24.7) gerekse erkek (% 29.1) çocuklar arasında okula gitmeme ya da okulu bırakma nedenleri arasında okula ilgi duymama ilk sırada yer almaktadır.

Zorunlu eğitim ataerkil aile ilişkileri üzerine bina edilmiştir. Anne-babaların yerine geçerek onları temsil eder, öğretmen etkinliklerinin yapılandırılması yoluyla uygun anne-baba davranış ve rollerini kopyalamaya girişir. İlkokulların çoğunda öğretmenlerin çoğunluğunun kadın olmasına karşılık müdürlerin erkek olması belki de bir rastlantı değildir. Müdür yardımcıları arasında sık olmasa da kadınlara rastlanması bu modeli dönüştürmeye değil sağlamlaştırmaya yarar.

Merkezden belirlenen programları işlemekle yükümlü öğretmenler ataerkil ideolojinin yeniden üretiminde önemli rol üstlenirler. Bu, bilinçli bir uygulama olmayabilir. Öğretmenlerin kökenleri, toplumsallaştırılma ve eğitim biçimleri çoğunlukla geleneksel olanı sorgulayacak bir farkındalığa sahip olmalarını engeller. Araştırmaların ortaya koyduğu ilginç bir bulgu öğretmenlerin okullarda erkek egemen bir sistemin bulunup bulunmadığı konusunda bir görüş belirtmeyişleri, kadınların eğitim sisteminin cinsiyetçi yaklaşımını ve ders kitaplarının tutucu ve şoven oluşunu erkeklerden de daha az önemsemeleridir. Öğrenciler arasında ve ders kitaplarında cinsiyet ayırımı yapılmadığını ya da böyle bir ayırımın ayırında olmadığını söyleyen kadın öğretmenlerin çoğunlukta olması, varolan geleneksel rol dağılımının ne kadar içselleştirildiğinin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır¹⁰⁵.

Okulla aile arasındaki benzeşim ailede de karşılık bulur. Annelerin, çocuklara okula başlamadan önce ve okul süresince bakım vermesi artık yeterli değildir. Anneler çocuklarının ilk eğitimcisi olmak zorundadır. Bu görev sadece zaman değil bilgi ve becerilerle donatılmış bir emek talep etmektedir yeni anneden. Okul etkinliklerine ek eğitim etkinlikleri arasında ev ödevinin önemi bunun kanıtlarından bi-

¹⁰⁴ UNICEF, 2000: 47; HÜNEE, 1999: 26; DİE, 1994: 25.

¹⁰⁵Gök, 1993: 171; Gök ve Okçabol, 1999: 35,36,86; Türkoğlu, 1999: 177.

ridir. Anneler ve imkan olursa babalar, sadece evde okulu desteklemekle kalmayacak, aynı zamanda okul saatleri içindeki etkinliklere de katılacaklardır¹⁰⁶.

Ev dışında çalışan anne babaların anahtarlı çocuklarının yararlanabileceği hizmetler ya mevcut değildir ya da çok pahalıdır . Okul gününün saatleri, okul dönemlerinin uzunluğu, okul tatillerinin zamanlaması ve süresi görece kesin ve değişmez niteliktedir. Çocuklar, zorunlu eğitimin başlamasından önce, okul gününün başlaması ve bitimiyle okul döneminin başında ve bitiminde tümüyle anne/babalarının sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu sorumluluk ister istemez cinsiyete bağlanmıştır. Babalar tam zamanlı ekonomik etkinlikleri dolayısıyla zorunlu eğitimin öncesinde, okul tatillerinde veya okul saatlerinin dışında genellikle çocuk bakımını üstlenmezler. Zorunlu eğitim anne/babaların geleneksel sorumluluklarında ve yaşamında geçmişin pratiklerinden herhangi bir kopuş getirmez¹⁰⁷.

3.2.1.2. Kadın Öğretmenler

Pek çoğumuzun ilk öğretmeni bir kadın olmuştur. Çünkü ilköğretimde kadın öğretmenlerin sayıları yüksektir. Buna karşılık ortaöğretimde ve özellikle de mesleki teknik öğretimde erkek öğretmenlerin sayıları çok daha fazladır. Üniversiteye geldiğimizde ise profesörlerin çoğunun erkek olduğunu görürüz. Erkeklerin, eğitimin üst düzeylerinde yoğunlaşması ve fizik, matematik vb. gibi "önemli" konularda uzmanlaşması, buna karşılık kadınların alt sınıflarda ve okuma yazma gibi basit bilgileri öğretmekte olması, üst düzey bilginin erkeklere mahsus olduğu mesajını pekiştirmeye yarar.

Türkiye’de öğretmenliğin "değersizleştirilmesi" süreci, erkeklerde olduğu gibi, daha prestijli bir mesleği seçebilecek yeterlikteki kadınların da öğretmenlikten uzak durmasına yol açmaktadır . Bu nedenle de işgücüne giderek daha fazla eğitilmiş kadın katılmasına karşın daha başarılı kadınların öğretmenliği tercih olasılığının giderek azaldığı söylenebilecektir.

Kadın öğretmen oranlarının bölgesel dağılımı Türkiye’nin gelişmişlik haritasının göstergeleridir. Ekonomik açıdan geri, geleneksel ilişki ve değerlerin egemen olduğu kırsal yörelerdeki kadın öğretmen oranlarının düşüşünün kız çocukların eğitimi üzerinde ek bir olumsuzluk yarattığı açıktır. Çünkü söz konusu koşullarda ailelerin direncine karşı en önemli bir strateji, okuldaki öğretmenin kadın olmasıdır.

¹⁰⁶ David, 1989: 50-68.

¹⁰⁷ David, 1989: 50-65.

Köylerdeki kadın öğretmen oranlarının düşüklüğü ya da kadın öğretmenlerin kırsal yörelerde görev almasını güçleştiren koşullar, öğretmenlikte ucuz emek istihdamı diye nitelenen ve niteliği düşüren "vekil öğretmenlik" uygulamasına da yansımakta, vekil öğretmenlerin çoğunluğu köylerde yığılmakta, köylerdeki vekil öğretmenlerin büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır¹⁰⁸.

Okulöncesi eğitim alanında, mesleki kimlik tanımlamasındaki yetersizlikler, bu alanda hizmet veren kurumların çeşitliliğine bağlı olarak eşit işe farklı ücret uygulamaları, özlük haklarındaki tutarsızlıklar "meslekleşme" yolundaki engellerden bazılarıdır. Bu engeller, okulöncesi öğretmenliğinde başka toplumlarda da görülen kıyaslaştırmanın belirtilerindedir¹⁰⁹.

Kadın öğretmenlerin, mesleği geleneksel cinsiyet rollerine uygun olması ve anne/eş/evkadını beklentilerine elverişli alan bırakması nedeniyle tercih etmiş olmaları görev sırasındaki en önemli sorunlarının da açıklayıcısı olmaktadır . Araştırmalar, kadınların evişlerinin tüm sorumluluğunu üstlendiklerini, en çok 'eviş ve çocuk bakımı sorumluluklarının fazlalığı'nı sorun olarak gösterdiklerini, üstelik farklı öğretim kurumlarında çalışan kadınlar arasında bu bakımdan önemli farklılıkların bulunmadığını göstermiştir¹¹⁰.

Eviçi sorumluluklarla kuşatılmışlık, kadın öğretmende okuyup kendini geliştirecek zaman bulamamaktan, mesleğin sıradan etkinlikleri dışına taşabilecek hizmet içi eğitim programlarına, seminer ve konferanslara, araştırma geliştirme projelerine ya da sendikal örgütlenme etkinliklerine ve yer değiştirmeyi ya da iş saatlerini uzatmayı sonuçlayabilecek meslek hareketliliğine mesafeli duruşlarından kaynaklanan sorunlara yol açmaktadır¹¹¹.

Bu sorunlar sonuç itibarıyla, kadın öğretmenlerin meslekte yükselme ve güç kazanma stratejilerinin dışında tutulmasına meşruiyet kazandıran "kadın isteksizliği" söylemine dönüştürüldüğünde, öğretmenlikten kurtulmak isteyen erkek öğretmenlere üst yönetim ve denetim mevkilerine giden yolu sürekli açık tutmaktadır. Aynı sorunların, kadın öğretmenlerin 40 yaşını aştıktan sonra erkeklere göre daha hızlı meslekten ayrılmalarını¹¹² da açıklayabildiği söylenebilir.

108 Tan, 1996a.

109 Eisenmann, 1991: 216; Torun, 1993: 105.

110 Türkoğlu, 1999; "Okulda Cinsel Taciz", Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mart 2000; Acar, vd., 1999: 67,99,116.

111 Acarkan, 1993, 92; Türkoğlu, 1999: 171-173.

112 Gök ve Okçabol, 1999: 34.

3.2.1.3. Yönetici Profili: Karar ve Yetki Konumlarında Eşitsizlik, Erkeklerin Üniversitesi

İlk başladığımızda okulu ve okulun temsil ettiği gücü, otoriteyi ve bilgiyi kadınlarla özdeşleştiririz. Ancak, eğitimde gerçek güç daima erkeklerin elinde olmuştur, üniversite hocalarının, yöneticilerin, milli eğitim müdürlerinin, ve müfettişlerin büyük çoğunluğu erkektir. Okullarda öğretilenlerin ne olacağına karar verenler erkeklerdir.

Uluslararası karşılaştırmalar, eğitim yöneticiliğinin genellikle bir 'kadın alanı' olmadığını göstermektedir. Ancak, Türkiye eğitim yönetimindeki kadın oranlarının en düşük olduğu ülkeler arasında yer almaktadır¹¹³. Atama ve yükseltmeyle ilgili hukuksal bir engel bulunmamasına karşın, MEB Araştırma Planlama Kurulu'ndan 17 Kasım 2000'de alınan verilere göre, Milli Eğitim Bakanlığı'nın merkez örgütündeki müsteşar ve müsteşar yardımcılarında hiç kadın bulunmazken, 14 genel müdürden yalnızca 3'ü, 24 genel müdür yardımcısından yalnızca 2'si, 61 daire başkanından 12'si kadındır. 1999 ders yılı verilerine göre Türkiye genelinde 14,634 ilk ve ortaöğretim yöneticisi arasında 759 kadın (% 5.18), 27,054 yönetici yardımcısı arasında 3631 kadın (% 15.50) bulunmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı'nda görevli 159 baş müfettişten 6'sı, 100 müfettişten 4'ü kadındır.

Farklı tipten okullarda yapılan araştırmalar, kadınların zümre başkanlığı gibi konumlara gelmelerinin dahi daha az gerçekleştiğini, kadınların yöneticiliğe erkeklerden daha mesafeli durduklarını, yöneticiliğin yaş, kıdem ve öğretim deneyimi gibi erkek öğretmenleri daha avantajlı kılan ölçütlere göre belirlendiğini göstermektedir¹¹⁴.

Uluslararası karşılaştırmalarda akademik kadrolardaki yüksek katılımı vurgulanmış olan Türk yüksek eğitimindeki yöneticilik konumlarında da kadınların çok düşük oranlarda temsil edildikleri gözlemlenmiştir¹¹⁵.

Eğitim yönetimi alanındaki kadın görünmezliğinin, kız ve erkek öğrenciler açısından ciddi içermelerinden biri, günlük yaşantılar çerçevesinde rol modeli olacak kadın liderlerle karşılaşma olanağından yoksunluktur. Bu görünmezlik, sisteme öğretmen ve öğrenci olarak yeni katılan kadınların rol taleplerini de, erkeklerin kadın liderlerle ilişki kurma olanaklarını da olumsuz etkiler. Araştırmalar, kadınların yöne-

113 Tan, 1996: 33-42.

114 Acar, vd., 1999.

115 Günlük-Şenesen: 209-224.

timdeki eksik temsilinin, okulları da kadın yönetim biçiminin getirebileceği katkılardan yoksun bıraktığını göstermektedir. Bulgular, kadın yöneticilerin insan ilişkileri becerilerini öne çıkarmakta; öğretmen sorunları konusundaki farkındalıklarını, öğretim yöntemleriyle ilgili duyarlılıklarını, çevreyle ilişkiler ve daha esnek ve demokratik bir okul iklimi kurmaktaki ilgilerini vurgulamaktadır. Yine araştırmalara göre, kadın yöneticilerin öğrenci katılımını ve başarılarını olumlu yönde etkilediği görülmektedir¹¹⁶.

Bu kadın "görünmezliğin" önemli sonuçlarından biri de, eğitimde yönetimin erkekler tarafından tanımlanan, erkek yaşantı ve değerlerinden oluşan pratiklerle örülmüş olmasıdır. Kadın yöneticilerin azlığı, yönetici kadınların model alabilecekleri örnekleri de sınırlamakta, erkeksi yönetim tarzlarını sürdürmelerini sonuçlamaktadır. Kadınlar -istisnai durumlarda- yönetici konuma gelince, kendi yaşantı ve anlayışlarını dışlayan yönetim tanımlarını benimsemek ya da kendi tarzlarını kabul ettirmek adına, yeni bir mücadeleye girişmek zorunda kalmaktadır.

3.2.1.4. Fiziksel Soyutlamalar, Mekan Düzenlemeleri

Kadınların ve erkeklerin okul yaşantılarını ayırıştırmada en etkili düzenlemelerden biri fiziksel soyutlamalarla ortaya çıkar. Yaşıt gruplarının cinsiyete göre ayrışması ilköğretimde hatta okulöncesinde başlar. Anaokulu ve anasınıfı uygulamalarında kızların evcilik köşelerinde, erkek çocukların ise blokların, arabaların, onarım gereçlerinin yer aldığı kendi köşelerinde oynadıkları gözlemlenmektedir. Gösteri ve sosyal etkinliklerde erkek öğrencilere efe, yiğit; kızlara gelin, kelebek vb. roller verilir¹¹⁷.

İlköğretimde zaman zaman kızlarla erkeklerin ayrı oturtulması ile devam eden bu süreç bazen öğrencilerin kendi kararlarıyla, bazen öğretmenlerin ya da yönetimin yönlendirmeleriyle, ayrı cins gruplarına ayrı görevler verilmesi, oyun ve yarışma gruplarının karşıt cinslerden kurulması ve nihayet ortaöğretimde programlar aracılığıyla kızların daha çok dil ve sosyal bilgiler, erkeklerin matematik ve fen sınıflarında toplanması ile pekişir. Kızlar ve erkekler birlikte ders gördükleri orta ve lise sınıflarında genellikle ayrı oturtulurlar; kızlar genellikle sınıfın bir tarafında ya da ön sıralarda grup halinde. Mimarının izin verdiği ölçüde farklı kapıları kullanırlar.

¹¹⁶ Tan, 1998: 219-234.

¹¹⁷Eğitim-Sen, 1998: 328.

Soyutlama, en etkili biçimde din eğitimi kapsamında uygulanır. Karma eğitim kapsamındaki İmam Hatip Liselerinde kızlarla erkeklerin tüm süreçlerde, derslerde, sınıflarda, binalarda, bahçe ve yemekhanede ayrıldıkları; erkek öğrencilerle kız öğrencilerin konuşturulmadıkları, törenlerde kızlara görev verilmediği saptanmıştır¹¹⁸. Yaygın eğitim kapsamındaki Kuran kurslarında kız ve erkek öğrenciler ayrı mekanlarda ders görürler¹¹⁹.

Okul binası içinde sosyal alanın ayrıştırılması, kız ve erkek öğrencilerin cinselliklerinin kontrolü amacını taşır. Fakat sonuç olarak çocukların ve gençlerin kendi cinsiyet gruplarının sınırlarını yaratmalarını, biçimlendirmelerini ve denetlemelerini kolaylaştırır. Böylece toplumsal cinsiyet ayrımcılığını sürdürmekle kalmaz, kadının ve erkeğin fiziksel olarak ayrı kapasitelere sahip oldukları, belli şeyleri yapabildikleri veya yapamadıkları anlayışını pekiştirir¹²⁰:

- Cinsiyete göre ayrılmış yaşıt gruplarındaki kızların ve erkeklerin her iki grubun ilgi ve etkinliklerini tanımak ve bunlara katılmak konusunda olanakları sınırlı kalır,
- Öğretmenlerin, sınıfta ayrılmış olan kız ve erkek gruplarıyla eşit olarak etkileşimde bulunması güçleşir,
- Bu ayrışma yalnız okul yıllarında değil, yetişkin yaşamında da erkeklerin ve kadınların işbirliğine engeller yaratır.

3.2.2. Süreçler

3.2.2.1. Bölümlere ayrılma

Öğrencilerin ortaöğretimdeki TM, MF, TS, YD gibi alan tercihleri kariyer yollarında önemli farklılıklara yol açar. Bu tercihlerin toplumsal cinsiyet temelinde ayrıldığı ve kadınlar için daha ağır bir bedeli olduğu görülür. **Ortaöğretimde kız öğrencilerin sözel, erkeklerin sayısal alanlara yönelmeleri yükseköğretimdeki toplumsal cinsiyet ayrışmalarının temelinde yatan nedenlerdendir**. Yükseköğretimde kadın katılımının en üst sırasındaki alanlar -dil, edebiyat, sanat-Batı ülkelerinde de genellikle daha kadınsı alanlar olarak tanımlamakta ve bu eğilim değiştirilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle de Türkiye'deki dağılım "istenmeye-

118 Acar, vd., 1999: 107,117; Zafar, 20.

119 Adem, 2000: 26.

120 Martin, 1998: 509.

cek bir Batılılaşma" örneği ya da "geleneksel ideolojik yapının yeniden üretimi" olarak tanımlanmaktadır¹²¹. **Tüm kadınlar, daha yüksek gelir, saygınlık ve gelişme olanakları taşıyan meslekleri erkeklere saklayan bu hiyerarşinin içinde olamayabilirler. Ama böyle bir hiyerarşi vardır, süreklidir ve bu nedenle sorun edilmesi gereklidir**.

Bu eğitsel sonuçları doğal yetenek farklarıyla açıklamak mümkün müdür? Testler, kızların sözel, erkeklerin görsel/uzamsal algılamaalarda daha ilerde olduğunu göstermiştir. Ancak bu farkların, kadınların eğitsel ve mesleki farklılaşmasını açıklayacak derecede önemli olmadığına ve gelenekselden farklı performans veren kız ve erkek öğrenci oranlarının da hayli önemli olduğuna dikkat çekilmiştir¹²².

Serbest tercih her zaman kolay bir süreç değildir. Bir kız veya erkek çocuğun kendi cinsiyetine uygun olmayan bir mesleği seçmesi kararlılık ve desteğe ihtiyaç gösterir. Çocukların karşı cinsle aralarındaki sınırları vurgulamaya meraklı oldukları karma okullarda bu tercih daha da zor olabilir¹²³. Öğretmenler veya danışmanlar öğrenci tercihlerinde önemli rol oynarlar. Geleneksel olmayan bir tercih konusunda öğretmenlerin tarafsız kalması bile dengenin geleneksel olan tarafına kaymasını sağlayacaktır. Kaldı ki, bu uzmanların genelde geleneksel tercihleri desteklediği bilinmektedir. Meslek lisesi öğretmenleri arasındaki erkeklerin, kız öğrencilerin "bedensel özelliklerine uymayan erkek mesleklerine yönlendirilmemeleri, ev kadınlığı ve analık görevlerini aksatmayan işler yapmaları, kültürel yapıya ters düşen işler yapmamaları" gibi düşünceleri olduğu saptanmıştır. Kızların da bölüm seçmelerde geleneksel tercihlere göre yönlendirilmek gibi şikayetleri bulunmaktadır¹²⁴.

3.2.2.2. Öğretmen Beklentileri ve Derslik Etkileşimleri

Araştırmalar, öğretmenlerin erkekleri hareketli ve atak; kızları düzenli, sorumlu, devamlı, uysal, disiplinli, ezberci diye nitelendirdiklerini göstermektedir. Öğretmenler, erkekleri daha zeki fakat tembel ve dağınık, kadınları daha başarılı bulmaktadır¹²⁵, erkeklerin başarısızlığını genellikle, kızların başarısızlığını ise ender olarak çalışmamakla açıklamaktadırlar.

Öğrencilerin ilgileri, yetenekleri, davranış ve kişilikleri konusundaki bu tür kalıpyargılar, öğretmenlerin çocuklara sağladıkları destek ve özendirmelere yansiyarak va-

¹²¹ Acar, 1992: 12; Gök, 1993: 165-181.

¹²² Stanworth, 1990: 12.

¹²³ Stanworth, 1990: 17.

¹²⁴ Akbun, Bircan, vd., 2000: 154-155.

¹²⁵ Eğitim-Sen, 1998: 343; Acar, vd., 1999.

rolan cinsiyet farklarını pekiştirmekte ve tipleştirmeye uymayan kızlar ve erkekler için sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunların en yaygın sonuçlarından biri erkeklerin, öğretmenlerin derslik içi zaman ve dikkatlerinden daha fazla pay almalarıdır.

Sınıf etkileşiminde öğretmenin, erkeklere daha fazla zaman ve dikkat ayırmasının, derslerde erkeklerin daha çok söz alması, kızların erkeklere kıyasla matematik ve fen derslerine daha az katılımı ve üniversite sınıflarının kadınlar için yarattığı "soğuk iklim" ile ilişkileri bulunduğu saptanmıştır¹²⁶. Bu iklimin sonucu olarak, kadınların öğrenme sürecine tam olarak katılmalarının engellendiği vurgulanmıştır. Üstelik **öğrenciler, ilköğretimden ortaöğretime doğru artan oranlarla, ailede ki kadar olmasa bile, okullarda da erkekler lehine cins ayrımcılığı yapıldığını farketmekte, öğretmenlerden farklı muamele gördüklerini düşünmektedirler** ¹²⁷.

Erkek öğrencilerin, sınıf içindeki en önemli kaynak olan öğretmenin dikkatinden daha fazla pay alması, büyük ölçüde derslik denetiminde çıkardıkları sorunlarla ilgilidir. Eğitimciler göre sınıf içi etkinliklerde "ayrımcılığın" en yoğun yapıldığı alan "cezalandırma yöntemleri"dir. Erkek çocukların toplumsallaşma biçimlerinin okulda daha fazla davranış bozukluğu göstermelerine neden olduğu ve bu yüzden olumsuz öğretmen dikkatini üzerlerinde topladıkları bildirilmektedir. Olson, Türkiye'de okul çağına yaklaşan erkek çocukların özellikle cesur, acıya karşı dayanıklı olmasının beklendiğini, öğretmenlerin -ve işyerinde ustaların- bu çocuklara karşı sert eğiticiler olmalarının teşvik edildiğini gözlemektedir¹²⁸.

Çeşitli üniversitelerde okuyan öğretmen adayları üzerinde yapılan bir araştırmada da kadınların, erkeklere kıyasla evde ve ailede dayakla daha az karşılaştıkları ve eğitimde dayak sorununu erkeklerden daha fazla önemsedikleri saptanmıştır¹²⁹. Geleneksel rol tanımlamaları çerçevesinde okulun kız çocuklarda itaati daha değişik fakat yoğun baskı yöntemleriyle sağladığı anlaşılmaktadır. Ortaöğretimdeki çeşitli okul türlerinde kızların hep daha fazla denetlendikleri, özellikle de kadın öğretmenlerin kız çocuklara uygulanan denetim ve baskılarda önemli rolü olduğu görülmektedir¹³⁰.

126 McLaren, 1989: 185; Hall and Sandler, 1982 ve Sandler, et. al. 1996.

127 Öğretmen Dünyası, 1999: 9-16; Akbun, Bircan, vd., 2000: 306.

128 Olson, 1981: 306.

129 Tan, 1994: 894-910.

130 Acar, vd., 1999; Eğitim-Sen, 1998: 343.

3.2.2.3. Denetim

Türkiye’de okul tümüyle yarışmacılığa dayanan ve sıralamalarla sonuçlanan bir öğretim ve sınav sistemi üzerine kurulmakta fakat bu yarışmayı, öğrenciye hareket olanağı tanımayan ortam ve tekniklerle gerçekleştirmeye yönelmektedir. Bu iklim bir ölçüde okulun evrensel düzeniyle ilgilidir. Okullar hiyerarşilerdir. Öğretmenlerin müdür karşısında olmasa bile öğrencilerin üzerinde önemli bir gücü bulunur. Öğrencileri hizaya sokmanın tekniklerinden biri, her an tahtaya kaldırma, sınav yapma, yoklamadan geçirme, sınıfta bırakma tehdidi altında onları diken üstünde tutmaktır.

Okul, çocukların içinde buldukları en stresli ortamı oluşturur. Çünkü tutukluları dışında başka hiçbir yerde insan böylesine sürekli bir denetim ve yargılamaya tabi tutulamaz. Öğretmenlerin yalnız bilgiyi değil, tırnakları, saçları, giysileri, defterlerdeki yazıları ve çantaların içindekileri, öğrenciler arasındaki duygusal yakınlaşmaları, öğrencilerin okul dışı etkinliklerini denetleme yetkisi vardır. Her an teşhir edilme, azarlanma, alay edilme, etiketlenme, idareye gönderilme, disipline verilme, dayak yeme korkusu söz konusudur.

Daha okulöncesi eğitiminden başlayarak okulların, çocukların bedensel özelliklerini toplumsal cinsiyete göre denetlediği ve biçimlendirdiği görülmektedir . Kızların giysi ve formları etekle yapabilecekleri hareketleri sınırlamakta; kız ve erkek çocukların seslerini kullanmalarına ilişkin farklı kısıtlamalar kızların daha sessiz, erkeklerin gürültücü olmalarını sonuçlamakta; erkeklerin sıklıkla azarlanması ve dövülmesi saldırgan ve disiplinsiz davranışlarını artırmakta, fiziksel etkileşimi mücadele ve öfkeyle ilişkilendirmelerine yol açmaktadır¹³¹.

Kız öğrenciler öğretmenlerin titiz gözetimi altındadır. Makyaja izin verilmediği gibi, saç ve giysilerle ilgili kurallar kadınları cinsiyetsizleştirmeye yöneliktir. Daha da çarpıcı bir denetim MEB Ortaöğretim Kurumları Disiplin ve Ödül Yönetmeliği’nin 17. maddesi uyarınca, zamana ve yere göre değişen "iffetsizlik" kavramıyla ilgilidir. Bu madde uyarınca "iffetsizlik" ve bir kimsenin iffet ve namusuna tecavüz etmek, en ağır disiplin cezası olan örgün eğitime dışına çıkarmayı gerektirmektedir.

Okul müdürlerinin bekâret kontrolü yaptırmasına dayanak olan bu yönetmelik maddesi, 1990’lı yıllarda neden olduğu kız öğrenci intiharlarıyla gün

131 Martin, 1998: 464-511.

demde kalmış ve kadın hareketinin yoğun protestolarına yol açmıştır . Yönetmeliğin hâlâ yürürlükte olan bu hükmünün, Türk Ceza Kanunu'nda öngörülmemiş bir suç oluşturması nedeniyle "kanunsuz suç olmaz" ve çocuğa mahkemelerce verilecek cezadan ayrı olarak örgün eğitim dışına çıkarmayı öngördüğü için "tek suça tek ceza" ilkelerini ihlal ettiği savunulmuştur¹³².

Kızların okul ortamıyla başetme stratejilerinden biri görünmez olmak, dikkat çekici davranışlardan kaçınmak, soru sormamak, tartışmalara katılmak yerine dinlemek, uyumlu olmak, böylece riskleri de, öğrenme için gereken etkin etkileşimleri de en aza indirmektedir. Bu stratejinin bir sonucu olarak kızların daha az disiplin suçu işledikleri, ders dışı etkinliklerde dayanışma, çevre, temizlik, hizmet alanlarında geleneksel rol beklentilerine göre gönüllü davrandıkları görülmektedir¹³³.

Okulun iklimi kadın öğretmenler için de fazla sıcak değildir. Eğitim-Sen'in İstanbul'da 300 kadın eğitim çalışanına yönelik bir çalışmasında kadınların % 85'i özellikle de pantolon giyebilmek için kılık kıyafet yönetmeliğinin değişmesini istediklerini belirtmişlerdir. Yine öğretmenlerin anlatılarından öğretmen odalarının da haremlik selamlık gibi ayrıldığı, özellikle de doğum ve sonrası izinler konusunda yönetimle sıkıntılar yaşandığı¹³⁴ anlaşılmaktadır.

3.2.3. İçerik

3.2.3.1. Bilginin Tabanı

Her kültürde varolan düşünce, değer ve bilgiler yığınından sadece bir kesiti okullarda kullanılmak için seçilir. Sorun, bu seçimin arkasındaki kriterlerin ne olduğu ve bundan hangi grupların yararlandığıdır. Bernstein, Bourdieu ve Passeron gibi yazarlar, okullarda geçerli olan düşünce ve anlatım biçimlerinin iktidar gruplarının dünya deneyimlerine daha uygun düştüğünü göstermişlerdir. Ortaöğretimde, **özellikle kadınların yöneldiği edebiyat, sanat, tarih, sosyal bilimler gibi derslerin okutulmuş biçimi, her iki cinsin deneyimlerine eşit ağırlık vermek ten uzak olduğu gibi kadınların deneyimlerini ve başarılarını değersizleştiren kalıpyargılarla bütünleşmiştir** .

Burada kabahat öğretmenlerden çok bilginin patriarkal niteliğindedir. Bilim uzun bir geçmişte bir taraftan kadınları görmezden gelmiş, diğer taraftan onların yaşantıla-

¹³²BM ÇHS, 1997: 107.

¹³³ Acar vd. 1999; Dilber, 1996: 18; Eğitim-Sen, 1998: 339.

¹³⁴ Okulda cinsel taciz, Cumhuriyet 21 Mart 2000; Eğitim-Sen, 1998: 340.

rını değersizleştirmiştir. Öğretim, öğrencilere erkeklerin ve sadece erkeklerin, insan yaşamının etkin aktörleri ve öznelere olduğu duygusunu aktarmaya yaramıştır.

Eğitimin cinsiyet körü ya da cinsiyetçi yaklaşımı akademik alanda sürekliliğe sahiptir. Bilim alanında çalışan kadınlardan hâlâ "bilimadamı" olarak söz edilmektedir. Feminist eleştiri, pekçok entellektüel disiplin alanının epistemolojik eşitlik idealinden uzak bulunduğunu göstermektedir. **Akademik bilgi kapsamında -örneğin, bilimsel kuramlarda, tarihsel anlatılarda ve edebi yorumlarda- kadının eşit temsili ve incelenmesi henüz gerçekleştirilememiştir**. Bu disiplinler kadınları konularından dışlamakta, kendi imgelerine göre çarpıtmakta, erkeksi kalıplar içine zorlayarak kadınsı olanı yadsımaktadır.

Dışlanmanın en anlamlı örneklerinden biri eğitim ve öğretmen yetiştirme alanındadır. Bu alandaki öğrencilerin büyük kısmının kadınlardan oluşmasına ve kadınların tarih boyunca çocukların yetiştirilmesinde ve eğitiminde önemli roller üstlenmelerine karşılık standart ders kitaplarında kadınların etkinlikleri, deneyimleri ve akademik katkıları görünmez olmuş, verilerin cinsiyete göre ayrıştırılmasına gerek duyulmamış, eğitimin odağına pek çok başka alanda olduğu gibi kadın ve erkek olarak iki ayrı cins değil de genelde erkek özellikleriyle tanımlanan "insan" konulmuştur.

3.2.3.2. Ders Programları

White, hiçbir ders programının ya da eğitim politikasının siyasal ve ideolojik anlamda masum olmadığını, program kavramının çözülmez bir biçimde sınıf, kültür, toplumsal cinsiyet ve iktidar konularıyla içiçe olduğunu söyler¹³⁵. **Standart ilköğretim programları erkekleri ve erkek başarılarını vitrine çıkarırken kadınları ve kadın başarılarını görmezden gelir, küçümser ya da geleneksel cinsiyetçi kalıpyargılara uygun olarak görüntüler**. Bu açıdan en tipik örnekler çocukların okulun ilk yılında karşılaştıkları derslerin programlarında rastlanmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilköğretim okulları için belirlediği programda rastladığımız ilk belirgin kadın figürü, 1. sınıf Matematik programında, 8 sayısını öğrenme ve öğretme etkinlikleri kapsamında büyük, renkli ve çarpıcı bir biçimde 7 cücelerle birlikte resimlenen bir Pamuk Prenses'tir¹³⁶. Yine 1. sınıf Hayat Bilgisi Programı,

¹³⁵ McLaren, 1989: 185.

¹³⁶ Aynı etkinlikte ilgili olarak verilen yönergeye göre öğretmen "Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler masalını kitaptan okur Cüceleri temsil etmek üzere 7 erkek öğrenciyi tahtaya çağırır... 'cücelerin yanına Pamuk Prenses de geldi' diyerek bir kız öğrenciyi tahtaya çağırır". MEB, 2000a, 81-82.

demokratik tutum ve davranışların geliştirilmesi için oynanacak bir oyun olarak "kıskanç tavuk" örneğini seçmekte ve oyunun kurallarını şöyle açıklamaktadır: Çocuklar, "eşit sayıda iki gruba ayrılır. Grubun önündekiler anne (anaç) tavuk, arkadakiler civcivlerdir. Öndeki anaç tavuklar kendi civcivlerini kaptırmamaya, karşı grup da civciv yakalamaya çalışır"¹³⁷.

İkinci sınıftaki matematik ve resim iş¹³⁸ derslerinde cinsiyetçi göndermeler söz konusu olmakla birlikte, ilköğretimin ileri sınıflarına doğru cinsiyetçi görüntülemelerin azaldığı, bağlamla organik bir ilişki kurulmasa da programa özellikle Cumhuriyet'in kadına tanıdığı haklar konusunda ve Atatürk'e göndermeler çerçevesinde eklentiler yapıldığı görülmektedir. İlköğretimde kadın hakları konusuna en geniş olarak 8. sınıftaki Türk İnkılap Tarihi dersi programında yer verilmektedir. Bu bağlamda kadının Türk toplumundaki yeri, Türk kadın hakları ve aile hayatının Türk toplumundaki yeri, Atatürk'ün aile hayatı ve Latife Hanım'la evlenirken nikah törenine birlikte katılmaları, karma eğitim, kadına verilen önem; Türk tarihinden verilen örneklerle, Atatürk'ün Türk kadınının toplum hayatındaki yerini ve haklarını belirten sözleriyle ve görüşleriyle, Türk kadınının Atatürk döneminde elde ettiği sosyal ve siyasal haklarla ve birçok Avrupa ülkesinden daha önce siyasal hakları elde ettiği olgusuyla desteklenerek işlenmektedir¹³⁹.

Ortaöğretimdeki edebiyat programları, kadın yazarları görmezden gelir. Lise 9. sınıf programında önemli bir yeri olan ve ortak genel kültür dersleri arasında okutulan Türk Dili ve Edebiyatı dersi, tarih içinde Türk edebiyatı konusuna ayrılmıştır. Bu dersin programında belirtilen 'eserlerinden faydalanılacak şahsiyetler' arasında hiçbir kadın yazar bulunmamaktadır¹⁴⁰. Lise 10. sınıfın Türk Dili ve Edebiyatı dersi ise Türk edebiyatının devirlerine ve dünya edebiyatı konularına ayrılmıştır. Bu programda **sadece Milli Mücadele Dönemi için, eserlerinden faydalanacak şahsiyetler arasında iki kadın adına rastlanmaktadır: Halide Edip Adıvar** (5.1.1993 tarihli Talim ve Terbiye Kurulu Kararı ile programa eklenmesi kararlaştırılmıştır) **ve Halide Nusret Zorlutuna** . 10. sınıflarda okutulan bir alan/seçmeli ders

137 MEB, 2000a: 136.

138 MEB, 2000a: 82, 186.

139 MEB, 2000a: 55,57,62,63,69,70,71. Yine 8. Sınıf programındaki Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinde Türk kadınının toplumdaki yerini farkedebilme amacıyla Türk kadınına önem verildiği tarihimizden örneklerle açıklanarak, Türk kadınının çalışma hayatındaki yeri ve kadınların Cumhuriyet yönetimi sayesinde elde ettikleri hakların neler olduğu anlatılacaktır: 107,110,112,125.

140 MEB, 1998: 8-55.

olan Edebi Metinler’de şiir, hikaye ve roman türlerinde İslamiyet öncesi, İslami Türk Edebiyatı, Halk Şiiri, Divan Şiiri, Tanzimat, Cumhuriyet sonrası dönemlerde yalnızca modern Türk Romancılığı ve modern Türk hikayeciliği için tek bir kadın yazar önerilmiştir: Halide E. Adıvar. Lise 11. sınıfta okutulan Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı’nın programında hikaye, roman, tiyatro, gezi, deneme, edebiyat tarihi türlerinin hiçbirinde ‘manzum ve mensur’ örnekler için önerilenler arasında kadın olmaması dikkat çekicidir. Aynı sınıfın programında yer alan, Türkiye dışındaki çağdaş Türk edebiyatı ve çağdaş dünya edebiyatı konularında da kadınlara hiçbir yer açılmaması rastlantı olmasa gerekir.

Ortaöğretimin alan, alan/seçmeli ve seçmeli derslerini oluşturan **Genel Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi, Psikoloji, Sanat Tarihi, İnsan İlişkileri, Türk Edebiyatı derslerinin konuları arasında kadınlara ait hiçbir gönderme yoktur**. Bu kategoride yer alan ve 11. sınıflarda okutulan Sosyoloji dersinde kadın konusuna aile ve akrabalık başlığı altında yer ayrılmış olması özellikle anlamlıdır. Bu başlık altında, aile kurumunun toplumsal işlevi, türleri incelenirken geçmişten günümüze kadının toplumdaki rolü ve aile içindeki işlevleri, ekonomik hayattaki rolleri açıklanacak, Atatürkçü düşüncede kadının yeri, Medeni Kanun’un kadına tanıdığı sosyal, siyasal ve ekonomik haklar işlenecektir¹⁴¹.

Milli Eğitim Bakanlığı’nın Lise 9. ve 10. sınıf Tarih dersi programlarındaki üniteleri incelediğimizde kadınların dışlanmışlığı açıkça görülmektedir¹⁴². 9. sınıf ünitelerinin konuları, örnek değerlendirme soruları, okuma parçaları arasında kadınlara hiçbir gönderme yapılmadığını görüyoruz. 10. sınıfta ise sadece "Osmanlılarda ailenin durumunu kavrayabilme" amacı kapsamında ve Osmanlı Devleti’nin taşra teşkilatının yapısı ve işleyişi çerçevesinde "Osmanlı’da kadının görev ve sorumluluklarını açıklama"ya yer verilmektedir. Buna karşılık, Osmanlı toplum yapısı, ekonomi, eğitim ve öğretim üniteleri gibi konu başlıkları altında kadınlar yoktur. Bu bağlamda **kadınların sadece görünmezlikleri değil, ancak ailenin bir eklentisi olarak görev ve sorumluluklara sahip kullar olarak ele alınmaları yadırgatıcı olmasa gerekir**.

Programlarda, cinsiyet körü bir tutum sergilenerek kadınların görünmez kılınması ya da kadınların ve erkeklerin cinsiyetçi imgelerle görüntülenmesi kadar

141 MEB, 1998: 774.

142 MEB, 1998.

önemli bir sorun da, mevcut ders konu ve başlıklarının içinin nasıl doldurulduğu ile ilgilidir. Örneğin, ilköğretimde Hayat Bilgisi dersinde okutulan aile içi roller, dayanışma ve evde ilişkiler, ailede sorumluluk paylaşımı gibi program konularında derslerde ne tür bilgiler verildiği, ölçme soruları sorulduğu ve çocuğun bu bilgiler arasında kimin aracılığıyla bağ kurduğu, derslikteki günlük yaşam ve öğretmen tutumları bu bağlamda önem taşır.

3.2.3.3. Kitaplar

Ders kitapları, eğitim programlarını taşımaya yaradıklarından aktarılacak meşru bilginin ne olduğunu belirler, çocukların ve gençlerin belli bir kültür politikasına göre toplumsallaşmasını sağlamakta kullanılırlar. Ders kitaplarının yazılması sırasında yazarın sunulabilecek bilgiler arasından sunulması uygun olana göre yaptığı seçim ve onay mercileri içindeki güç ve ideoloji çekişmeleri öğrencilerin bilgiye ulaşımını büyük çapta süzgeçleyerek toplumsal denetimi sağladığı gibi, toplumsal gerçekliğin belli bir açıdan kurulmasına yardım eder. Ders kitaplarında neyin yer alacağı, neyin almayacağı konusu çevresinde odaklaşan resmi bilgiyle ilgili tartışmalar aslında çok daha derin siyasal, ekonomik ve tarihsel ilişkilere gönderme yapar ve daha geniş güç ilişkilerini içinde barındırır¹⁴³. Ders kitaplarının kültürel niteliği yanındaki bu siyasal özellik ulus devletin toplumsal düzenin korunmasında ve yurttaş kimliklerinin kurulmasında ders kitaplarına verdiği önemi açıklayıcı nitelik taşır.

Ders kitaplarında kadınlara eşit yer verilmediği gibi, kadınlar göründükleri yerlerde olumsuz kalıpyargılara uyarlar. İster yetişkin ister çocuk genellikle zayıf, bağımlı, risk almaktan korkan, görünüşe gereğinden çok önem veren ve duygusal olarak istikrarsız kişiler olarak görüntülenirler. Erkekler ise aksine güçlü, bağımsız, güvenilir, cesur ve girişimcidirler¹⁴⁴. Kadınlar “önemli bir şey yapmadıkları için” tarih kitaplarının kapsamına alınmazlar, tarih kitaplarına alınmadıkları için de kadınların önemli olmadıkları düşüncesi sürüp gider. Eğer kadınlar yetenekleri açısından erkeklerin eşiti iseler neden kayda değer hiçbir şey başarmadılar? Bunun yanıtı, belki erkeklerin kadın başarılarını kayda değer bulmamalarında belki de eğitimi yüzyıllarca erkeklere saklı tutan geleneklerde saklıdır.

¹⁴³Apple ve Christian-Smith, 1991.

¹⁴⁴Sanford ve Donovan, 1985: 181.

II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemi ders kitaplarını inceleyen N. Doğan, bu kitapların yazarlarının çoğunun erkek olması dolayısıyla kadın konusunda erkeklerin görüşlerinin egemen olduğunu belirtir: Kadının asli vazifesi ev hanımlığıdır. Onun için fazla bilgili olmasına gerek yoktur. Yalnız, dindar ve güzel ahlaklı olmasıdır¹⁴⁵. Cumhuriyet'in 1930'lu ve 40'lı yıllarında okutulan temel eğitim ders kitaplarını inceleyen F. Gümüšoğlu, toplumsal yaşama etkin olarak katılması istenilen "Cumhuriyet kadını" ve "Cumhuriyet ev kadını" yaratmak hedeflerinin bu kitaplara yansımalarını göstermektedir. Buna göre, Aile Bilgisi kitaplarında yazılanlar, Osmanlı'dan kopuşu gerçekleştirmeye çalışan ve sınıfsal konumları itibarıyla radikal burjuva devrimcileri olan Cumhuriyet eğitimcilerinin Fransız Devrimi'nden ve Rousseau'dan etkilenmelerini taşımaktadır¹⁴⁶.

İlkokul 1. sınıf ABC ve Türkçe kitaplarındaki resimleri inceleyen Sevege ve Bağlı, kitapların içeriklerinden bağımsız olarak, yalnızca resimleriyle bile, hem kadını hem erkeği, toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyargılara uygun rol, mekan ve eylemler içinde sınırladıklarını ve cinsiyetçi bakış açısını yeniden ürettiklerini, bu durumun ders ve çocuk kitaplarıyla ilgili araştırma literatüründeki sonuçlarla koşutluk gösterdiğini bulmuşlardır. **Buna göre, oldukça basitleştirilmiş ve kalıpyargılaştırılmış imgeler yoluyla bir tür "sıkıştırılmış gerçeklik" sunan bu kitaplar, çocukların zengin ve karmaşık dünya algılarının/bilgilerinin kendine özgü yapısını da bozmaktadırlar** ¹⁴⁷.

3.2.3.4. Yaygın Eğitim Anlayışı

Kimi başka ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de yaygın eğitim programlarının kadınların istekleri doğrultusunda değil, ilgili kurumlarca -Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, gönüllü kuruluşlar- gerekli görülerek başlatılması ve eğitimin konusu hakkında genellikle kadınlardan görüş alınmaması dikkati çekmek-

¹⁴⁵ Doğan, 1994.

¹⁴⁶ Gümüšoğlu: 101-128.

¹⁴⁷ Sevege ve Bağlı, 1997. *Vatandaşlık Bilgileri ders kitaplarında "baba, ailenin reisi olarak geçim için para kazanmak ve barınmak için mesken edinmekle yükümlüdür... yemek, çamaşır, temizlik, çocuk bakımı, evin ihtiyaçları için alışveriş annenin sorumluluğundadır."*; *"Atalarımızın yuvayı dışı kuş yapar demesi, hem kadının hem de Türk ailesinin durumunu ortaya koyar" türünden ifadelerin sıklıkla kullanıldığına, bu kitaplarda "cins ayrımcılığının özelikle Türk Medeni Kanunu'na ve Askerlik Kanununa göndermelerle vurgulandığına" dikkat çekilmektedir.* Şahin, 1999: 19.

tedir. Katılımcıların görüşlerinin alındığı kimi ender örneklerde ise geleneksel el becerilerine yönelik taleplerin ağır basması ayrı bir ikilem oluşturmaktadır¹⁴⁸.

Katılımcıların, işgücü piyasasında istihdam edilme olanaklarını araştırabilir hale gelmelerini amaçlayan mesleki eğitim ya da beceri kurslarının kapsamı genellikle sınırlıdır. Bunlar çoğu zaman ancak geleneksel anlamda "kadın" işlerine erişim sağlayabilecek alanlarda eğitim sunmaktadırlar. Bu geleneksel uğraşılardan elde edilecek gelir düşüktür, sonuçta verilen katılım belgeleri istihdam açısından çok kez işlevsel bir değer taşımamaktadır ve bu uğraşlar gerek kamu gerekse özel alanda cinsiyete dayalı geleneksel işbölümlerini pekiştirmektedir¹⁴⁹. Ancak, son yıllarda, bilgisayar ve muhasebe gibi pek geleneksel sayılmayacak alanlarda da kurslar verme yönünde giderek artan bir eğilim olduğunu belirtmek gerekir.

Birçok toplumun resmi okuryazarlık programlarında kullanılan araçlar mevcut cinsel işbölümünü pekiştiren bilgileri ve becerileri, yani kadınların geleneksel anne ve eş görevlerini vurgular. Hindistan'daki devlet okuryazarlık programlarında kadınlara reçete edilen nitelikler geleneksel fedakarlık, sevgi, yumuşaklık, uysallık ve başkaları için yaşamaktır. Latin Amerika'daki okuma yazma programlarının ortak konularının dikiş ve ev ekonomisi olduğu saptanmıştır. Hükümetler okuma yazma programlarına alt gelir gruplarının katılımını kolaylaştıracak çabalarda bulunmadıkları ve çocuk bakımı, yiyecek yardımı, kredi benzeri destek hizmetler sunmadıkları için de, kadınların okuryazarlığı gecikir. Ve bu kısıtlar yüzünden kadınlar, tıpkı Kenya'da olduğu gibi okumayı ve daha az da olsa sayısal becerileri erkeklerden çabuk kaybederler¹⁵⁰.

Okuryazarlık programları dışındaki yaygın eğitimin içeriği de geleneksel cinsel rol beklentilerinin yeniden üretiminde doğrudan iletiler taşıyabilmektedir. Yaklaşık 4 bin kişinin katıldığı "Ana-baba okulu" programında "pedagoji diploması alan ve çocuğunu 2 yaşında bakıcıya veren anneden, tarlada 9. çocuğunu doğuran anne daha makbul" hükmünü veren uzman görüşü ertesi günkü gazete manşetine "Çocukları yetiştirme görevi annenin" ifadesiyle yansımıştır¹⁵¹.

Türkiye'de, **kırsal kadınlara yönelik kalkınma projeleri esas olarak bölgesel dengesizlikleri gidermek amacıyla taşır ve özellikle Doğu ve Güneydoğu**

148 Pearson, *vd.*, 1989.

149 Hancıoğlu *vd.*, 2000: 56; Kağıtçıbaşı, 1998: 209; Şimşek, 1999: 86.

150 Stromquist, 1990.

151 Cumhuriyet Gazetesi, 8.12.1998.

bölgelerinde uygulanır . Genellikle Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın sorumluluk taşıdığı bu projelerin özellikle 1990'lara kadar kadın bakış açısından yoksun olduğu belirtilmiştir. Eğitimlere katılanların ifadelerinden bu programların kadının kalkınma sürecine katılımında başarı sağlayamadığı, üretim becerisi veya üretimi pazarlama olanağı vermediği, kadınlara gelir sağlama açısından herhangi bir yararı bulunmadığı gibi, aile içi ve toplumsal konularında bir değişiklik yaratmadığı, bu nedenlerle de tarımsal konulardaki kurslara sıcak bakılmadığı görülmektedir. İşgücü yetiştirme kurslarına katılanların ise kurs aldıkları alanda çalışma olasılığının sınırlı olduğu sonucuna varılmaktadır¹⁵².

Hedef kitleye ulaşmak, kadınlara yönelik yaygın eğitim etkinliklerinin ve toplumsal cinsiyet duyarlılığını geliştirme programlarının en önemli sorunlarından biri gibi görünmektedir . Okuma yazma ya da beceri kurslarının ikna edici özelliğinin bulunmaması, ulaşılmak istenen kadın grubunun beklentisizliği ve "çocuklara kim bakacak?" ya da "kaynatam bırakmaz" ya da "zaman yok" diye ifade edilen engellenmişliği, gereksinimlerinin belirlenmesindeki yetersizlikler, çok daha acil sorunların varlığı¹⁵³ bu kayıtsızlığı açıklayabilmektedir. Kuruluşlara yönelen toplumsal cinsiyet duyarlılığı programlarında da kurumun ve kadınların sorunu önemsememeleri etkili olmaktadır.

Eğitim için örgütlenmeyi sağlayacak, program hazırlayıp yürütecek insan gücü yetersizliği, hedef kitleye erişimi güçleştiren nedenler arasındadır. Kadınları güçlendirmeye yönelik programlarda görev alan kişilerin yetişkin eğitimi becerilerine sahip olup olmamalarına, kullandıkları soyut veya açık dil kalıplarına, bilgiye dayalı bir hiyerarşinin kurulup bozulması ölçüsünde katılımcıların kendilerini güçsüz ve bilgisiz hissetmelerine yol açacak sonuçlara ulaşılabilir. Eğiticilerin kullanabilecekleri araçlar konusunda önemli sıkıntılar söz konusudur. Daha da önemlisi, gerek eğitimlerin kısa sürede sonuç verebilecek nitelikte olmaması, gerekse yeterli kaynakların bulunmaması dolayısıyla bu tür programların sonuçları izlenememektedir. Kaynak konusunda işbirliği yapılabilecek kuruluşların sınırlı olması, eğitimlerin yaygınlaşmasını ve sürekliliğini engelleyen nedenler arasındadır¹⁵⁴.

152 Abay, vd., 1999: 257.

153 Temelkuran, "İstatistiğe dökülen acı", Cumhuriyet Gazetesi, 21.9.1996.

154 KASAUM, 2000: 70-72.

4. Sonuç: Hedefe Nasıl Ulaşırız?

4.1. Eğitimin İdeolojisi: Kadınlar İçin de Meritokrasi mi?

Türkiye’de eğitimin, kalkınma, barış ve eşitlik hedeflerine ulaşılması için gerekli bir insan hakkı olduğu ve eğitimde kadın-erkek herkese fırsat ve imkan eşitliği sağlanması zorunluluğu iç hukuk ve uluslararası taahhütlerle kabul edilmektedir. Bu kabul, Cumhuriyet dönemi boyunca kadınların eğitime katılımı konusundaki olumlu ve çok önemli göstergelerle desteklenmektedir.

Zorunlu ilköğretim süresinin 8 yıla çıkarılması ve siyasal iradenin bu sürenin 12 yıla uzatılması konusundaki eğilimleri; eğitimin her alan ve düzeyinde kadın öğretmenlerin varlığı; evlilik yaşının -yeterli olmasa bile- uzatılması konusundaki değişiklik tasarısı kadınların sistem içinde kalmalarını etkileyecek gelişmeler arasındadır.

Kadınların erkeklerle eşit eğitim görmelerini sağlayan karma eğitimin sürekli ve yaygın uygulanışı; kadınların tüm yüksek eğitim ve kariyer alanlarındaki etkin görünürlüğü; Erkek ve Kız Teknik gibi cinsiyet belirleyen adlar taşıyan eğitim kurumlarında bile karşı cinsten gençlerin okumakta oluşları eğitimde cinsiyet ayrımcılığının dönüşmesiyle ilgili umutları canlı tutmaktadır.

Örgün eğitim sisteminin dışında kalan kız çocukların ve kadınların eğitim/istihdam olanaklarına kavuşturulması konusunda kamu ve sivil toplum kuruluşlarının uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel çözümlere dönük arayış ve çabaları eğitimin kadın kitlelerine ulaştırılabilmesi konusundaki farkındalık ve kararlılığın işaretleridir.

Kadınların toplumsal kurgulanmalarını farketmelerine ve değiştirme taleplerine destek veren bir kadın hareketinin ve alanda zengin bir yayın etkinliğinin çeyrek yüzyıla yaklaşan sürekliliği; ‘kadın’la ilgili konularda çok uzun bir geçmişe sahip olan akademik ilginin Kadın Çalışmaları adı altında çok disiplinli bir yüksek lisans birimi olarak örgütlenmiş bulunuşu, kadın-erkek eşitliği bakış açısını düşünsel/editsel etkinliklerin odağında tutma konusunda destek mekanizmaları olarak işleyebilecektir.

Buna karşın; eğitimle öteki toplumsal kurumlar arasında karmaşık ilişkiler bulunmakta ve eğitim sistemi, içinde bulunduğu toplumsal yapının özelliklerini yan-

sıtmaktadır. **Kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizlik, sınıf ve ırk gibi, yaşam olanaklarını doğrudan belirleyen genel bir eşitsizliktir. Bu eşitsizlik, Türkiye'de bütün kadınların eğitime erkeklerle eşit olarak katılımını engellemekle kalmayıp, eğitim süresince de okul yaşantılarıyla pekiştirilmektedir**. Okullar eşitsizliğin normalleştirilmesinde temel bir rol oynamakta, öğrencileri geniş toplumun asimetrik güç ilişkilerini içselleştirecek biçimde toplumsallaştırmaktadır.

Yakından bakıldığında fırsat eşitliği ilkesinin -ya da meritokrasi mitinin- zaten kadınları erkekler kadar yürekten kuşatmadığı açıkça belli olmaktadır. Çünkü çocuk, yaşlı, erkek bakımı ve evişi alanındaki "özel" yetenekler her zaman kadınlara atfedilir ki bu yetenekler kadınların erkeklerle rekabetin tozundan ve talazından dışlanmasını meşrulaştırmaya yaramıştır. Kadınlar nasıl olsa evleneceklerdir, nasıl olsa çalışmayacaklardır!.. Bir yandan okulun yarışmacı etiği, öte yandan toplumun kendilerine dayattığı geleneksel cinsiyetçi değerler; bir yandan okulda farklı ideal-ler oluşturmayı ve bunlara erişmeyi güdüleyecek modellerin kıtlığı öte yandan varolan modellerin gelenekselden ayrılmaya yer bırakmayan yetersizlikleri kadınların mücadele güçlerini olumsuz etkilemektedir.

Eğitimin, kadınlar açısından karşılığı erkekler için olduğundan daha sınırlıdır. Okullar kızları ekonomik bağımsızlıklarına kavuşturmak için gerekli niteliklerle donatmakta başarısız oldukları gibi öğrencilerin, geleneksel cinsel işbölümü konusundaki beklentilerini olduğu gibi muhafaza ederek "hayata atılmalarını" sağlamaktadır. Kızların hevesleri ve umutları eviçi sorumluluklarla koşullandığı halde erkek çocuklar eğitimlerinin sonunda gelecekte omuzlarına yüklenebilecek ve yüklenmesi gereken aile ve evişleri sorumluluklarından habersiz görünürler. Bu durumda kadınların eğitime ulaşmalarını kolaylaştırmak ya da eğitim süresini uzatmak, eşit olmayan işlemlerle ve sıkı sosyal kontrollerle birleştiğinde patriyarkal eğilimleri kısıtlamayıp, yeni ve eski tüm katılım alanlarında yeniden üretmeye yaramaktadır.

Ancak; bu noktada eğitimin, gerek farklı baskı ve mücadelelerin alanı olmasından, gerek kendi iç çelişkilerinden, gerekse öznesi olan insanın iradesinden ve yaraticılığından doğan otonomisini gözden uzak bulundurmamak gerekir. **Eğitimin, eşitsizliklerin yeniden üretimini sonuçlayan egemenlik ilişkilerini öne çıkarmakla birlikte, ciddi bir dönüştürücü güce de sahip olabildiğinin kabullü, eğitimsel müdahale sayesinde belli bir toplumsal değişimin mümkün olduğunun ipuçlarını vermektedir**. "En etkili eğitimsel müdahale biçimi nedir?" sorusu öncelikle okulların iç işleyişinin, ders programlarının, derslik ilişkilerinin ve

bilgi tabanının cinsiyetçiliği sürdürmeye nasıl hizmet ettiğini anlamayı ve nasıl dönüştürülebileceğini araştırmayı gerektirir.

Sonuçta, eğitimde kadın-erkek eşitliği üzerine düşünmeye giriştiğimizde, cinsiyete dayalı sayısal farklılıkları sergilemenin ve bu alandaki eşitsizlikleri gidermenin ötesine ulaşmak gerektiğini kabul etmeli ve hiç bir sorunu tek boyutlu olarak ele almamalıyız. Bizim yaklaşımımız, eğitim sorunumuzun sayısal eşitlikten öte, bir dizi farklı düzenleme ve yaklaşımın eğitim anlayışının içerisine uyarlanması ile çözümlenebileceğinin bilincine varmak ve bunları talep etmekle farklılığını ortaya koymalıdır. Dünyanın birçok yerinde ve Türkiye'nin ulusal ve uluslararası taahhütlerinde, bu yaklaşımın yaşama geçtiğini görmek bu açıdan bizleri umutlandıran sonuçları oluşturmaktadır.

Okul kültürel politikanın bir parçasıdır. Önemli olan bu kültürel politikanın ne yapmak istediğidir. Varolan asimetric, hiyerarşik güç ilişkilerini eğitime taşıyarak pekiştirmek mi yoksa bu güç ilişkilerini katılanların, kadın-erkek, öğrenci/öğretmen olarak güçlenip özgürleşebilecekleri bir biçimde dönüştürmek mi? **Eğitimde** zamanımızın yarışmacılıktan açlığa, cehaletten savaşa uzanan büyük sorunlarına açılacak, daha adil ve eşit bir toplum idealine yönelecek **bir paradigma değişikliğine gereksinim vardır. Bu paradigma değişikliği, eğitimin yapısının, ilişkilerinin, dilinin ve bilgi yapısının değişimini gerektirir**. Ancak daha adil bir toplum için mücadele, mevcut haliyle eğitimi bir sihirli değnek gibi görmeden, daima çok yüzlü olmalı; aile yapısını; siyasal, ekonomik ve kültürel etmenleri de okulun yanında kapsamalıdır. Nairobi Antlaşması'nda belirtildiği gibi (md. 121) kalkınmayı destekleyecek siyasal irade... kadınların gelişmesine yönelik bir strateji olarak kadınları ikinci sınıf bir değer ve düşük seviyede bir öncelik kapsamında eşitsiz koşulları ve yapıları değiştirmelidir.

4.2. Politikalar ve Öneriler

Ulusal ve uluslararası düzeyde çalışan kuruluşların, kadın-erkek eşitliğine ilişkin toplantı ve kongrelerin, kalkınma planlarının hazırlanmasındaki özel ihtisas komisyonlarının, eğitim alanındaki sendika ve yayın etkinliklerinin eğitimde kadın-erkek eşitliği konusunda önerilebilecek kapsamlı ve somut çözümleri tekrar tekrar dile getirmiş bulunmaları bu konudaki ilk saptama olmak gerekir. Burada, söz konusu önerileri, çalışmamızın saptamalarıyla ilişkileri ve Pekin Eylem Platformu'nun stratejik hedefleri bağlamında gruplayarak özetlemeye çalışacağız.

Eğitimde kadın erkek eşitliğini sağlamak amacıyla geliştirilebilecek politikaların iki bağlantılı ana başlık altında toplandığı görülmektedir. Katılımcı politikalar ve dönüştürücü politikalar.

4.2.1. Katılımcı Politikalar

Pekin Deklarasyonu'nun düzenlemeleri çevresinde kadınların eğitime erkeklerle eşit katılımlında belli stratejik hedefler söz konusudur:

- Eğitime eşit ulaşabilirlik sağlamak.
- Kadınlar arasındaki okumazyazmazlığı ortadan kaldırmak.
- Kadının mesleki eğitime, bilim ve teknolojiye ulaşabilirliğini ve eğitimi sürdürmesini geliştirmek.
- Eğitime yönelik reformların uygulanmasını izlemek ve bunlar için yeterli kaynak tahsis etmek.
- Kız ocuklar ve kadınlar için hayat boyu eğitim ve öğrenim sağlamak.

Deklarasyon bu hedeflere varılması için yapılacak eylemleri de gereğinde takvimler belirleyerek ayrıntılı biçimde belirtmiş bulunmaktadır¹⁵⁵. **Eğitimde katılımı artırmak, siyasal iradenin uluslararası organlar, sivil toplum kuruluşları, özel sektör, bölgesel ve yerel örgütler, siyasal partiler ve sendikalar gibi g alanlarıyla yakın işbirliği içinde geliştirilebilecek ve denetlenebilecek bir politika olup erkek çocuklara yönelik olanaklardan bağımsız olarak düşünülemez** . Kadınların eğitimin dışında kalmasının nedenlerini belirleme çabası uzun bir sorunlar listesi ortaya çıkarılmıştır. Anne/babanın toplumsal/ekonomik statüsü, okuryazar olmaması; kültürel baskıların ağırlığı, din, yoksulluk, ayırımcılık, erken evlilik, okula uzaklık ve kadın öğretmenlerin olmaması gibi. Bu etmenler önemli olmakla beraber birbirleriyle bağlantısız bir biçimde ele alınmaları, yüzeyde görünür olanları temeldeki nedenlerle karıştırır ve toplumsal cinsiyeti toplumdaki güç ilişkilerinin kurumsallaşmış bir ifadesi olarak anlamakta başarısız kalır.

Bu yüzden de kadınların eğitime katılımındaki birkaç engeli düzeltmek yolundaki girişimler eğitimde kadın-erkek eşitliğini sağlamakta ancak sınırlı ve simgesel

155 KSSGM, 1999: 46-56.

bir ilerleme sağlar. **Gerçek bir dönüştürme, erkeklerle kadınlar arasındaki temel güç ilişkilerinin yeniden yapılanmasını gerektirir**. Bu açıdan, kadınlar için eğitim fırsatlarının yetersizliğini ele alırken hükümetin ve diğer aktörlerin, bütün politika ve programlara toplumsal cinsiyete dayalı bakış açısını temel görüş olarak yerleştirmesi (mainstreaming) büyük önem taşır. "Böylece kararlar alınmadan önce, bu kararların kadınları ve erkekleri nasıl etkileyeceğine ilişkin bir inceleme yapabilmek imkanı doğacaktır" (Pekin Deklarasyonu md. 79).

Okulun yoksul ailelerin içinde buldukları toplumsal koşulları değiştirmek konusunda yapabileceği pek az şey vardır. Farklı toplumsal/ekonomik kökenlerden gelen çocukların fırsatlarının eşitlenmesinden önce katılımın artırılmasında yasal yaptırımların gücü sınırlı görünmektedir. Öğretmenler ve okul yöneticileri zoraki bir eğitim sisteminin bekçileri göreviyle donatılamaz. Özellikle kırsal yörelerde, Doğu'da ve Güneydoğu'da devletin öğretmeniyle öğrenci ve veliler arasındaki mesafeyi daha da artıracak ve giderek kutuplaştıracak olan bu görev, başlıbaşına bir sorun olarak durmaktadır. Zaten uygulamada böyle bir zorlamanın gerçekçi bir denetlenme olasılığı bulunmamaktadır. Çocuk işgücünden yararlanmak veya okul masraflarını karşılayamamak gerekçesiyle çocuğunu okula göndermeyene uygulanabilecek yüksek para cezalarının meşruiyetini savunmak, bu ailelerin yeterli gelire sahip olduğu kanıtlanırsa bile, demokratik bir toplumun gerekleriyle bağdaşmayacaktır.

Buna karşılık uluslararası örnekler, bütçeden kaynak ayırarak ve bu kaynakları etkili kullanarak; anne/babaların ve toplumun desteğini alarak; kampanyalar, esnek okul programları, teşvik programları, burslar aracılığıyla kız çocukların aileye maliyetinin en aza indirebildiğini (Pekin Deklarasyonu md.80/f) göstermektedir. Pakistan'da ailelere kızlarının temel eğitime devam ettiği her ay için verilen bir teneke sıvı yağın iki yıl içinde kız çocukların okullaşma oranını iki katına çıkardığı saptanmıştır. Bangladeş'te kız çocuklara sağlanan bursların kadın okullaşma oranlarını % 50 oranında yükselttiği bildirilmiştir. Peru'da ders kitaplarının parasız dağıtılmasının erkek okullaşma oranlarını etkilemediği halde kızların oranlarını 3 kat artırdığı belirlenmiştir¹⁵⁶.

Dünya Bankası'nın araştırmacıları, ders saatlerinin evişi gören kızların katılımını kolaylaştıracak biçimde düzenlenmesini ya da Çin'de olduğu gibi kardeşlerini

156 Neft ve Levine, 1997: 33-34.

okula götürebilmelerini önermiştir. Kadınlar için destek hizmetleri, öğretmenlerin sistemde kalmasını sağlayacak daha iyi yetiştirme ve ücret gereksinimini de kapsamaktadır. Öğretmenlerin daha iyi yetiştirilmesi onlara, erkeklerle kadınların eşit olmayan koşullarını anlayacak ve bunları yerel düzeyde değiştirebilecek müdahale stratejilerini öğretmeyi de kapsamaktadır¹⁵⁷.

Sekiz yıllık kesintisiz eğitimin, kız çocuklar açısından sayısal denkliğin sağlanabilmesi yolunda atılmış bir adım olsa da eşitliğin sağlanabilmesi açısından yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. **Kadınları eğitime katılmaktan alıkoyan ya da ancak yalnızca eğitim ortamında öğrenime yönlendiren anlayışa sahip kökenlerden gelen kız öğrencileri, kesintisiz eğitim nedeniyle sistem dışına düşmekten koruyacak etkili önlemlerin alınması gerekmektedir**. Bu çocukların genellikle alt gelir düzeylerinden gelmekte olduklarını dikkate alarak beşinci yıldan sonra eğitime devamlarını özendirerek maddi destek mekanizmalarının kurulması ciddi önem kazanmaktadır.

Eğitime kadınların erkeklerle eşit olarak katılması, ilköğretimin zorunlu ve kesintisiz olmasının yanısıra, eğitimin her düzeyde kapsayıcı ve parasız olması, karma eğitim ilkesinin etkinlikle uygulanması, kız çocukların ve kadınların laik, çağdaş bir eğitimden pay almaları konusunda aile ve kamuoyu desteği sağlamaya yönelik kampanyaların düzenlenmesi, 18 yaşından küçüklerin çocuk sayılarak bu konuda çocuk işgücünü güvence altına alan yasal düzenlemelerin yapılması, evlenme yaşının 18'e çıkarılması için gerekli düzenlemelerin yapılması, kız çocukların burs, kredi, yurt, yatılılık, barınma, sanat ve beden eğitimi olanaklarından yararlanmalarının gereğinde özel kotalarla sağlanmasını gerektirmektedir.

Türkiye'de konuya bölgesel bazda, kırsal/kent bazında bakarak özellikle kız çocukların okutulmaları için aileleri teşvik edecek, altyapı ve insangücü eksiklerini giderecek pratik çözümlere duyulan gereksinim uzun süredir vurgulanmaktadır. Bu bağlamda bölgesel eşitsizlikleri azaltacak -okullaşma oranı, her sınıfta devam eden kız öğrenci oranı gibi- performans göstergeleri oluşturarak selektif politikalar geliştirmek ve bu politikaları belli takvimlere bağlamak gereği üzerinde durulmuştur¹⁵⁸. Pekin Deklarasyonu da kırsal kesim kadınlarına, göçmen, mülteci ve ülke içinde ye-

157 Stromquist, 1990: 109.

158 Şenatalar, 1998: 137-143.

rinden edilmiş kadınlara ve özürlü kadınlara okumazyazmazlığın giderilmesi amacıyla özel önem verilmesini kabul etmiştir (md.81/a).

Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin kimi özel sektör kuruluşlarıyla işbirliği sonucu 1996'da başlattığı ve kalkınmada öncelikli 32 ile yaygınlaştırdığı 5 bin kız öğrenciye verilmesi hedeflenen burslar bu konudaki denemeler arasındadır. 6,7,8 ve 9. sınıflarda okuyan düşük gelirli kız çocuklarına verilen bursun, ailelerinde modern doğum kontrolü yöntemlerini yaygınlaştırmak hedefiyle birarada düşünüldüğü görülmektedir. Aynı girişimin kırsal alanda okulöncesi eğitimi başlatmak ve kız çocukların ilçelerde ortaöğretime devamını sağlayacak yurtlar kurmak projeleriyle birarada yürütülmesi belirlenen hedefler arasındadır¹⁵⁹.

Eğitime katılımın en büyük sorun oluşturduğu yöreler bellidir. Bu yöreler kalkınmanın öteki göstergelerinde de en geride olanlardır. Bu yörelere okul açmak ve öğretmen göndermek sınır karakollarına asker göndermekten çok farklı değildir. Köy halkıyla aynı mikroplu suyu içen, aynı sürelerle karda mahsur kalan, aynı cinsiyetçiliği ve soyutlanmışlığı yaşayan kadın öğretmenlerin okuttukları/okutamadıkları kızlardan belki bir derece farkı vardır: Kurtulabilme umudu. Bu umut öğretmenlik görevinin ancak belli sürelerle katlanılması gereken bir nöbete dönüşmesine, baştaki iyi niyetin giderek karamsarlığa ve kabullenişe yerini bırakmasına neden olmaktadır.

Kır ve kent arasındaki okullaşma açığını kapatmak için bugüne kadar kullanılan ve en fazla başarı sağlayan yöntemlerin, aynı zamanda kız çocukların okullaşma oranını artıran yöntemler olduğu ortaya çıkmıştır¹⁶⁰. Kız çocukları uygun sınıflarda okumak üzere okula kaydetme ve devam ettirme yönündeki çabalar erkek çocuklara da yarar sağlamakta, hatta erkek çocuklar bu olanaklardan daha fazla yararlanabilmektedirler.

Kent çeperlerindeki yoksulluk alanlarında okulların koşulları daha farklı değildir. Bu koşullarda düzelme sağlanamadıkça eğitimin kadınların güçlenmesini ve kalkınma, barış ve eşitliği gerçekleştirmesi ideali bir ideal olarak kalacaktır. Önemli olan öğretmenlerin de paylaştığı yoksulluk koşullarıyla, antidemokratik ve ataerkil değerlerin değiştirilmesidir.

159 ÇYDD'den 'Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları Projesi', Cumhuriyet, 13 Kasım 2000.

160 UNICEF, 2000a.

Kız çocukların katılımındaki kültürel engelleri kırmak amacıyla, zaman zaman öne sürülen seçenek okullar açılması önerisi ise geleneksel cinsiyet ayrımcılığını yeniden üreterek ayrımcı olmayan bir eğitim ve öğretimi gerçekleştirmek hedefine (Pekin Deklarasyonu Stratejik Hedef B.4) engel oluşturacaktır. **Kız çocukların din eğitimi içinde bir alternatif eğitime yönlendirilmesi ya da din eğitiminin feminizasyonu da aynı hedef çerçevesinde bir çelişkidir. Bir hak olarak eğitimden yararlanmanın öncülü, kadının ve toplumun güçlenmesini geliştirebilecek biçimde, cinsiyetçi olmayan, demokratik ve laik bir eğitimden yararlanma olmalıdır**. Bu bağlamda İmam Hatip Okulları ile İlahiyat Fakültelerinin öğrenci kontenjanlarının dinsel hizmetlerin gerektirdiği memur ve yüksek din uzmanı gereksinimi ile sınırlı tutulması ve kız ve erkek katılım oranlarının da buna göre düzenlenmesi önem kazanmaktadır.

Kültürel engellerin işleyişleri konusunda kapsamlı ve dikkatli araştırmalara gereksinim vardır. Örneğin, kadın okuryazarlığının aile dinamiklerini nasıl tehdit ettiğini, dönüştürdüğünü anlamalıyız. Etkili programları teşhis edip bu örneklerin nasıl çoğaltılabileceğini düşünmeliyiz. Bu gereksinim örneğin, dinsel destek mekanizmalarının ve iletişim ağlarının kadınlar için ne anlama geldiğini ve tezettür aracılığıyla yükseköğretime nasıl taşındığını da araştırmayı kapsar. Rumca, Ermenice, Kürtçe gibi farklı anadili gruplarında kadınlara ve kız çocuklara kültürel varlığın taşınmasında nasıl bir rol biçildiğinin, bu rolün onları özellikle cemaat okullarına göndermek ya da eğitimden uzak tutmak konusunda ne tür örüntülere yol açtığına incelenmesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bilimsel verilere yaslanmadan eğitimi bir sihirli değnek gibi kullanan tartışmaların bu alanı daha da fazla siyasallaştırmaya hizmet edeceği unutulmamalıdır.

İlköğretimde özellikle kalkınmada öncelikli yörelerdeki kız çocukların okullarında önemli bir çözüm olarak düşünülen yatılılık olgusunun gelişimdeki içermeleri dikkate alınarak toplumsal, kültürel, psikolojik boyutlarıyla incelenmesi gerekir. Yatılı Bölge Okulları'ndaki alt yapı, personel ve öğrenci bileşiminin kız çocukların katılımı açısından içermeleri¹⁶¹ dikkatle izlenmelidir.

Kadınların ve kız çocukların eğitime ulaşabilirliği konusunda yine kendilerinin ve özellikle ailelerin verdikleri işaretler dikkate alınmalıdır. Köylü eğitim için bir ta-

161 Ak, *Cumhuriyet Dergi*, sayı 767, 3Aralık 2000.

kım koşullar koymaktadır: Yakında okul olması, iş bulma olanağı sağlanması ve ekonomik yardım. Kız çocuklar da okula gitmeyi bir "meslek sahibi olmak" için istediklerini söylüyorlar. **Bu işaretler eğitimin aslında uzak ve belirsiz olan kar - şılığının yakında ve somut bir karşılığa dönüşmesi koşuluyla kültürel engel - lere karşı bir strateji kurabileceğini göstermektedir** . Kadınların mesleki teknik eğitimine de teknik işgücü açığını kapatacak ve gelir kazandıracak mesleklere yöneltici bir yaklaşımla ve mesleki teknik eğitimde bütünlükçü politikalar çerçevesinde bakmak gerekmektedir.

Mesleki eğitimde olumlu eylem politikaları uygulamalarının en kapsamlısı Avusturya örneğindedir. Kadınların ve kız çocuklarının mesleki eğitimde ilerlemelerini sağlamak üzere Avrupa Birliği yetiştirme programlarına katılımını özendirecek kampanyalar düzenlemek, 25 yaşın altındaki kadınların ileri mesleki eğitim programlarındaki temsilini en az % 85'e çıkarmak, öğretmen eğitiminin içeriğinde ve uygulanmasında kadınlara ve erkeklere eşit temsil olanağı sağlamak, kadın adaylara çıraklık eğitiminde özel gelişme fırsatları tanımak, geleceğe yönelik, geleneksel olmayan çıraklık eğitimi alanlarında kadın sayılarını artırmak, mühendislik, uygulamalı bilim ve teknoloji alanlarındaki yüksek öğretim kurumlarını ziyaret ederek tanımlarını sağlayacak kampanyalar düzenlemek, kadınlar için danışmanlık ve haberalma erişimini kolaylaştırmak bu politikalar arasındadır¹⁶².

İnsanların kendi yaşamlarıyla ilişkilendirebilecekleri bir eğitime daha yakın durdukları, uluslararası deneyimlerle, özellikle de P. Freire'nin deneyimleriyle ortaya çıkmış bulunmaktadır . Kadın okuryazarlığına yönelik programlar kadınların aradığı bilgiyi kadınların gereksinimleriyle bağdaştırmalıdır. Kadınların yoksullukları onları okuma yazma ve toplumsal cinsiyet duyarlığından daha çok gelir getirici beceriler öğrenmeye istekli kılar. Okuma yazma programlarının beslenme, sağlık ve aile planlamasından öteye geçerek gelir kazandırmaya yönelmesi gerekir. Bu, okuryazarlık programlarını gelir getirici programlarla bütünleştirecek yollar bulmak zorunluluğu kadar yararlanacak grupların program amaçlarının belirlenmesine katılımını da gerekli kılar. **Böylesi bir eğitim bile erkeklerin geli - ri kontrol ettiği geleneksel aile paylaşım biçimlerinin ve eviçi sorumluluk - ların dönüştürülmesi sağlanmadıkça, daha çok, kadınların yükünü ağırlaş - tırmaya hizmet edecektir** .

162 Council of Europe, 2000: 56.

13-14 Kasım 1997'de İstanbul'da toplanan, Kadın Erkek Eşitliği 4. Avrupa Bakanlar Konferansı, erkeklerin özel yaşamda, bakım sorumluluklarında, özellikle çocukların, ailenin ve evin günlük bakımında eşit sorumluluk almasının herkes için yaşam kalitesini geliştireceğini kabul etmiştir. Bu bağlamda 0-6 yaş grubunda yalnız annelerin değil, babaların da ilişki kurabileceği programlar uygulanmalıdır. Anne-Çocuk Eğitimi Vakfı'nın son zamanlarda planladığı "Babalar İyi Çocuk Bakar" kampanyasının sonuçlarının bu açıdan incelenmesi yararlı olacaktır.

Evkadın/anne tanımının içine sığdırılan çocuk bakımının kamusal alana nakledilmesi kadının eviçi yükümlülüklerinin yeniden düzenlenmesi anlamında ciddi bir müdahale oluşturabilecektir. Okulöncesi eğitim, kız çocuklarının bakıcılık rollerinin baskısını azaltmak bakımından da katılımı artırıcı etki potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla erken çocukluk döneminde eve dayalı eğitim programlarına kıyasla okulöncesi eğitim, daha önemli bir dönüştürücü olarak düşünülebilecektir. Bu bağlamda okulöncesi eğitimin ve eğitim kurumlarının gündüz bakımevleri ve çocuk kulüpleriyle desteklenmesinin, yalnız çalışan annelerin çocuklarına değil tüm çocuklara gerekli olduğu anlayışıyla yaygınlaştırılması, devlet subvansiyonlarının yanında yerel yönetimlerin, özel idarelerin, işveren ve sivil toplum örgütlerinin, özel sektörün bu alandaki işbirliğinin sağlanması çok önemlidir. Kaldı ki 1990 Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi, kız çocukların okulöncesi eğitime katılımının daha sonraki eğitim aşamalarına devamı artırdığını kabul etmektedir.

4.2.2. Dönüştürücü Politikalar

Ayrımcı olmayan eğitim ve öğretimi geliştirmek Pekin Deklarasyonu'nun belirlediği stratejik hedeflerden biridir. Türkiye'de varolan yapısı ve ilişkileriyle eğitim sisteminin toplumsal değişmeyi sağlamaktan çok geleneksel yapıyı korumakta olduğu görülmektedir. Kadınların öğrenci ve öğretmen olarak ya da bilimsel kariyer için eğitime katılması da, bu kurumlarda herhangi bir önemli değişim gerektirmeden mevcut erkek geleneklerine kendilerini uydurmaları koşuluyla gerçekleşmiştir. Kadınlar, erkeklerin yaratmış olduğu değerlere, yapılar ve sistemlere göre yaşamayı öğrenmişlerdir. **Kadın bakış açısının ortaya çıkmasını sağlamak üzere, şimdi kurumların, sistemlerin ve düzenlemelerin değişmesi zamanıdır**. Kadınların eğitime daha çok sayılarla katılmaları ya da daha uzun süre sistem içinde kalmaları daha çok eşitlik sağlamaya yetmez. Eğitimin kurumsal değerlerini, politikasını ve süreçlerini sorgulaması; kadın ve erkek öğrencilerin, öğretmenlerin, öğretim elemanlarının ve yöneticilerin eşit katılımını sağlayacak planlar, siyasalar ve strate-

jiler geliştirmesi; kadınların her düzeyde eğitim politikalarının belirlenmesine katılımı gerekmektedir.

Temel toplumsallaştırıcılardan biri olarak okul, toplumsal cinsiyete yönelik yeni ölçütlerin, rollerin ve tutumların gelişmesi için ortam olarak kullanılmalıdır. **Okulun özgürleştirici potansiyeli gelişim açasından her iki cinsin lehine olarak kullanılabilir ve bu olanak daha okulöncesi düzeyde söz konusudur** . Okul öncesi kurumların eğitici gereksinmelerinin karşılanmasında kız meslek lisesi çocuk gelişimi ve eğitimi bölümlerinin mezunlarından yararlanılmakla kalmamalı, karma ve toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip eğitici personel yetiştirilmesi sağlanmalıdır.

Kız ve erkek tüm öğrencilerin geleneksel olmayan mesleki teknik ve yüksek öğretim alanlarına katılımını özendirerek önlemler alınmalıdır. İsveç hükümetinin temel tasarımlarından biri hiçbir öğretim alanında cinslerden birinin % 40'ın altında temsil edilmemesini sağlamak olmuřtur¹⁶³. Bu açağan, öğretileri gelir getirici etkinliklerle kaynaştıran üretime ve istihdama yönelik yenilikçi programların uygulamaya konulması, istihdam garantili eğitim ve burs olanaklarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. **Kopenhag ve Pekin Konferansları, sağlık ve eğitim alanındaki sosyal hizmetlerin gerçekleştirilmesinde hükümetlerin özel sektörle işbirliğine özel önem atfetmektedir** ¹⁶⁴.

Eğitim araştırmaları, eğitim sisteminin içindeki kızları ve erkekleri eşit seçimler yapmaktan alıkoyan etmenleri araştırmalı, okulu ve sınıfları açaıkça öğretilenler kadar öğretilmeyenlerin de belirleyiciliğinin gözönüne alındığı, öğretmen-öğrenci-yöneticiler arası etkileşimlerin güçlü öğretimler oluşturduğu kabul edilen sosyal sistemler olarak algılamalı, kızları ve erkekleri günü geçmiş roller, beklentiler, tercihler içinde tutabileceğimiz yerler olarak değil 21. yüzyıl insanları olarak hazırlayacağımız ortamlar olarak görmelidirler. Bu bağlamda tüm gençlerin 16 yaşına kadar yalnız fen, matematik değil, anne/baba olmaya hazırlık bilgilerini de içeren temel bir programdan yararlanmasının uzun vadede tüm bireylerin okuldan yetişkin yaşamı için gereken yeterli bir temelle ayrılmalarının çözümlü olduğu savunulmuřtur¹⁶⁵.

¹⁶³ Neft ve Levine, 1997: 41.

¹⁶⁴ UNDP, 2000: 55.

¹⁶⁵ Stanworth, 1990: 17.

Okullarda karma eğitimin ruhuna aykırı olan fiziksel soyutlamalar, ayrı sınıflar, ayrı olanaklar, ayrı uygulamalar kaldırılmalı; öğrencilerin kadın ve erkek öğretmenlerden, rehber ve eğitim uzmanlarından eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak düzenlemeler gerçekleştirilmelidir. Öğrencilerin kol seçimi, spor ve serbest zaman etkinlikleri, her iki cinse eşit fırsat ve olanaklar sağlayacak, cinse özgü geleneksel kalıpyargıları dönüştürecek yeterli işlerliğe kavuşturulmalıdır.

Hem kız hem de erkek çocukların okulu bırakma nedenleri arasında çok önemli bir etmenin "okulu sevmemek" olduğu unutulmamalıdır. Okulun iklimi şiddet ve baskı yöntemlerinden kurtarılmalı, 1990 Jomtien, Herkes için Eğitim Dünya Konferansı'ndan bu yana giderek ivme kazanan 'çocuk dostu eğitim' anlayışı benimsenmelidir. Bu anlayış, çocukları okula kaydetmek kadar onları okulda tutmanın da önem taşıdığı gerçeğine dayanmaktadır. UNICEF, kız çocuk dostu eğitimin aynı zamanda çocuk dostu eğitim olduğu anlayışını benimsemektedir. Buna göre eğer bir okul hem erkek hem kız çocuklar tarafından güvenli, sıcak ve sağlıklı bulunuyorsa; çocuk haklarını eksen alıyorsa; öğretmenler bu haklara saygı gösterirken öğrenciler de eğitimin yalnızca bir gereklilik olmayıp aynı zamanda bir neşe kaynağı olduğunu görebiliyorlarsa, o zaman o okulun gerçekten çocuk dostu olduğu söylenebilecektir¹⁶⁶. Bu bağlamda örneğin, MEB Ortaöğretim Disiplin ve Ödül Yönetmeliği'nin, "iffetsizlik", "çocuğa yakışmayan davranış" gibi belirsiz ifadelerinin gözden geçirilerek, sadece disiplin boyutuna indirgenmiş olmaktan kurtarılması, ödül boyutunun da aynı biçimde ayrıntılı olarak düzenlenmesi, bu düzenlemede Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 16. maddesinde öngörülen ilkelerin temel alınması sağlanmalıdır:

1. Hiçbir çocuğun özel yaşantısına, aile, konut ve iletişiminde keyfi veya haksız bir şekilde müdahale yapılamayacağı gibi onun itibarına da haksız olarak saldırılamaz.
2. Çocuğun bu tür müdahale ve saldırılara karşı yasa tarafından korunmaya hakkı vardır¹⁶⁷.

Ders kitaplarında rastlanılan cinsiyetçi kalıpyargılar kadınların gereksinimleriyle, gerçekçi ve adil temsiliyle uyumlu hale getirilecek biçimde değiştirilmelidir. Kitapların ve programların içeriğinde, kadınların alana katkılarında görünürlük kazandırılmalı; aile içi sorumluluk dağılımında bireylere daha esnek tutumlar kazandırma

¹⁶⁶ UNICEF, 2000: 47.

¹⁶⁷ BM ÇHS, 1997: 107.

amacı tüm örgün ve yaygın eğitim programlarına özümsemeli; olabildiğince geniş bir modeller ve etkinlikler yelpazesi sunarak çocukların ve gençlerin bireysel gelişimi desteklenmelidir. **Bu bağlamda çok önemli bir uygulama, okullarda öğretilen bilginin sosyal bilimler, dil, sanat ve felsefenin aleyhine, matematik ve teknik alanlar lehine katı bir hiyerarşi içinde yapılandırılmasına ve tüm düzeylerdeki seçme sınavlarında bu hiyerarşiyi yansıtan uygulamalara son verilmesi olacaktır .**

Çocukların ve gençlerin seçebilecekleri meslek ve buna uygun eğitim türüne kendiliklerinden ve hatta ailelerinin yardımıyla da olsa karar vermeleri kolay değildir. Böyle bir karar için hem kendi yetenek, ilgi ve gereksinimlerini hem de meslekleri iyi tanımaları gerekir. İlk ve ortaöğretimde kız ve erkek öğrencilerin olabildiğince geniş bir meslek yelpazesindeki seçenekleri tanıtan görsel – işitsel ortamlar geliştirilmeli ve öğrencilerin kullanımına sunulmalıdır. Okullardaki danışmanlık merkezleri, öğrencilerin yeteneklerini ve ilgi alanlarını etkililikle ve düzenli olarak ölçmeyi sağlayan bir yapıya ve işleyişe kavuşturulmalıdır. Meslekleri tanıtan programlar geleneksel farklılaştırmaları sürdüren anlayış ve tutumları değiştirmeye yönelik etkinliklere ağırlık verilmelidir. Grup rehberliği ve grupla psikolojik danışma bu hedefleri gerçekleştirmek için uygun teknikler olarak kullanılmalıdır¹⁶⁸.

Anne/babaların toplumsal cinsiyet duyarlılığı programlara katılmaları özendirilmeli, bu açıdan medya destekli kampanyalara önem verilmelidir. ABD de "Kızını İşe Götür Günü" anne/babaların, akademisyenlerin ve işverenlerin işbirliği ile kız çocukların meslek çeşitliliklerini keşfetmeleri hedefinde başarılı bir kampanya örneğidir¹⁶⁹.

Ancak, okulların gerçekten de kız çocuk dostu ve kadın yandaşı olması isteniyorsa daha da geniş değişiklikler gerekmektedir. Tüm eğitim düzeylerinde programlara toplumsal cinsiyet boyutu kazandırılarak kadınlar ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle ilgili çalışmalar özendirilmeli, kadın ve erkek öğrencilerde cinsiyetçiliğe karşı duyarlılık kazandırılması yaygınlaştırılmalı, eğitimin farklı bakış açılarını geliştirmesi desteklenmelidir.

Eleştirel ve Feminist pedagojilerin en önemli güç kaynağı olarak öğretmeni odağa aldıkları bilinmektedir. Öğretmenlik mesleğinin koşulları daha yetenekli ve

168 Şimşek, 1999: 113; Ceylan, Kuzgun, 1992: 79-87.

169 Neft ve Levine, 1997: 41.

başarılı öğrencilerin mesleğe yönelmelerini ve sürekli olarak kendilerini geliştirebilmelerini özendirerek biçimde yeniden düzenlenmelidir. Hizmet öncesi ve hizmetiçi öğretmen yetiştirme programları eşitlikçi derslik ve okul etkileşimine ilişkin araştırma ve becerileri yansıtacak biçimde geliştirilmelidir. **Eleştirel ve Feminist pedagojilerin sınıfta öğrenciye ve öğretmene serbestlik tanıyan, bilgiyi yaşam deneyimleriyle birleştiren, öğrencinin kendini ifade edebilmesine olanak veren demokratik eğitim yöntemlerine ağırlık verilmelidir** . Bu, bir yandan eğitim araştırmalarında eksik kalan derslik ve okul içi araştırma projelerinin geliştirilmesini bir yandan da yeni bilgi tabanının öğretmen yetiştiren kurumların programlarında ve okumalarında özümsemesini ve eğitimcilerin kendilerinin bu gereksinim konusundaki duyarlılıklarının vurgulanmasını gerektirmektedir. 1997’de İstanbul’da toplanan. 4. Kadın-Erkek Eşitliği Bakanlar Konferansı’nda da öğretmenlerin, kadın-erkek eşitliğine kendilerinin yapabilecekleri katkılar konusundaki farkındalığını artırmak gereği üzerinde durulmuştur.

Yükseköğretim alanlarında eşit temsile olanak verecek, başka ülkelerde ki örneklere benzer olumlu eylem politikaları geliştirilmelidir . Avrupa Birliği bu politikaların, işgücü piyasasındaki ayrımcılık kadar, geleneksel kadın ve erkek rolleriyle ilgili kamu oyunu da anlamlı biçimde etkileyeceğini düşünmektedir. Bulgaristan’da hükümet kanun hükmünde bir kararnameyle üniversitelere, kadınların ve erkeklerin eşit fırsatlara erişimini sağlamak üzere çeşitli alanlarda her iki cins için kendi uygun gördükleri kotaları belirleme yetkisi vermiştir. Almanya 1999’daki Kadın ve Çalışma Programı çerçevesinde araştırma ve öğretim alanlarında kadın oranlarını artırmak üzere olumlu eylem planlamıştır. Avusturya, kadınların geleneksel olmayan mesleklerdeki katılımını artırmak üzere üniversite ve yüksek okullarda özel önlemler uygulamaktadır. İsviçre, kanton üniversitelerinde genç kadrolara en az 1/3 oranında kadın temsili koşulunu getirmiştir¹⁷⁰. Pekin+5, bu kapsamda kızların bilim, matematik, yeni teknolojiler, enformasyon teknolojisi dahil, teknik alanlarda eğitimini özendirmeyi ve desteklemeyi vurgulamıştır.

Kadınların yönetici konumlarına taleplerini artıracak önlemlerin, hizmetiçi eğitim programlarının geliştirilmesine önem verilmelidir. Avrupa Birliği’nin bu alandaki olumlu ayrımcılık örneklerinden biri Hollanda’da 7 Mart 1997 de yürürlüğe giren Eğitim Yönetimi Konumlarında Kadınların Eşit Temsili Yasası’dır. Buna göre, il-

170 Council of Europe, 2000a, age: 42,44,48,56.

köğretimden üniversitelere kadar tüm düzeylerde eğitim kurumlarının kadınların durumunu düzeltmeye yönelik stratejiler geliştirmeleri, hedef sayılar belirlemeleri ve bu sayıları karşılamak üzere ne tür özel önlemler geliştirdiklerini belirtmeleri gerekmektedir¹⁷¹.

Atama, seçme ve uygulama konumlarındaki orta ve üst düzey kamu ve özel sektör yöneticilerinin, yönetici atamalarında, programların belirlenmesinde, ders kitaplarının seçiminde eşitlikçi toplumsal cinsiyet politikalarına duyarlılık göstermelerini sağlayacak programlara katılmaları ve uygulamalarını bu boyutta gözden geçirmeleri sağlanmalıdır. Kadınlarla çalışmalar yürüten Halk Eğitim Merkezleri, Anaçocuk Sağlığı kuruluşları gibi kurumlarda; sendikalarda, siyasal partilerde, sivil toplum örgütlerinde çalışanlara toplumsal cinsiyet duyarlılığı programları uygulanmalıdır.

Toplumsal cinsiyet duyarlılığı eğitimleri katılımcıların sorunlarını, gereksinimlerini ve isteklerini gözetmeli, uygulanan program sonunda onlara sağlayacağı yararları göstermeli, her aşamasında onların katkılarına açık olarak düzenlenmeli. Yalnız sorunların keşfedilmesini değil, çözüme yönelik yolları, kaynakları ve hedefleri katılımcılarla birlikte geliştirmek amacına yönelik olmalıdır.

Yetişkinlerle yapılan eğitim etkinliklerinde yetişkinler için geçerli öğrenme süreçleri dikkate alınmalı, katılımcıların birey olarak kendilerini gösterebilecekleri, saygının ve güvenin bulunduğu bir ortam hazırlanmalı, eğiticinin daha çok bir rehber gibi davranması sağlanmalıdır¹⁷². Yaygın eğitimin içeriğini cinsiyetçi anlayış ve pratikleri yeniden üretmeye yönelmeyecek bir yapıya kavuşturmak ve istihdam, üretilenleri pazarlama ve gelir getirici etkinliklerle birlikte işleyecek biçimde düzenlemek gerekmektedir.

Pekin+5 Sonuç Belgesi'nde de vurgulandığı gibi toplumsal cinsiyet ayrımlı ve rilerin toplanması, araştırmaların sayısının artırılması gerekmektedir. Örneğin İsviçre Üniversiteler Birliği Konferansı, 1996-99 dört yıllık planında öteki ülkelerin hayli gerisinde olan kadın ve toplumsal cinsiyet çalışma ve araştırmalarının geliştirilmesini ve koordinasyonunu önceliklerden biri olarak belirlemiştir. Danimarka'da Kopenhag Üniversitesi'nde ve Teknik Mühendislik Üniversitesi'nde daha fazla sayıda

171 Council of Europe, 2000a.

172 Atauz, Kardam vd., 1999.

kadının doktora bursu almasını sağlayacak olumlu ayırmcılık önlemleri uygulanmaktadır¹⁷³.

Okul yapısının ve eğitim sürecinin daha eşitçi hale getirilmesi Türkiye ekonomisini ya da siyasal yaşamını mucizevi bir biçimde düzeltmese bile, okul yaşantısının niteliğini yükseltecek, kadınların güçlenmesine ve toplumun gelişmesine ivme kazandıracaktır. Pekin Deklarasyonu'na göre ayırmcı olmayan eğitim, hem kız hem de erkek çocuklar için yararlıdır. Böyle bir eğitim kadınlarla erkekler arasında daha eşit ilişkiler kurulmasına yardım ettiği gibi daha demokratik ve barışçı bir topluma ulaşma yolunda önemli bir aşama olacaktır.

173 Council of Europe, 2000a: 48,50.

KAYNAKÇA

- Abay, C., E. Atış, G. Saner, (1999), *İzmir’de Kırsal Kadına Yönelik Eğitimin İstihdama Etkisi*, KSSGM, Ankara.
- Acar, F., (1992), "Türkiye’de Kadın ve Eğitim: Yüksek Öğretimde Kız Öğrencilerin Konumu", KSSGM, *Kadın ve Sosyo Ekonomik Gelişme* Ankara.
- Acar, F., (1999), "Türkiye Üniversitelerinde Kadın Öğretim Üyeleri" *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, der. A. Berktay, Tarih Vakfı Yayınları, Bilanço 98, İstanbul.
- Acar, F., A.G. Ayata, D.Varoğlu, (1999), *Cinsiyete Dayalı Ayırmacılık: Türkiye’de Eğitim Sektörü Örneği*, KSSGM, Ankara.
- Acarkan, Z., (1993), "Ortaöğretimde Kadın Eğitim Çalışanlarının Sorunları", Eğitim-İş, *Kadın Eğitim Çalışanlarının Sorunları Sempozyumu*, Ankara.
- Adem, M., (2000), *Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız*, Cumhuriyet Kitapları, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şirketi.
- Ak, S., (2000), "Sıdika Öğretmenden 60 Yıl Sonra", *Cumhuriyet Dergi*, sayı 767, 3 Aralık.
- Akhun, İ., İ. Bircan, S. Bülbül, Y. Konak, N. Senemoğlu, (2000), *Kız Çocuklarının Mesleki Eğitime İstihdama Yönelimleri*, KSSGM, Ankara.
- Akhun, İ., Y. Kavak, N. Senemoğlu, (1999), KSSGM, *İşgücü Yetiştirme Kurslarının Kadın İstihdamına Katkısı*, Ankara.
- Akyüz, Y., (1999), *Türk Eğitim Tarihi*, 7. Bası, Kültür Kol. Yay. İstanbul.
- Akyüz, Y., (2000), "Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı’da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi", *Tarih ve Toplum*, 33 (195).
- Apple M. W. ve L. K. Christian-Smith, (1991), *The Politics of the Textbooks* New York, Routledge.
- Arat, Z. F., (1994), "Turkish Women and the Republican Reconstruction of Tradition", *Reconstructing Gender in the Middle East* içinde, der. F.M. Balaghi, S. Göçek, Columbia University Press, New York.
- Atauz, A., F. Kardam, A. Saktanber, İ. Yalın, (1999), *Toplumsal Cinsiyet Eğitimi El Kitabı*, KSSGM KİG Projesi, Ankara.
- Ballara, M., (1992), *Women and Literacy*, Zed Books, London.
- Baloğlu, Z., (1990), *Türkiye’de Eğitim: Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri* TÜSİAD.
- Başgöz, İ., H.E. Wilson, (1973), *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Dost Yay., Ankara.
- Bignell, C. K., (1996), "Building Feminist Praxis Out of Feminist Pedagogy: The Importance of Students’ Perspectives", *Women’s Studies International Forum*, 19 (3).
- BM ÇHS, (1997), *Türkiye İlk Ülke Raporu* Ankara.
- Brock Utne, B., (1995), "Feminist Didaktik: The Why, What and How To Teach Women", *Women’s Studies International Forum*, 18 (4).
- Ceylan, M. M., Y. Kuzgun, (1992), "Kadınların Meslek Gelişimi", T.C. M.E.B., *Türkiye’de Kadın Eğitimi Birinci Uluslararası Konseyi*, 23-26 Haziran 1992 içinde, Ankara.
- Coşar, F.M., (1978), "Women in Turkish Society", *Women in the Moslem World* içinde der. L.Beck and N. Keddie, Harvard University Press, Cambridge.
- Council of Europe (2000), *Activities Since 1995 in the Field of Equality Between Women and Men* Strasbourg, 8 February.

- Council of Europe, (2000a), *Group of Specialists on Positive Action in The Field of Equality Between Women and Men*, Final Report of Activities, Strasbourg, 18 April.
- Çakır, S., (1994), *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çitçi, O., (1982), *Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar*, TODAİE Yay., Ankara.
- David, M., (1989), "Schooling and the Family", *Critical Pedagogy, the State and Cultural Struggle* içinde, der. H. Giroux and P. McLaren, State University of NewYork Press, Albany.
- DİE, (1994), *Çocuk İşgücü Anketi*, Ankara.
- DİE, (1996), *1990’lı Yıllarda Kadın*, Ankara.
- DİE, (1999), *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları*, Ankara.
- DİE, (2000), *Haber Bülteni*, 3 Ağustos.
- Dilber, B., (1996), "Siz Kızsınız", *Öğretmen Dünyası*, yıl 17, no.199, Temmuz.
- Diller, A., vd., (1991), *The Gender Question in Education Theory, Pedogogy, Politic* Westview Press, USA.
- Doğan, N., (1994), *Ders Kitapları ve Sosyalleşme, 1876-1919*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- DPT, (1992), *Türk Aile Yapısı Araştırması*, Ankara.
- DPT, (2000), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara.
- DPT, (2000a), *8. BYKP Kadın Katılımı Özel İhtisas Komisyonu*, Kadın ve Eğitim alt komisyonu raporu.
- Drew, T. L., G. G. Work, (1998), "Gender based differences in perception of experiences in higher education: Gaining a broader perspective", *The Journal of Higher Education*, Sep/Oct.
- Eğitim-Sen, (1998), *Demokratik Eğitim Kurultayı Ön Raporları*, Ankara, 2-6 Şubat.
- Eisenmann, L., (1991), "Teacher professionalism: A new analytical tool for the history of teachers", *Harvard Educational Review*, 61(2), May.
- Ergin, O.N., (1941), *Türkiye Maarif Tarihi*, c.3, Osmanbey Mat., İstanbul.
- Freire, P., (1991), *Ezilenlerin Pedagojisi*, Ayrıntı Yay., İstanbul.
- Gök, F., (1993), "Türkiye’de Eğitim ve Kadınlar", *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, der. Ş. Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gök, F., R., Okçabol, (1999), *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim-Sen, İstanbul.
- Göle, N., (1992), *Modern Mabrem, Medeniyet ve Örtünme* Metis Yay. 2.bası, İstanbul.
- Gözütok, D., (1993), *Okulda Dayak, Öğretmenlerin Dayığa Karşı Tutumları ve Okullarda Dayak Uygulamaları*, Ankara.
- Gümüšoğlu, F., "Cumhuriyet Döneminde Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini 1927-1998", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekleri* içinde, der. A. Berktaş, Tarih Vakfı Yayınları, Bilanço 98, İstanbul.
- Günlük–Şenesen, G., "Türkiye Üniversitelerinin Üst Yönetiminde Kadınların Konumu, 1990-93" *Akademik Yaşamda Kadın* içinde, der. H. Coşkun, Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yay. Dizisi, Ankara.
- Hancıoğlu, A., İ. Koç, M. Dayıoğlu, (2000), *Türkiye’de Çocukların ve Kadınların Durumu*, UNICEF, Ankara.
- Helvacıoğlu, F., (1996), *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, 1928-1995, Kaynak Yay., İstanbul.
- HÜNEE, (1999), *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998*, Ankara.
- İlkaracan, P., (1998), "Doğu Anadolu’da Kadın ve Aile", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, der. A. Berktaş, Türkiye Tarih Vakfı Yayınları, Bilanço 98, İstanbul.
- *Kadın Alanında Çalışan Sivil Toplum Kuruluşları Raporu*, (2000), çoğaltma, Ankara.

- Kağıtçıbaşı, Ç., (1998), "Türkiye’de Kadının Statüsü: Kültürlerarası Perspektifler", çev. Z.Kılıç, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, der. A. Berktaş, Türkiye Tarih Vakfı Yayınları, Bilanço 98, İstanbul.
- Kağıtçıbaşı, Ç., (1998a), *Yoksulluğu Önleme Stratejileri, Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu* içindeki konuşma, Diyarbakır, 29-31 Mayıs 1997, TESEV, İstanbul.
- Karakütük, M., (1996), *Taşınabilir İlköğretim Uygulaması ve Sorunlar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karakütük, K., (1999), "Karşılaştırmalı Eğitim Finansmanı", *Eğitimde Yansımalar V, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Eğitim Sistemi Ulusal Sempozyumu 1998*, Öğretmen H. H. Tekişik Eğitim Araştırma ve Geliştirme Merkezi Yay., Ankara.
- KASAUM, (2000), *Eğitim Yoluyla Güçlenme Kadın Eğitimi Toplantısı 7-8 Şubat*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Kelly, G.P., A. S. Nihlen, (1982), "Schooling and the reproduction of patriarchy", *Cultural and Economic Reproduction in Education* içinde, der. M.W.Apple, Routledge, London.
- Koçyılmaz, Y., (2000), *Türkiye’de Köyde Yaşayan Kız Çocuklarının Temel Eğitim Sorunları, İç Anadolu Bölgesi* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Köker, E., (1988), *Türkiye’de Kadın, Eğitim ve Siyaset: Yükseköğrenim Kurumlarında Kadının Durumu Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köse, R., (1998), "Akademik alan ve statülere göre Türkiye üniversitelerindeki kadınların durumu", *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı* içinde der. O. Çiftçi, TODAİE Yay. No: 285.
- KSSGM, (1995), *Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Pekin, Çin 4-5 Eylül, Eylem Platformu ve Pekin Deklarasyonu*, No Name Ofset Matbaacılık, tarihsiz.
- KSSGM, (1999), *Pekin Eylem Platformunun Uygulanmasına Yönelik Soru Formuna Verilen Yanıt*, çoğaltma, Ankara.
- KSSGM, (2000), *"Kadın 2000: 21. Yüzyıl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" Başlıklı Birleşmiş Milletler Genel Kurul Özel Oturumunun (Pekin+5) Hazırlık Dönemi ve Sonuçları Hakkında Özet Bilgi* Ankara.
- Kurnaz, Ş., *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara.
- Lewis, M., (1990), "Interrupting Patriarchy: Politics, Resistance and Transformation in the Feminist Classroom", *Harvard Educational Review*, 60 (4).
- Martin, K., (1998), "Becoming a Gendered Body: Practices of Preschools", *American Sociological Review*, vol.63, August.
- McLaren, P., (1989), *Life in Schools, An Introduction to Critical Pedagogy in the Foundations of Education*, Longman, New York.
- MEB, (1992), *Türkiye’de Kadın Eğitimi Birinci Uluslararası Konseyi Görüşmeleri*, Ankara.
- MEB, (1998), *Orta Öğretim Genel Müdürlüğü, Lise Ders Programları*, c.1.
- MEB, (2000), *Milli Eğitim Sayısal Veriler 2000*, Ankara.
- MEB, (2000a), *İlköğretim Genel Müdürlüğü İlköğretim Okulu Ders Programları 1. Sınıf*, MEB Basımevi, İstanbul.
- Miser, R., (1997), "Halk Eğitimi Merkezlerinin Kadınlara Yönelik Kurslarında Program Önceliği", *A.Ü.E.B.F. Derg.* c. 30 (1).

- Neft N., A. D. Levine, (1997), "Where We Stand", *An International Report on the Status of Women in 140 Countries*, New York, Random House.
- Neusel, A., C. Bradatsch, Y. Gülşen, (1996), "Kadınların Bilimsel Kariyerini Belirleyici Bir Faktör Olarak Yüksek Öğretim Sistemi-Türkiye ve Almanya Arasında Bir Karşılaştırma" *Akademik Yaşamda Kadın* içinde, der. H. Coşkun, Türk Alman Kültür İşleri Kurulu Yay. Dizisi, Ankara.
- Okay, N., (2000), "Üniversitelerde kız öğrenci sayısı hızla erkeklere ulaşıyor", *Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi*, sayı 687, 20 Mayıs.
- Olson, E.A., (1981), "Socio-economic and Psychocultural Contexts of Child Abuse and Neglect in Turkey", *Child Abuse and Neglect: Cross-Cultural Perspectives* içinde der. J. E. Korbin, University of California Press, Berkeley, Ca.
- Ozga, J., (der), (1993), *Women in Educational Management*, Open University Press, Buckingham.
- *Öğretmen Dünyası*, (1999), Özel Dosya: Eğitimde Cins Ayrımcılığı, yıl 17, sayı: 199, Temmuz.
- ÖSYM, 1999-2000 Yükseköğretim İstatistikleri.
- Pearson C. S., D. L. Shavlik, J.G. Touchton (1989), "Educating the Majority, Women Challenge" *Tradition in Higher Education*, American Council on Education Collier McMillan Publishers, London.
- Roman, L. G., L. Eyre (der), (1997), *Dangerous Territories, Struggles for Difference and Equality in Education*, Routledge, New York.
- Sandler, (1996), et. al. *The Chilly Classroom Climate: A guide to Improve the Education of Women* Washington, D.C.
- Sanford L. T., M. E. Donovan, (1985), *Women and Self-Esteem*, Penguin Books, Harmondsworth.
- Sayılan, F., (1994), *Kadın Eğitimi ve Feminist Bir Yaklaşım: Çankaya Belediyesi 100. Yıl Kültür Evi'nde Uygulamalı Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Schutz, T. P., (1993), "The Economics of Women's Schooling", *The Politics of Women's Education* içinde, der. J.K.Conway, S. C. Bourke, The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Severge Y. E., ve M. T. Bağlı, (1997), "*İlkokul Ders Kitaplarındaki Kadın ve Erkek Resimlerine İlişkin bir İnceleme*", 10-12 Eylül'de Eskişehir'de düzenlenen IV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri.
- Severge Y. E., (1998), *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik, İlköğretim Ders Kitapları Üzerinde Yapılmış Bir İçerik Çözümlemesi* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sezgin, A. R., G. Aslan, E. Küçüker, (1999), *Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu İlköğretim*, MEB APK Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Stanworth, M., (1990), *Gender and Schooling, A Study of Sexual Divisions in the Classroom* 7. imp. Unwin Hyman, London.
- Stormquist, N. P., (1990), "Women and Illiteracy: The Interplay of Gender Subordination and Poverty", *Comparative Education Review*, Vol 34, (1), Feb.
- Şenatalar, B., (1998), "Türkiye'de Eğitim Sorunları ve Çözümleri", *Yoksulluğu Önleme Stratejileri, Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu* içinde, Diyarbakır, 29-31 Mayıs, TESEV, İstanbul.
- Şimşek, A., (1999), *Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitimin Yeniden Yapılandırılması* TÜSİAD, Lebib Yalkın Yayınları.
- Tan, M., (1994), "Öğretmen Adaylarının Eğitimde Dayak Konusundaki Tutumları", Ankara, Gazi, Hacettepe ve Orta Doğu Teknik Üniversitelerindeki Öğretmen Adayları Üzerinde Bir Araştırma, *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, 1. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 3-4-5 Kasım 1993 İzmir* içinde, Sosyoloji Derneği Yay. III, Ankara.

- Tan, M., (1994a), "Toplumsal Değişim ve Eğitim İlkeleri: Kadın Bakış Açısından", *AÜEBF Dergisi* 27 (1).
- Tan, M., (1996), "Eğitimin Yönetimindeki Kadın Azınlık", *Amme İdaresi Dergisi* 29(4).
- Tan, M., (1996a), "Bir Kadının Mesleği: Öğretmenlik", *Kadın Gerçeklikleri* içinde, Yay. haz. N. Arat, Say Yay., İstanbul.
- Tan, M., (1998), "Eğitim Yönetiminden Bir Kadın Profili: Nimet Zerrin Tüzün", *Türkiye'de Eğitim Yönetimi, Prof. Dr. Ziya Bursalıoğlu'na Armağan* içinde, der. H. Taymaz, M. Hespçioğlu, Kültür Koleji Eğitim Vakfı Yay. İstanbul.
- Tan, M. ve Ö. Şahin, (1997), "Sekiz Yıllık Eğitimin Cinsiyetsiz Öyküsü", *Çukurova Üniversitesi III. Kadın Çalışmaları Toplantısı'na sunulan bildiri*, Adana, 17-19 Mayıs.
- Tan, M., Y. Esen, Ö. Şahin, G. Yamaner, (1998), "Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Lisans Programlarına Kadın Bakış Açısının Kazandırılması Adına Pedagojik Bir Deneme", *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Geleceği* içinde, der. O. Çiftçi, TODAİE Yay. No: 285.
- Taşkıran, T., (1973), *Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. Yılında Türk Kadının Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay., Ankara.
- Temelkuran, E., (1996), "İstatistiğe dökülen acı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Eylül.
- Toktaş-Çelik, Ş., "Uzlaşma ve Çatışma: Kız Enstitülerinden Mezun Öğretmen ve Akademisyenlerin Güçlenme ve Direnme Stratejileri", *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı* içinde, der. O. Çiftçi TODAİE Yay. No: 285.
- Torun, E., (1993), "Özel okullarda kadın eğitim çalışanlarının sorunları", Eğitim-İş, *Kadın Eğitim Çalışanlarının Sorunları Sempozyumu* içinde, Ankara.
- Toska, Z., (1998), "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekleri* içinde, der. A. Berktaş, Türkiye Tarih Vakfı, Bilanço 98, İstanbul.
- Toska, Z., (1998a), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın ve Eğitim", *KEK ve Bilgi Merkezi Vakfı Ajandası*.
- Türkoğlu, H., (1999), *Kadın Öğretmenler ve Sendikal Katılım, Eğitim-Sen Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halk Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
- UNITED NATIONS, (2000), *The World's Women Social Statistics and Indicators*, New York.
- UNITED NATIONS, (2000a), *Women 2000*, United Nations General Assembly Special Session/Women 2000: Gender Equality, Development and Peace for the Twenty first Century, 5-9 June, New York.
- UNITED NATIONS, Women's Indicators and Statistics database, www.un.org.
- UNDP, (1998), *İnsani Gelişme Raporu*, Türkiye 1997, İstanbul.
- UNDP, (2000), *Progress of the World's Women 2000* Unifem Biennial Report, New York.
- UNICEF, (1994), *Learning for the 21st Century*, Strategies for Female Education in the Middle East and North Africa.
- UNICEF, (1999), *Dünya Çocuklarının Durumu 1999*, Ankara.
- UNICEF, (2000), *Dünya Çocuklarının Durumu 2000*, Ankara.
- UNICEF, (2000a), *Ulusların Gelişmesi 2000*, New York.
- UNICEF, (2000b), *Türkiye'de Bölgelerin Gelişimi* Supplement 3.
- Weiner, G., (1995), *Feminisms in Education*, (der.) Open University Press, Buckingham.
- Yates, L., (der.), (1993), *Feminisms and Education*, Melbourne Studies in Education Bundvora.
- Zafer, Ö., "İmam Hatiplerde Cins Ayırmacılığı", *Öğretmen Dünyası*, Özel Dosya İçinde.

B Ö L Ü M
2

ÇALIŞMA YAŞAMINDA
KADIN EMEĞİNİN KULLANIMI
VE
KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ

1. KADINLAR İÇİN 'ÇALIŞMA'NIN ANLAMI

'Çalışma', en genel anlamında üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinin tümünü içermesi gereken bir kavramdır. Bu geniş tanımıyla kavram, bir toplumda her yaştaki kadın ve erkeklerin, her mekanda ve her türlü üretim ilişkisi içinde, kendilerinin ve başkalarının yaşamının devamı için kullanım değeri ve değişim değeri olan mal ve hizmet üretme süreçlerini anlatır.

Kadın emeğinin kullanımına yönelik bütün analizler, 'çalışma' kavramına dikkatle yaklaşmak zorundadır. Çünkü bu kavram, kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde, yukarıdaki geniş anlamını kaybetmiş ve neredeyse sadece piyasa için yapılan etkinlikleri anlatmak için kullanılır olmuştur. Kadınların kendilerinin ve ailelerinin yeniden üretimi için yaptıkları ve yarattıkları, kullanım değeri olduğu halde piyasaya girmeyen, dolayısıyla değişim değeri ve bunun sonucu parasal karşılığı olmayan her türlü iş, 'çalışma'dan sayılmayıp başka adlarla nitelendirilmiştir. Böylece 'çalışma', hemen her zaman evin dışında gerçekleştirilen, parasal karşılık bulan, 'görünen', 'değerli' ve 'yararlı' eylemleri ifade eden bir anlama bürünmüştür. Çalışma böyle tanımlandığında, kadınların evde yaptıkları veya ev dışında yapılmakla beraber karşılığı ödenmeyen her türlü iş, 'çalışma' sayılmamakta, dolayısıyla 'görünmemekte', 'değersizleştirilmekte' ve 'önemsizleştirilmektedir'.

Burada, böyle bir eksik tanımlama olasılığından sakınmak için kadınların yaptıkları işleri anlatmada daha kapsayıcı olduğu düşünülen 'kadınların emek kullanımı' kavramı tercih edilmiştir. 'Çalışma' kavramı, kadınların ev dışında ücretli bir işte çalışmaları anlamında kullanıldığında da, kavramın yukarıda değinilen en geniş anlamının farkında ve sınırlılıklarının bilincinde olunmuştur. Kadınların evde veya ev dışında para karşılığı yaptıkları faaliyetlere mümkün olduğunca 'ücretli çalışma' ve 'istihdam' denilerek, bunların, ücret alınmadan yerine getirilen faaliyetlerden ayırt edilmesi sağlanmıştır.

Böyle bir kavramsal netliğe ulaşıldıktan sonra artık temel ve en can alıcı birkaç soru sorulabilir: **Ücret karşılığı çalışmanın, bu çalışma özellikle ev dışında gerçekleştirildiğinde, kadınlar için güçlendirici ve özgürleştirici potansiyeli var mıdır? Toplumda kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında bir araç olabilir mi, yoksa etkisi, eşitsizlikleri artırıcı yönde mi olmaktadır?**

Bu konuda birbirine zıt düşen iki yaklaşım, 'kadın' ve 'çalışma' bağlamındaki tartışmaların ana eksenini oluşturmaktadır. Birinci yaklaşım, ücretli çalışmanın kadınları güçlendirici etkisinin olduğunu, bu güçlenmenin de özellikle daha fazla özerklik ve özgürlük anlamına geldiğini savunur. **Bu yaklaşıma göre ücretli çalışma, kadına, aile ve toplum içindeki konumunu yükseltici bir güç kazandırır**. Bağımsız kullanabilecekleri kaynaklara sahip olmayan kadınların erkek egemenliği ve gücünün 'nesnesi' oldukları ve bu durumun onların yaşam kalitelerini olumsuz etkilediği bu görüşü savunanların ana tezleridir. Ücretli çalışma ve bunun sonucu elde edilen gelir, kadınların özgüvenlerinin artışı sağlayarak, başkalarına bağlı ve bağımlı olma durumlarını hafifleterek ve yoksulluklarını gidererek onları güçlendirir. İkinci yaklaşım, kadınların ücretli çalışma alanındaki olumsuz koşullarına, karşılaştıkları ayırıcı muamelelere ve evde ve işyerinde çalışmaktan kaynaklanan artan iş yüklerine dikkati çekerek, kadınların çalışmasının çifte sömürüden başka bir getirisinin olmadığını savunur.

Bu çalışmanın birinci öncülü, kadınların güçlenmeleri ve özgürleşmeleri için 'yeterli' olmayan ancak 'gerekli' olan koşulun kendi kazançlarını elde etmeleri olduğu, bunun da genellikle parasal karşılığı olan işlerde çalışarak sağlanabileceğidir. Bu nedenle burada, kadınların çalışmasına yönelik yukarıdaki yaklaşımlardan birincisinden yana açık bir tercih ve tavır konulmakta ve Türkiye'de kadınların ekonomik özgürlüklerini elde etmelerinin, hem kadınların birey olarak güçlenmelerini hem de toplumsal refahı ve kalkınmayı olumlu yönde etkileyeceği savunulmaktadır. Ancak bu körü körüne bir savunma olmayıp, kadınların çalışma yaşamına girişte ve çalışmayı sürdürürken karşılaştıkları engellerin ayırıcılığında olan bir yaklaşımın ürünüdür. Bu nedenle ücretli emek piyasasına giremeyen kadınların dışta kalış nedenlerine özel bir önem verilmektedir.

Çalışmanın ikinci öncülü, çalışma yaşamının, toplumsal cinsiyet temel li eşitsizliklerle yüklü olduğudur. Bu bağlamda, Türkiye'de kadın emeği kullanımını çeşitli boyutları ile çözümlenirken, burada kadınlar için 'eşitsizliğin' ve 'ayırıcılığın' görünür kılınması ve bunlara karşı çözümler sağlayacak politikalar önerilmesi hedeflenmektedir.

Üçüncü öncül, kadınların, toplumsal konumlarının yükselmesine ve güçlenmelerine katkıda bulunacak bir gelir için işgücü piyasasına katılmalarının gerektiği, ancak bu piyasa üzerinde makro-ekonomik değişmelerin yoğun etkisinin olduğudur. Bu nedenle bu çalışma her aşamasında, Dünyanın ve Türkiye'nin makro-ekonomik ardalığını ve buradaki değişimleri dikkate alan bir yaklaşıma sahiptir.

Dördüncü ve son öncül, kadınların çalışma yaşamına katılımlarını ve bu yolla kadın-erkek eşitliğini tartışmanın, ataerkil sistem ve ideolojiye gön - derme yapılmadan gerçekleştirilemeyeceğidir . Toplumların gelişim düzeylerinden bir anlamda bağımsız olarak, toplumsal yapının hemen tüm ilişkilerinde ataerkil egemenlik yapılarının varlığı, bu çalışmanın bir ön kabulüdür.

Bu çalışma, odağına, ağırlıklı olarak Türkiye’de yaşayan kentli kadınları koymaktadır. Bu tercih bilinçli ve kaçınılmaz olarak yapılmış bir tercihtir. Değişik alt bölümlerde değinildiği gibi, kırsal kesimde yaşayan kadınların çoğunun işgücüne katılma biçimi olan ‘ücretsiz aile işçiliği’, kadın için, çalışmanın yukarıda değinilen güçlendirici etkisini yaratabilmekten uzaktır. Ancak, **kırsal kesimin kadınlarının bu çalışmanın odağında olmaması, onların bu tür bir çözümlemede dışarı - da bırakıldıkları anlamına gelmemelidir** . Bu kadınlar, tarımsal dönüşümler yaşandığında veya kentlere göç ettiklerinde, ücretli emek piyasasının özneleri olma potansiyelini her zaman taşımaktadırlar. Bu nedenle burada savunulan görüşler ve önerilen politikalar uzun vadede onlar için de geçerli olacaktır.

2. MAKRO-EKONOMİK ARDALAN

2.1. Küreselleşme

2.1.1. Uluslararasılaşma

1980’lerden bu yana son yirmi yılın en belirgin ekonomik eğilimi küresel boyutta bir ekonomiye doğru gidiştir. Uluslararası finansal piyasalarda uluslararası ticarete konu olan mal ve hizmetlerin değerini aşan miktarlarda para transferleri yapılmakta, bu piyasalardaki başarısızlıklar, Doğu Asya krizinin de gösterdiği gibi, küresel düzeyde ciddi ekonomik bozulmalara neden olmaktadır. Pek çok uluslararası şirket, hammadde kaynaklarına ulaşım ve üretimin örgütlenmesi konularında küresel ölçekte çalışmaktadır. Hukuk, muhasebe ve işletme danışmanlık firmaları, hizmet sektöründeki diğer firmalarla birlikte, faaliyetlerini uluslararası düzeyde yürütmektedir.

Küreselleşmenin kültürel, politik ve toplumsal boyutları ekonomik bütünleşme boyutu kadar önemlidir. Çeşitli ülkelerin halkları ekonomik değişim ve reklamlar, medya ve telekomünikasyon araçları vasıtasıyla birbirleri ile ilişkiye girmekte, küresel boyuttaki maddi tüketimin özneleri olmaktadır. Küreselleşme aynı zamanda kimlik politikalarının, uluslararası sivil toplum, yönetişimin yeni biçimleri ve insan haklarının evrenselliği gibi kavramların sıkça tartışıldığı bir politik süreci de ifade etmektedir.

Küreselleşme, en genel olarak, küresel ekonomik bütünleşmeye götüren süreçleri anlatan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Kavram, ekonomik boyutu itibariyle açıklık ve liberalizasyon, bütünleşme ve birbirine bağımlılık gibi özellikleri vurgular. Böylece serbest ticaret, finansal ve gerçek sermayenin serbest dolaşımı ve ürünlerin, teknolojilerin, bilginin ve tüketim örüntülerinin hızlı yayılımı ile nitelendirilebilecek bir dünya ekonomisine doğru yönelişi anlatır.

2.1.2. Yeniden Yapılanma

Küreselleşme bir yandan uluslararasılaşma ve bütünleşmeyi, öte yandan yeniden yapılanmayı ifade eder. Yeniden yapılanma, en genel olarak sermaye, ürün ve işgücü piyasalarında gerçekleşen bir süreçtir. Üretim örgütlerinin yeniden yapılanması ve üretimin desantralizasyonu, yeni teknolojilerin ve özellikle enformasyon teknolojisinin kullanılması, üretimin uluslararasılaşması, ticaret serbestliğinin artması, sermaye hareketliliğinin hızlanması, emek yoğun faaliyetlerin gelişmiş ülkeler yerine gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşmesi, üretimin esnekleşmesi, işgücü piyasalarının bölünmesi ve yeni çalışma biçimlerinin ortaya çıkması, yeniden yapılanan ekonomiler için sayılabilecek temel özelliklerdir. **Yeniden yapılanmanın kadın emeği üzerindeki etkileri, ileride tartışılacağı gibi, önemli ve çok boyutludur**.

2.2. Yapısal Uyum Politikaları

Dünya ekonomisinde görülen yeniden yapılanmaya duyulan gereksinimin temel nedeni, 1970'li yıllarda dünyanın pek çok ülkesinde yaşanan ekonomik bunalımdır. Özellikle gelişmiş ülkelerde üretkenlik artışında kaydedilen yavaşlama, kapasite kullanım oranlarında azalma, yüksek enflasyon ve yükselen işsizlik, bunalımın en belirgin özellikleridir. Üçüncü Dünya ülkeleri de bu bunalımdan etkilenerek borç krizine girmişler ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar ve uluslararası finans kuruluşlarının tavsiye ettikleri çözümleri içeren yapısal uyum politikalarını benimsemişlerdir.

Uluslararası finans kuruluşlarının sundukları mali yardım ve krediler karşılığında ekonomik krize giren ülkelere istedikleri koşullar şunlardır: 1. İhracata yönelik sanayileşme, 2. Ülke içi pazarların dünya pazarları ile bütünleşmesini sağlayacak düzenlemeler, 3. Kamu harcamalarının kısılması, 4. Devletin küçülmesi, kamu alanlarından çekilmesi, 5. Özelleştirme, 6. Piyasaların etkin işlemlerini önleyen sınırlamaların kaldırılması (küralsızlaşma), 7. Ülke içi talebin kısılması, 8. Rekabet edebilmek için emek maliyetlerinin düşürülmesi, örgütlenmenin zayıflatılması. Bu po-

litikaları ödemeler dengesi krizinden çıkmak isteyen ülkeler 1980'li yılların başlarından itibaren yoğun olarak hayata geçirmişlerdir.

Yapısal uyum politikalarının uygulandığı ülkelerde kaynakların kullanımına yönelik kısa döneme odaklanmış programlar, özellikle dış borç ve faiz uygulamaları, kararlı ve sürdürülebilir bir büyüme için gerekli ulusal yatırımların yapılabilmesini güçleştirmiştir. Üretimin azalması, verimli kaynakların kullanılmamasına neden olmuş ve nüfusun büyük kısmının yaşam kalitesi olumsuz etkilenmiştir. Yaşam kalitesinin düşme nedenleri başında gelirlerde azalma, yüksek işsizlik, gerçek ücretlerde düşüş, gerekli tüketim mallarının fiyatlarının görece yüksekliği ve kamu sosyal hizmetlerinde nicel ve nitel kısıtlamalar gelmektedir. Hepsinden önemlisi ise, insan kaynaklarına yapılan yatırım eksikliği olmuştur. Politikaların toplumsal etkileri özellikle dikkat çekicidir. **Yoksullar, kadınlar ve çocuklar bu politikaların olumsuz etkilerini en çok yaşayan kesimlerdir** ¹.

Küreselleşme ve yapısal uyum politikalarının nedenleri ve etkileri, iktisatçılar başta olmak üzere çeşitli disiplinlerden sosyal bilimciler tarafından tartışılmış ve bu süreçlerin çok yönlü etkileri değerlendirilmiştir². Burada böyle bir değerlendirmenin topyekun tekrarı söz konusu olmayacaksa da son yirmi yılda Türkiye'de bu politikaların uygulanmasına yönelik olarak, ana hatlarıyla şunlar söylenebilir: Yapısal uyum politikalarını, 1980'lerin hemen başında, dünyada ilk gündeme geldiği tarihlerde kabul eden ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin, bu politikaları geçen zaman dilimi içinde bütün unsurlarıyla uyguladığını iddia etmek zordur. Görece kısa bir zaman aralığında ve "şoklar" halinde uygulanması öngörülen bu politikalar, ulusal iktisat politikası hedefleriyle uyumlu hale getirilememiştir. Üstelik bunlar ulusal iktisat politikası hedef ve araçlarının yerine geçirilmiş ancak seçilen hedefler doğrultusunda çelişkili adımlar atıldığı için Türkiye'nin son yirmi yılı, yürürlükte olan fakat 'yürümeyen' iktisat politikalarının kaotik sonuçlarına sahne olmuştur. Böyle bir tablonun ardında, sık sık yenilenen seçimler ve hükümet değişiklikleri ile sembolize olan siyasal istikrarsızlık ve benzeri nedenler yer alıyor olsa da, bu çalışma kapsamında önemli olan, yapısal uyum politikalarının ve onu çevreleyen küreselleşmenin toplumsal cinsiyet bağlamında yarattığı etkileri ortaya çıkarmaktır³. Bu etkiler, bölüm 2.3'de ayrıntılı olarak irdelenecektir.

1 Ecevit, 1998a.

2 Borataw, 1997; Oyan, 1997; Bairoch, 2000; Bartelson, 2000; Therborn, 2000.

3 Küreselleşmenin toplumsal cinsiyet bağlamında ve özellikle kadınlar açısından doğurduğu sonuçlar için bkz. Dalla Costa and Dalla Costa: 1993; UN: 1995; Ansal, 1989 ve 1997; Ecevit, 1998a; UN: 1999

2.3. Üretimin Yeniden Örgütlenmesi ve Emegın Esnekleşmesi

1970'ler ve 1980'ler, yeni uluslararası işbölümünün uygulamaya konulduğu yıllardır. Çok uluslu şirketler üretimlerinin belli aşamaları veya bazı üretim türleri için mekansal değişikliklere gitmişlerdir.

Gelişmiş ülkeler, sermaye yoğun ve beceri gerektiren üretimlerde uzmanlaşırken, düşük beceri gerektiren emek yoğun süreçler, düşük ücret ödenebilen bölgelere kaydırılmıştır. Üretimi küresel ölçekte esnekleştirmekten amaç, ürün talebinde ve pazardaki dalgalanmalara karşı durabilmektir. Çok uluslu şirketler, bir yandan daha esnek teknolojiler kullanırken, bir yandan da tam zamanlı işçi sayılarında azaltmaya gitmişlerdir. Bu arada, kısmi ve geçici çalışma yapabilecek işçilerinin sayılarını da artırmışlardır. Ücretlerin düşük tutulmasıyla maliyetleri düşürmek⁴, istihdam edilen işgücünü azaltmak ve geçici nitelikteki işgücünü daha çok kullanmak, rekabeti kolaylaştıracak stratejiler olarak benimsenmiştir. Gelişmiş ülkelerde üretimin ülke dışına taşınmadığı durumlarda ise, yerli işçilerin yerine göçmen ve kadın işçileri işe almak, yine bir düşük maliyet stratejisi olarak kullanılmıştır. Bu durum daha çok gelişmiş ülkelerin, önemi giderek azalan sanayilerine sahip küçük ve orta boy işletmeler ve serbest üretim bölgelerinde söz konusu olmuştur.

1980 sonrası uluslararası işbölümü yeniden şekillenirken ve gelişmiş ülkelerdeki kadın işçiler imalat sanayiindeki işlerini kaybederken, hizmet sektörünün büyümesiyle yeni iş olanaklarına kavuşmuşlardır. Kadınların yoğun olarak çalıştıkları sağlık, sosyal hizmetler ve eğitim alanlarında, ikinci sırada da turizm alanında artan iş olanakları, imalat sektöründe kayba uğrayan kadınların bu kayıplarını telafi etmelerini sağlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerdeki kadınlar ise, uluslararası iş bölümünün gelişmiş ülke kadınlarının elinden alıp kendilerine verdiği imalat sanayi işyerlerinde yoğunlaşmışlardır.

İlk bakışta kadınların lehine oluşmuş görünen bu durum, birbirine paralel iki süreçten dolayı onlara fazla yarar sağlamamıştır. **Bu süreçlerden birisi, piyasalar -daki kuralsızlaşma, yani emek kullanımına ilişkin koruyucu mevzuatın kapsamının daraltılması, diğeri de emek kullanımının esnekleşmesidir** .

Emek kullanımının esnekleşmesine götüren nedenleri anlamak, üretim süreçlerinde esnekleşmeye yol açan nedenleri anlamakla mümkündür. Üretimin esnekleş-

⁴ Globalleşmenin ücret düzeyleri üzerine etkisi konusunda özellikle Asya ve Latin Amerika Ülkeleri için bkn: Sonat, 1998:213-216 ve merkez ülkeler için bkn: age:222.

mesi, 1970'lerin başına kadar egemen olan Fordist üretim biçiminin⁵ yarattığı darboğazı aşmak için alternatif bir çözüm olarak benimsenmiştir. Fordist üretim sonucu parçalanmış, niteliksizleştirilmiş işlerin ortaya çıkardığı aşırı uzmanlaşma, yapılan işin niteliğine ve üretim sürecindeki denetime bağlı olarak işgücü verimliliğindeki azalma, Fordizmin rasyonalizasyonuna bağlı olarak çok sayıda çalışanın işinden olması, toplam talepteki daralma, özel sektörde verimliliğin ve kârlılığın düşmesi, ekonomik büyümenin yavaşlaması yeni üretim biçimi arayışlarını hızlandırmış ve Fordizmin kesin hatlarla belirlenmiş üretim sistemi yerine, üretim süreçlerinde, işgücünün üretime katılımında, emeğin örgütlenmesinde ve işgücü piyasasının koşullarında esnekleşmeye gitmenin ekonomik bunalımı aşmayı kolaylaştıracağı düşünülmüştür.

Esnek üretim süreci, hem üretim tekniklerinin hem de bu süreçte kullanılan makinelerin esnekliğini gerektirmektedir⁶. Ancak, esnek üretimin ekonomide karşılaşılan daralmaya çare olabilmesi için bu süreçte kullanılan emeğin esnekleşmesi de mutlaka gerçekleşmelidir. Bu bağlamda, düşük ücretle çalışmaya hazır bir işgücü önemlidir. İşgücünün örgütlülüğünün zayıflaması, savunmasız olması ve esnek üretim süreçlerinin hazırladığı esnek çalışma koşullarına rıza göstermesi de işgücünde aranan diğer özelliklerdir.

Esnekleşme, enformel sektörün büyümesine, taşeron firmaların küçük üretim birimlerinde fason iş yaptırmasına ve evlere iş vermesine imkan vermekte ve böylece yukarıda tanımlanan işgücünün çalıştırıldığı ortamlar doğmakta ve yaygınlaşmaktadır. Kadın emeğinin kullanımı açısından önemli olan enformel sektör işlerinde ve evde çalışma, alt bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Enformel Sektör

1980'lerde uygulanan yapısal uyum programlarının hem yeterince istihdam olanağı yaratılamamasına, hem de işsiz kalan kesimlerin ortaya çıkmasına neden olduğu ve böylece zaten var olan enformel sektörün büyümesine yol açtığı bilinen bir gerçektir⁷.

5 Fordist üretim biçimi, üretim sürecinin ve üretilen malların standartlaştığı, sanayi üretiminin kitlesel üretim olarak gerçekleştirildiği, yönetim, tasarlama, denetim ve uygulama işlerinin birbirinden ciddi biçimde ayrıştığı bir üretim biçimidir.

6 Boratav, 1997; Bulutay, 1997; Eraydın ve Erendil, 1996.

7 Son yıllarda UN-ECE (United Nations Economic Commission for Europe), OECD tarafından geliştirilen saklı ekonomi kavramı da enformel sektörü anlatmak için kullanılmaktadır. Tanım, girişimlerin kasten gizledikleri yasal üretimlerini, ev hizmetlerinde çalışan kişilerin beyan edilmeyen hizmetlerini ve yasadışı üretim faaliyetlerini içermektedir (DPT 2000a: 15).

Enformel sektörün formel sektörün açığa çıkardığı işgücünü bir sünger gibi emdiği⁸, küçük sermaye, düşük teknoloji ve beceri ile çalışan küçük işletmelerin, düşük ücretle çalışmaya razı işgücüne kapılarını açtığı da saptanmıştır. 1980'lerde enformel sektör, formel sektör işletmelerinin düşük maliyetli üretim yapabilmelerini sağlayarak, bu sektörün ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir.

Kadınların enformel sektördeki işgücüne katılımları, dünya genelinde, formel sektöre katılımlarından yüksektir⁹ ve hem kentsel hem de kırsal alanlarda artma eğilimi devam etmektedir¹⁰. Kadınların enformel sektörde yer alışları ya ev dışı ya da ev içi mekanlarda olur. Ev dışında çalıştıkları yerler genellikle parça birleştirilmesi yapılan, koruyucu yasaların ve ücretlerle ilgili düzenlemelerin geçerli olmadığı iş yerleridir. Ev dışında ikinci önemli alan, evde hizmetçilik, çocuk bakıcılığı ve iş yerlerinin temizliğidir. Başkalarının evinde hizmetçilik yapan kadınlar için de koruyucu mevzuat veya asgari ücret ödenme koşulu söz konusu değildir. Özellikle Latin Amerika ülkelerinde kadınlar, sokak ve pazarda seyyar satıcılık yaparak da enformel sektör içinde yer alırlar. "Evde çalışma", enformel sektörün başka bir faaliyet türüdür. Evde çalışan kadınlar, üretici firmaların ürünlerini ya da ürün parçalarını evlerinde üreterek, bir yandan enformel sektörün genişlemesine, bir yandan da varlığını sürdürmesine hizmet etmektedirler¹¹. Pazarın dalgalanmaları karşısında üretici firmalar, evlerinde çalışan ve çoğu kadın olan esnek bir işgücü ordusuna sahip olmakla kendilerini bu dalgalanmalardan korurlar.

2.4. Makro-Ekonomik Değişmelerin Kadınlar Üzerine Etkileri

Bölüm 2.1 ve 2.2.'de sözü edilen süreçlerin ve politika değişikliklerin önemli toplumsal sonuçları olmuştur. Bunlar, gelir eşitsizliklerinin artması¹², yoksulluğun daha da yaygınlaşarak birçok toplumsal kesimin temel sorunu haline gelmesi, toplumsal refah politikalarından verilen ödünlerden dolayı sağlık, sosyal güvenlik, eğitim gibi alanlarda verilen kamu desteklerinin kısıtlanması ve bu hizmetlere ulaşamayan grupların sayısının artmasıdır.

⁸ ILO, 1991.

⁹ Enformel sektördeki kadınların tüm çalışan kadınların %80'i olduğu Peru ve % 72'si olduğu Zambia örnekleri kayda değer (UN, 1999).

¹⁰ UN, 1999.

¹¹ Ev eksenli çalışanların çoğunu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kadınlar oluşturur. Almanya, Yunanistan, İrlanda ve İtalya'da evde çalışanların % 90 ile 95'i, Fransa'da % 84'ü, İspanya'da % 75'i ve İngiltere'de % 70'i kadındır. Hindistan'da ve Vietnam'da evde çalışanların %90'ı yine kadındır. Kırsal alanlarda da evde çalışan kadınların oranında topraksızlık ve artan yoksulluk nedeniyle artış gözlenmektedir (UN, 1999).

¹² O. Esen, 'e göre küreselleşmenin gelişmiş ülkelerdeki gelir dağılımına etkilerini inceleyen çalışmaların bulguları, bu sürecin işsizlikteki ve ücret eşitsizliklerindeki artışta rolü olduğunu ortaya koymakta, gelişmekte olan ülkelerde de gelir dağılımını ücretler aleyhine değiştirdiğini ve ücret eşitsizliklerini artırdığını göstermektedir (Esen, 1997:29-30).

Bu olumsuz gelişmeler, ülkelerin pek çoğunu ve bu ülkelerdeki geniş nüfus kesimlerini etkilemiş olmakla birlikte, kadınların en fazla zarar gören kesimlerden olduğu araştırmacılar tarafından saptanmıştır¹³. **Aynı saptamanın Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kalkınma kuruluşları tarafından da yapılması ve küreselleşmenin kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerinin onlar tarafından da kabul edilmesi, konuyu daha da önemli hale getirmektedir**. 1990'lı yıllarda bu kuruluşlarca, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren, dünya ekonomisinin karşılaştığı irili ufaklı krizlerin ve bu krizlere karşı alınan ekonomik tedbirlerin ve hükümet politikaların çeşitli toplumsal kesimler üzerindeki sonuçlarını, bu arada kadınların nasıl etkilendiğini belgeleyen pek çok çalışma yapılmıştır¹⁴. Bu konuda en yeni doküman, 1995'te Pekin 4. Dünya Kadın Konferansı'ndan bu yana geçen 5 sene içinde dünyada olan değişikliklerin, kadınların yaşamı üzerine etkilerinin tartışıldığı Pekin +5 sonuç belgesidir¹⁵.

Küreselleşmenin kadınlar üzerine etkilerini ortaya çıkaran bu türden çabaların ulaştığı sonuçlar şöyledir: Küreselleşme daha açık ekonomi, serbest ticaret, finansal akışkanlık, özelleştirmeyi öngören politika değişimleri ve özellikle sosyal hizmetlerdeki kamu harcamalarında daralmalar ile sonuçlanmıştır. **Büyüyen küresel ekonominin yarattığı faydalar ülkeler arasında eşit olarak dağılmayıp, daha derin ekonomik farklılıklara, yoksulluğun kadınlaşmasına, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin artmasına, enformel sektörün büyümesine ve çalışma koşullarının bozulmasına neden olmuştur**. Bazı ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranlarında artış olmuşsa da, daha genel olarak gözlenen durum, ekonomik politikaların uygulanmasının kadınların katılımını olumsuz etkilemesidir. Ayrıca, katılımın arttığı durumlarda da ücretler, işte yükselme ve çalışma koşulları gibi konularda beklenen olumlu değişimler görülmemiştir. Pek çok ülkede kadınlar, düşük ücret ödenen, kısmi statülü ve güvencesiz işlerde çalışmaya devam etmekte, özellikle işgücü piyasasına giren genç kadınlar, işlerini en önce kaybedenler olmaktadır. Öte yandan, dış faktörlere bağımlılığının artması ve finansal sorunlar, ülkelerin toplumsal güvenlik ve refah alanlarındaki koruma ve hizmet alanlarının daralmasına, bütçelerin kısılmasına ve bu alanlara ait sorumlulukların hane üyeleri ve özellikle kadınlar tarafından ikame edilmesine de neden olmuştur. Devlet bakım kurumlarının özelleştirmeler sonucu kapanması veya ucuz hizmet sunamamaya başlaması, ev dışında çalışmak isteyen veya kendi işini kurmak isteyen kadınlar için önemli bir engel yaratmıştır. **Hem kadınların çocuk ve yaşlı bakımını devredebilecekleri kurum-**

13 Joeekes, 1987; Arriagada, 1988; Standing 1989; Rocha vd., 1989; Beneria and Feldman, 1992; Vicker 1993; Nash, 1995.

14 UN, 1991; UN, 1995, UN, 1999; UNIFEM, 2000.

15 UN, 2000.

ların azalması, hem de ekonomik büyümenin yetersizliği nedeniyle çalışma alanlarının sınırlanması, kadınların istihdam şanslarını azaltmış ve işsiz kadının sayısı artmıştır. Ayrıca küreselleşme, ülkeler arası işgücünün dolaşımında da değişmelere neden olmuş, kız çocukları ve kadınlar her türlü istismara açık ve korunaksız duruma gelmişlerdir.

3. DURUM: TÜRKİYE'DE KADIN EMEĞİ KULLANIMI NİN BOYUTLARI

3.1. Kadınların İşgücüne Katılımları ve İstihdamları ile İlgili Temel Eğilim ve Örüntüler

Kadınların ve erkeklerin işgücüne katılımları ile ilgili temel eğilimleri saptayabilmek için en yaygın kullanılan veri kaynakları, genel nüfus sayımları ve hanehalkı işgücü anketlerinin sonuçlarıdır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün Ekim 1988'den itibaren uluslararası verilerle kıyaslanabilir düzenli bir anket olarak yapmaya başladığı yeni seri Hanehalkı İşgücü Anketleri'nden önce, işgücüne katılımı ilgili veriler için tek kaynak Genel Nüfus Sayımları olmuştur. 1988'den bu yana hazırlanan Hanehalkı İşgücü Anketleri, işgücüne yönelik ayrıntılı ve doğruya daha yakın veri sağlamak ve araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Bu çalışmada da kadınların işgücüne katılımındaki genel eğilimleri izlemek için bu anket sonuçları kullanılmıştır. Ancak, iki veri kaynağındaki istatistiksel tanımların farklılığı nedeniyle, katılımdaki değişimleri tarihsel olarak izlemek ve karşılaştırmak mümkün olamamaktadır. Bu nedenle geçmişe yönelik olarak, yeri geldikçe, ikinci el kaynaklar ve DİE tarafından uyum çalışmaları yapılmış tablolar kullanılacak; diğer bütün durumlarda Hanehalkı İşgücü Anketleri'nin sonuçlarına bağlı yorumlara gidilecektir.

3.1.1. İşgücüne Katılımın Genel Örüntüsü

Son on yıllık dönemi içeren Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre 12 ve daha yukarı yaştaki nüfusta işgücüne katılan kadın ve erkek oranı, sistematik olmakla birlikte azalma eğilimi göstermektedir. 1999 Nisan ayı Hane Halkı İşgücü Anketleri'ne göre iktisaden faal olabilecek kadınların % 29.7'si, erkeklerin ise % 68.3'ü işgücüne katılmaktadır (Tablo 1).

Kadınların işgücüne katılım oranları, 1950'lerin ortalarından beri sürekli ve hızlı bir biçimde düşmektedir. 1955'de % 72 olan işgücüne katılım oranı (Tablo 2) 1999'da % 29.7'ye gerilemiştir. Bu oran, kalkınmakta olan ülkelerin kadın işgücü katılım oranlarına yakın, ancak OECD ülkelerinde % 50'leri bulan katılım oranlarıyla karşılaştırıldığında çok düşüktür. Kadınların işgücüne katılım oranlarının yüksekten düşüğe doğru değişmesi, daha sonra ise tekrar yükselmesi U şeklinde katılım ola-

rak adlandırılmakta ve tarımın egemen olduğu bir ekonomik yapıdan, sanayinin ve kent yaşamının belirleyici olduğu bir yapıya doğru gidişin normal sonucu olarak yorumlanmaktadır¹⁶. **Türkiye’de kadınların işgücüne katılımlarındaki düşmeye yol açan en önemli nedenler, ekonomik yapıdaki değişmeler, bunlara eşlik eden sosyal dönüşümler ve özellikle köylerden kentlere göçtür**

Tablo 1. Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılma Oranları (Türkiye, Kent, Kır/1989-1999)

Yıllar	Türkiye		Kent		Kır	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1989	35.1	75.7	16.4	71.8	54.4	79.9
1990	31.8	73.8	15.1	70.3	49.2	77.7
1991	32.2	74.9	15.3	70.0	52.2	80.5
1992	30.6	73.0	15.7	70.4	46.9	76.0
1993	29.9	71.0	15.0	67.7	46.5	75.1
1994	31.1	70.7	16.0	67.6	48.5	75.4
1995	30.3	70.2	14.9	66.6	48.4	75.9
1996	30.1	69.2	14.6	66.2	48.6	75.2
1997	27.9	69.2	14.5	64.4	45.0	75.5
1998	26.4	69.0	14.9	64.7	41.5	74.9
1999	29.7	68.3	15.8	64.3	47.6	73.7

Kaynak: DİE /HHİA (1989-1999 Nisan)

Tablo 2. Kadın ve Erkeklerin İktisadi Faaliyet Oranları (Türkiye, 1955-1990)

Yıllar	İktisadi Faaliyet Oranı	
	Kadın	Erkek
1955	72.02	95.34
1960	65.35	93.60
1965	56.62	91.83
1970	50.25	79.46
1975	47.28	80.87
1980	45.77	79.76
1985	43.61	78.26
1990	42.76	78.22

Kaynak: DİE, 1994, Temel Kadın Göstergeleri 1978-93:2.

Bu tablo için Genel Nüfus Sayımları verileri kullanılmıştır.

¹⁶ Ecevit, 1992a; World Bank, 1993; Özbay; 1990 ve 1994; Özar; 1994; Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 1997.

Kente göç, kadınları ücretsiz aile işçisi olma statüsünden çıkarıp ev kadınlığı statüsüne iten bir durumdur ve kadınlar bu statüde oldukları sürece kentsel işgücü istatistiklerinde görünmezler. Son yirmi yılda kadınların emeğinin, yeniden üretim ve ekonomik ve insani kalkınma için önemine işaret eden çalışmalar akademik çevrelerde etki yapsa da, bu etki istatistik toplayan kurumlara kadar ulaşmamıştır. Bu nedenle, ev kadınları hâlâ işgücü istatistiklerinde işgücüne dahil olmayan nüfus içinde yer almaktadır.

3.1.2. Kentsel ve Kırsal Alanlarda İşgücüne Katılım Örüntüsü

Kadınların kentsel veya kırsal alanda yaşamalarına bağlı olarak işgücüne katılım oranları farklılaşmakta ve kentsel alanlarda Türkiye ortalamasının çok altına düşerken (1999'da % 15.8), kırsal alanlarda bu ortalamanın üzerine çıkmaktadır (1999'da % 47.6). Erkekler için ise bu oranlar, sırasıyla % 64.3 ve % 73.77'dir. Tablo 1'den, kadınların ve erkeklerin işgücüne katılım oranlarının kentsel ve kırsal alanlarda nasıl değiştiği görülebilmektedir. Bu tabloda **kentlerde kadınların işgücüne katılımlarında düşüş olduğu gözlenmektedir** ¹⁷. Kırsal alanlarda ise kadın işgücünün katılımındaki düşme devam etmekle birlikte, kentsel alanlarla kıyaslandığında yavaştır. Kadınların kırsal alanlardaki ekonomik faaliyetlere yüksek oranlı katılımlarının temel nedeni, ücretsiz aile işçisi olarak çalışıyor olmalarıdır. **Bu tür bir istihdam statüsünün kadınları işgücü hesaplamalarına dahil etmeye olanak verdiği, ancak toplumsal statülerinin yükselmesine fazla bir katkıda bulunmadığı, bugün pek çok çevrelerce kabul edilmektedir** .

3.1.3. Yaşa Göre İşgücüne Katılım Örüntüsü

Kadınların işgücüne katılımları, yaşa bağlı olarak önemli dalgalanmalar göstermektedir . Bu dalgalanmalar, kentsel alanlarda öne çıkmaktadır. Kentlerde kadınların işgücüne katılımları, en yoğun olarak 20-24 yaş grubunda gerçekleşir (Tablo 3). Bu nedenle kentlerdeki "kadın işgücü genç işgücüdür" saptamasını yapmak yanlış olmaz¹⁸. Bu yaş grubundan sonra evlilik, ev işleri ve çocuk doğurma gi-

17 Kentlerde kadınların çalışma eğilimlerindeki değişmeyi daha iyi anlayabilmek için işgücüne katılım oranı yanı sıra istihdama katılıma da bakılmasında yarar vardır 1989'dan 1996'ya kadar kentlerde istihdam edilen kadınların artış hızı % 37 olmuştur. Bu artış, 12 yaş üstü kentli kadın nüfus artış hızının %31 olduğu bir durumda önemli bir artış olarak yorumlanmalıdır. (Ecevit, 1998a :46-47)

18 Ecevit, 1993a.

bi nedenlerle katılım düşmekte ve 40 yaşlarından itibaren işgücüne katılım zayıflamaktadır. Kentsel bölgelerde erkeklerin işgücüne katılımının en yüksek olduğu yaşlar kadınlardan farklıdır. Erkekler en yoğun katılımı, kadınlara kıyasla daha geç gerçekleştirmekte (30-39 yaşlar) ve bu katılımda 55 ve üstü yaşlara gelinceye kadar dikkati çeken dalgalanmalar yaratmamaktadırlar. Kırsal bölgelerde, kadınların işgücüne katılımının doğası gereği, kentlerde yaşayan kadınlarda görülen erken işgücünden çekilme eğilimi izlenmemektedir. Kırsal alandaki kadınların katılımını, kentlerdeki kadınların katılımından ayıran özellik, belli yaş aralıklarında yoğunlaşma olmaması, aktif olma durumunun 15 yaşından itibaren her yaşta görülmesi ve uzun süreli olmasıdır. Öyle ki, kırsal alanlarda 60-64 yaşlar arasında bile kadınların işgücüne katılma oranı, önceki yaşların katılım oranının altına düşmemektedir. Erkeklerde ise, kentli erkeklerin işgücüne kesintisiz katılımına çok benzer bir durum vardır. Kırsal alanlarda da erkekler için en yüksek katılım 25 yaşından başlayarak sağlanmakta ve 50'li yaşların ortasına kadar hemen hemen aynı kalmaktadır.

**Tablo 3. Kadın ve Erkeklerin Yaşa Göre İşgücüne Katılma Oranları
(Türkiye, Kent, Kır/1999)**

Yaş Grupları	Türkiye		Kent		Kır	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
12-14	12.0	14.5	2.4	6.5	24.0	23.6
15-19	29.5	47.8	15.7	37.9	45.7	60.1
20-24	39.6	76.6	27.6	71.5	57.3	84.5
25-29	33.2	95.0	23.1	94.7	50.1	95.4
30-34	33.4	97.1	23.3	97.8	50.6	96.0
35-39	34.3	97.3	21.6	97.5	54.2	97.1
40-44	34.4	94.4	17.5	93.1	58.0	96.0
45-49	30.2	83.4	11.3	79.9	55.8	88.4
50-54	30.3	73.3	10.1	63.6	56.0	87.1
55-59	29.6	60.5	4.7	47.2	52.8	76.0
60-64	28.9	54.1	6.0	35.1	50.2	73.0
65+	16.5	34.9	2.2	16.3	29.2	49.6
Toplam	29.7	68.3	15.8	64.3	47.6	73.7

Kaynak: DİE/HHİA (1999 Nisan) s: 39, 97, 155.

3.1.4. Eğitim Düzeyine Göre İşgücüne Katılım Örüntüsü

Eğitim, beşeri sermayenin önemli bir bileşeni olarak, kadınların ve erkeklerin işgücüne katılım oranlarını ileri düzeyde etkilemektedir¹⁹ ve daha da önemlisi, eğitimin kadınların ücretli bir işte çalışma kararlarını verme deki belirleyici rolü, erkeklerle kıyaslandığında daha güçlü olmaktadır²⁰. Bu ilişkinin yakınlığı Tablo 4'den izlenebilir.

Tablo 4. Kadın ve Erkeklerin Öğrenim Durumlarına Göre İşgücüne Katılma Oranları (Türkiye, Kent, Kır/1999)

Öğrenim Durumu	Türkiye		Kent		Kır	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Okur Yazar Olmayanlar	27.0	51.2	5.5	40.7	42.5	57.2
Diplomasız Okur Yazarlar	20.6	46.2	7.5	35.1	35.6	55.1
İlkokul	30.5	73.0	10.8	67.2	52.9	79.0
Ortaokul	17.0	56.7	12.1	53.5	30.3	62.4
Orta Dengi Meslek	3.4	34.9	3.8	25.0	-	54.1
Lise	33.2	71.0	28.6	67.9	50.4	80.2
Lise Dengi Meslek	44.7	78.2	40.4	76.2	66.8	85.3
Yüksek Okul veya Fakülte	71.8	84.7	71.3	83.7	77.7	90.5
Toplam	29.7	68.3	15.8	64.3	47.6	73.7

Kaynak: DİE/HHİA, Nisan 1999: 40, 98, 156.

Yıllar itibariyle hem Türkiye genelinde hem de kentsel ve kırsal alanlar itibariyle, her üst eğitim basamağına çıkıldığında işgücüne katılım oranı artmaktadır. Bu artış en net biçimde, kentsel alanlarda kadınların işgücüne katılım oranları incelendiğinde görülmektedir (Tablo 5).

Diğer taraftan, işgücüne katılan kadın ve erkeklerin kendi içlerinde eğitim durumlarına göre dağılımları ve bu dağılımda yıllara göre gerçekleşen değişim Tablo 6'dan izlenebilir.

1989'dan bugüne, okur yazar olmayan, ilkokulu terketmiş ve ilkokul mezunu kadınların kadın işgücü içindeki oranları düşerken, ilkokul üstü eğitim almış kadın-

¹⁹ World Bank 1993:40.

²⁰ Tansel, 1996: 189.

ların katılım oranlarında yükselme olmaktadır. Bu güçlü eğilimi özellikle tablonun kentlerde çalışan kadın ve erkeklere ilişkin verilerinden görmek mümkündür. Kentlerde okuma yazma bilmeyen kadınların kadın işgücü içindeki oranı, 1989'da % 11.5'dan 1999'da % 5.7'ye kadar gerilemiştir. Lise, lise dengi ve üniversite mezunlarının kentli kadın işgücü içindeki oranlarının yükselmesi de olumlu bir gelişmedir. 1989-1999 yılları arasında lise mezunlarının oranı % 16.6'dan % 20.8'e; lise dengi okul mezunlarının oranı % 6.6'dan % 7.2'ye ve üniversite mezunlarının oranı % 13.8'den % 22.8'e yükselmiştir. Kentlerde yüksek okul ve fakülte mezunu kadınların oranı, her üç senede de erkeklerin oranından yüksektir. Üstelik bu olumlu istihdam düzeyi, yıllar itibariyle oransal olarak daha yükselmekte, 1989'da kadın/erkek oranı 1.75 iken, 1999'da yükselerek 2.05 olmaktadır. **Bu sonuçlar, kadınların, işgücü piyasasının talep ettiği eğitilmiş işgücü özelliğini kazandıkları oranda bu piyasaya girebilme olasılıklarının arttığını göstermesi açısından çok önemlidir .**

Eğitim görmenin işgücü piyasasına katılımı artırmada iki boyutlu etkisi vardır. Her şeyden önce eğitim, pazardaki iş fırsatlarını ve ücretleri olumlu yönde etkilediği için ev dışında çalışmayı kadınlar için cazip kılmaktadır. İkinci olarak, kadınların çalışmasını kısıtlayan ekonomi dışı faktörlerin önemini azaltmakta ve böylece kadınların çalışma olasılıklarını artırıcı bir rol oynamaktadır.

**Tablo 5. Kadın ve Erkeklerin Öğrenim Durumlarına Göre İşgücüne Katılma Oranları
(Türkiye, Kent, Kır/1989, 1994, 1999)**

Öğrenim Durumu	1989			1994			1999											
	Türkiye K	E	Kent	Kır	Türkiye K	E	Kent	Kır	Türkiye K	E	Kent	Kır						
Okur Yazar olmayanlar	36.1	69.0	7.9	59.2	52.6	73.6	32.0	61.9	6.7	50.9	46.8	67.7	27.0	51.2	5.5	40.7	42.5	57.2
Diplomasız okur yazarlar	33.2	68.2	9.9	59.7	54.1	74.0	23.9	55.5	8.1	49.7	41.3	60.1	20.6	46.2	7.5	35.1	35.6	55.1
İlkokul	37.2	80.4	13.7	75.9	59.9	84.8	32.9	76.3	12.6	71.4	55.1	81.6	30.5	73.0	10.8	67.2	52.9	79.0
Ortaokul	18.7	59.4	14.5	57.5	29.1	62.6	15.0	53.7	12.0	52.9	25.5	55.5	17.0	56.7	12.1	53.5	30.3	62.4
Orta Dengi																		
Meslek	28.7	46.7	24.9	48.3	40.6	42.0	13.2	34.9	12.5	35.0	14.8	34.7	3.4	34.9	3.8	25.0	-	54.1
Lise	43.5	76.8	39.3	73.7	58.8	84.4	36.2	75.1	33.2	72.8	52.4	82.2	33.2	71.0	28.6	67.9	50.4	80.2
Lise Dengi																		
Meslek	43.5	84.0	42.6	82.7	47.9	87.2	46.0	80.8	43.4	78.7	69.2	88.5	44.7	78.2	40.4	76.2	66.8	85.3
Yüksek Okul veya Faktülte	81.8	90.0	79.7	87.6	90.8	96.6	80.9	87.9	79.3	87.3	90.8	91.4	71.8	84.7	71.3	83.7	77.7	90.5
Toplam	36.6	76.0	16.5	71.9	55.6	80.2	31.9	71.2	15.9	67.7	50.4	75.8	29.7	68.3	15.8	64.3	47.6	73.7

Kaynak: DiE/HHİA, 1989 Nisan: 24, 94, 164.

DiE/HHİA, 1994 Nisan: 16, 74, 132.

DiE/HHİA, 1999 Nisan: 40, 98, 156.

DiE tarafından yapılan tanıma göre, işgücü, istihdam edililenlerle işsizlerin oluşturduğu tüm nüfusu kapsamakta, işgücüne katılma oranı da işgücünün 12 ve daha yukarı yaş nüfus içindeki oranı olmaktadır.

**Tablo 6. İstihdam Edilen Kadın ve Erkeklerin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı
(Türkiye, Kent, Kır/1989, 1994, 1999)**

Öğrenim Durumu	1989			1994			1999											
	Türkiye K	E	Kent E	Türkiye K	E	Kent E	Türkiye K	E	Kent E									
Okur Yazar olmayanlar	31.6	9.1	11.5	5.1	37.2	13.0	22.6	5.5	6.5	2.9	28.6	8.5	20.4	4.3	5.7	2.3	26.7	6.7
Diplomasız Okur Yazar	8.2	9.0	5.2	6.6	9.0	11.3	6.8	5.7	4.5	4.2	7.6	7.4	3.9	3.7	2.5	2.3	4.4	5.4
İlkokul	46.1	57.9	37.9	55.9	48.5	59.8	53.4	6.1	39.9	55.2	58.4	68.3	51.0	56.7	32.0	49.1	59.2	65.5
Ortaokul	2.7	7.9	6.7	9.7	1.5	6.3	3.1	19.1	7.3	11.4	1.5	6.4	4.8	12.2	8.5	13.8	3.3	10.4
Orta Dengi																		
Meslek	0.4	0.4	1.2	0.6	0.1	0.1	0.2	0.4	0.5	0.5	0.1	0.3	0.0	0.2	0.0	0.2	0.0	0.3
Lise	5.1	6.2	16.6	8.7	1.9	3.9	6.5	9.3	18.9	12.6	1.9	5.4	9.2	11.0	20.8	14.6	4.2	6.8
Lise Dengi																		
Meslek	1.7	3.6	6.6	5.0	0.4	2.2	2.0	3.3	6.3	4.6	0.4	1.6	2.8	4.4	7.2	6.2	0.9	2.3
Yüksek Okul veya Fakülte	3.8	5.4	13.8	7.9	1.0	3.0	5.0	5.1	15.6	8.2	1.1	1.6	7.5	7.0	22.8	11.1	0.9	2.3
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DiE/HHİA, 1989 Nisan: 24, 94, 164.

DiE/HHİA, 1994 Nisan: 16, 74, 132.

DiE/HHİA, 1999 Nisan: 40, 98, 156.

DiE tarafından yapılan tanınma göre, ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde iktisadi faaliyette bulunan kişilerde iş olup referans döneminde işinin başında bulunmayan ancak işi ile ilişkisi devam eden kişiler istihdam edilen nüfusu oluşturur.

3.1.5. Ekonomik Sektörlere Göre Çalışma Örüntüsü

Türkiye’de kadınların ve erkeklerin sektörler arası dağılımları açısından karşılaştırılmaları, önemli dengesizlikleri ve eşitsizlikleri açığa çıkarmakta - dır. Türkiye genelinde bakıldığında, 1999 yılında, çalışan kadınların yaklaşık dörtte üçünün hâlâ tarım sektöründe çalışmakta oldukları görülmektedir (Tablo 7).

Tablo 7. İstihdam Edilen Kadın ve Erkeklerin Ekonomik Sektörlere Göre Dağılımı (Türkiye, Kent, Kır/1999)

Ekonomik Sektörler	Türkiye		Kent		Kır	
	K	E	K	E	K	E
<i>Tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık</i>	72.2	33.8	13.2	4.7	93.9	65.4
<i>Sanayi</i>	9.7	25.4	28.8	37.0	2.7	12.7
Madencilik	0.0	0.9	0.1	0.6	0.0	1.1
İmalat	9.3	16.3	27.2	25.8	2.7	6.1
Elektrik, gaz, ve su	0.1	0.5	0.4	0.5	0.0	0.5
İnşaat ve Bayındırlık İşleri	0.3	7.7	1.2	10.2	0.0	5.0
<i>Hizmetler</i>	18.1	40.8	58.0	58.2	3.4	21.9
Toptan ve perakende ticaret lokanta ve oteller	4.5	17.4	13.5	25.6	1.2	8.4
Ulaştırma, haberleşme ve depolama	0.5	5.5	11.7	7.3	0.0	3.5
Mali Kurumlar, sigorta taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı işleri	2.1	2.5	7.1	4.0	0.3	0.8
Toplum hizmetleri sosyal ve kişisel hizmetler	11.0	15.5	35.7	21.3	1.9	9.2
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DİE/HHİA, 1999 Nisan: 18-20: 24-26; 30-32.

Bu oran son on yıl içinde % 77.6’dan % 72.2’ye gerilemiş olsa da çok yüksektir (Tablo 8) ve bu kadar büyük bir kadın grubunun kendilerine doğrudan getirisi olmayan bir ekonomik faaliyet türünde çalışıyor olmasının ileride değinilecek önemli sonuçları vardır. Tarım sektörü kadınların en fazla yoğunlaştıkları sektör iken, erkeklerde durum değişmekte ve tarım dışı sektörlerde çalışanlar, tüm çalışan erkeklerin % 66.2’sini oluşturmaktadırlar.

**Tablo 8. İstihdam Edilen Kadın ve Erkeklerin Ekonomik Sektörlere Göre Dağılımı
(Türkiye, Kent, Kır/1989, 1994, 1999)**

Ekonomik Sektörler	1989			1994			1999											
	Türkiye K	E	Kent E	Kır K	E	Kent E	Türkiye K	E	Kır K	E	Kent E	Türkiye K	E	Kır K	E			
<i>Tarım,</i>																		
<i>Ormançılık..,</i>	77.6	35.2	13.8	3.8	92.8	64.8	73.9	35.1	13.8	3.9	92.6	67.8	72.2	33.8	13.2	4.7	93.9	65.4
<i>Sanayi</i>	8.3	26.3	31.2	40.6	2.9	12.9	10.5	27.2	31.5	41.0	3.9	12.7	9.7	25.4	28.8	37.0	2.7	12.7
Madencilik	0.1	1.6	0.3	1.5	0.1	1.6	0.0	1.4	0.1	1.6	0.0	1.1	0.0	0.9	0.1	0.6	0.0	1.1
İmalat	7.9	16.7	29.7	27.7	2.7	6.2	10.0	17.5	29.5	28.3	3.9	6.2	9.3	16.3	27.2	25.8	2.7	6.1
Elektrik, gaz..	0.1	0.4	0.3	0.7	0.0	0.2	0.1	0.7	0.5	0.9	0.0	0.5	0.1	0.5	0.4	0.5	0.0	0.5
İnşaat ve																		
Bayındırlık..	0.2	7.6	1.0	10.6	0.0	4.8	0.3	7.6	1.3	10.2	0.0	4.9	0.3	7.7	1.2	10.2	0.0	5.0
<i>Hizmetler</i>	14.0	38.5	55.0	55.6	4.3	22.3	15.6	37.7	54.7	55.2	3.5	19.4	18.1	40.8	58.0	58.2	3.4	21.9
Toplan, peraken. ticaret, lokanta	2.8	14.7	11.3	23.2	0.7	6.7	3.6	15.0	12.8	23.2	0.7	6.4	4.5	17.4	13.5	25.6	1.2	8.4
Ulaştırma, haberleşme...	0.5	6.2	2.2	8.0	0.2	4.5	0.7	5.5	2.9	7.5	0.1	3.3	0.5	5.5	11.7	7.3	0.0	3.5
Mali Kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler	1.6	2.6	7.4	4.2	0.2	1.0	2.1	2.4	7.8	3.8	0.4	1.0	2.1	2.5	7.1	4.0	0.3	0.8
Toplum hizmet., sosyal ve kişisel hizmetler	9.1	15.1	34.2	20.3	3.2	10.1	9.2	14.9	31.3	20.7	2.3	8.8	11.0	15.5	35.7	21.3	1.9	9.2
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DİE/HHİA (1999 Nisan) s:16-33.

Kadınların % 72.2'si tarımda çalışmakta olduğu için, geri kalanların sanayi ve hizmet sektörlerindeki oranları, sırasıyla % 9.7 ve % 18.1 olmaktadır. Erkeklerde ise sektörler arası dağılım, tarımda % 33.8, sanayide % 25.4 ve hizmetlerde % 40.8 olarak daha dengelidir. **Kadınların parasal karşılığı alınabilen işlerin bulunduğu sektörlerdeki katılımlarının düşüklüğü onların kendi kazançlarını elde edebilecekleri işlere ne kadar az erişebildiklerini göstermesi bakımından önemlidir .**

Kentsel ekonomik yaşam, kadınların ve erkeklerin sektörel dağılımları bakımından bir değişiklik yaratmakta mıdır? Bekleneceği gibi, kentlerde kadınların tarım sektöründeki oranları düşmekte, hizmetler ve sanayide ise yükselmektedir. **Hizmetler, kentlerde kadınların çalıştığı en önemli sektördür** . Üstelik bu sektör, kentlerde kadınların yarısından fazlasını barındırmakta olup, bu özelliği giderek belirginleşmektedir. 1989'da kadınların hizmetlerdeki oranı % 55.0 iken 1999'da bu oran % 58'e yükselmiştir (Tablo 9). Kadınların sanayideki oranları ise, 1989'dan 1999'a kadarki on sene içinde % 31.2'den % 28.8'e gerilemiştir. Kentlerde tarım sektöründeki kadınların oranlarının aynı kalması, hizmetlerde yükselirken sanayide düşmesi, büyüyen hizmet sektörünün kadınlara daha fazla istihdam olanağı yarattığı, sanayi sektörünün ise bu açıdan başarısız bir sektör olduğu şeklinde yorumlanabilir. Kentlerde kadınlarla erkekler sektörlerine göre dağılımları bakımından karşılaştırıldığında, bu dağılımın son on senede hemen hiç değişmediği gözlenmektedir.

Kadın ve erkeklerin her sektör içindeki oranları, toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizlikleri daha keskin olarak göstermektedir. 1999 senesinde kentlerde, sanayide tüm çalışanların % 15.4'ü ve hizmetlerde de % 18.9'u kadındır (Tablo 9). Bu oranların 1989'da % 12.3 ve % 15.3 olduğu hatırlanacak olursa, son on senede, her iki sektörde, kadınlar lehine gelişmeler olduğu söylenebilir. **Bu gelişme olumlu olmakla birlikte, her sektörün kendi içindeki kadın-erkek dengesizliğini giderme açısından yeterli değildir, çünkü başlangıç oranları aşırı ölçüde eşitsizdir** . Yine de bu küçük artışlar, kadınların istihdam alanlarının neler olabileceğine yönelik böyle bir çalışmaya ışık tutması açısından önemlidir. Sanayi ve hizmet sektörlerinde hangi tür değişimler olmaktadır ki kadınların bu sektörlerdeki görece ağırlıkları artmaktadır? Bu sorunun yanıtları, her iki sektör için de ayrıntılı incelemeler gerektirecektir. Yakın zamanda bankacılık, sigorta ve turizm gibi bazı hizmet sektörlerinde kadınların durumu ve bu sektörlerdeki gelecekleri konusunda yapılmış ve sorularımıza ışık tutacak yeni çalışmalar vardır²¹. Ayrıca, sanayi sektörünün feminizasyonu gibi bazı

²¹ Bu çalışmalar için bkn: Özar, 2000 ve Özdamar, 2000.

**Tablo 9. Her Ekonomik Sektörde İstihdam Edilen Kadın ve Erkek Oranları Dağılımı
(Türkiye, Kent, Kır/1989, 1994, 1999)**

Ekonomik Sektörler	1989			1994			1999											
	Türkiye K	Türkiye E	Kır E	Türkiye K	Türkiye E	Kır E	Türkiye K	Türkiye E	Kır E									
<i>Tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık</i>	50.5	49.4	39.6	60.3	51.0	48.9	48.9	51.0	42.9	57.0	49.2	50.7	49.2	50.7	39.5	60.4	49.8	50.1
<i>Sanayi</i>	12.7	87.2	12.3	87.6	14.0	85.9	14.8	85.1	13.8	86.1	18.0	81.9	14.7	85.1	15.4	84.5	12.7	87.1
Madencilik	4.2	95.7	3.0	96.9	5.2	94.7	0.5	99.4	0.8	99.1	-	100	1.4	97.7	3.9	96.0	-	100
İmalat	18.0	81.9	16.3	83.6	24.1	75.8	20.5	79.4	17.9	82.0	30.9	69.0	20.4	79.5	19.8	80.1	23.3	76.4
Elektrik, gaz... İnşaat ve Bayındırlık İşleri	6.4	93.5	8.0	92.0	-	100.0	7.6	92.3	11.2	88.7	-	100	8.9	91.0	15.5	84.4	-	100
Hizmetler	1.2	98.7	1.6	98.3	0.6	99.3	1.9	98.0	2.6	97.3	0.2	99.7	1.8	98.1	2.6	97.3	-	100
Toplan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller	14.4	85.5	15.3	84.6	12.3	87.6	15.8	84.1	17.2	82.7	11.3	88.6	16.7	83.2	18.9	81.0	9.6	90.3
Ulaştırma, haberleşme ve depolama	8.0	92.0	8.2	91.7	7.2	92.7	9.7	90.2	10.3	89.6	7.4	92.5	10.4	89.5	10.9	89.0	8.6	91.3
Mali Kurumlar, sigorta taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı işleri	3.9	96.0	4.7	95.2	2.6	97.3	5.6	94.3	7.4	92.5	1.3	98.6	3.7	96.1	5.1	94.8	0.7	99.2
Toplum hizmetleri sosyal ve kişisel hizmetler	22.6	77.3	24.3	75.6	15.0	85.0	28.7	71.2	30.1	69.8	22.3	77.6	28.0	71.9	29.1	70.8	21.4	78.5
Kişisel hizmetler	21.9	78.0	23.5	76.4	18.5	81.4	21.9	78.0	24.1	75.8	15.8	84.1	24.3	75.6	28.2	71.7	12.4	87.6

Kaynak: DİE/HHİA (1999 Nisan) s:16-33.

tezler de gündemdedir. Çağatay ve Berik'in bu konudaki çalışmaları, ihracata yönelik sanayileşme sürecinde büyük sanayide beklenen feminizasyonun olmadığına dair ipuçları vermektedir. Ancak yazarlar bu saptamalarında dikkatli davranmakta ve eğer büyük sanayi işletmeleri dışında kalan işletmeler, kadınların esnek emeğini kullanmış iseler, bu durumda sanayideki toplumsal cinsiyet kompozisyonunun kadınlar lehine değişmiş olabileceği tahmininde bulunmaktadır²².

3.1.6. Mesleklere Göre Çalışma Örüntüsü

Ülke geneline bakıldığında, kadınların tarım sektörü ağırlıklı istihdamlarının bir sonucu olarak, mesleklerdeki dağılımlarında da tarıma ilişkin mesleklerde yoğunlaşmış olmaları şaşırtıcı değildir (Tablo 10). Bu yoğunlaşma, 1989'dan 1999'a geldiğinde biraz azalma göstermekte (% 79.9 yerine % 72.3) ve çalışan kadınların diğer mesleklerdeki oranları da buna bağlı olarak bir miktar artmaktadır (Tablo 11).

Tablo 10. İstihdam Edilen Kadın ve Erkeklerin Mesleklere Göre Dağılımı (Türkiye, Kent, Kır/1999)

Meslek Grubu	Türkiye		Kent		Kır	
	K	E	K	E	K	E
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri bunlarla ilgili meslekler	6.9	5.6	23.0	8.7	1.1	2.3
Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	0.6	2.9	2.2	4.5	0.0	1.2
İdari personel ve benzeri çalışanlar	5.9	4.7	19.1	7.2	1.0	1.8
Ticaret ve satış personeli	2.8	12.5	8.7	19.1	0.6	5.2
Hizmet işlerinde çalışanlar	3.8	10.4	12.7	13.5	0.5	6.9
Tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar	72.3	33.6	13.0	4.6	94	66.0
Tarım-dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makinaları kullananlar	7.1	29.3	20,0	40.8	2.3	16.9
Meslekleri tayin edilemeyenler	0.3	0.7	0.9	1,9	0.0	0.2
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DİE/HHİA (1999 Nisan) s: 47, 105, 163.

²² Çağatay ve Berik, 1991: 169. Yazarların bu konudaki daha yakın tarihteki bir çalışması için bkz: Çağatay ve Berik, 1994.

**Tablo 11. İstihdam Edilen Kadın ve Erkeklerin Mesleklere Göre Dağılımı
(Türkiye, Kent, Kır/1989, 1994, 1999)**

Meslek Grubu	1989			1994			1999											
	Türkiye K E	Kır K E	Türkiye K E	Türkiye K E	Kır K E	Türkiye K E	Kır K E	Türkiye K E	Kır K E									
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri...	5.2	20.9	7.9	1.8	4.1	5.6	5.4	18.8	8.3	1.6	2.2	6.9	5.6	23.0	8.7	1.1	2.3	
Mütessesibler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	0.2	2.2	1.2	0.0	0.9	0.3	2.5	1.3	3.8	-	1.0	0.6	2.9	2.2	4.5	0.0	1.2	
İdari personel ve benzeri çalışanlar	4.4	20.7	7.2	0.8	2.4	5.0	4.9	19.2	7.7	0.7	1.9	5.9	4.7	19.1	7.2	1.0	1.8	
Ticaret ve satış personeli	1.3	10.4	6.3	0.3	4.8	2.3	10.7	9.1	16.7	0.2	4.3	2.8	12.5	8.7	19.1	0.6	5.2	
Hizmet işlerinde çalışanlar	2.3	8.8	10.0	0.6	4.8	3.1	9.6	11.5	13.1	0.6	5.7	3.8	10.4	12.7	13.5	0.5	6.9	
Tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar	79.9	36.2	14.6	4.1	94.0	65.4	74.3	34.3	14.2	4.0	92.4	67.4	72.3	33.6	13.0	4.6	94	66.0
Tarım-dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar	6.0	31.0	24.7	2.0	17.1	8.9	31.4	24.6	44.7	4.1	17.0	7.1	29.3	20.0	40.8	2.3	16.9	
Meslekleri tayin edilemeyenler	0.2	0.4	1.2	0.0	0.1	0.2	0.8	0.9	1.4	0.0	0.1	0.3	0.7	0.9	1.9	0.0	0.2	
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DİE/HHİA (1989, Nisan) s:31,101, 171

DİE/HHİA (1994, Nisan) s:23, 81, 139

DİE/HHİA (1999, Nisan) s:47, 105, 163

Erkeklerin ise, tarımla ilgili mesleklerdeki oranları ile, tarım dışı üretime yönelik mesleklerdeki oranları birbirine çok yakındır. Kadınlar için tarım ile ilgili mesleklerden hemen sonra gelen ikinci önemli yoğunlaşma alanı, tarım dışı üretim faaliyetleri, daha açık olarak, sanayi işçiliğidir. Kentlerde, yukarıda adı geçen mesleklerdeki toplumsal cinsiyet temelli değişim eğilimleri, yine Tablo 11'den izlenebilir. 1989'da kentlerde çalışan kadınların en büyük oranda temsil edildikleri meslek grubu, % 24.7 ile tarım-dışı üretim faaliyetleridir. Bu grubu, % 20.9 ve % 20.7 ile serbest meslek ve idari personel grupları izlemektedir. Daha arkadan ise tarıma ilişkin faaliyetler % 14.6, hizmetler % 10.0 ve ticaret ile ilgili meslekler % 6.3 gelmektedir. Bu oranlar, on yıl içinde tarım ve tarım dışı üretim faaliyetleri ile idari personel kategorileri dışında bütün kategorilerde az da olsa bir artış göstermiştir. Bu değişimde % 83 oranındaki bir artış ile müteşebbisler ve üst kademe yöneticileri ve % 38 artış oranı ile ticari faaliyet grupları en dikkat çeken gruplardır. İlimi ve teknik elemanlar ve serbest meslekler kategorisinde 1999'da, kentli çalışan kadınların % 23'ünün yer alması, üstelik bu gruptaki kadınların oranının erkeklerin bu gruptaki oranı ile kıyaslandığında (% 8.7) çok yüksek olması, daha ayrıntılı incelemeyi ve bu kategorinin niteliksel çözümlemesini gerektirir. Bu yüksek oran muhtemelen Türkiye'deki meslek kadınlarının kentlerdeki yoğunluğunun ve çalışma eğilimlerinin arttığını göstermektedir.

Oranlar farklı olmakla birlikte, kentlerde çalışan erkeklerin meslekler arası dağılımları da son on yılda kadınlarınkine benzer eğilimler göstermektedir. Erkekler arasında eksi gelişme (-% 12) gösteren tek alan, tarım-dışı üretim faaliyetleridir. Diğer alanlarda, hizmet sektörü (% 2) dışarıda tutulursa, en az % 10 ile % 25 oranında bir gelişme görülmektedir.

Mesleklerde toplumsal cinsiyet temelli ayrışma giderek azalmaktadır

Şöyle ki, Türkiye genelinde 1989 yılında bazı meslekler neredeyse tamamen erkek meslekleri (müteşebbislik ve üst kademe yöneticiliği % 95; hizmet işleri % 89; ticari faaliyet % 94 ve tarım-dışı üretim faaliyetleri % 91) olarak görülmektedir (Tablo 12). Serbest meslek ve idari personel alanlarında kadın çalışanların oranı üçte biri bile bulmamakta, sadece tarım alanında çalışanların yarısından biraz fazlası kadın olarak görülmektedir. Türkiye için izlenen bu dağılım, oldukça benzer bir biçimde, kentlerde çalışan kadınlar ve erkekler için de söz konusudur. Ancak, meslekler içi kadın erkek dağılımlarında son on yıl içinde önemli değişimler olmuştur. Türkiye genelinde, farklı meslek gruplarında, kadınların erkeklere göre yüzdelerinde % 17 ile % 65 arasında değişim görülmektedir. Örneğin, müteşebbis ve üst yöneticiler grubunda 1989 yılında % 5.4 olan kadın çalışanlar yüzdesi % 8.9'a yükselmiş, yani on yıl içinde % 65 oranında bir artış gerçekleşmiştir. On yıl içinde tüm meslekler arasında, en az artış, % 14 ile tarım-dışı üretim sektörlerinde olmuştur.

**Tablo 12. Her Meslek Grubunda İstihdam Edilen Kadın ve Erkek Oranları Dağılımı
(Türkiye, Kent, Kır/1989, 1994, 1999)**

Meslek Grubu	1989			1994			1999											
	Türkiye K	E	Kent	Türkiye K	E	Kent	Türkiye K	E	Kent									
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri.	30.0	69.9	32.4	67.5	25.4	74.5	32.2	67.7	31.4	68.5	35.2	53.4	36.1	63.8	38.2	61.8	26.0	73.9
Mütешеblisler, direktörler ve üst kademe..	5.4	94.5	5.7	94.2	4.4	95.5	5.2	94.7	6.5	93.4	-	100.0	8.9	91.2	10.5	89.5	1.0	98.9
İdari personel ve benzeri	31.1	68.8	34.1	65.8	21.4	78.5	31.7	68.2	33.5	66.4	22.8	77.1	36.4	63.5	38.0	61.9	28.4	71.5
Ticaret ve satış personeli	0.6	93.9	6.4	93.5	4.9	95.0	9.0	90.9	9.9	9.0	8.3	95.3	9.3	90.6	9.6	90.3	7.7	92.2
Hizmet işlerinde çalışan..	11.2	88.7	17.4	87.9	9.2	90.7	13.1	86.8	15.2	84.7	7.5	92.4	14.3	85.6	18.1	81.8	5.2	94.7
Tarımcı, hayvancı, ormancı...	51.7	48.2	39.1	60.8	52.3	47.6	49.8	50.1	41.9	58.0	50.2	49.7	49.2	50.7	39.1	60.8	49.9	50.0
Tarım-dışı üretimde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar	8.7	91.2	8.8	91.1	8.4	91.5	11.4	88.5	10.1	89.8	15.2	84.7	9.9	90.0	10.3	89.6	8.9	91.0
Meslekleri tayin edilemeyenler	24.9	75.0	22.7	77.2	35.0	64.9	13.2	86.7	11.6	88.3	24.8	75.1	-	19.0	15.8	84.1	33.3	62.5

Kaynak: DIE/HHIA (1989, Nisan) s:31,101, 171

DIE/HHIA (1994, Nisan) s:23, 81, 139

DIE/HHIA (1999, Nisan) s:47, 105, 163

3.1.7. İşteki Duruma Göre Çalışma Örüntüsü

1989 verilerine göre Türkiye’de tüm çalışan kadınların dörtte üçe yakını ücretsiz aile işçisidir (Tablo 14). İkinci önemli grup, % 15 oranı ile ücretliler ve maaşlılardır. Kendi hesabına çalışanların oranı % 7’dir. Bu üç grup, tüm çalışan kadınların % 97’si demektir. Ücretli veya maaşlı emek kullanım durumu, % 37.5 oranı ile erkeklerin en fazla bulunduğu statüdür. Buna yakın bir statü, kendi hesabına çalışmadır (% 34.3). Ücretsiz aile işçiliği ise, erkeklerin en az bulunduğu statüdür (% 15.8). Bu son iki grupta erkeklerin kadınların tersine bir biçimde konumlanması, büyük ölçüde onların hane reisi olmalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle kırsal kesimlerde hane reisi olan erkekler, istatistiklere kendi hesabına çalışan tanımıyla dahil edilmekte, ancak hiç toprağı olmayanlar veya hane reisi tanımına uymayanlar, istatistiklere ücretsiz aile işçisi kategorisinde yansıtılmaktadır.

Tablo 13. İstihdam Edilen Kadın ve Erkeklerin İşteki Durumlarına Göre Dağılımı (Türkiye, Kent, Kır/1999)

İşteki Durum	Türkiye		Kent		Kır	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Ücretli veya maaşlı	21.0	37.5	67.8	55.6	3.7	17.8
Yevmiyeli (mevsimlik, arzi, geçici)	4.2	10.6	6.5	11.8	3.3	9.2
İşveren	0.4	6.4	1.5	10.1	0.0	2.5
Kendi Hesabına Çalışan	9.1	31.8	8.9	17.9	9.3	46.9
Ücretsiz aile işçisi	65.0	13.4	15.0	4.3	83.4	23.4
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DİE/HHİA (1999 Nisan). s: 48, 106, 164.

Aynı yıl için kentlerde çalışan kadınların büyük bir kısmı (% 66.5) ücretli veya maaşlı statüde çalışmaktadır. Kentli çalışan kadınlar arasında önemli sayılabilecek oranda (% 9.7) kendi hesabına çalışan kadın vardır (Tablo 14).

**Tablo 14. İstihdam Edilen Kadın ve Erkeklerin İşteki Durumlarına Göre Dağılımı
(Türkiye, Kent, Kır/1989, 1994, 1999)**

İşteki Durum	1989			1994			1999										
	Türkiye K	Türkiye E	Kır K E	Türkiye K	Türkiye E	Kır K E	Türkiye K	Türkiye E	Kır K E								
Ücretli veya maaşlı	15.2	37.5	66.5 57.3	4.2	19.6	19.1	37.5	64.2	56.6	5.5	16.6	21.0	37.5	67.8	55.6	3.7	17.8
Yevmiyeli (mevsimlik, anızı, geçici)	2.9	7.4	6.8 8.2	2.0	6.6	3.3	8.3	6.4	9.6	2.4	7.0	4.2	10.6	6.5	11.8	3.3	9.2
İşveren	0.2	4.7	1.0 8.1	0.0	1.7	0.2	8.1	1.0	12.6	0.0	3.1	0.4	6.4	1.5	10.1	0.0	2.5
Kendi hesabına çalışan	7.0	34.3	9.7 21.3	6.5	45.8	10.2	31.4	13.0	16.8	9.3	47.4	9.1	31.8	8.9	17.9	9.3	46.9
Ücretsiz aile işçisi	74.4	15.8	15.7 4.8	87.0	25.7	66.9	14.4	15.2	4.2	82.5	25.6	65.0	13.4	15.0	4.3	83.4	23.4
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DİE/HHIA (1989, Nisan) s.32,102,172

DİE/HHIA (1994, Nisan) s.24, 82, 140.

DİE/HHIA (1999, Nisan) s.48, 106, 164.

Yıllara göre kadın ve erkeklerin işteki durumları itibariyle izlenen değişmelerde en dikkate değer nokta, kentlerde çalışan kadınlarda % 50 ve erkeklerde % 25 oranları ile işveren statüsündeki artıştır (Tablo 13 ve Tablo 14). Ne var ki bu statü grubunun diğer statüler arasındaki oransal önemsizliği, böyle bir artışı da önemsizleştirmektedir. Diğer taraftan, ücretli veya maaşlılar grubunda, kadınların küçük de olsa oransal bir artışı (% 2) gerçekleşmiş iken, bu gruptaki erkeklerin % 3 oranında azalmış olması da üzerinde durulması gereken bir noktadır. Büyük bir olasılıkla, kentlerde ücretli veya maaşlı formel sektör işlerine giremeyen erkekler, başka statülerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Geçici statüde çalışıyor görünen erkeklerin oranındaki % 44'lük artış, bu savı doğrular niteliktedir.

Tablo 15'den, ücretsiz aile işçiliği dışında kalan tüm statü gruplarında, çalışanların en az % 80'inin erkek olduğu görülmektedir. Bu durumun temel nedeni, kadınların ortalama % 70'inin ücretsiz aile işçisi statüsünde yoğunlaşmış olmasıdır. Bu oran, son on yıl içinde ciddi bir değişikliğe uğramamıştır (1989: % 69.5 ve 1999: % 68.6). Kadınların ücretsiz aile işçisi olarak çalışmalarının yaygınlığını gösteren bu oran önemlidir; çünkü bu istihdam statüsünde bulunmanın, kadınların istatistiksel olarak işgücünde yer almalarını sağlamak dışında ekonomik bağımsızlık sağlayıcı işlevi hemen hemen yoktur.

**Tablo 15. Her İsteki Durum Grubuna Göre İstihdam Edilen Kadın ve Erkek Oranları Dağılımı
(Türkiye, Kent, Kır/1989, 1994, 1999)**

İsteki Durum	1989			1994			1999											
	Türkiye K	E	Kent K E	Türkiye K E	Kent K E	Türkiye K E	Kent K E	Türkiye K E	Kent K E									
Ücretli veya maaşlı	16.4	83.5	17.3	82.6	14.1	85.8	18.9	81.0	18.7	81.2	19.7	80.2	20.2	79.7	22.2	77.8	12.8	87.1
Yevmiyeli (mevsimlik, arazi, geçici)	16.0	83.9	13.0	86.9	19.2	80.7	15.5	84.4	12.0	87.9	20.4	79.5	15.3	84.6	11.5	88.4	20.0	79.9
İşveren	2.6	97.3	2.3	97.6	3.7	96.2	1.5	98.4	1.6	98.3	0.9	99.0	3.3	96.6	3.4	96.5	2.6	97.3
Kendi Hesabına Çalışan	9.1	90.8	7.6	92.3	9.6	90.3	12.9	87.0	13.6	86.3	12.7	87.2	11.5	88.4	10.4	89.5	12.0	87.9
Ücretsiz aile işçisi	69.5	30.4	36.8	63.1	72.0	27.9	67.9	32.0	42.2	57.7	70.3	29.6	68.6	31.3	44.6	55.3	71.1	28.8

Kaynak: DİE/HHİA (1989, Nisan) s.32, 102, 172
DİE/HHİA (1994, Nisan) s.24, 82, 140
DİE/HHİA (1999, Nisan) s.48, 106, 164.

3.2. İşsizlik

Yapısal uyum politikaları, özellikle düşük gelirli kentli ailelerin satın alma güçlerinde zayıflamaya neden olmakta, hanece yaşanan ekonomik baskı da, daha önce çalışmamış hane üyelerini ev dışında iş aramaya yöneltmektedir. Ancak, sunulan kadın emeğinin özellikleri, bu emeği talep edecek işgücü pazarına uygun olmadığına veya çalışmak isteyen kadınlar bu pazarın öne sürdüğü çalışma koşullarını kabul edemediklerinde, işsizlik durumunu yaşamaktadırlar. 1989'dan itibaren kadın ve erkek işsizlik oranlarını gösteren Tablo 16'dan anlaşılacağı gibi, **kentlerde kadınların işsizlik oranları** ²³ **daima erkeklerden yüksek ve çoğu zaman da erkeklerin iki katı veya daha fazla olmuştur** . Kırsal alanlarda kadınların işsizlik oranlarının erkeklerin işsizlik oranlarının gerisinde kalmasının nedeni ise, ücretsiz aile işçisi olan ve aslında gelir getirici bir işte çalışmayan kadın nüfusun da işgücü istatistiklerinde, istihdam edilenler arasında yer almasıdır. Doğal olarak bu kadınlar, hane halkı işgücü anketlerinin kullandığı referans dönemlerinde ne iş aramakta, ne de kendilerini işsiz olarak tanımlamaktadırlar. Kırsal kesimdeki bu durum, Türkiye genelinde kadın işsiz oranlarını da etkilemekte ve bu oranın düşüklüğü, özel olarak bakılmadığında, kentlerde kadınların yüksek işsizlik oranlarını görmeyi engellemektedir. Kentlerde yaşayan kadınların işsizlik oranlarının yüksekliği önemlidir ve aşağıda olduğu gibi daha ayrıntılı incelemeyi gerektirir.

Tablo 16. Kadın ve Erkek İşsizlik Oranları (Türkiye, Kent, Kır/1989-1998)

Yıllar	Türkiye		Kent		Kır	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1989	9.7	8.7	27.0	10.1	3.8	7.3
1990	7.5	7.5	21.0	8.6	2.9	6.3
1991	7.3	8.9	23.2	10.2	2.8	7.5
1992	7.6	8.2	20.7	9.9	2.7	6.4
1993	7.5	8.2	22.1	9.6	1.5	6.5
1994	8.2	7.7	19.8	9.1	3.1	6.2
1995	6.8	6.6	18.9	8.0	2.1	5.1
1996	5.5	5.9	15.4	8.0	1.9	3.6
1997	9.2	6.1	18.9	7.5	3.8	4.5
1998	6.1	6.3	16.4	8.6	1.6	3.6

Kaynak: DİE/HHİA (1989-1998 Nisan) s:31, 33, 35.

²³ DİE'nin çalışmalarında işsizlik oranı, işsiz nüfusun işgücüne bölünmesi ile elde edilmektedir. İşgücündeki nüfus ise istihdam edilenlerle işsizlerin toplamından oluşmaktadır .

**Tablo 17. Kadın ve Erkeklerin Yaş Gruplarına Göre İşsizlik Oranları
(Türkiye, Kent, Kır/1989, 1994, 1999)**

Yaş Grupları	1989						1994						1999					
	Türkiye		Kır		Kent		Türkiye		Kır		Kent		Türkiye		Kır		Kent	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
12-14	13.1	15.9	53.9	21.9	6.8	12.5	4.3	11.9	18.0	21.7	2.0	6.2	1.1	8.7	-	25.3	1.2	3.5
15-19	14.0	16.7	39.6	21.4	7.0	12.9	10.7	17.0	29.9	23.4	4.2	11.4	11.4	13.1	30.0	18.8	3.9	8.6
20-24	15.1	14.5	35.0	17.2	6.7	11.9	12.4	20.2	27.1	24.2	4.2	15.3	13.3	19.1	25.2	24.0	4.9	12.8
25-29	10.8	7.2	24.1	7.5	5.2	6.9	11.9	10.4	25.2	10.3	3.3	10.5	11.1	10.6	18.8	12.2	5.3	7.7
30-34	8.1	4.4	20.3	4.1	3.3	4.7	4.9	7.5	13.3	7.9	0.5	6.9	6.5	6.1	13.2	7.4	1.3	3.7
35-39	5.4	4.5	12.5	4.9	2.4	4.0	5.3	4.4	12.7	4.6	1.3	4.1	5.3	5.4	11.3	6.6	1.6	3.3
40-44	3.3	4.5	16.5	6.3	-	1.7	2.5	6.5	8.2	7.9	0.5	4.4	2.9	4.5	6.6	6.5	1.3	1.7
45-49	3.4	5.2	14.0	8.5	1.7	1.7	1.8	5.6	9.0	7.9	-	2.4	2.3	4.9	8.2	7.7	0.7	1.3
50-54	2.6	6.4	14.3	12.4	1.1	1.6	0.8	6.0	6.6	10.3	-	2.0	-0.6	5.0	1.1	8.5	0.5	1.4
55-59	1.7	7.4	14.4	17.7	1.0	2.0	0.5	3.5	4.3	8.7	-	0.8	-	4.0	-	7.3	-	1.7
60-64	1.3	6.1	21.5	16.7	-	2.0	0.8	1.7	-	5.9	0.9	0.2	-	1.3	-	4.2	-	-
65+	0.5	3.2	13.5	9.4	-	1.4	-	1.0	-	4.9	-	-	-	0.5	-	2.6	-	-
Toplam	8.9	8.2	26.5	10.5	3.9	6.0	6.7	9.1	19.6	11.4	1.9	6.4	6.4	7.7	16.4	10.6	2.1	4.3

Kaynak: DiE/HHİA (1989, Nisan) s: 23, 93, 163.

DiE/HHİA (1994, Nisan) s: 15, 73, 131.

DiE/HHİA (1999, Nisan) s: 39, 97, 155.

Kadın işsizliği ile ilgili ikinci boyut, işsizliğin en yoğun olarak, genç kadınlar arasında ve özellikle 15-19 yaş grubu kadınlarda görülmesidir. Tablo 17'den yaş gruplarına göre işsizlik oranlarındaki değişimleri, kentler ve kırsal alanlar açısından, hem 1999 yılı, hem de son on yıl için izlemek olanaklıdır. Bu tablo, özellikle kentlerde, genç kadın işsizlik oranlarının genç erkek işsizlik oranlarından daima daha yüksek oluşunu göstermesi açısından önemlidir. 1999 yılında işsiz kadınlar ile işsiz erkeklerin yaş gruplarına göre dağılımlarına ilişkin Tablo 18; 15-19, 20-24 ve 25-34 yaş gruplarının herbirinde, gerek Türkiye genelinde, gerekse kentler düzeyinde kadın işsizlerin oranlarının erkek işsizlerin oranlarını aştığını göstererek Tablo 17'nin verilerini doğrulamaktadır. Tablo 19'a bakılarak da, bu durumun sadece 1999 yılı için geçerli olmayıp son on seneden beri devam eden güçlü bir eğilim olduğu söylenebilir. Ayrıca, eğitim düzeyinin yüksekliğinin genç kadınlar için sözü edilen bu yüksek işsizlik eğilimini azaltmadığı da Tablo 20'den çıkarılabilecek bir sonuçtur. **Türkiye'de işsizliği azaltmaya yönelik politikalar, öteden beri eğitimin iş bulmada olumlu bir katkı yapacağını savunmaktayken neden eğitilmiş kadınlar arasında da yüksek oranda işsizliğin söz konusu olduğu, üzerinde çok düşünülmesi gereken bir konudur**. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün Nisan 1999 Hane Halkı İşgücü İstatistiklerine göre kentlerde işsiz kadınların % 44'ü lise ve lise dengi okullardan mezun olup iş arayan kadınlardır. Aynı eğitim düzeyinde olan erkeklerin iş arayan erkekler içindeki oranı ise % 24'dür. Daha da önemlisi, işsizliğin en yoğun olduğu 20-24 yaş grubunda, lise ve dengi okul mezunu işsiz kadınların bu yaş grubundaki işsiz kadınlara oranı % 56'ya yükselmektedir. Aynı yaş ve eğitim düzeyinde erkeklerin oranı % 39'dur. Yükseköğrenim görmüş kadın ve erkeklerin işsizlik oranları ise lise mezunlarına göre çok düşüktür.

Tablo 18. Kadın ve Erkek İşsizlerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (Türkiye, Kent, Kır/1999)

Yaş Grupları	Türkiye		Kent		Kır	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
12-14	0.4	2.1	-	2.0	1.8	2.4
15-19	25.2	17.5	24.7	14.9	26.8	25.0
20-24	28.6	24.4	29.2	23.2	26.8	27.8
25-34	29.0	25.8	29.7	26.1	26.8	24.7
35-54	16.5	26.7	16.2	30.0	17.5	17.6
55+	-	3.3	-	3.7	-	2.1
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DİE/HHİA (1999 Nisan) s: 72, 130-188.

Kentlerde kadın ve erkek işsizler arasındaki önemli bir fark da ilk kez iş arama ile ilgilidir . İşsiz kadınların % 56'sı ilk kez iş arayanlardan oluşmaktadır. İşsiz erkekler içinde ise bu grubun oranı çok daha düşüktür: % 28. Bu oranlar, erkek işsizlerin arasında geçmiş iş deneyimi olup da işsiz kalan ve bu nedenle iş arayanların daha çok olduğuna işaret etmektedir. Kadınların % 60'ı ise daha önce çalışmamış ancak çalışmak isteyen kadınlardır. Diğer taraftan, **kadınların iş ararken geçirdikleri süre de erkeklerden uzundur** . 1999 verilerine göre Türkiye genelinde kadın işsizlerin % 43'ü, erkeklerin ise % 29'u bir yıl veya daha fazla süredir iş aramaktadır. Bu oranlar kentteki işsiz kadınlar için % 40 ve erkekler için % 27.0'dir²⁴. Kadın ve erkek iş arayanların iş arama sürelerinin farklılığı ve kadınların daha uzun süreler iş arıyor olmaları birkaç şekilde yorumlanabilir. Akla ilk gelen olasılık, kadınların işgücü piyasasına katılımını sağlayacak özelliklere, erkeklere kıyasla daha az sahip olmalarıdır. İkinci olasılık, çalışmak isteyen kadınların, işgücü piyasasında iş ararken erkeklerden farklı muamele görmeleridir. Kadınlar kendileri gibi iş arayan erkeklerle benzer özelliklere sahip olsalar da işgücü piyasasında kadın olmalarından dolayı ayrımcılıkla karşılaşabilir ve iş bulmakta zorluk çekebilirler. Erkeklerin iş arama sürelerinin kadınlara göre daha kısa olmasının üçüncü bir açıklaması ise, erkeklerin hane reisi ve ailenin geçindiricisi olma sorumluluklarından dolayı uzun süreli işsiz kalmayı göze alamamaları şeklinde yapılabilir.

Kadınların erkeklere göre daha yüksek işsizlik oranlarının olması ve onlardan daha uzun süre işsiz kalmaları, sadece eğitim düzeylerinin erkeklerinkinden düşük olması ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur . Çünkü yukarıda da değinildiği gibi, aynı eğitim düzeyine sahip kadınların ve erkeklerin işsiz olma durumunda da kadınlar erkeklerden öndedir. Bu durum, kadınların hem iş ararken hem de iş yaşamında karşılaştıkları ve kadın olmalarından kaynaklanan nedenlerle yani toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıkla da ilişkilidir. Kadınlara işgücü piyasası dışında kalış nedenleri, izleyen bölümde irdelenecektir.

²⁴ DİE/HHİA, 1999, Nisan: 76,134.

**Tablo 19. Kadın ve Erkek İşsizlerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı
(Türkiye, Kent, Kır/1989, 1994, 1999)**

Yaş Grupları	1989			1994			1999									
	Türkiye K	E	Kent	Türkiye K	E	Kent	Türkiye K	E	Kent							
12-14	8.8	7.2	7.3	5.7	11.6	9.7	3.2	3.2	6.3	3.3	0.4	2.1	-	2.0	1.8	2.4
15-19	27.3	24.7	25.4	22.6	30.9	28.2	25.4	20.3	35.8	22.2	25.2	17.5	24.7	14.9	26.8	25.0
20-24	24.9	19.1	26.1	17.8	22.7	21.2	28.5	24.4	28.4	23.8	29.1	25.4	29.2	23.2	26.8	27.8
25-34	24.5	19.2	25.4	16.8	22.7	23.2	28.8	26.5	31.4	24.9	19.3	29.9	29.0	25.8	26.8	24.7
35-54	12.8	20.5	14.1	25.6	10.5	12.2	13.1	22.5	14.5	24.7	7.6	17.9	16.5	30.0	17.5	17.6
55+	1.4	8.9	1.4	11.2	1.4	5.2	0.7	2.8	0.4	3.7	1.7	1.0	-	3.7	-	2.1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DiE/HHİA (1989, Nisan) s. 57, 127, 197.

DiE/HHİA (1994, Nisan) s. 48, 106, 164.

DiE/HHİA (1999, Nisan) s. 72, 130, 188.

**Tablo 20. Kentlerde Kadın ve Erkek İşsizlerin Yaş Gruplarına ve Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı
(1999)**

Yaş Grupları	Okur yazar olmayan		Diplomasız Okur Yazar		İlkokul		Ortaokul		Orta Dengi Meslek		Lise		Lise Dengi Meslek		Yükseköğretim		
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
12-14	-	-	-	8.3	-	3.4	-	0.7	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15-19	33.3	10.0	28.5	4.1	27.0	13.7	19.4	23.1	50.0	-	34.1	18.8	17.0	15.7	2.5	-	-
20-24	-	3.3	-	4.1	17.1	16.9	33.3	24.6	-	50.0	35.0	38.2	43.9	36.8	38.4	31.4	-
25-34	16.6	10.0	42.8	25.0	34.2	24.6	30.5	28.9	-	-	22.5	23.5	29.2	28.0	41.0	51.8	-
35-54	50.0	56.6	28.5	50.0	21.6	37.6	16.6	19.5	50.0	50.0	8.3	18.2	12.1	17.5	20.5	16.6	-
55+	-	23.3	-	12.5	-	3.4	-	3.6	-	-	-	1.1	-	1.7	-	1.8	-
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DiE/HHİA (1999, Nisan) s. 130.

4. İŞGÜCÜ PİYASASI DIŞINDA KALAN KADIN EMEĞİ VE DIŞTA KALIŞIN NEDENLERİ

Bölüm 3.1’de, çalışan kadınların işgücü piyasasına katılma örüntülerine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Bu bölümde ise istatistiklerin ‘işgücüne dahil olmayan’ şeklinde tanımladıkları gruplardan biri olan ev kadınları ile, çalışmak isteyip de iş bulamadığı için çalışmayan kadınlar merkeze alınacak ve şu en temel soruya cevap aranacaktır: **Özellikle kentlerde, kadınların işgücüne katılmamalarının nedenleri nelerdir** ? Bu soruya verilecek yanıtlardan bir kısmı, kadınların kadın olarak duruşlarını belirleyen ve kendilerinin de bilerek veya bilmeyerek yeniden üretiminde rol oynadıkları ataerkil ideoloji ile çok yakından ilgilidir. Bir kısmı ise kadınların, parçası olmak isteyip de olamadıkları bir ekonomik yapının varoluş ve işleyiş koşulları ile ilgilidir. Her iki gruptan yanıtlar, sadece işgücü piyasası dışında kalışın nedenlerini anlatmayacak, ayrıca buraya dahil olma yollarının neler olabileceğine dair çıkarsamalara da imkan tanıyacaktır.

4.1. Kadın Emeğinin Sunumu ile İlgili Nedenler

4.1.1. Kentlere Göç

Kadınların neden işsiz kaldıkları ve ücretli bir iş sahibi olma yoluyla güçlenmelerine yol açacak kanalların neden kapalı olduğu sorusuna cevap ararken, Türkiye’nin neredeyse yarım yüzyıllık iç göç tarihi analize dahil edilmelidir. **Her ne kadar 1980 sonrası kentlere göç yavaşlamışsa da, nüfusun bu çok önemli yatay hareketi, birkaç nesil kentli kadının yaşamını derinden etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir** . Tarımsal üretimin hemen her aşamasında aktif ve bu üretimin gerektirdiği her türlü bilgi ve beceri ile donanmış olan köylü kadınların, kente göç ettiklerinde, bütün bu donanımlarının kente uygun çalışma biçimi, yani ücretli çalışma için bir işe yaramadığının farkına varmaları, önemli bir kimlik bunalımının başlangıcıdır. Kente göç eden kadınlara kentsel aile modelinin değerleri dayatılmış ve bu kadınlar ‘ev kadınlığı’ statüsünü ister istemez kabul etmişlerdir. İçlerinden bazıları kentteki emek piyasasına marjinal işler yaparak eklenmişlerse de evlerde ve işyerlerinde temizlikçilik, çocuk ve hasta bakıcılığı, çok düşük ücretli fabrika işçiliği gibi işlerin kentlere yeni göçmüş kadınların çalışma örüntülerinin oluşmasına önemli bir katkı yapmadığı söylenebilir. **Bu grup dışarıda tutulursa, genel olarak iç göçün ilk otuz senesinin kente göç eden kadınlara etkisi, ‘ev kadınlaşma etkisi’ olarak**

rak özetlenebilir ²⁵. Son yirmi yılda göçün kadınlara etkisinde demografik, ekonomik ve kültürel nedenlerle değişimler yaşanmaktadır. Her şeyden önce bugün kentlerde, köylerden göç etmiş ailelerin ikinci ve üçüncü nesil kadınları yaşamaktadır ve onların ev dışında çalışma konusundaki yaklaşım ve tutumları annelerinkinden farklıdır. İkinci nesilden, daha fazla eğitim görmüş ve kentsel değerlerle sosyalleşmiş bu kadınlar, ev hizmetçiliği veya çocuk bakıcılığı yapmak yerine sekreterlik, tezgahçılık, kuaförlük gibi statüsü kendilerince daha yüksek işlerde çalışmak arzusunda **dır**²⁶. **Öte yandan, kent ailelerinin yaşadığı ekonomik zorluklar ve bir gelir karşılığı çalışma yönünde aile üyelerinin artan eğilimleri, kadınların hem çalışma konusundaki yaklaşımlarında hem de eylemlerinde değişime yaratmıştır**. Dolayısıyla son yıllardaki bu yaklaşımları öncekilerden ayırmak ve bir başka eğilimin gelişmekte olduğunu söylemek yanlış olmaz. Henüz çok belirgin olmamakla birlikte, kentlerde yaşayan, göç etmiş veya göç etmiş ailelerin kızları olarak kentlerde doğmuş kadınların, ücretli çalışmayı önceden olduğu gibi kendilerine uzak görmedikleri ve ev dışında çalışmaya karşı daha istekli oldukları savunulabilir²⁷. Ne var ki, bu yaklaşım değişikliği, istek ve değişen beklentiler, sözü edilen kadınların, kentin emek piyasasına girebilmelerine yetmemektedir. Başka hangi nedenlerin onları bu piyasaya girebilmekten alıkoyduğu aşağıda irdelenecektir.

4.1.2. Eğitim Düzeyi

Kadınların ev dışında çalışma kararlarını belirleyen en önemli etmenlerden birinin eğitim olduğuna ve hatta bu etmenin, erkeklere göre kadınların kararlarını daha fazla etkilediğine Bölüm 3.1.4.'de değinilmişti. Kadınların işgücünün bir parçası olma veya olmama üzerine verdikleri kararlarda bu denli etkili olan eğitime ulaşma açısından neden daima erkeklerin gerisinde olduğu sorgulanmalıdır. Elbette her iki cinsin eğitim fırsatlarına kavuşması açısından yıllar itibarıyla elde edilen gelişme önemsiz değildir. Ancak, bugün hâlâ kadın ve erkek nüfusun eğitim fırsatlarına eriş-

²⁵ Bkn: İlkaracan, 1998.

²⁶ Kente göç etmiş ailelerin birinci ve ikinci kuşak kadınlarının konumları, çalışmaya yaklaşımları ve tercih ettikleri iş kollarına yönelik ayrıntılı bulgular için bkn: Ecevit vd. 1999: 59.

²⁷ 1997 senesinde İstanbul'un Ümraniye semtinde % 84'ü kırsal alanlardan göç etmiş ya da ikinci nesil kadınlarla yapılan bir araştırmanın bulguları, "kırdan kente göçün kadınlar için 'ev kadınlama' tezini desteklememekte, tam tersine, göçle birlikte kadının çalışma yaşamına katılımında bir artış olduğuna işaret etmektedir" Yazara göre, "Kapsamı Ümraniye ile sınırlı olan bu araştırmanın bulguları Türkiye genelinde kırdan kente göç eden kadınların ekonomik konumlarındaki değişimi yansıtmıyor olabilir. Ya da bir olasılıkla, 1980'li yıllarda Türkiye genelinde kırsal alanlarda ve kentlerde değişmekte olan sosyoekonomik şartlardan dolayı, göç ve kadının işgücüne katılımı arasındaki ilişki değişmeye yüz tutmuş olabilir" (İlkaracan, 1998: 290). Yazarın son yıllardaki değişmeye yönelik yorumu İstanbul, Ankara, Mersin ve İzmir'de 1998 senesinde yine kente göç etmiş kadınlarla yapılan bir başka araştırmanın (Ecevit vd. 1999) bulguları ve yorumlarına yaklaşmakta ve değişim olduğu yönündeki savı güçlendirmektedir.

melerinde gözden kaçırılmayacak eşitsizlikler vardır ve bu durum istatistiklere yansımaktadır. **Son verilere göre, Türkiye’de yetişkin okur yazarlığında** ²⁸ **kadınlar hâlâ erkeklerin gerisindedir** . 1999 yılında kadınlar için yetişkin okur yazarlık oranı % 77, erkekler için % 94’dür. Bu verilere göre Türkiye’de 15 yaşından büyük her 100 kadından 23’ü okuma yazma bilmemektedir²⁹. **Okullaşma oranlarına bakıldığında da kadınların erkeklerin gerisinde kaldığı görülebilir** . 1996-1997’de ilkökul düzeyinde okullaşma oranı, kadınlar için % 88.5, erkekler için % 93.3’dür³⁰. Ortaokul ve dengi okullarda bu oran, kadınlar için % 54.0 ve erkekler için % 74’tür. Lise ve dengi okullar için aynı oranın sırasıyla % 42.2 ve % 59.0 olarak yine kadınlar aleyhine olduğu izlenmektedir. Ve nihayet yüksek okul ve fakülte düzeyinde kadınların okullaşma oranı % 16’ya kadar düşmektedir. Bu öğrenim düzeyinde erkeklerin okullaşma oranında da düşme görülmekle birlikte % 23.8 ile hâlâ kadınlara göre avantajlı durumdadırlar. **Eğitim düzeyi yükseldikçe, kadınlarla erkeklerin arasındaki farkın artması, en genel olarak, kadınların toplumsal statülerinin düşüklüğü ve toplumca kadınlara verilen değerle doğrudan ilgilidir** . Erkek çocukların, ailenin refahı ve geleceğin garantisi için okutulmaları gerektiği, kız çocuklarının ise ev kadını olacakları ve bu nedenle okuyup meslek edinmelerine gerek olmadığı görüşü, en hakim ve yaygın görüş olarak varlığını sürdürmektedir. Bu denli ayırıcı bakış ile çocuklarına yaklaşmayan ailelerde ise ekonomik zorunluluklar kız ve erkek çocuklar açısından bir tercih yapmaya onları sevk ettiğinde, tercihin erkekler lehine yapıldığı bilinen bir gerçektir. 1996 senesinde İstanbul’da yapılan bir araştırmada kendileriyle görüşülen kadınlar, "cinsiyete dayalı zihniyet kalıpları ve maddi olanaksızlıklar nedeniyle, aileleri tarafından erkek çocuklara öncelik tanındığını ve bu nedenle kendilerinin eğitimlerini terk etmek zorunda kaldıklarını"³² söylemişlerdir. Bir başka araştırmanın bulguları da bu noktayı desteklemektedir. İstanbul’da yaşayan işsiz kadınlarla yapılan bu çalışmada da, her dört işsiz kadından birinin ailesi istemediği için eğitimini daha fazla sürdürmediği³³ ortaya konulmuştur. DİE’nin yaptığı Örgün ve Yaygın Eğitim anketinin sonuçlarının 12 ve daha yukarı yaştaki kadın ve erkek nüfusun eğitime devam etmeme nedenleri açısından incelenmesi de bu eğilimi yansıtan önemli ipuçları vermektedir (Tablo 21).

28 15 yaş üzeri olanların okuma yazma bilme durumu.

29 DPT 2000b: 80.

30 Bu bilgiler şu kaynaktan alınmıştır: (<http://www.die.gov.tr/toyak1/enrollm/index.html>)

31 1999’da ilköğretim (sekiz yıllık) net okullaşma oranı, kadınlar için % 89.8 iken erkekler için % 99.4’dür (MEB, 1999). Sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulaması başlatıldıktan sonra ilkökul ve ortaokul okullaşma oranları ayrıştırlanamamaktadır. Bu değişiklik nedeniyle yeni istatistikleri öncekilerle kıyaslayabilme ve hem kadınlar hem de erkekler için son dört senede ilkökul düzeyinde okullaşma oranında artışı bir kazanım olarak sağıtayabilme durumunda değiliz.

32 Eyüboğlu vd., 2000: 151.

33 Demirel vd., 1999: 82.

**Tablo 21. Kadın ve Erkeklerin Eğitime Devam Etmeme Nedenleri
(Ekim 1997) (%) (12 ve daha yukarı yaş)**

	Uygun Okul Yok	Okula İlgili Duymama	Okul Masrafı Yüksek	Üniversite Sınavını Kazanmadı	Hanehalkı İşine/Gelire Katkı	Aile İzin Vermedi	Diğer
Kadın	5.3	29.2	14.8	7.4	11.3	29.9	2.1
İlkokul mezunu	5.9	30.9	15.6	-	11.8	34.6	1.2
Genel ortaokul/ lise mezunu	3.2	25.9	12.7	32.0	8.4	12.6	5.2
Mesleki ortaokul/ lise mezunu	2.6	10.2	6.9	51.1	12.0	9.3	7.9
Erkek	6.4	26.2	18.2	8.9	35.5	3.1	1.7
İlkokul mezunu	7.9	28.9	18.9	-	39.3	3.7	1.3
Genel ortaokul/ lise mezunu	2.6	22.7	18.1	25.3	27.0	1.6	2.7
Meslek ortaokul/ lise mezunu	3.0	10.3	11.4	45.1	25.0	1.8	3.3

Kaynak: DPT (2000d) Kadın ÖİK Raporu.

Bu ankete göre kadınların eğitime devam etmeme nedenleri arasında, aile izni alamamak % 29.9 ile birinci sıradadır. Bu neden, ilkokul mezunları kadınlar arasında % 34.6'ya kadar yükselmektedir. Oysa erkeklerin sadece % 3.1'i eğitime devam edememelerinin nedeni olarak aile izninin verilmeyişini öne sürmüşlerdir. **Burada, kadınların eğitilmelerine yönelik bu olumsuz yaklaşım ve eğilimlerin yavaş da olsa değiştiğine ilişkin bazı bulguların varlığını da eklemek gerekir.** Yukarıda adı geçen birinci araştırma, ailelerin, kızlarının öğrenimlerine devam etmelerine gerek olmadığına ilişkin görüşlerinin, hiç değilse kentsel kesimlerde, kuşaklar arası değiştiğine ilişkin ipuçları da sunmaktadır. Görüşme yapılan kadınların çocuklarının öğrenim görmelerine önem verdiği ve kız ve erkek çocukları arasında ayırım yapmadığı araştırmanın bir sonucudur. **Ancak çocuklara eşit fırsatlar ta - nınması yönünde gelişen bu olumlu tutumun meslek seçimlerine kadar uza - madığı ve kızların meslek seçimi konusunda belirli kalıpların dışına çıkıl - madığı da saptanmıştır .**

4.1.3. Kadınların Yeniden Üretim ile İlgili Sorumlulukları

Kadınların hanedeki üyelerin ihtiyaçlarının karşılanması için isteyerek yaptıkları ve yapma gereğini hissettikleri³⁴ veya ataerkil aile düzeni içinde yapmak zorunda bırakıl-

³⁴ Annelik ideolojisi ve bu ideolojinin kadın için yarattığı sonuçların daha ayrıntılı bir tartışması için bkn: Ecevit, 1993b.

dıkları bir dizi iş ve sorumluluklar, onları işgücü piyasasına çıkma kararı alırken sınırlamakta ve bu piyasaya girme olasılıklarını azaltmaktadır³⁵. Türkiye’de bir kadın, ev işlerini, hasta ve çocuk bakımını, çocukların eğitimi ile ilgili sorumlulukları ve başka birçok işi, kısaca ailenin yeniden üretimi ile ilgili işleri tek başına hallettikten sonra, hâlâ dışarıda çalışmak isterse, bu defa da hane reisinin erkek olduğunu savunan bir ataerkil görüşün temsilcilerinin egemenliğindeki bir piyasada ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. **Kadının değil ama, erkeğin birincil ücret getirici kişi olarak toplumsal kabulü, çalışmak isteyen kadının hem piyasaya girerkenki marjinalliğinin** ³⁶ **hem de gir - dikten sonra karşılaşacağı eşitsiz muamelenin ve sınırlanmaların zeminini oluşturur** . Piyasaya düşük düzeyli ve düşük statülü işlerde çalışmak üzere girer ve sahip olduğu beceriler de sürekli olarak değerinin altında karşılık bulur.

Kadının ev dışında çalışma kararını etkileyen faktörlerden biri de evde yapılan işlerin, sunulan hizmetlerin ve çocuk bakımının dışarıda çalışma durumunda kimlere bırakılacağıdır. Kentli ailelerden pek çoğu, devletçe sağlanan çocuk bakım hizmetlerinin yetersizliği nedeniyle ya kendi ebeveynlerinden yardım almakta ya da özel olarak sunulan hizmetlerden yararlanmaktadır. Kentli kadınların dışarıda çalışma olasılıkları, evdeki işlerine yardımcı olacak ev hizmetlilerini ve çocuk bakıcılarını çalıştırabilecekleri sürece yüksektir. Bunun için dışarıda çalışmak isteyen kadınların, kendi yerlerine evdeki işleri yapacak olanlara hizmetlerinin bedelini ödeyebilecek düzeyde kazanç sağlamaları gerekmektedir. Dışarıda bir işte çalışarak sağlanan kazanç ile çocuk bakıcısı veya ev hizmetlisinin ücreti ödenemiyorsa, kadının çalışma olasılığı da düşmektedir. Diğer taraftan kadınlar, dışarıda çalışma ile elde edecekleri gelir ile evde yaptıkları işlerin toplam ekonomik değerini de karşılaştırarak çalışma yönündeki kararlarını tayin etmektedirler. Kadınların evde yaptıkları işlerin toplam değerine rezervasyon ücreti denilmektedir. Bu ücret hesaplamasının kadınlar tarafından yapılması önemlidir. Eğer bu ücret, dışarıda çalışma ile elde edilecek gelirin çok altında ise, dışarıda çalışma cazip bir seçenek olmakta ve kadını gelir getirici bir iş tutma yönünde olumlu etkilemektedir. Rezervasyon ücretlerinin bir işte çalışarak elde edilecek ücrete yakın olması ise, kadınları dışarıda çalışmak yönünde tereddütlü durumda bırakmaktadır.

Kadınların yeniden üretim ile ilgili sorumluluklarının, işgücü piyasası dışında kalışlarını belirleyen etmenlerden biri olduğu tartışması yapılırken, ev düzeninin

³⁵ Kadınların üretim ve yeniden üretim süreçlerinde oynadıkları rol ve bu rolün kapitalist sistem için işlevi üzerine daha geniş bilgi için bkn: Ecevit, 1985.

³⁶ Türkiye’de çalışan kadının marjinalliğinin çeşitli boyutları ile daha ayrıntılı açıklamalar için bkn: Ecevit, 1993a.

sağlanması ve çocukların ve diğer bakıma muhtaçların bakılmasına yönelik tüm işleri kadınların çoğu kez yardım almadan, tek başına üstlenmek zorunda kaldıkları da unutulmamalıdır. **Bu bağlamda, ailedeki toplumsal cinsiyet temelli işbölümü münin katı, kurallandırılmış ve toplumca onaylanan erkek ve kadın rollerine göre şekillenmiş yapısı, kadınları kısıvrak bağlamakta ve onlara kendilerine biçilen rolü oynamaktan başka seçeneğe bırakmamaktadır**. Böylece kadınlar, hem kendilerine biçilmiş rolleri aksatmadan oynayıp, hem de dışarıda çalışmak istediklerinde, çalışılacak işin türünü, çalışma yerini ve koşullarını tayin edici faktör, ister istemez, kadınların aile içindeki görevleri ve sorumlulukları olmaktadır. Bu nedenle, aşağıda, kadınların piyasa dışında kalışlarının bazı nedenlerinin, onların tercihleriyle ilişkili olduğunu tartışırken, bu çerçeveyi göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

4.1.4. Kadınların Tercihleri

İşgücü piyasası dışında kalmış, ancak bu piyasaya koşullar uygun olsa girebilecek kadınların piyasadaki işler ile ilgili tercihleri, onların 'çalışmak' ya da 'çalışmamak' yönündeki kararlarını büyük ölçüde etkiler. Koşulların uygunluğu, bir bakıma, aile sorumlulukları ile çalışma yaşamının gereklerinin dengelenebilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle burada, önce kadınların bu bağlamdaki tercihlerine, daha sonra da beklentilerine yer verilecektir.

Genellikle kadınlar, çalışma kararını verirken ve iş tercihlerini yaparken, ev içindeki görevlerini aksatacak işleri seçmemeye özen gösterirler. Bu çerçevede, uzun saatler çalışma gerektirmeyen, vardiyalı olmayan, uzun seyahatler yapmak zorunda kalmayacakları işlerden yana tercihlerini kullanırlar. 1996 yılında İstanbul'da yaşayan işsiz kadınlar ve ev kadınları ile yapılan bir araştırmada³⁷ kadınların % 60'ının yarım günlük, % 40'ının ise tam günlük işleri tercih etmiş olmaları bu saptamayı doğrulamaktadır. Bu araştırmaya göre, kadınların eğitim düzeylerine bağlı olarak bu yöndeki tercihlerinde bir değişiklik olmamaktadır. Ancak işsiz kadınların yarım günlük işleri tercihleri, yaşları ile orantılı olarak artmaktadır. Yarım gün yerine tam gün çalışmayı isteyenler, 15-19 yaş grubundaki kadınlardır. Sonraki her yaş grubunda, yarım gün tercihi artarak devam etmektedir³⁸. Dört büyük kent-

37 Demirel vd. 1999: 176-177.

38 N. Pur ve T. Oktar tarafından 1991 yılında Marmara Üniversitesi İİBF ve Rektörlüğünde çalışan 57 kadın personelle, kısmi ve süreli çalışmaya ilişkin yapılan pilot çalışmanın sonuçlarına göre, kadın memurların % 56'sı kısmi çalışma için olumlu görüşte, % 44'ü olumsuz görüşte olduklarını belirtmişlerdir. Birinci gruptaki kadınlardan evli ve çocuklu olanların tamamı, ileriye yönelik tüm sakıncalarına karşın çocuklarının bakımı ve eğitimi için, evli olmayanların ise % 67'si eğitimlerine devam edebilmek için kısmi çalışmaya istekli olduklarını söylemişlerdir (Pur, 1991: 48).

te yapılan başka bir araştırmanın sonuçları da benzer doğrultudadır³⁹.İş arayan kadınlar arasında yasal olarak belirlenen beş iş günü dışında, fazla çalışmayı ve haftada 40 saatin üzerine çıkmayı istemeyenler çoğunluktadır. 40 saatin dışında fazla çalışmaya razı olacakların oranı % 29 olarak bulunmuştur.

Kadınlar hem çalışarak parasal bir gelir elde etmeyi, hem de bu çalışma biçiminin aile sorumluluklarını ertelemelerine veya aksatmalarına ortam yaratmamasını istemektedirler. Böyle tanımlanmış bir iş yaşamına en uygun çalışma biçimi, kendi hesabına çalışmadır. Çünkü, **kendi hesabına çalışan kadın, ne bir işverene bağlı olacak ne de o işin tayin ettiği çalışma saatleri ve koşulları ile kendini sınırlayacaktır. Bu nedenle kendi hesabına çalışma, kadına sağlayacağı özerklik ve zaman kullanma özgürlüğü** ⁴⁰ bakımından önemlidir ve Eyüboğlu ve arkadaşlarının araştırmasında, kamu ve özel sektörde çalışma ile ev merkezli çalışma biçimlerinden daha önde gelmektedir.

Kadınların yaptığı tercihlerde yoğun olarak, ev ve aile sorumluluklarıyla çalışma yaşamını uyumlu yürütmek arzu ve kaygısı vardır. Ancak, çalışma yaşamına girip girmemeyi ve girildiğinde seçilecek iş türlerini belirlerken yapılan tercihlerin bazıları da bunun dışındaki konularla ilişkilidir. Girilecek işin ne kadar ücret getireceği önemli olmakla beraber, sigortalılık imkanları sağlayıp sağlamadığı, sürekli bir iş olup olmadığı ve buna benzer boyutlar da iş tercihlerini yapmada rol oynamaktadır⁴¹.

Kadınların iş tercihlerini belirleyen bir başka boyut, seçilecek işin kadınlara uygun ⁴² **olup olmadığı ile ilgilidir** . Bu kapsamda, öteden beri kadınların yapmakta oldukları, toplumca kadınlara yakıştırılmış ve kadınların kendilerince de benimsemiş işler kadınlar tarafından tercih edilmektedir. Demirel vd. ve Eyüboğlu vd.'nin işsiz kadınların iş tercihleri konusundaki bulguları, bu görüşü destekler doğrultudadır. Her iki araştırmada da, masa başı işler (sekreterlik, bilgisayar operatörlüğü); fabrikalarda işçilik; hizmet sektöründe vasıflı (satış elemanı, kasiyer, kuaför, hemşire) ve vasıfsız (temizlikçi, çaycı) işler ve öğretmenlik, muhasebecilik gibi uzmanlık gerek-

39 Eyüboğlu vd. 2000: 53. Araştırma yapılan kentler Ankara, İstanbul, İzmir ve Adana'dır .

40 Kendi hesabına çalışmak ve girişimci kadın olmak, kadına çalışma yaşamında diğer çalışma biçimlerine kıyasla daha fazla özerklik, özgür hareket etme ve bağımsızlık imkanı vermektedir (Ecevit, 1993c: 18).

41 Demirel ve grubunun araştırma bulgularına göre işsiz kadınların % 63.6'sı sigortalı bir iş yönünde görüş belirtirken, yüksek ücretli ancak sigortasız bir işi tercih edeceğini söyleyenlerin oranı % 29 düzeyinde kalmaktadır. Yine aynı araştırmaya göre, işsiz kadınların çok büyük bir bölümü (% 86.4) sürekli bir işten yanadır (Demirel,1999: 179 ve 180).

42 Türkiye'de kadınlara uygun işler konusunda ayrıntılı bir açıklama için bkn: Ecevit, 1991: 62-63 ve Ecevit, 1998b: 278-279.

tiren işler, kadınların tercih ettikleri iş türleri arasındadır⁴³. Bu araştırmaların öznesi olan işsiz kadınların büyük bir bölümünün, yüksek eğitim görmemiş kadınlar olduğu düşünüldüğünde, iş tercihlerinin de bu iş alanları etrafında olması şaşırtıcı değildir. Bu sonuçlar, yüksek öğrenim görmüş ve beceri sahibi kadınların da iş tercihlerini bu yönde yaptıkları anlamına gelmemelidir.

4.2. Kadın Emegine Talep ile İlgili Nedenler

Kadın emeği, talep yönelimli etkenlerle de istihdam dışı kalabilmektedir. İstihdam olanakları yaratması bakımından son yirmi yıllık zaman dilimi değerlendirildiğinde, Türkiye sanayinin başarılı bir gelişim seyri izlediğini söylemek zordur. Küresel eğilimlere paralel olarak Türkiye ekonomisi üzerinde de, sermayenin üretken formundan ziyade para formunun belirleyici olduğu bir süreç yaşanmaktadır. Paranın para kazandığı bir ekonomi ile, işsizliğin yapısal bir kalıba, istihdam dışı kalma pratiğinin ise ‘toplumsal dışlanma’ formuna bürünmesi arasında güçlü nedensellik bağlarının var olduğu son yıllarda görünür hale gelmiştir. Sözü edilen küresel eğilimin olumsuz sonuçlarını yoğun ve dolaysız yaşayanlar, yeryüzünün diğer coğrafyalarında olduğu gibi Türkiye’de de kadınlar olmaktadır.

Uzun dönemli zaman dilimi açısından sanayi sektöründeki durgunluk ve gerilemeden söz ederken, sanayinin kimi alt sektörlerinde, devrevi krizlerle birlikte yaşanan canlılığı da göz ardı etmemek gerekir. Bunun en somut yaşandığı alanlardan ilki, işin niteliği, teknolojisi ve örgütlenmesi açısından kadın emeğine kitlesel olarak talep duyma potansiyeli bulunmayan inşaat sektörüdür. Bu sektörde yoğunlaşan yatırımların, kadın istihdamına pozitif bir katkı sunması zaten beklenemezdi. Sanayi üretimi açısından benzer bir canlılığın gözleendiği tekstil sektöründe ise söz konusu tablo tamamen farklılaşmaktadır. İmalat sanayi kolları içinde, kadın emeğine en belirgin talep, ihracat yönelimli bir boyut da kazanan bu sektörden gelmektedir. Makro, mezo ve mikro düzeylerde yoğun bir alt-sözleşme ağıyla geleneksel sanayi merkezlerinden ‘taşraya’ doğru yayılan tekstil sektörü, kadın emeğine olanakları ve kısıtları içinde barındıran bir istihdam alanı açıyor görünmektedir. **Bu sektörde kadınlar, ücretli işçilik ‘davetiyesini’ diğer sanayi kollarına kıyasla daha kolay edinebilmekte, ancak ‘davetin’ gerekçesini oluşturan şartlar gereği, bu istihdam biçimi kadının özgürleşmesi önüne yeni setler çekebilmektedir** . Kadın istihdamının en kritik boyutu bu noktayla ilgilidir. Genel olarak

43 Eyüboğlu vd., 2000:52; Demirel vd., 1999: 146.

kadın emeğine talep, erkeklere kıyasla düşüktür, konjonktürel dalgalanmalara açıktır, sürekliliği ve kalıcılığı zayıftır. Öte yandan **bir talep söz konusu olduğunda da kadın işgücüne, mümkünse genç ve ailevi sorumlulukları düşük, kendi ücretine tali ya da ek gelir olarak bakan, sorun ve taleplerini bireysel ve toplu halde duyurma eğilimi zayıf, uysal ve bağımlı bir konum ve rol atfedilmektedir**. Yüklenen bu rol, kadının eğitim, beceri ve vasıf düzeyi düşük bir emek kategorisi olarak işgücü piyasası içindeki dezavantajlı konumunu pekiştirmektedir. Bu koşullarda kadın emeğinin, üretimin teknolojik tabanındaki değişimlerle beslenen ve ürün kalitesine dayanan yeni istihdam ve rekabet stratejilerine dahil olabilmesi de oldukça zor görünmektedir.

5. ÇALIŞAN KADINLARIN ÇALIŞMA YAŞAMINA İLİŞKİN SORUNLARI VE KARŞILAŞTIKLARI ENGELLER

5.1. Kadınların Enformel Sektörde ve Standart Olmayan İş Türlerinde Çalışması

Bölüm 2’de küresel rekabet ortamının nasıl şekillendiği ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesine yönelik zorunluluğun hangi süreçlerde ortaya çıktığı tartışılmıştı. Enformel sektörün büyümesi, hem formel hem de enformel sektördeki işlerde kısmi veya geçici (gündelik ve mevsimlik) çalışma, evde çalışma, çağrı üzerine çalışma gibi standart olmayan (atipik) çalışma biçimlerinin yaygınlaşması da işgücü piyasalarının esnekleşme sürecinin bir parçası olarak görülmelidir⁴⁴.

Enformel sektördeki istihdamın büyümesine yol açan çeşitli nedenler vardır. Birbiriyle yakından ilişkili iki nedenden ilki, gelir dağılımında eşitsizliğin artması, ikincisi yüksek enflasyondur. Formel sektörün yeterince büyüyememesi ve üretime ilişkin bu sektörde yaşanan değişimler diğer nedenler arasında sayılabilir.

Gelirden giderek daha düşük pay alan gruplar, gelirlerini artırmak için enformel sektör işlerine emeklerini arz etmeyi hızlandırmışlardır. Öte yandan, 1980 sonrası yaşanan enflasyon ve bunun sonucu reel ücretlerdeki gerileme de, özellikle dar gelirli aileleri alternatif gelir elde etme arayışına yöneltmiş ve bu yöneliş tamamen kayıt dışı olan enformel sektörün genişlemesine neden olmuştur. **Enformel sektörden elde edilen gelir, toplam aile gelirini yükselttikçe, formel sektördeki**

⁴⁴ Türkiye’de enformel sektörün özellikleri, kapsamı, büyüme nedenleri ve bu sektörde çalışanların özellikleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Ecevit vd., 1999: 3-12.

düşük ücretler ikame edilmekte, enformel sektör bu suretle ailelerin yeni den üretimini ikame edemeyen formel sektörün açığını kapatmaktadır 45.

Kentlerde hızlı nüfus artışı ve göç sonucu biriken niteliksiz işgücü de nüfusun bir kısmının daha az ücretle ve sosyal güvenceye sahip olmaksızın çalışmaya razı olması sonucunu doğurmaktadır. Diğer taraftan 1980 sonrası yüksek enflasyon, ücretlerin satın alma gücünü azaltarak nüfusun yoksullaşan kesimlerinde çalışanların ikinci bir iş aramalarını gerekli kılmıştır. Bu işlerin çoğu da enformel sektörde bulunan işler olmuştur^{46, 47}. Ayrıca, Bölüm 2.2.'de anlatıldığı gibi, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren pazarların daralması ve talebin çeşitlenmesi nedeniyle şiddetlenen rekabet koşulları sonucu ortaya çıkan ve üretimde esnekliğe ve enformelleşmeye dayalı yeniden yapılanma, enformel sektörü geliştirmiştir⁴⁸. İşgücü piyasalarının esnekleştirilmesi gerektiğinden, işletmeler giderek daha fazla geçici, kısmi statülü ve taşeron aracılığıyla bulunan işçileri kullanma eğilimi göstermektedirler. Bazı işletmeler, işgücü maliyetini düşürmek amacıyla belli üretim aşamalarında fason üretim yapmakta veya taşeron firmaları istihdam ederek, vergi ve sosyal güvenlik mevzuatından kaynaklanan maliyet unsurlarını aşağılara çekmektedirler^{49, 50}. Ayrıca, parça başına üretimin yapılabildiği emek yoğun işlerde üretim, evlerde gerçekleştirilmektedir.

Kadınların bu etkenler nedeniyle genişleyen enformel sektöre emek sunanlar içinde önemli bir yer işgal ettikleri savunulmaktadır. Enformel sektörün büyümesi ile eve iş verme pratiğinin yaygınlaştığı görülmektedir. Formel sektörde iş bulamayan işsiz kadınlar, baba veya kocasından dışarıda çalışmak için izin alamayan ve ailede bakıma muhtaç kişiler bulunduğu için evden çıkamayan kadınlar, evde çalışma denildiğinde ilk akla gelen kesimlerdir⁵¹. Kadınların giderek kayıt dışı ve nitelik gerektirmeyen işlerde çalışıyor olmaları, kentlerdeki kadın istihdamının en belirleyici boyutudur. Bu eğilimi çok yeni istatistikler de doğrulamaktadır. 1999'da çalışan kadınlar içinde enformal sektördeki oranın %55.2 iken, bu oran çalışan erkek-

45 Ecevit, 1998a: 60.

46 Karadeniz, 1999: 253.

47 Kamu kesiminin daraltılması ve kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi de formel sektördeki istihdam olanaklarını daraltmaktadır (Kafaoğlu, 1994).

48 M. Sönmez'e (1996) göre İstanbul'daki tekstil sanayiinin % 40'ı enformel sektörde çalışan işyerlerinden oluşmaktadır. Eraydın'ın araştırması (1999) İstanbul'da konfeksiyon sanayiinde üretimin esnek örgütlenmesini, fason ilişkisi ağının oluşmasını ve kadın emeğinin bu enformelleşme içinde aldığı yeri ortaya çıkarmaktadır .

49 Köse ve Öncü, 2000: 83.

50 Enformel sektör ve bu sektörde çalışanların sosyal güvenlik sorunları ile ilgili olarak bkz: Lordoğlu ve Özar, 1998.

51 Özbay, 1998; Demir, 1993; Ecevit, 1998a; KSSGM, 1998b; Eraydın, 1999.

lerde % 32.5'e kadar gerilemektedir⁵². Kadınların enformel sektörde ve özellikle evde çalışma eğilimlerinin, değişen ekonomik politikaların etkisiyle artışı, Fransa, İspanya ve Portekiz gibi başka ülkelerde de izlemek mümkündür⁵³.

5.1.1. Ev Eksenli Çalışma: Ev İşçileri

Ev eksenli çalışma, enformel sektörde çalışan kadınların en yaygın olarak başvurduğu çalışma biçimlerinden biridir. Kadınların bir parasal gelir elde etmek için yaptıkları faaliyetleri evde sürdürmeleri durumunu ifade eden 'evde çalışma' veya 'ev eksenli çalışma' kavramı, sözü edilen faaliyeti tümüyle anlatmaktan uzaktır ve bu nedenle önce kavrama açıklık getirilmesi gerekir. Evde çalışma kavramı, Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ)'nce evde bir işverene bağlı olarak yapılan işler için kullanılmaktadır. Örgütün 1996'da kabul ettiği 177 sayılı Sözleşme'ye göre evde çalışma, bir kişinin kendi evinde veya işverene ait olmayan bir yerde işverenin saptadığı ürün veya hizmeti yaratmak için para karşılığı çalışmasıdır⁵⁴. Bu tanım ile 'evde çalışma' denilen alan içine giren çalışan kadınların bir kısmı tanımlanmış olmaktadır. Ancak, kadınların evde gelir elde etmek amacıyla yaptıkları işler, eve bir işverenden iş alma ile sınırlı değildir. Kadınlar sahip oldukları becerileri kullanarak veya yeni beceriler edinerek de gelirlerini artırma yoluna gidebilirler. Bu tür bir çalışma, öncekinden farklı olarak özerk bir çalışmadır ve yasal düzenlemeler içinde 'bağımsız' veya 'kendi hesabına' çalışan kişilerin yaptığı bu iş türü, UÇÖ tarafından evde çalışma olarak tanımlanmayıp kapsam dışı bırakılmaktadır. Bu kişiler, DİE'nin istatistiklerinde 'kendi hesabına çalışan' kategorisi içinde yer almaktadır. Bu tanımlama ile kendi hesabına çalışanları evde çalışanlardan ayırmak olanaklı olsa da, bunlardan bazılarının ev dışında bir iş yeri tutmayıp evde çalışmayı yeğlemeleri, kavramsallaştırmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, evde çalışma kavramını hem bir işverene bağlı olarak ücretli çalışanların, hem de kendi hesabına çalışan bağımsız kadınların ev içinde yürüttükleri faaliyet biçimi olarak tanımlamak, durumu kolaylaştıracaktır. Ayrıca, literatüre aykırı olmamak amacıyla, birinci grubu evde çalışan ev işçileri, ikinci grubu da evde kendi hesabına çalışanlar (girişimciler) olarak birbirinden ayırmak, her iki grubun faaliyetlerini ifade etmek için de aynı geniş başlığı (evde çalışma/ev eksenli çalışma) kullanmak yararlı olacaktır.

Bölüm 2.2'de ve 4.1'de, ekonomik politikalarda yaşanan değişmelerin emeğin kullanımına nasıl yansımakta olduğuna değinilmişti. Son yirmi yılda emeğin mali-

52 DPT, 2000c: Tablo 6.

53 Türk Harb-İş Sendikası, 1999: 176.

54 UN, 1999: 27. Sözleşme ve tavsiyeler için bkn: <www.gn.apc.org/bomenet/conv.html>

yetini ucuzlatan düzenlemelerden biri olarak eve iş verme, özellikle kadın ve çocuk emeği kullanıldığında, dış piyasalarla rekabet etme durumunda olan işyerlerinin sıklıkla başvurduğu yollardan biri olmuştur. **Üretim sürecinin bazı parçalarının evlerde gerçekleştirilmesinin yaygınlaştığı dönem, kadınların ekonomik zorluklarının da arttığı dönemdir. Bu paralellik eve iş verme (kadınlar açısından bakıldığında eve iş alma) sisteminin yaygın olarak yapılmasının ana nedenlerinden biridir** 55.

DİE Hane Halkı İşgücü Anketleri'nin 1999 yılı sonuçları, çalışılan mekana göre yapılan sınıflandırmada, evde çalışan kadınların, ülke genelinde, toplam çalışan kadınların % 3'ünü oluşturduklarını göstermektedir. İlk bakışta önemsiz gibi görünen bu oran, çalışan kadınların % 72.2'sinin tarlada çalıştığı bir istihdam-mekan ilişkisinde önemli olmaktadır. Erkekler için ise ev eksenli çalışma, onlar açısından önemli sonuçlar doğurabilecek yaygınlıkta değildir. Evde çalışan ücretlilerin % 91.7'sini kadınlar, geri kalanını ise erkekler oluşturmaktadır. **Kentlerde kadınların çalışma mekanlarına bakılarak yapılan daha ayrıntılı bir analiz, evde çalışan kadınların toplam çalışan kadınlar içindeki oranının arttığını göstermektedir**. Üstelik bu oran sadece kentsel bölgelerde artmamakta, yıllar itibariyle de artmaktadır. DİE, Hane Halkı İşgücü Anketi sonuçları kentlerde evde çalışan kadınların toplam çalışan kadınlar içindeki oranının 1996'da % 6.5 iken, 1999'da % 8.7'ye ulaştığını göstermektedir. Büyük olasılıkla bu artışın temelinde, kentte daha yoğun olarak faaliyet gösteren sanayi ve hizmetlerle ilgili iş yerlerinin eve iş verme eğilimlerinin artmasının rolü vardır. Düşük ücretle iş yaptırmayı kârlarının azamileşmesi için önemli bulan işverenlerin evde çalıştırılabilecek işçilere olan talepleri ile kadınların ekonomik zorluklarının artışı bu uygulamayı yaygınlaştırmış olabilir⁵⁶. **Bununla birlikte, evde ücret karşılığı iş yapan kadınların görece artışının doğrudan doğruya piyasadan kaynaklanmayan nedenlerinin de olduğu hatırlanmalıdır**. Bölüm 4.1.3'de de vurgulandığı gibi, kadınların ev dışında çalışmasını engelleyen nedenler, aynı zamanda onlara ev içinde çalışma kararı aldırان nedenlerdir. Bunlar arasında, ev dışında iş bulma güçlüğü, bulunan işin arzu edilen nitelikte olmaması, elde edilecek ücretin, çocukların ve diğer aile üyelerinin bakımını sağlayacak hizmetleri satın almaya yetmeyecek kadar düşük olması ile dışarıda çalışmaya karşı koyan ve genellikle ailenin erkek üyeleri tarafından temsil edilen ataerkil görüş, en önemlilerindendir⁵⁷. Bu tür durumlarda evde çalışma bir tercihten çok, bir zorunluluk olmaktadır.

55 Lordoğlu, 1990: 11.

56 Bu tür bir ilişkinin kurulabileceğine ilişkin görüşler için bkz: Ecevit, 1990: 110 ve Ecevit, 1998a: 61.

57 Ataerkillik ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Kandiyoti, 1988 ve 1997.

Ev eksenli ve ücret karşılığı çalışma, kadınların parasal bir gelir elde etmelerine ortam hazırladığı için önemlidir ve ücretsiz aile işçiliği statüsü ile karşılaştırıldığında kadınlar açısından daha olumludur. Ancak, bu çalışma biçiminin birtakım özellikleri ev merkezli çalışmaya dikkatli yaklaşmayı gerektirir. Bu özellikler, Türkiye’de son yıllarda bu konuda yapılmış çoğu ampirik araştırmalarla⁵⁸ belirlenmiş ve elde edilen sonuçların, literatürde vurgulanan sonuçlara çok benzediği de anlaşılmıştır. Herşeyden önce, ev işçiliğinin bunu yapan kadınların aile içi konumunda ciddi bir değişme yaratmadığı vurgulanmalıdır. Çünkü işverenin iş verme düzenine çok yakından bağlı ve çoğu kez sürekli olmayan bir çalışma ve ücret elde etme biçimi, hem kadınların hem de ailelerinin bu işlere atfettiği değeri önemsiz kılmaktadır. Aile ve toplumca küçümsenen bu işler toplumsal kabul görmediği için, düzensiz yapılan, ev işlerinden kalan zaman içine sıkıştırılan statüsünü korumaktadır. Daha da önemlisi, sosyal güvenlik mevzuatı dışında kalmış bu çalışma biçimi kadınların ev dışında bir kamusal alana çıkabilmelerini engelleyerek, düşük ücretleri ve uzun çalışma saatlerini kabul etmelerine meydan vererek, kadınların çalışmaktan elde edecekleri faydayı en aza indirmektedir⁵⁹.

5.1.2. Ev ve Büro Hizmetinde Çalışanlar

Kadınların ev eksenli işleri giderek artan biçimlerde yapmalarına yol açan nedenler, enformel sektördeki bir başka büyük grup olan ev hizmetinde çalışan kadınlar için de geçerlidir. Kentlerde yaşayan, çoğunlukla kente göç ile gelmiş ve en alt gelir gruplarından ailelere mensup kadınların, yine kentli, ancak orta ve üst gelir gruplarına ait ailelerin evlerinde temizlikçi ve çocuk bakıcısı olarak çalışması, formal sektörle sağlıklı olarak kurulamayan bir ilişkinin sonucudur. Bu tür bir istihdam biçiminde de, ev eksenli çalışma yapan kadınlarda olduğu gibi, ekonomik zorluklar ve hane gelirinin artırılmasına yönelik gereksinim, çalışma kararını verdiren başlıca nedendir. Bu konuda yapılan bir araştırmanın⁶⁰ sonuçlarına göre ‘maddi sorunlar’ ve ‘mecburiyet’, kadınların başkalarının evlerinde ve bürolarında hizmet işçisi olarak çalışmalarına yol açmaktadır. **Bu kadınların formal sektör işlerine baş -
vuramamalarının temel nedeni, düşük öğrenim düzeyleri ve piyasa tarafın -**

⁵⁸ Lordoğlu, 1990; White, 1994; Çınar, 1994; Kümbetoğlu, 1996; Kayasü, 1996.

⁵⁹ Bu saptamanın TBMM Kadının Statüsünü Araştırma Komisyonu’nca hazırlanan raporda da benimsenmesi ve "Bir işverene bağlı olarak evde çalışma, kadınların sadece düşük ücretle çalışmaları sonucunu yaratmamakta, aynı zamanda onları işyeri ortamının asgari koruma koşullarından da yoksun bırakmaktadır. Üstelik bu tür bir çalışma, kadınlar başka kadınlar ve erkeklerle işyerinde girebilecekleri toplumsal etkileşimden ve kamusal alandan da uzaklaşmaktadır" (KSSGM, 1998b: 69) görüşünün savunulması önemlidir. Çünkü 1980’lerde uzun bir süre, bu çalışmaların evde para getiren bir işte çalışmasının aile bütçesine katkı sağlayacağı vurgusuyla, hükümet tarafından teşvik edilmişti.

⁶⁰ Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 1998.

dan istenen becerilere sahip olmamalarıdır . Yukarıda sözü edilen araştırmanın verileri, ev ve büro hizmetlerinde çalışan kadınların okuma yazma bilmediğini (%37) veya bunu okul dışı öğrendiğini (%10), en yüksek öğrenim görme düzeyinin ise ilkokuldan öteye geçemediğini (% 50) göstermektedir. Yine bu araştırmaya göre, ev hizmetlilerinin ücretleri asgari ücret düzeyinde, hatta çoğu zaman bunun da altında bir düzeydedir ve çalışma koşulları ağırdır. Ev hizmetlerinde çalışan kadınları daha önce incelenen ev işçileri ile buluşturan en kayda değer nokta, her iki grubun da çalışarak elde ettikleri ücrete önemli bir değer atfetmeyiştirlerdir. Oysa bu ücretlerin kendilerini ve ailelerini yoksulluk sınırının üzerinde tutan bir rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Nitekim bu araştırmada da kadınların hane gelirine katkısı % 41.6 olarak saptanmıştır. Buna rağmen hâlâ bu katkının hem kadınların kendileri hem de aileleri tarafından önemsenmeyişi (araştırmacılara göre, kadınların kazançları daha çok günlük tüketime yönelik olduğundan ve ailenin uzun vadeli yatırımlarına katkıda bulunmadığından önemli bulunmamaktadır), erkeğin 'evin geçindiricisi' olarak sabitleşen rolünün ve bu yöndeki ataerkil ideolojinin ne denli güçlü olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir. **Bu sonuç, kadınların çalışmasının, toplumsal statülerinin yükselmesi için gerekli, ancak yeterli olmayan bir koşul olduğu yönündeki görüşümüzü kuvvetlendirmektedir** .

5.2. Kadınların Ücretlerinin Düşüklüğü ve Ücretlerde Kadın-Erkek Eşitsizliği

Uluslararası karşılaştırma yapabilmeye imkan veren istatistiklerin bulunduğu 63 ülkeden elde edilmiş sonuçlar, kadınların ortalama ücretlerinin erkeklerinkinden düşük olduğunu ve bu olgunun yaygınlığını açıkça göstermektedir⁶¹. 1998 ve 1999 yıllarında sanayi ve hizmet sektörlerinde kadınların ücretleri ortalama olarak erkeklerin % 78'i kadardır ve bu oran ülkelere göre %53'e kadar düşmekte ve % 97'ye kadar yükselmektedir.

Türkiye'de çalışan kadınların ücretleri erkeklerinkinden düşüktür . Kadınlarla erkekler arasındaki ücret farklılıkları öğrenim durumuna, çalışılan sektöre ve işteki duruma göre azalmakta veya artmakta, ama genel kural bozulmamaktadır.

Kadınların ücretlerinin düşüklüğü ve erkek ücretlerinin daima gerisinde kalması, sadece kadınların işgücüne katılımı ile ilgili önemli bir saptama değildir; aynı zamanda kadınların çalışma kararlarını etkileyici, çalışma dünyasında statülerini düşürücü bir durumdur. Başka deyişle, çalışacağı işte düşük ücret alacağını bilmek, bir kadını çalışma yaşamına girmekten alıkoymabilir, girdiği durumda da işine yönelik iş

61 UNIFEM, 2000:92.

tatminini azaltabilir. Çalışma sonrası elde edilen ücret düşük olduğunda, kadının çalışma yoluyla elde edeceği ekonomik özgürlük gerçekleşmeyebilir veya bu ücret kadının aile içindeki statüsüne olumlu katkıda bulunmayabilir.

Yaratacağı bu ve buna benzer sonuçlar nedeniyle kadınların düşük ücret elde etmeleri ve erkeklerden her zaman daha az ücret almaları hem kanıtlanmalı, hem de bir sorun olarak görülüp nedenleri ve çözümleri üzerinde durulmalıdır.

Kadınların erkeklerden daha düşük ücret elde ettikleri hem makro hem mikro çalışmalarla kanıtlanmıştır. Ülke genelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortaya çıkaran çalışmalardan ikisi Devlet İstatistik Enstitüsü'ne aittir. 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi ve 1994 Gelir Dağılımı Araştırması, kadın ve erkek ücretleri arasındaki farklılıkların, eğitim durumu, yaş, iktisadi faaliyet, meslekler, işteki durum ve işyeri büyüklüğü gibi temel değişkenler açısından görülebmesini sağlamaktadır. Sosyal bilimcilerin çalışmaları da bu veri kaynaklarını kullanarak daha ileri analizler yapmakta ve gelir eşitsizliklerinin nedenlerini araştırmaktadır⁶².

DİE Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'nin sonuçlarına göre, 1987 yılında kadın ve erkek saat ücretleri arasındaki fark % 40'dır, yani kadınlar ortalama olarak erkeklerin aldıkları ücretin % 60'ına erişebilmektedirler. Eğitim ile ücretler arasında olumlu bir ilişki vardır ve ilkökul düzeyinde eğitim görmüş kadınlar aynı düzeydeki erkeklerin saat ücretlerinin % 42'sini alırken daha yüksek öğrenim görmüş olanlarda bu oran yükselmektedir (Tablo 22).

Tablo 22. Eğitim Düzeyine Göre Saatlik Kazanç (1987)

Eğitim düzeyi	Saathik kazanç (TL)		Erkek kazancının yüzdesi olarak kadın kazancı		Herbir eğitim düzeyinin kazançta getirisi (%)	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Okuryazar değil	293	469	62.5	-	-	-
İşlevsel olmayan okur-yazar	326	662	49.2	-	-	29.5
İlkokul	290	694	41.8	28.7	49.4	
Ortaokul ve dengi	480	762	63.0	116.0	107.1	
Lise ve dengi	557	933	59.7	238.0	163.3	
Üniversite	987	1670	59.1	501.4	344.1	

Kaynak; Karaduman, Taş, A. G. Dikbayır ve diğerleri (1996).

⁶² Bu nedenlerle ilgili olarak bkz: Tansel, 1996; Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 1997; Esim 2000.

Ayrıca Dayıoğlu ve Kasnakoğlu'nun istatistiksel analizlerden sonra elde ettikleri sonuçlara göre, ilkokul mezunu kadınlar ile ortaokul mezunu kadınlar arasında eğitimin getirisi açısından % 303.7'lik bir artış vardır. Erkekler içinse ilkokul mezunu olma ile ortaokul mezunu olma arasında eğitimin getirisi açısından fark, % 116.7'dir⁶³. Eğitimin kadınların ücretlerinin yükselmesi ve erkeklerle aralarındaki açığın kapanması yönünde bu olumlu katkısının derecesi, devlet ve özel sektördeki işlerde farklılaşmaktadır. Örneğin 1994'te kamu sektöründe yüksek okul mezunu kadınların aylık kazançları, bu sektörde, aynı eğitim düzeyindeki erkeklerin % 76'sı iken, özel sektörde bu oran % 68'dir (Tablo 23).

Tablo 23: Erkek Ortalama Aylık Kazançlarının Yüzdesi Olarak Kadın Ortalama Kazançları

(1994, Gelir Dağılımı Araştırması Sonuçlarına Göre)
(12+yaşta esas işinde maaşlı, ücretli, yevmiyeli çalışanlar)

	KAMU	ÖZEL
Öğrenim durumu		
Okur-yazar değil	81.0	40.0
İlkokul terk+ilkokul mezunu	72.0	46.0
Genel ortaokul+genel lise	69.5	60.0
Meslek ortaokulu+meslek lisesi	63.8	76.0
Üniversite ve üstü	76.3	67.6
Meslek		
İlmi/teknik elemanlar	85.6	66.0
Müteşebbis/direktör/üst kademe yöneticisi	95.6	84.0
İdari personel vb.	77.0	65.0
Ticaret ve satış personeli	43.0	58.0
Hizmet işlerinde çalışanlar	68.0	68.0
Tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı	23.0	40.0
Tarım dışı üretim faaliyeti	80.0	51.0
Sektör		
Tarım	39.0	39.0
Madencilik	85.0	56.6
İmalat sanayii	71.6	49.0
Elektrik, gaz,su	61.6	-
İnşaat	91.0	73.0
Toptan/perakende ticaret,otel/lokanta	84.0	74.0
Ulaştırma/haberleşme/depolama	66.4	-
Mali kurumlar/sigorta/taşınmaz mallar	81.0	77.0
Toplum hizmetleri/sosyal ve kişisel hiz.	82.0	61.0
İşyeri Büyüklüğü		
2'den az	74.0	61.0
2-4	81.0	66.0
5-9	81.0	46.0
10-19	76.5	64.0
20+	80.0	47.0

Kaynak: DPT (2000d) Kadın Özel İhtisas Komisyonu Raporu Tablo 5 kullanılarak hazırlanmıştır.

⁶³ Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 1997: 346.

Çeşitli meslek gruplarına göre de kadınların ve erkeklerin arasında ücret farkları vardır. Hem 1987 hem de 1994 çalışmaları, en büyük kazanç farkının tarım işçileri arasında oluştuğunu göstermektedir (Tablo 23 ve 24). 1994 çalışması kamu ve özel sektörü ayrı ayrı incelemeye olanak verdiğinde, oranların sırasıyla % 23 ve % 40 olduğu görülebilmektedir (Tablo 23). Meslekler bağlamında bakıldığında ücretler açısından ikinci dezavantajlı kadın grubu tarım dışı üretim faaliyetlerinde, başka deyişle sanayide çalışanlardır. Bu grupta da yukarıda görülen ilişkinin tersine bir ilişki vardır ve özel sektördeki kadın imalat işçilerinin aylık kazançları, erkeklerin kazancının ancak % 50'sine ulaşabilmektedir. Yüksek kazanç getiren mesleklerde çalışan kadınların kazançları da yüksektir ve üst kademe yönetimde çalışan kadınlar, kamu sektöründe erkeklerin kazancına çok yaklaşmakta (% 95.6), özel sektörde de erkeklerin ücretinin % 84'ü kadar kazanmaktadırlar⁶⁴ (Tablo 23).

Tablo 24. Mesleğe Göre Saatlik Kazanç (1987 yılı fiyatları ile TL)

Meslek	Saatlik kazanç		Erkek kazancının yüzdesi olarak kadın kazancı
	Kadın	Erkek	
İlmi/teknik/üst düzey yönetici	904	1688	53.6
İdari personel vb.	491	612	80.2
Şatış personeli	531	1092	48.6
Hizmet personeli	290	515	56.3
Tarım	318	856	37.1
Üretimde çalışan	275	555	49.5

Kaynak: DİE, 1990'lı Yıllarda Kadın.

Kadın emeğini değersizleştirmenin bir yolu, kadınlara düşük ücret ödemektir . Neden kadınların ücretleri erkeklerinkinden düşüktür? Türkiye'de kadın ve erkek ücret eşitsizliklerini açıklama girişiminde bulunanlar, bu eşitsizliğin daha çok insan sermayesinden kaynaklandığı yönünde açıklamalara ağırlık vermektedirler. Yani, kadınların öğrenim ve beceri düzeyleri ve deneyimleri, başka deyişle beşeri sermayeleri erkeklerin gerisinde kaldığı için kendilerine erkeklerden daha düşük ödeme yapıldığı görüşü yaygın kabul görmektedir. Oysa, kadın ve erkek ücretleri

⁶⁴ Esas amacı kadın-erkek ücret farklılıklarını ortaya çıkarmak olan araştırmaların yapılmamış olması ve resmi kurumların (özellikle DİE ve Çalışma Bakanlığı), topladıkları verilerin toplumsal cinsiyet temelinde ayrıştırılmasına son senelere kadar yetirince önem vermeyişleri, ücret eşitsizliklerini burada yapıldığı gibi ikincil kaynaklar kullanarak göstermemize neden olmaktadır.

arasında insan sermayesindeki farkların yaratabileceği miktarlardan daha fazla ve rahatlıkla göze çarpan farklılıklar vardır ve açıklanmayı beklemektedir. Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 'piyasa ayrımcılığı' kavramını kadın ve erkek ücret farklarını açıklamak için kullanmışlardır. Piyasa ayrımcılığı, kadın ve erkeklerin, eğitim, deneyim, meslek ve işteki durumları aynı olduğu halde aralarında kazanç farklılıkları görülüyorsa, bu duruma verilen addır. Bu özellikler eşit olarak alındığında erkeklerin ücretleri kadınlardan daha fazla ise, kadınlara karşı ayrımcılık yapılıyor demektir. Yazarlar yaptıkları ayrıştırma analizleri sonunda kadın-erkek kazanç farklılıklarının % 64-% 100 arası bir bölümünün işgücü piyasasındaki ayrımcılıktan kaynaklandığını göstermişlerdir. Daha da önemlisi, yazarlar, yaptıkları ayrıştırma analizinde sadece piyasada görülen ayrımcılığı dikkate aldıklarını, piyasa dışı ayrımcılığı kapsamadıklarını belirtmektedirler. Kadınların eğitim ve deneyim kazanma süreçlerinde karşılaştıkları ayrımcılık ve bunun sonucunda işgücü piyasalarına katılmalarının sınırlı olduğu da hesaba katılırsa, çalışmalarında saptadıkları ayrımcılık düzeyinin daha da yükseleceğini iddia etmektedirler⁶⁵.

Bu çalışmanın açığa çıkardığı piyasa ayrımcılığının nedenlerine inmek önemlidir . Çünkü bu nedenler, kadın emeğini erkek emeğinden ayıran ve ona ikincil bir değer atfeden mekanizmalarla ilişkilidir. **Bu mekanizmalardan ilki, ataerkil ideoloji ve bu ideoloji bağlamında kadın ve erkeğin toplumsal konumlandırılmasıdır** . Erkeğin aile reisi ve hanenin esas geçindiricisi olduğu, oysa kadının kendisine bakmakla yükümlü bir erkeğe (koca veya baba) sahip ve ona bağımlı olduğu görüşü kadına düşük ücret ödenmesini meşru kılmakta, üstelik bu meşruiyet sadece kadına ödemedede bulunan işveren tarafından değil, geniş toplumsal çevre tarafından da desteklenmektedir. Kadınların kazançlarının aile bütçesine katkı veya ekstra harcamalar için ek gelir olarak nitelendirilmesi de bu anlayış içinde yerini alır. Kadın emeğinin karşılığının düşük ücretle ödenmesi aynı zamanda kadınların belli iş ve mesleklerde yoğunlaşması veya kalabalıklaşması ile ilgilidir. **Kadınlara uygun olduğu kabul edilen iş ve meslek alanlarının kadınlarca aşırı talep edilmesi ve erkek alanlarına girmenin zorluğu, yoğunlaşmayı, bu da ücretlerin düşüklüğünü yaratan bir süreçtir** . Ayrıca kadınların yoğunlaştığı iş kollarının çoğunlukla emek yoğun işkolları olması da onlara ödenen ücretlerin düşük olması sonucunu doğurmaktadır. Kadınların çalıştıkları iş kollarının bu özelliği, dünya ile rekabet gereksinimi ve esnek çalışma koşullarında daha da artmıştır. Esneklik ne kadar fazla ise, ücretler de o denli düşük olabilir. Çünkü esneklik, yasal düzenlemelerin ve koru-

⁶⁵ Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 1997: 357. Ayrıca kadın-erkek farklılıklarını İstanbul ilinde araştıran bir çalışma için bkz. Özcan ve Özcan, 1999.

yucu mevzuatın olmaması demektir. Yasalar esnekliğin olabildiği alanlara giremezler. 1980 sonrası, kadınların çalıştıkları iş kollarında ve özellikle tekstil sektöründe firmalar, uluslararası düzeyde rekabet edebilmek için ücretleri düşük tutmaları gerektiğini iddia etmektedirler. Kadınların çalıştığı tekstil gibi iş kollarında, Avrupa Birliği öncesinde, Birliğe girebilmek için rekabet edebilme koşullarına kavuşulması gerektiği, bunun için de esnekliğin zorunlu olduğu tezi savunulmaktadır. İşveren çevreleri, çalışma yaşamına yönelik yasal düzenlemelerin azaltılmasından ve kontrat temelli ilişkilerin kurulmasından yanadır. Çalışma sürelerinde ve koşullarında esneklik olması, emeğin karşılığının belirlenmesinde de esnekliği getirir⁶⁶. Sendikalaşmanın olmadığı, yasal düzenlemelerin en aza indiği ve kontrat temelli istihdam ilişkilerinin kurulduğu bir çalışma ortamında sadece kadınlar erkeklerden düşük ücret alarak çalışmazlar; ayrıca, aynı işyerinde çalışan kadınlar arasında ücret farklılıklarının olması da kaçınılmazdır.

5.3. Ayrımcılık ve Yasalara Karşın Korunaksızlık

Türkiye, birçok ülke ile kıyaslandığında, kadınları çalışma yaşamındaki ayrımcılıktan ve eşitsiz muameleden koruyacak bir yasal çerçeveye sahip olma açısından olumlu bir noktadadır. Ulusal düzeyde Anayasa⁶⁷ ve çalışan kadınlarla ilgili hükümler taşıyan diğer yasalar⁶⁸ kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve ayrımcılığın önlenmesine yönelik bu yasal çerçevenin temellerini oluşturmaktadır. Türkiye, uluslararası sözleşmelerde hedeflenen kadın-erkek eşitliği ve kadınların ayrımcılıktan korunması ilkelerine uyacağını, bu sözleşmeleri onaylayarak taahhüt etmiştir. Bunlar arasında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün sözleşmeleri⁶⁹ ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi en önemli olanlarıdır.

66 TİSK'in raporlarında işten çıkarmaya yönelik koruyucu düzenlemelerin azaltılmasına, işe alma koşullarının kolaylaşmasına ve standart olmayan istihdam türlerine (part-time çalışma, geçici çalışma) gereksinim olduğu vurgulanmaktadır. TİSK aynı zamanda, çalışma saatlerinde de esneklik olmasını istemektedir. Sıkıştırılmış çalışma haftası, (annualization of work, flexible shifts), işverenlerin ilave ödeme yapmadan, ihtiyaç görüldüğünde çalışma sürelerini arttırabilmeleri için yaptıkları önerilerdir (Onaran, 2000:6).

67 1982 Anayasası'nın herkesin kanun önünde eşit olduğu ve cinsiyete dayalı olarak ayırım yapılamayacağını hükme bağlayan 10. Maddesi; çalışmanın herkes için bir hak olduğuna işaret eden 49. maddesi; kimsenin yaşına ve cinsiyetine uygun olmayan işlerde çalıştırılmayacağına yönelik 50. Maddesi ve kamu hizmetlerine alınmada görevin gerektirdiği niteliklerden başka bir ayırım gözetilmeyeceğine yönelik 70. Maddesi kadın-erkek eşitliği ve toplumsal temelli ayrımcılık açısından önemli maddelerdir .

68 Bu yasalardan en önemlileri 1475 Sayılı İş Yasası; 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Yasası; 657 Sayılı Devlet Memurları Yasası; 5434 Sayılı T.C. Emekli Sandığı Yasası ve 1479 sayılı BAĞ-KUR Yasasıdır. Bu yasalarda çalışan kadınlarla ilgili maddeler için bkz: TÜRK-İŞ/ICFTU, 1990: 15-24.

69 Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kurulduğundan bu yana kabul ettiği 181 sözleşmeden 38'ini onaylayarak UÇÖ sözleşmelerini onaylayan ülkeler ortalamasına (37) erişmiştir. Bununla beraber, Avrupa Birliği ülkelerince onaylanan sözleşme sayısının 70 olduğu düşünülürse Türkiye'nin çalışma yaşamı ile ilgili daha birçok sözleşmeyi onaylaması gerektiği açıktır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1998). Çalışan kadınlara ilişkin olarak onay bekleyen bu sözleşmelerden en önemlileri, 103,140,156,157 ve 168 sayılı sözleşmelerdir

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca Aralık 1979'da kabul edilen ve Eylül 1981'de yürürlüğe giren Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırmacılığın Önlenmesi Sözleşmesi daha önce diğer uluslararası sözleşmelerde olmayan bir özelliğe sahiptir⁷⁰. Bu sözleşme ilk defa "kadınlara karşı ayırım" ifadesini açıkça tanımlamış⁷¹ ve böylece bu sözleşmeyi onaylayan ülkeler böyle bir olgunun varlığını kabul ettiklerini teyid etmişlerdir. **Bu sözleşme kadınlara karşı ayırımı "kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın-erkek eşitliğine dayalı olarak, politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama" olarak tanımlar (Madde 1) ve taraf devletlerin gecikmeksizin kadınlara karşı ayırmacılığı ortadan kaldıracı politika izlemelerini hükme bağlar** (Madde 2)⁷².

Türkiye Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırmacılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni Temmuz 1985 tarihinde onayladığında⁷³, bu sözleşmenin taraf devletlerinden biri olarak "sözleşmede yer alan ilkeleri uygulama ve bu maksatla bu nevi ayırmacılığın her şekli ve tezahürünün ortadan kaldırılması için gerekli tedbirleri alma" kararına katılmıştır. Bu sözleşmenin 11. Maddesi'nde, taraf devletlerin istihdam alanında kadınlara karşı ayırımı önlemek ve kadın-erkek eşitliği esasına dayanarak eşit haklar sağlamak için alacakları önlemler yer alır.

Türkiye'de kadın-erkek eşitliğinin sağlanabilmesi için kullanılabilecek yasal düzenlemeler, her zaman konu ile ilgili uluslararası mevzuattan büyük ölçüde etkilen-

70 Acar, bu sözleşme öncesindeki metinlerin "ya insan haklarının cinsiyet farkı gözetmeksizin herkes için gerçekleştirilmesini öngören genel ve soyut metinler ya da yalnızca kadınlar için özellikle sorunlu olduğu düşünülen belirli konulardaki bazı hakları korumayı amaçlayan (Örneğin siyasal haklar, evli kadınların hakları) dar kapsamlı metinler" olduğuna dikkati çekiyor. Acar'a (1998:26-27) göre, bu sözleşme "meselenin çok yönlü ve çok boyutlu doğasının gerektirdiği bütüncül yaklaşımı yansıtan ve bu niteliği ile diğer bütün uluslararası insan hakları sözleşmelerinden önemli farklılıklar gösteren, insan haklarının ilerlemeci (progressive) niteliği gereği daha gelişmiş ve çağdaş kavramlarla hareket eden bir metin'dir.

71 Ayırmacılık kavramı daha önceki uluslararası sözleşmelerde de yer alan bir kavramdır. Örneğin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün İş ve Meslek Bakımından Ayırım Hakkında 1958 tarihli 111 Sayılı Sözleşmesi, ayırmacılığı "ırk, renk, cinsiyet, din, siyasal inanç, ulusal ve sosyal menşe bakımından yapılan ve iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya bozucu etkisi olan her türlü ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutma" olarak tanımlamaktadır. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırmacılığın Önlenmesi Sözleşmesi, kadınlara karşı ayırmacılığı, böyle bir genel tanımın içinde kaybolmuşluktan çıkarıp yüksek sesle telaffuz etmesi açısından önemlidir.

72 Hem Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırmacılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin tam metni hem de bu sözleşme uyarınca Türkiye tarafından hazırlanan 1993 yılı raporu için bkz: KSSGM, 1993.

73 Sözleşmenin onay tarihi 4 Temmuz 1985, Resmi Gazete'de yayımlanma tarihi 14 Ekim 1985 ve yürürlüğe giriş tarihi 19 Ocak 1986'dır.

miştir. Özellikle Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kararları iç mevzuattaki düzenlemeler için uyarıcı olmuştur. 1980'lerden sonra, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik ilgi artışının bir sonucu olarak alınan ve yaygın kabul gören kararlar ve sözleşmeler, hem sayıca artmış, hem de onaylanan bu sözleşmelere uygun davranıp davranılmadığı konusunda dünya kamuoyunun ve kadın hareketinin duyarlılığı yükselmiştir. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne ek olarak, daha yakın tarihlerde Pekin'de 1995 tarihinde toplanan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı sonunda çıkarılan deklarasyon ve toplantıya katılan ülkelerin taahhütleri, Avrupa Birliği üyelerinin kadın-erkek eşitliğine yönelik olarak kabul ettikleri yönergeler ve tavsiye kararları, bu çerçevenin oluşmasında önemli yapı taşlarıdır. **Ne var ki, böyle bir duyarlılık ortamına ve uluslararası düzenlemelerle sağlanmaya çalışılan kadın-erkek eşitliği ilkesine rağmen, çalışan kadınların gerçek yaşamda karşılaştıkları ayrımcılık ve eşitsiz muameleler son bulmuş değildir**. Bu saptama Türkiye için de geçerlidir. Bu görüşümüz, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin çalışan kadınları ilgilendiren 11. maddesi'ne daha ayrıntılı bakarak da doğrulanabilir.

Birleşmiş Milletler "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"

Bölüm III, Madde 11:

1. Taraf Devletler, istihdam alanında kadınlara karşı ayrımı önlemek ve kadın-erkek eşitliği esasına dayanarak eşit haklar sağlamak için özellikle aşağıda belirtilen konularda bütün uygun önlemleri alacaklardır;

a- Bütün insanların vazgeçilmez hakkı olan çalışma hakkı,

b- İstihdam konularında eşit seçim kriterleri uygulanması da dahil, erkeklerle eşit istihdam imkânlarına sahip olma hakkı,

c- Serbest olarak meslek ve iş seçme hakkı, terfi, iş güvencesi, hizmetlerin tüm şartları ve avantajlarından faydalanma hakkı, çıraklık, ileri mesleki eğitim ve bilgi yenileme eğitimi dahil mesleki eğitim ve mükerrer eğitim görme hakkı,

d- Sosyal yardımlar dahil eşit ücret hakkı, eşdeğerdeki işte eşit muamele ve işin cinsinin değerlendirilmesinde eşit muamele görme hakkı,

e- Ücretli izinle birlikte, özellikle emeklilik, işsizlik, hastalık, sakatlık ve yaşlılık ve diğer çalışamama hallerinde sosyal güvenlik hakkı,

f- Emniyetli şartlar içinde çalışma hakkı ve sağlığın ve bu meyanda doğurganlığın korunması hakkı.

2. Evlilik ve analık sebebiyle kadınlara karşı olan ayrımı önlemek ve etkin çalışma hakkını sağlamak amacıyla, taraf devletler uygun önlemleri alacaklardır.

a- Hamilelik ve analık izni sebebiyle veya evliliğe bağlı olarak işten çıkarma ayrımını yasaklamak, bu ayrımı yapanları cezalandırmak,

b- Önceki iş, kıdem ve sosyal haklar kaybedilmeksizin, ücretli olarak analık izni veya benzeri sosyal içerikli tazminatlar vermek,

c- Özellikle çocuk bakımevleri ağının tesisi ve geliştirilmesi yoluyla anne ve babanın aile yükümlülüklerini, görev sorumlulukları ve kamu hayatına katılma ile birleştirmeyi mümkün kılan destekleyici sosyal hizmetlerin sağlanmasını teşvik etmek,

d- Hamilelik süresince zararlı olduğu kanıtlanan işlerde kadınlara özel koruma sağlamak,

3. Bu maddede yer alan konulara ilişkin koruyucu yasalar bilimsel ve teknik bilgi ışığı altında devrevi olarak yeniden gözden geçirilecek ve gerekirse tadil, ilga veya temdid edilecektir.

Kaynak: KSSGM, 1993:9-10.

Sözleşmenin 11. maddesi, bir taraftan çalışan kadınlarla ilgili olarak alınması gereken önlemlerin hangi alanlarda olması gerektiğine dikkati çekerken, bir taraftan da bunların ayırimcılığın en yoğun görülebileceği alanlar olacağı konusunda ipuçları vermektedir. Bu ipuçları Türkiye’de çalışan kadınların karşılaştıkları eşitsizlikler ve ayırimcılık örneklerinde somutlaşmaktadır. **Özellikle iş güvencesi ve eşit de - gerde işe eşit ücret konularında çalışan kadınların hâlâ korumasız oldukla - rını ve tüm yasal düzenlemelere karşın bu iki alandaki sorunların üstesin - den gelineemediğini söylemek yanlış olmaz** . 11. maddenin 1-c fıkrasında belirtilen iş güvencesi hakkı, kamu sektörü kısmen dışarıda tutularak bir işverene bağlı olarak çalışan hemen bütün kadınların erişemediği bir haktır⁷⁴. İşveren, çalıştırdığı işçiyi herhangi bir nedenle işten çıkarabilir. Bu durumda işçinin itiraz hakkı yoktur; sadece İş Yasası ve Sendikalar Yasası’nda öngörülen tazminatları talep edebilir⁷⁵. Çalışan kadınların işten çıkarılmasına pekçok gerekçe gösterilebilmekte ve bunlar arasında hamilelik ve doğum ile ilgili olanlar başta gelmektedir. İş güvencesinin yokluğunda, kadın işçiler işlerini kaybetmek endişesi ile doğum öncesi ve sonrası izinlerini kullanmaktan vazgeçerler⁷⁶. Kadın işçilerin hamilelik süresinde işyerinde korunması kuralı da uygulamaya konulmayan bir kuraldır. Kadınların hamileliklerinin son günlerine kadar işlerinin değiştirilmediği ve izin alamadıkları saptanmıştır⁷⁷. Bazı iş kollarında gebelik, doğum ve çocukları nedeniyle kadınlar işe alınmaz⁷⁸.

Kadınların karşılaştıkları eşitsiz muamele ve özellikle ücretlerde eşitsizlik, tüm yasal düzenlemelere ve onaylanan sözleşmelere karşın varlığını sürdüren ikinci

⁷⁴ Toksöz ve Erdoğan’ın araştırma sonuçlarına göre, iş güvencelerinin olmaması ve işten atılma korkusu çalışan ka - dınların işyerindeki sorunlarının başında gelmektedir. Bu konu ile ilgili olarak yazarların, çalışan kadınların tanık - lıklarına da yer verdikleri çalışma için bkz: Toksöz ve Erdoğan, 1998: 114; 133-176.

⁷⁵ Süral, 1992:4.

⁷⁶ TEKSİF, 1976:19; Tümerdem, 1989:4.

⁷⁷ Tezgider, 1978: 24; Kocaoğlu, 1979:129; TEKSİF, 1990:127.

⁷⁸ Tümerdem, 1989:129.

önemli alandır. İç hukukta İş Yasası'nın 26. maddesi, eşit işe eşit ücret ödenmesi ilkesini getirmekte ve bu alanın yasal olarak düzenlenebileceğini savunan bir görüşü yansıtmaktadır. Buna ek olarak Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün "Eşit Değerde İş İçin Erkek ve Kadınlar Arasında Ücret Eşitliği Hakkında 100 Sayılı Sözleşme"sini onaylamış ve bu konuda madde içeren Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne uyacağını da taahhüt etmiştir. Böyle olmakla beraber hâlâ aynı işyerinde aynı nitelikteki işlerde aynı verimle çalışan kadınlarla erkeklere farklı ücret ödenebilmekte ve böylece ücret eşitliği bozulmaktadır. Çünkü kadınlarla erkeklerin yaptıkları işlerin "aynı nitelikte" ve "aynı verim düzeyinde" olup olmadığının tayini işverene bırakılmıştır ve bu nedenle kadınlar bir dizi subjektif değerlendirme sonunda erkeklerden daha düşük ücret alırlar. **Bu nedenle kadın-erkek eşitliğini sağlamayı hedefleyen yasaların subjektif değerlendirmelere imkan vermeyecek bir netlikle hazırlanması, eşitliğe ulaşmanın ilk adımı olacaktır**. Ancak unutulmamalıdır ki, kadınlara erkeklerden düşük ücret ödenmesinin pazarın işleyişi ve kâr maksimizasyonu açısından anlamı devam ettiği sürece ve kadınlar ve erkeklere biçilmiş toplumsal rollerin işlevselliğine olan inanç varlığını sürdürdükçe, ücretlerde ve eşit muamelede kadın ve erkekler arasındaki farkları azaltmak kolay olmayacaktır. Avrupa Birliği'ne üye devletlerin, Birliğin ücret konusunda eşit muamele ilkesine ilişkin 75/117 sayılı Yönergesini kabul etmiş olmalarına karşın, Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın 1971'den bu yana aldığı 109 karardan en çoğunun (42 karar) ücret konusunda eşit muamele ilkesine ilişkin uyuşmazlıklar nedeniyle alınmış olması, bu eşitliği sağlamada yürünecek yolun çok uzun olduğunun bir göstergesidir⁷⁹.

Çalışan kadınlara yönelik yasal düzenlemelerin, Bölüm 2'de özelliklerini belirtmeye çalıştığımız değişen ekonomik koşullar, küresel pazar, esnek üretim ve zayıflayan örgütlü işçi hareketi ile tanımlayabileceğimiz bir ortamda, kadın-erkek eşitliğini koruyamayacağı, hatta yeni eşitsizliklerin doğmasına da engel olamayacağı anlaşılmaktadır. **Bu durumda atılacak en önemli adım, mevcut yasaların yeniden gözden geçirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine doğrudan** ⁸⁰ veya do-

⁷⁹ Kadın ve erkek ücretlerindeki eşitsizliğin dâba ayrıntılı tartışması için bkz: Altan, 1980 ve Avrupa Topluluğu'nda ücretlerde eşit muamele konusunda bkz: Tezcan, 1998.

⁸⁰ BAĞ-KUR'un tarım sigortası uygulamasından neredeyse tamamen tarımda çalışan erkekler yararlanmaktadır. Çünkü kırsal kesimde yaşayan kadınların BAĞ-KUR'a üyeliği, onların aile reisi olma şartına bağlıdır. Kadınlar ancak eşlerini kaybettiklerinde veya boşandıklarında üye olabilmektedirler. Bunun sonucu, tarım kesiminde çalışan BAĞ-KUR üyelerinin sadece % 2'sini kadınlar oluşturmaktadır (KSSGM, 1994:35). Bu, bir doğrudan ayrımcılık örneğidir.

laylı ⁸¹ **olarak yol açabilecek hükümlerin değiştirilmesidir** . Bu yapılmadığında, kadınları ayırmıcılıktan koruyacağı ve eşitlik sağlayacağı düşünülerek hazırlanmış yasaların bir başka ayırmıcılığa zemin hazırlaması kaçınılmazdır. Nitekim, Türkiye’de pekçok işveren, kadınların koruyucu yasalarla ayrıcalıklı bir statü kazandıklarını (İş Yasası’nın işin düzenlenmesinde ve analık durumunda korunma ile ilgili maddeleri ile Devlet Memurları Kanunu, Sosyal Sigortalar Kanunu ve Emekli Sandığı Kanunu) ve bu nedenle çalışan kadınların kendileri açısından maliyeti yüksek bir işgücü oluşturduklarını savunmaktadır. Böylece bu koruyucu yasa hükümleri, kadınları açık işlere almamak, işte yükseltmemek, hakları olan ücreti ödememek ve işten çıkarmak için kullanılabilir. Koruyucu yasal düzenlemeler, kadınları gerçekten koruyucu bir işlev görmüyorsa ve yasalardaki hükümler çiğneniyorsa, bu yasaların varlık nedenini sorgulamak gerekir. Eğer çalışan kadınların ‘ev’ ve ‘iş’ olmak üzere iki alanda ikili yüklerinin olduğuna ve yeni kuşakların yeniden üreticileri olarak korunmaları gerektiğine inanılıyorsa -ki yasaların doğuş nedeni budur-mevcut hükümlere tam olarak uyulması sağlanmalıdır. Bu suretle koruyucu yasaların kadınlar aleyhine kullanılmasının ve ayırmıcılık için zemin oluşturmasının önüne geçilebilir. Aksi takdirde ‘kadınlar için’ olduğu savunulan her yeni önlem ve koruyucu karar, onların hem piyasaya girişlerini hem de girdikten sonraki iş yaşamlarını olumsuz yönde etkilemeye devam edecektir⁸².

6. EYLEM ALANLARI VE POLİTİKALAR

Dünya tarihinde son çeyrek asır, kadınların güçlenmesi ve toplumsal konumlarının yükseltilmesi için gösterilen çabaların en yoğun olduğu dönem olmuştur. Birleşmiş Milletler’in 1975’te ilan ettiği "Uluslararası Kadın On Yılı", ve 1985’te Nairobi’de kabul edilen Kadınlara Karşı Her Türü Ayırmıcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, ‘kadınlar için eşitlik, kalkınma ve barış’a giden yolda kilometre taşları olarak görülebilir. Uluslararası hukuk alanında, kadınların istismarını önleyici ve onları ayırmıcılığa karşı koruyucu yeni mekanizmaların oluşturulması ve Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi gibi kuruluşların önlemleri, toplumsal cinsiyet duyarlılığının uluslararası düzlemde yaygınlaşmasının işaretleridir. Bu gelişmeler, ulusal düzeyde, hükümetleri etkileyerek onların yasalarında ciddi değişiklikler yapmalarına ve eşit fırsatlar komisyonları ve benzeri düzenlemelerle kadın-erkek eşitliğini sağlamaya ça-

⁸¹ Evlenen kadın işçinin bu nedenle kıdem tazminatını alarak işinden ayrılabilmesine yasal olarak sağlanması dolaylı bir ayırmıcılıktır .

⁸² Bu konuda daha geniş bir tartışma için bkz: Ecevit, 1992b: 34-37.

lişmalarına temel hazırlamıştır. **Bütün bu gelişmelerin arkasındaki itici ve temel güç ise ulusal ve uluslararası kadın hareketleridir. Bu hareketler, geleneksel kadın-erkek güç ilişkilerinin, toplumsal cinsiyet rollerinin ve toplumsal kurumların sorgulanmasını sağlaması açısından önemlidir**

Türkiye’de de 1980’lerin son yıllarından başlayarak kadınların güçlenmesi ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için oluşturulan kurumlar ve yapılan çalışmalar ile uluslararası düzeyde sağlanan tempoya uyulmaya çalışılmaktadır. **Son yirmi senede kadınların toplumsal konumunu yükseltmek amacıyla atılan bu adımların ve yaratılmaya çalışılan toplumsal cinsiyet duyarlılığının arka planında, 1980’lerin başından itibaren düşünsel ve eylem alanlarında gelişen bir kadın hareketinin varlığı da unutulmamalıdır** ⁸³.

Türkiye’de hem devlet kurumları düzeyinde hem de kadın örgütleri düzeyinde kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadına yönelik ayırıcı yasa ve uygulamaların ortadan kalkması için bugüne dek çeşitli alanlarda ve konularda gösterilen çabalar, istenen düzeyde olmasa bile bazı iyileştirmeler sağlamıştır⁸⁴. Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda duyarlılık ve ilgi artışının, bunun sonucu yapılan olumlu uygulamaların ve alınan kararların özellikle hukuk, siyaset, eğitim ve sağlık alanlarında olması dikkat çekicidir. Çalışan kadınlarla ilgili alanda ise önerilenlerin çokluğuna karşın politika ve uygulama düzeyinde yapılanlar yok denecek kadar azdır. Bu alanda hangi konuların Türkiye’nin öncelikleri arasına girdiği Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM)’nce yayınlanan ve bu bölümde adı geçen dokümanlardan net olarak görülebilir. Bu dokümanların hepsinde, hem çalışan kadınların konuları ve sorunları ele alınmakta, hem de bu sorunlara çözümler önerilmektedir. Daha da önemlisi, Türkiye, Dünya Kadın Konferansı’na, kadının işgücüne katılımının artması, çalışan kadınlara karşı ayırıcılığın önlenme-

83 Bu saptamaya Ş. Tekeli (1990) ve Y. Ertürk (1997) katılmaktadır. Ş. Tekeli’ye göre, "...eğer devlet, toplumda müdahale edilmesi, varolan eşitsizliklerin giderilmesi, ayırıcılıkların önlenmesi, fırsat eşitliğinin sağlanması için önlemler alınması gereken bir alan olarak, kadın-erkek eşitliği alanını tanıdı, tanımladı ve kurumlaşmaya gittiyse, bunun birinci ve en derinde yatan etkeni, böyle bir sorun alanı olduğunu ortaya çıkaran, talep ve çözüm önerisi üreten bir kadın hareketinin varlığıdır" (Tekeli, 1990: 83). Y. Ertürk de Türkiye’de toplumsal cinsiyet duyarlı bir gündemin oluştuğuna ve bunda, kadın hareketinin ve kadın örgütlerinin son on yıldaki stratejik taleplerinin etkisinin önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Ertürk’e göre, bu stratejiler kadınları birey olarak güçlendirmek için, toplumsal cinsiyet duyarlı bir kamuoyu yaratmak için ve devlet kurumlarına kadın sorunlarına daha ilgiyle yaklaşımları yönünde etki de bulunmak için özellikle önemlidir.

84 Bu gelişmelerin olduğu alanlar ve konular için bkz. KSSGM, 1994; KSSGM,1997; Ertürk,1997; KSSGM, 1998a ve 1998b; KSSGM,1999; Pekin+5 STK Koordinasyon Grubu, 2000.

si ve kadınların ülke ekonomisine katkılarının görünür kılınması için bir dizi tedbir alacağını taahhüt ederek katılmıştır⁸⁵. Bu taahhütlere ve Ulusal Eylem Planı'nda⁸⁶ sunulan eylem alanlarına rağmen gerçekleştirilenler son derece sınırlıdır.

Türkiye'nin Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Taahhütleri:

Kadınlar ve Ekonomi

- Kadının çalışmasını engelleyen en önemli faktör olan çocuk bakımı sorumluluğunun anne, baba ve devlet arasında eşit şekilde paylaşılması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması,
- Doğum sonrasında çocuk bakımı için babaya da izin verilmesi,
- Kadın veya erkek olsun, 100 işçi çalıştıran her işyerinde kreş açılmasının gerçekleştirilmesi, (şu anda 100 kadın çalıştıran işyerlerinin kreş açması zorunludur.)
- Tüm meslek alanlarında bütün kamu ve özel kurumların belli sayıda kadın çalışan almasının sağlanması,
- Kadın istihdamının artırılması konusunda projeler hazırlanması ve bu projeleri destekleyecek uluslararası finans kaynakları bulunması,
- Evde ve tarlada çalışan kadınların ev içi çalışmalarının ulusal hesaplara dahil edilebilmesi için sigortalı yapılması, bu amacı tam anlamıyla gerçekleştirilemeyen BAĞ-KUR sisteminde düzenlemeler yapılması,
- Kadınların kendi işlerini kurabilmeleri için özel koşullarda banka kredileri sağlanması, varolan kredi miktarının artırılması,
- Kadınların yukarıda belirtilen konularda bilinçlenmesi ve teşvik edilmesi için tüm medya kuruluşlarının da desteğiyle eğitim kampanyaları, konferanslar, seminerler düzenlenmesi,
- Tüm kadınları kapsayacak bir sosyal güvenlik sistemi oluşturulması.

Kaynak: KSSGM, 1998a: 56-57.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü tarafından Dünya Bankası desteğiyle yürütülen Kadının İstihdamını Geliştirme Projesi çerçevesinde kadınların istihdamını engelleyici nedenleri ve çalışma yaşamındaki sorunlarını ortaya çıkarmayı amaçlayan bir dizi araştırmanın dışında, kurumsal düzeyde, çalışan kadınlarla ilgili somut ve etki yaratıcı gelişmeler sağlanamamıştır. 1995'ten bu yana Pekin Deklarasyonu'nu imzalayan ülkelerce yapılan eylemleri ve sağlanan gelişmeleri değerlendirmek amacıyla toplanan Birleşmiş Milletler özel oturumu sonuç belgesinde⁸⁷ 'Kadın ve Ekonomi' başlığı altında sıralanan yedi eylemden biri (Kadının İstihdamını Geliştirme Projesi çerçevesinde, araştırmaları teşvik) hariç hiçbirinin Türkiye'de-

⁸⁵ KSSGM, 1998a: 56-58.

⁸⁶ KSSGM; 1998a: 58-62.

⁸⁷ United Nations, 2000: 9.

ki hükümetlerce gerçekleştirilmediğini saptamak hayal kırıcıdır. Kadınların çalışma yaşamına yönelik konulardaki bu ilgi eksikliği, sadece hükümet politikalarında görülmeyip kadın hareketini de içine alan bir durumdur. Kadın hareketi de gündeminde, çalışan kadınların konumuna, başka konularla kıyaslandığında, daha az yer vermiştir. Bu ilgi azlığının nedeni, kadın hareketinin öncelikle şiddet, tecavüz, namus cinayetleri gibi kadının bedenine ve canına yönelik daha olumsuz, zedeleyici ve yıkıcı eylemleri gündeminin merkezine koymayı tercih etmiş olması olabilir. **Nedene olursa olsun, çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, çalışan kadınların ayrımcı muamelelerden korunması ve güçlenmeleri gibi konularda yapılabilecekler için hem hükümetler hem de kadın hareketince yeterli çabanın harcanmadığı söylenebilir**

Kadınların işgücüne katılımlarının artması, çalışma yaşamında toplumsal temelli eşitsizliklerin giderilmesi, çalışan kadınların güçlenmesi gibi amaçlar taşıyan bu çalışmanın sonuç bölümünde yer alacak aşağıdaki öneriler, böyle bir arka planın varlığında yapılmaktadır. Bu öneriler, kaçınılmaz olarak önceki çalışmaların izini taşıyacaktır. Burada yapılmaya çalışılan, daha önce de benzerleri sunulmuş olan politika ve çözüm önerilerini olabildiğince geniş bir çerçeveye oturtabilmek ve bağlamlarında tartışabilmektir.

6.1. Ülke Düzeyinde İşgücüne Katılımı Artırıcı ve İşsizliği Önleyici Politikalar

Kadınların işsizliğini erkeklerin işsizliğinden ayıran özellikler olmakla birlikte, her iki cinsin işsiz kalmasını belirleyen bazı ortak nedenler vardır. Bu nedenle, kadınların işsizliğinin bazı boyutlarının kadına özgü olduğunu hatırladıkça, bazıları da, bu genel çerçevede içinde aramak gerekir. Türkiye’de işsizlik önemli bir sorun olma özelliğini korumaktadır. Çünkü Türkiye’de planlı dönem de dahil, iş imkanı yaratmaya yönelik bilinçli bir politika izlenmemiş⁸⁸, işsizlik, büyüme sağlandığında kendiliğinden çözülebilecek bir sorun olarak görülmüştür. Ekonomik politikalar ve bu politikaların tercihleri de işsizliğin yaratılmasında ve sürekliliğinde rol oynamaktadır. Türkiye’de sabit sermaye yatırımlarının ulusal gelire oranı uzun zamandır düşük durumdadır. İşsizliğin azalması bu oranın yükselmesi ile ilişkilidir. Düşük bir yatırım hacmi ile hem büyüme sağlanamaz hem de işsizliğe çözüm ya-

⁸⁸ TÜSES, 1989: 185-186.

ratılamaz. Öte yandan sabit sermaye yatırımlarının miktarı kadar yatırımların hangi alanlara yapılmakta olduğu, yani yatırımların dağılımı da önemlidir. Türkiye, 1980'lere kadar sabit sermaye yatırımlarının %50'den fazlasını sanayi kesimine yapan bir ülke iken, 1980 sonrası bu oran hızla düşmüştür. Sanayi kesimindeki yatırımların yerini hizmetler sektörü ve konuta yapılan yatırımlar almıştır. Yatırımların bu kompozisyonu değişmedikçe ve sanayi yatırımlarının tüm yatırımlar içindeki oranı yükselmedikçe işsizlerin oranında ciddi bir azalma olamayacaktır. Bu nedenle Türkiye'de herşeyden önce, sanayi yatırımlarının artmasına yönelik bir politik tercih gereklidir. **Ancak işsizliği yaratan tek etken yatırımların sınırlılığı olmadığı gibi, bu soruna tek çözüm de yatırımların artması değildir. İşsizlik çok yönlü toplumsal ve demografik süreçler sonucu ortaya çıktığı için, sorunu bu yönleri ile de ele alan istihdam politikalarına gereksinim vardır**

6.2. Kadınların İşgücüne Katılımını Artırıcı ve İşsizliğini Önleyici Politikalar

Kadınların işgücüne katılımını artırıcı ve işsizliğini önleyici politikalar, esasında tüm Türkiye'deki istihdamı ve işsizliği önleyici politikalardan bağımsız değildir ve bunların içinde düşünülmelidir. Kadınların işgücüne katılımı ve işsizliği ile ilgili politikalar tartışılırken konuya bu genel çerçevede yaklaşılmalı, ancak onlara özgü durumların farkında olarak daha özel tartışma alanlarına da inilmelidir. Diğer bir deyişle, makroekonomik ve mikroekonomik politikalar toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip olmalıdır. Bu çerçevede;

- **İşsizlik ve istihdamla ilgili her türlü kurum ve kuruluşun politika, program ve faaliyetlerine toplumsal cinsiyet bakış açısını dahil etmesi, başka deyişle, toplumsal cinsiyeti merkeze alması gerekir**. Toplumsal cinsiyeti merkeze alma (gender mainstreaming) kavramı, 1995'te Pekin'de toplanan Dördüncü Dünya Kadınlar Konferansı'ndan bu yana kullanılan ve her geçen sene daha önemsenen bir kavramdır. Pekin'de Avrupa Birliği delegasyonu tarafından da kuvvetle desteklenen bu kavram şöyle tanımlanmıştır: **Hükümetler ve diğer aktörler tarafından, bütün politika ve programlara toplumsal cinsiyet bakış açısını dahil etmeye yönelik aktif ve görünür bir yaklaşımın teşvik edilmesi**. Böylece, kararlar alınmadan önce, söz konusu politika veya programın kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerinin neler olabileceğine ilişkin bir analiz yapılabilecektir. Avrupa Birliği, 1996'da Komisyon'un bütün politika ve faaliyetlerine kadınlar ve erkekler

için eşit fırsatlar ilkesini dahil etmiştir. Amsterdam Anlaşması'nın 3. Maddesinde de "Topluluk, bütün faaliyetlerinde kadınlarla erkekler arasındaki eşitliği teşvik etmek ve eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacını güdecektir" denmektedir. Bu program ve faaliyetlerin kadınlar ve erkekler için doğuracağı sonuçların neler olabileceğine yönelik 'Toplumsal Cinsiyet Etkisi Değerlendirme Çalışması' yapılması, projelerin nitelik ve etkinliklerini geliştirmek ve her iki cins açısından da hedeflenmemiş sonuçlardan sakınmak için gerekli bir koşul olmalıdır. Ancak unutulmamalıdır ki, **toplumsal cinsiyet değerlendirmeye çalışmaları için cins temelinde ayrıştırılmış doğru ve ayrıntılı istatistiklere ve toplumsal araştırma sonuçlarına ihtiyaç olacaktır**. Devlet İstatistik Enstitüsü Kadın İstatistikleri Dairesi'nin toplumsal cinsiyet temelinde ayrıştırılmış istatistikleri toplamada, mevcut istatistikleri bu temelde yeniden düzenlemede önemli bir rolü vardır. Bununla birlikte, Enstitünün her özel alanda veri toplayabilmesi olanaksız olduğundan, yukarıda değinilen değerlendirme çalışmalarının yapılabilmesi için ilgili her kurum ve kuruluşun kendi alanına yönelik ve kadın ve erkekler için ayrı ayrı toplanmış istatistiklere ve araştırma verilerine ulaşmayı hedeflemesi gerekir.

- İşsizlik ve istihdamla ilgili kurum ve kuruluşların programları ve her türlü faaliyetlerinin *kadınlar ve erkekler için eşit fırsatlar* sağlayıcı özelliğinin olması da işsizliği önleyici ve istihdamı artırıcı politikaların ikinci özelliği olmalıdır.
- Eşit fırsatları sağlamak, istihdamdaki kadınların oranının artması ile olanaklıdır. Çünkü kadınlarla erkeklerin dengesiz paylaştığı bir piyasada eşit fırsatlar amacını gütmek zordur. **Kadınların ve erkeklerin belli ekonomik sektörlerde ve mesleklerde yığılmalarından kaynaklanan dengesizliği azaltmaya çalışmak ve kadınların işgücü piyasasına daha çok katılmalarını teşvik etmek, işsizlikteki kadın-erkek dengesizliğini gidermek için gereklidir**.

6.2.1. Kadın Emeginin Niteliğini Artırmak Yönünde Geliştirilecek Politikalar

İstihdamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, eşitsizliğin kaynaklarına inilerek gerçekleştirilebilir. Eşitsizliğin temel kaynaklarından biri, kadınlarla erkeklerin toplumsal rolleri ile ilgili farklı sosyalizasyon ve eşit olmayan eğitim süreçlerinden geçmeleridir. Farklı sosyalizasyon, farklı meslek ve becerilere

yönlendirmeyi pekiştirirken, eğitimde fırsat eşitsizlikleri, kadınları erkeklerin gerisinde bırakır. Bu nedenle kadınlarla erkeklerin eşit eğitim imkanlarına sahip olmaları ve eğitimin her kademesindeki okullaşmada, aralarındaki farkın ortadan kaldırılması eşitlik politikalarının temel hedeflerinden biri olmalıdır. **Bu hedef doğrultusunda her türlü yasal ve toplumsal engellemelerin ve geri bırakmanın önüne geçmek için politikalar geliştirilmeli ve ailelerin, eğitim kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının bu politikaların savunucuları olmaları sağlanmalıdır**. Bu politikalar, gerektiğinde kadınları özel olarak koruyucu ve teşvik edici boyutlar da taşımaktadır. Kız çocukları için özel burslar, yatılı okullar, mesleğe yönlendirici danışmanlık ve destek hizmetleri bunlardan bazılarıdır.

Bu çalışmanın çeşitli bölümlerinde değinilen ve kadınların işgücü piyasasına katılmasında kilit bileşenlerden biri olan eğitim, kadınlara bu piyasanın talep ettiği beceri ve nitelikleri kazandırıcı olduğu için önemlidir. Nitelikli kadın işgücünü artırmanın ve kadınlara iş piyasasında erkeklerle eşitlik sağlanmasının en bilinen ve etkin yolu, meslek eğitimidir. Hem örgün hem de yaygın eğitim kapsamında kadınlar için hazırlanan meslek eğitimi programları, kadınların istihdam olanaklarının genişlemesine hizmet edecektir. Ne var ki T.B.M.M. Kadının Statüsünü Araştırma Komisyonu'nun da kabul ettiği gibi, "kadınları mesleki ve teknik eğitime yönlendirmek konusunda uygun politikaların ve yeterli desteğin olmaması nedeniyle, işgücü piyasasının gereksinimleri doğrultusunda nitelikli kadın işgücü oluşmamaktadır". **Kadınların örgün ve yaygın mesleki eğitim kurumlarından erkeklerle eşit düzeyde yararlanabilmelerini sağlamak için her türlü düzenleme yapılmalıdır. Ancak, eğitim kurumlarının daha çok kadına daha geniş bir yelpazede meslek ve beceri kazandırma için yeniden örgütlenmesi yetmez, hem çalışan kadınların hem de ailelerinin, geleneksel kadın mesleklerine yönelik tercihlerinin de değişmesi gerekir**. Bu kültürel dönüşüm zaman alacaktır, ama kısa vadede yapılabilecekler de vardır. İşsizlik ve istihdam ile ilgili danışmanlık hizmetlerinin verilmesi ve bununla da kalınmayıp çeşitli eğitim kurumlarının, kadınlara meslek kazandırıcı programlar yürütmesi bunlardan en önemlisidir.

6.2.2. İşgücü Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Temelli Yatay ve Dikey Ayrışmayı Gidermeye Yönelik Politikalar

Kadınların ve erkeklerin sektörler arası dağılımının eşitsizliği ve her grubun belli sektörlerde yoğunlaşması (yatay ayrışma) aynı iş kolunda veya işyerinde kadınla-

rın düşük, erkeklerin yüksek statülü işlerde yoğunlaşması (dikey ayrışma), işgücü piyasasında kadınların istihdam olanaklarını sınırlayan oluşumlardır. **Bu nedenle her iki tür ayrışmanın yaratmakta olduğu sonuçların farkında olarak, kadınları geleneksel erkek alanlarında çalışmaktan alıkoyacak engelleri (yasal ve toplumsal) ortadan kaldıracak politikalara gereksinim vardır**. Sektörler arası ayrışma, ekonominin gelişiminden ve kadınlarla erkeklerin tarihsel ve toplumsal olarak şekillenmiş tercihlerinden bağımsız ortaya çıkmadığı için, bu yönde geliştirilecek politikaların daha uzun vadede etkisini hissettireceği açıktır. Dikey ayrışmanın nedenleri ise daha etkin müdahale ile giderilebilecek cinstendir. Burada dikey ayrışmaya neden olan etkenlerin (işveren tercihleri, kadınların beşeri sermaye özellikleri gibi) saptanması ve ayrışmayı önce azaltacak sonra da ortadan kaldıracak politikaların üretilmesi önemlidir. Bu bağlamda;

- **Kadınları belli iş kollarını ve meslekleri seçmeye yönelten eğiliminin saptanması ve bunların olumsuz etkilerinin giderilmesi gerekir**. Bu kapsamda, kadınları ve erkekleri belirli mesleklere yönlendirici tutum ve uygulamaların ortaya çıkarılması ve bu uygulamalara son verecek kararların alınması, eğitim politikalarını oluşturan kurumların hedefi olmalıdır. Kadınları geleneksel olarak erkeklerin egemen olduğu, yüksek statü ve ücretler sağlayan mesleklere yönlendirme bu hedef içinde önemli bir boyut olarak yer almalıdır.
- **Üst sorumluluk düzeylerinde kadınlara yer verilmeyen iş kollarında ve iş yerlerinde kadınların yükselebilmelerini sağlamak için, hem bu uygulamanın ve ayrımcılığın subjektif nedenleri olduğu ortaya koymak hem de kadınlara bu tür üst düzey sorumluluk gerektiren işlere ulaşabilmelerini sağlayıcı destekler vermek gerekebilir**. Bunlar arasında, iş yerinde hizmet içi programlara kadınların katılımını güçleştiren nedenleri ortadan kaldırmak ve kadınların yüksek statülü işlerde çalışma yönünde motivasyonlarını yükseltmek başlıca destekler olmalıdır.
- **İşyerinde toplumsal cinsiyet temelli dikey ayrışmayı pekiştirecek her türlü uygulamanın, kadınlara ve erkeklere eşit muamele ilkesine ters düşeceği bilinci, kamu ve özel sektör işyerlerindeki işe alma ve yerleştirme politikalarına yön veren unsurlardan biri olmalıdır**.
- Bu bilincin varlığı ve iş yerlerindeki istihdam politikalarını yönlendirmesi tercih edilecek bir durum olmakla beraber, bunun başarılacağı durumlarda

özellikle işyerlerindeki dikey ayrımcılığı engelleyebilmek için her kademe-
deki işler için kadınlara kota uygulanmasına gidilmesi gerekebilir. Bir pozitif
ayrımcılık örneği olarak kota ve bu yolla kadınların üst düzey görev ve
sorumluluk alanlarına yerleştirilmesi, tıpkı siyasal partilerde olduğu gibi, iş-
yerlerinde de tepki çekebilir ve kadınların bu yolla hak etmedikleri statüleri
elde ettikleri gerekçesiyle olumsuzlanabilir. **Ancak unutulmamalıdır ki, kadınlar için pozitif ayrımcılık yapılmasına götüren nedenlerin pek çoğu kadınların kendi yeteneksizliklerinden veya başarısızlıklarından kaynaklanmayıp toplumsal ve ideolojik nedenlidir**. Kökleri çok derinlerde yatan bu nedenler ortadan kalkıncaya kadar kadınlar için kota gibi pozitif ayrımcılık araçlarını kullanmak, bu nedenle meşru bir yaklaşım olarak görülmelidir.

6.2.3. Kadınları Girişimciliğe Özendirecek ve Bu Yönde Destekleyecek Politikalar

Kadınlar arasında kendi işini kurarak girişimci olma, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yaygınlaşmakta olan bir süreçtir. Küçük girişimcilik, bir yönüyle aile gelirlerinin azalması ve hatta yoksullaşmaya karşı alt gelir gruplarından kadınların geliştirdiği bir savunma stratejisi, bir yönüyle ise kadınların bağımsız ve özerk hareket edebilecekleri bir çalışma alanına sahip olma isteklerinin ifadesidir. **Kaynağında hangi itici faktörler yer alırsa alsın, girişimcilik, kadınları güçlendirici bir süreç olarak değerlendirilmelidir**. Bu nedenle özellikle 1980 sonrasında, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kendi işini kurmak isteyen kadınları teşvik edici ve bu yönde karşılaşılabilecekleri güçlüklerde kendilerine destek verici kurum ve mekanizmalar çeşitlenmiş, küçük girişimcileri destekleme konusunda özel bir politik müdahale alanı oluşmuştur. İlk işini kuran kadın girişimcilere sağlanan banka kredileri, kadın girişimcileri kendi aralarında dayanışma ve örgütlenmeye özendirme, gönüllü kadın kuruluşlarınca ev kadınlarını küçük anaparalarla kendilerine ait işler başlatmaya teşvik edici projeler, bugüne kadar bu alanda atılan adımlardır. **Kadınlar arasında girişimciliğin yaygınlaşması, hem kadınların kendi kazançlarını sağlayarak başkalarına bağımlılıklarını azaltıcı, hem de ücretli bir iş bulamayan kadınların, bu yolla emek piyasasına katılımlarını sağlayıcı bir gelişmeye işaret etmesi bakımından önemlidir**. Bunun için, kendi işini kurmayı hedefleyen kadınları, piyasa koşulları ve kredi sağlama yolları hakkında aydınlatarak, yasal rehberlik ve teknik danışmanlık sunarak, ürün tasarımı, dağıtım ve pazarlama konularında bilgilendirerek bugün olduğundan daha çok desteklemek gerek-

lidir. Ancak, bunlar yapılırken girişimciliğin Türkiye’de kadınların çalışma yaşamına katılımları gibi daha geniş bir konunun özel bir parçası olduğu da unutulmamalıdır. Dolayısıyla, bu alanda üretilecek düşüncelerin, konulacak hedeflerin ve oluşturulacak politikaların, kadın işgücünün güçlenmesine ilişkin genel politikalara ters düşmemesi sağlanmalıdır. **Bu politikalarda ise nihai hedef, Türkiye’de atıl ve marjinal kalmış kadın emeğinin piyasanın kalıcı bir ögesi olması ve ekonomik yaşamda gerçek değeriyle yerini alması olmalıdır**.

6.3. Kadın Emeğini Görünür Kılmaya Yönelik Politikalar

Kadınlar, hem ülke ekonomisinin gelişimine, hem de ailelerinin refah seviyesinin yükselmesine ve yoksulluğa karşı direnmesine emekleriyle katkıda bulunurlar. Bu emek, ücretli ve formel piyasa ile ilişkili olduğunda kaydedilebilen, ekonomik hesaplamalar içinde yer alabilen ve böylece toplumsal kalkınmaya katkısı görülebilen emektir. Kadınların gizli ve görünmeyen emeklerinin kullanımını ise iki alanda gerçekleştirir; ev içi ve enformel sektör.

- Kadınların ev içinde kullandıkları ve parasal karşılık almadan harcadıkları emek, bugün için ücretlendirilmekten uzaktır. Yine de bu emeğin milli gelir hesaplamalarında yer alabilmesini ve böylece kadınların ekonomik ve toplumsal kalkınmaya katkılarının farkedilmesini sağlayacak çabalar sarfedilmelidir.
- Enformel sektör içinde her türlü işte çalışan kadın emeği de gizli kullanılan veya gizli sunulan bir emektir. Burada gizlilik, iki anlama gelmektedir. İlki, bu emeğin istatistiklerde yer almayışı nedeniyle ülkede çalışan kadınların sayısının düşük görülmesidir. İkincisi, bu sektörde çalışan kadınların, erkeklerin de olduğu gibi, çalışma mevzuatı kapsamının dışında tutulması ve herhangi bir sosyal güvenlik kurumu ile bağlantısının olmamasıdır. Enformel sektörde çalışan ve işvereni tarafından sigortalanmış (ev hizmetlileri örneğinde olduğu gibi) veya Bağ-Kur’un sigorta kapsamında (kendi hesabına iş yapanlar örneğinde olduğu gibi) çalışan kadınların sayıca azlığı da bu sektörde çalışanların görünmez kalmasına neden olmaktadır. **Her iki anlamıyla da gizli kalmış bu kadın emeğinin görünmesi için gerekli düzenlemelere ihtiyaç vardır**. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 175 ve 177 sayılı Sözleşmeleri kısmi çalışmanın ve ev eksenli çalışmanın kurala bağlanmasını öngörmektedir. Bu sözleşmeler Türkiye tarafından onaylanmalı ve iç mevzuatın düzenlenmesi gerçekleştirilmelidir.

6.4. Aile ve İş Yaşamının Uyumunu Sağlayacak ve Çalışan Kadınların Yaşamını Kolaylaştıracak Politikalar

Uzun zaman aile ve iş yaşamının uyumunu sağlayacak politikalar denince akla kadınlar gelmiş ve sanki ailenin yeniden üretiminden, çocukların, hasta ve yaşlıların bakımından sadece kadınlar sorumlu imişlercesine, çalışan kadınların çalışma ve ev yaşamlarını birlikte ve uyum içinde sürdürebilmelerine ilişkin politikalar tartışılmış, bu tartışma sırasında da erkekler, çalışma dünyasının birincil özneleri olarak dışarıda bırakılmıştır. Bu yaklaşım değişmektedir; ancak bu, yavaş ve zaman alıcı bir değişimdir. **Eğer kadın ve erkeklerin eşitliğinin gerekliliğine inanılıyorsa aile ve iş yaşamını her iki cins için de uyumlu duruma getirecek politikalar üzerinde durulmalıdır** . Yapılabilecek düzenlemeler şunlardır:

- Yasalarla getirilen düzenlemeler, işverenlerin işyerlerinde çocuk bakım olanaklarını sağlamasına yetmemektedir. Çocuk bakımından öncelikle ve sadece kadınların sorumlu olduğu anlayışı, işverenlerin bu soruna kayıtsız kalmalarına zemin hazırlamaktadır. Bu anlayış değişmeye muhtaçtır. İşyerinde kreş açma yükümlülüğü getiren kurallar, sadece kadın çalışan sayısı değil, erkek sayısı dikkate alınarak yeniden konulmalıdır. Böylece kadın çalışanların kreş talebinde bulunacakları gerekçesiyle işe alınmama gibi durumlarla karşılaşmaları da önlenmiş olacaktır.
- Doğum sonrası çocuk bakımı için babanın da izin kullanabilmesi, daha açık bir anlatımla, çocuk bakımına verilen iznin 'ebeveyn izni' adı ile anılması ve bu izni isteyen tarafın kullanabilmesinin sağlanması, ailelerdeki toplumsal cinsiyete bağlı katı işbölümünün yumuşamasına ve daha eşitlikçi ve paylaşımcı ilişkilere götürecektir.
- Çalışan kadınların, ailelerinin gereksinimleri nedeniyle çalışma yaşamından ayrılışları, mesleki ilerlemelerine engel olmaktadır. Onların çalışma yaşamına geri dönmelerini teşvik edici ve döndüklerinde de kolay uyum gösterebilmelerine yardım edici desteklemeler yapılmalıdır. Bu çerçevede, kaliteli ve düşük maliyetli çocuk, hasta ve yaşlı bakım hizmetlerinin yaygınlaşması, ailelerine bu hizmetleri sunabilmek için işinden ayrılan kadınların işlerine tekrar dönmelerine hizmet edecektir. Onlara, işlerinden ayrı kaldıkları sürede kaybettikleri becerileri geri kazandırıcı veya yeni becerilerle tanıştıracı programların düzenlenmesi çok önemlidir.

6.5. Avrupa Birliği ile Uyum Sürecinde Ayrımcılığa Karşı Politikalar

Avrupa Birliği (AB)'nin tüm politika ve programlarında toplumsal cinsiyet temelli bir bakış açısı bulunmaktadır ve bu bakış açısı birlik stratejilerinin temel bileşenlerinden biridir. **Birliğe göre kadınlara eşit fırsatların sağlanması ve eşit muamele uygulanması, bütün kurumlar tarafından her düzeyde gerçekleştirilmesi gereken bir zorunluluktur**. Bu görüş ve buna ilişkin özel etkinlik ve çalışmalar Avrupa İstihdam Stratejisi içinde önemli bir yere sahiptir. Bu konuda Komisyonun 'Eşitlik Programı' ve 'Eylem Planları' bulunmaktadır.

Kadına ve erkeğe eşit muamele, AB'nin sosyal politikasında temel bir unsurdur. Topluluk bu eşitliği, gelecekteki ekonomik başarı ve sosyal bütünleşme açısından önemli görmektedir. **Kadın ve erkeğin eşit muamele görmesi ve fırsatlardan eşit yararlanması konusunda, aday statüsündeki Türkiye'nin özel bir çaba sarf etmesi gerekmektedir**. Bu konuda girişilecek düzenlemelerin başında, kadın ve erkek çalışanlarla ilgili mevcut mevzuatın gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla burada, kadın-erkek eşitliği ile ilgili olarak Birlik tarafından oluşturulan düzenlemelere kısaca değinilecek ve bunlarla Türkiye'deki durumun ilişkisi kurulacaktır.

Avrupa Birliği bünyesinde kadın-erkek eşitliği konusundaki düzenlemeler iki aşamalıdır. İlk aşamada eşitlik ilkesi Birliğin kurucu kararları ve direktifleri ile ayrıntılandırılmıştır. Bunların içinde direktifler, üye devletlerin hukuk düzenlerini Birliğin hukuk düzenine uydurmakla yükümlü kıldığı için, özel bir öneme sahiptir. 1975 ve 1986 yılları arasında yürürlüğe giren ve aşağıda özetlenerek sunulan direktifler, temel düzenlemelerle ilgili amaçları saptamakta, bunlara ulaşma araçlarını ise üye devletlerin kendi seçimine bırakmaktadır.

Kadın-Erkek Eşitliğine İlişkin AB Direktiflerinin Genel Çerçevesi

1. Eşit Değerde İşe Eşit Ücret Ödeme İlkesi:

Birliğin 1975'te kabul ettiği ilk direktif (75/117), üye devletlerin kadınlar ve erkekler arasında ücretlerle ilgili tüm ayrımcı uygulamalara son vermesi ve eşit değerde işe eşit ücret ödenmesiyle ilgili ilkesidir. Üye devletler; ücret eşitliği ilkesine aykırı olan ve kadın-erkek ayrımcılığı yapan yönetsel ve yasal düzenlemeleri yürürlükten kaldıracaklardır.

Üye devletler, toplu sözleşme, barem ya da ücretlerle ilgili sözleşmelerde, ücret eşitliği ilkesine aykırı olan hükümlerin kaldırılması için; ücret eşitliği ilkesinin uygulanabilmesi için; ve işçinin, ücret eşitliği ilkesine uyulmadığı gerekçesiyle açtığı bir dava nedeniyle işten çıkarılmaması için gerekli önlemleri alacaklardır (European Commission, 1998:49-50).

2. İşe Giriş, Mesleki Eğitim, Yükselme ve Çalışma Koşullarında Eşit Muamele İlkesi:

Çalışma yaşamında kadın ve erkek eşitliği doğal olarak öncelikle işe alınma, sonra da çalışma şartlarında eşit muamele olmasını gerektirir. Avrupa Birliği, işe giriş, mesleki eğitim ve çalışma koşullarında kadın ve erkek çalışanlara eşit muamele edilmesi ilkesini, 1976'da 76/207 sayılı yönerge ile düzenlemiştir.

Bu yönergenin ikinci maddesinde, medeni duruma ve aile içindeki duruma dayalı olarak doğrudan ya da dolaylı hiçbir biçimde cinsiyete dayalı ayrımcılığın yapılamayacağı belirtilmiştir.

Bununla birlikte, işin niteliği ve kapsamı gereği çalışanın cinsiyetinin belirleyici olduğu mesleki faaliyet ve uygulamaları kapsam dışında tutma hakkı üye devletlere verilmiştir. Bu hakkın, hamilelik ve anne-lik durumlarında kadınların korunmasını düzenleyen çerçeveyi bozmadan uygulanması öngörülmüştür.

Yönergede, ayrıca, birbirini tamamlayan üç alanda da eşit muamele ilkesini gerçekleştirme hedeflenmiştir. Yönergenin, 3'üncü, 4'üncü ve 5'inci maddeleri ile belirlenen bu alanlarda, sırasıyla, işe alınmadaki seçim kriterleri dahil olmak üzere, çalışılacak sektör ya da etkinlik alanı her ne olursa olsun, mesleki yükselme, yönlendirme, rehberlik, geliştirme ve yeni meslek edindirmede; işten çıkarılmanın da dahil olduğu çalışma koşullarında, hiçbir biçimde cinsiyet temelli ayrımcılığın yapılamayacağı açık bir biçimde hükme bağlamıştır (European Commission, 1998; 46-48).

Bu yönergedeki diğer bir önemli nokta da, kadınlar lehine "pozitif ayrımcılığın" eşit muamele ilkesine aykırı olmadığına belirtilmesidir (Çitçi, 1990: 6).

Diğerlerinde olduğu gibi, bu yönergede de, aykırı uygulamalar karşısında mağdurlara yargı yoluna başvurma olanağı sağlanmıştır.

3- Sosyal Güvenlikle İlgili Konularda Eşit Muamele İlkesi:

Eşit muamele ilkesinin getirildiği üçüncü alan, sosyal güvenliktir. 19.12.1978 tarihli ve 79/7 sayılı yönerge ile Konsey, sosyal güvenlik sisteminde kadın ve erkek eşitliğini gerçekleştirmeyi amaçlayan düzenlemelere yer vermiştir. Yönerge kapsamında, kendi hesabına çalışanlar, ücretliler, hastalık, kaza ya da kendi istekleri dışında işsizlik nedeniyle çalışmaları kesintiye uğrayanlar, bağımsız çalışanlar ve aktif işsizler yer almaktadır. Bu kapsamda, hastalık, sakatlık, yaşlılık, iş kazası, meslek hastalıkları ve işsizlik gibi risklere karşı koruyucu hükümlere yer verilmekte, risk gruplarına yönelik sosyal yardımlar düzenlenmektedir.

Eşit muamele ilkesi gereği, sosyal güvenlik sisteminin uygulama alanında ve sisteme girmede, prim yükümlüğünde ve primlerin hesaplanmasında, doğrudan ya da dolaylı hiçbir şekilde cinsiyet temelli ve özellikle de medeni duruma ve kişinin aile içindeki konumuna bağlı olarak ayrımcılık yapılması yasaklanmıştır. Yönerge, emeklilik yaşının belirlenmesi, çocuk bakımıyla ilgili hakların düzenlenmesi gibi kimi konuları, üye devletlerin yetkisine bırakmıştır.

4- İşyeri Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Kadın ve Erkeklerle Eşit Muamele İlkesi:

24 Temmuz 1986 tarihli ve 86/378 sayılı yönerge ile sosyal güvenlik sisteminde benimsenmiş olan eşit muamele ilkesi, işyerlerini de bünyesine almıştır. Böylece, 79/7 sayılı yasal sosyal güvenlik sistemi yönergesini tamamlayıcı bir adım atılmıştır.

İşyeri sosyal güvenlik sisteminde, hastalık, sakatlık, yaşlılık, iş kazaları ve meslek hastalıkları ile işsizlik durumlarına ilişkin düzenlemelerde, eşit muamele ilkesinin uygulanacağı kabul edilmiştir. Bu yönerge ile, yasalarda ya da uygulamada, doğrudan ya da dolaylı olarak, hiçbir şekilde cinsiyet temelli bir ayrımcılığın işyerlerinde yapılamayacağı hükme bağlanmıştır.

Yönerge'nin 6'ncı maddesinde; işyeri sosyal güvenlik sistemlerine üye olacak kişilerin sisteme giriş yaşı, asgari çalışma süresinin belirlenmesi, yardım ve ödemelerin koşullarında ve emeklilik yaşı gibi konulara ilişkin düzenleme ve uygulamalarda, eşit muamele ilkesine uygunluk şartı aranmaktadır. Öte yandan, yaşlılık ve emeklilik aylıklarının ödenebilmesi için yaş belirleme ve kadın ya da erkek eşlere emeklilik aylığı bağlama konularında, üye devletlere eşit muamele ilkesini erteleme olanağı tanınmaktadır.

5- Kendi Hesabına Çalışan Kadınların Hamilelik ve Analık Durumunda Korunması ve Kendi Hesabına Serbest Çalışan (tarımı da kapsamak üzere) Kadın ve Erkekler Arasında Eşit Muamele İlkesi:

86/613 sayılı ve 11 Aralık 1989 tarihli bu yönerge ile, 76/207EEC ve 79/7EEC sayılı düzenlemelere uygun olarak kendi hesabına çalışan kadın ve erkekler arasında eşit muamele ilkesine uyulması hükmü getirilmiştir.

Yönerge ile eşit muamele ilkesinin uygulama alanı genişlemiş, tarım başta olmak üzere, profesyonel mesleklerde çalışan kadınlar da kapsamıştır.

Yönerge, kendi hesabına çalışan kadınların hamilelik ve analık durumlarında korunmasına yönelik olarak, üye devletlerin var olan sosyal güvenlik sistemlerinde gerekli düzenlemeleri ve destekleyici hizmetleri yapmalarını öngörmektedir.

AB direktiflerinin ortak paydası eşit muamele ilkesidir. Türkiye'de çalışma yaşamı ile ilgili yasalar bu ilkeye ne kadar yaklaşmaktadır?

Anayasa'nın 49. maddesi, çalışma yaşamında kadın-erkek eşitliği konusunda herkesin yasa önünde eşit olması ve kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklere sahip olması genel ilkeleri çerçevesinde, "çalışma herkesin hakkı ve ödevidir" ibaresine yer vermektedir. Bu hüküm, 50. madde ile şu şekilde birleşir: "Kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar".

Türkiye konuyla ilgili bir dizi uluslararası sözleşmeye de imza atmıştır. "Erkeklerle Kadınların Eşit Değerde İş İçin Eşit Ücretlendirilmesine İlişkin 100 no.lu UÇÖ Sözleşmesi", "Çalışma ve Meslek Bakımından Ayrımcılığa İlişkin 111 no.lu UÇÖ Sözleşmesi", "BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi" ve "Avrupa Toplumsal Antlaşması" gibi metinler, bu kapsamda ilk akla gelenlerdir. Öte

yandan, kadınlara davranış ve fırsat eşitliği sağlamayı amaçlayan UÇÖ belgeleri arasında Türkiye'nin onaylamadıkları da vardır. Bunlar arasında, UÇÖ'nun 89 no.lu Gece Çalışması (Kadınlar) Sözleşmesi, 103 no.lu Analığın Korunması Sözleşmesi, 156 no.lu Aile Sorumlulukları Olan İşçiler Sözleşmesi gibi metinler yer almaktadır.

Türkiye'de çalışan kadınlara ilişkin mevzuat kapsamında göze çarpan özelliklerin başında, istihdam biçimindeki farklılıklara bağlı olarak, kesimsel düzenlemelere gidilmiş olması gelmektedir. Anayasa, yasa, tüzük ve yönetmeliklere topluca bakıldığında, bir yanda belirgin olmayan çok genel hükümlere, diğer yanda ise detaylarda farklılaşmış ayrıntılı hükümlere rastlamak mümkündür. Örneğin, işçi kadınların çalışma yaşamı ile kamuda görevli memur kadınların çalışma yaşamları farklı düzenlemeler içerirken, bağımsız çalışan ve tarımda çalışan kadınlar söz konusu olduğunda, kapsamlı düzenlemelerden söz etmek mümkün bile değildir.

Kadınların çalışma yaşamına dair en ayrıntılı düzenlemeler 1475 sayılı İş Yasası'nda yer almaktadır. Bu yasa içindeki 7. maddede⁸⁹, bu yasa gereğince çıkarılan tüzüklerde⁹⁰ ve ilgili diğer yasalarda, kadınların çalışma yaşamına yönelik ayrıntılı düzenlemelere gidilmiştir. **Bu düzenlemeler, eşitliği sağlamaktan ziyade, koruyuculuğu esas alan bir içeriğe sahiptir . İlgili yasa metinlerinin hiçbirinde toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın yapılamayacağına dair açık bir hüküm yer almamaktadır** . Genellikle, doğum ve annelik koşullarında kadınların korunmasına ya da emeklilik yaşına ilişkin kimi düzenlemelere yer verilmiştir. Tüzüklerde ise, daha çok "kadınların fiziksel zayıflığından" söz edilerek, çalışmalarına sınırlamalar getirilmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi AB bünyesinde ücret eşitliğinin yanısıra, işe alma ve yeniden alma, iş dağıtımı, işin belirlenmesi, yükselme vb. gibi konuların tümü eşit muamele kapsamı içinde iken, bu konulardan sadece ücret eşitliği ilkesi Türkiye'nin yasal düzenlemelerinde yer almaktadır. **Paternalist himayeci bakış açısının damgasını vurduğu mevcut düzenlemeleri, kadın bakış açısıyla yeniden gözden geçirmek ve kadınların çalışma yaşamında erkeklerle eşit konum ve fırsatlarla varolabilmelerini sağlayıcı, eşitsizlik durumlarında onları savunucu yeni yasal ve kurumsal düzenlemelere ulaşmak, çağdaşlık gereği olduğu kadar, Avrupa Birliği ile uyum sürecinin de bir gereğidir** .

89 İş Yasası'nda kadınların çalışma yaşamına ilişkin olarak önemli düzenlemeler şunlardır. md.26/4; md. 107; md. 68; md. 69; md. 70/1; md. 70/3; md. 75.

90 İş Yasası gereği hazırlanan tüzükler: 69. madde gereğince; "Kadın İşçilerin Sanayiye Ait İşyerlerinde Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Tüzük"; 78. madde gereğince; "Ağır ve tehlikeli İşler Tüzüğü"; 81. madde gereğince; "Gebe ve Emzikli Kadınların Çalıştırılması Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Tüzük".

KAYNAKÇA

- Acar, F., (1998), "Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Yükümlülükler", O. Çitçi (ed.), *20. Yüzyılda Kadınlar ve Gelecek Konferansı*, Türkiye Amme İdaresi Enstitüsü Yayın no: 285, Ankara.
- Altan, Ö.Z., (1980), Kadın İşçiler ve Türkiye'de kadın İşçilerin 1475 Sayılı İş Kanunu ile Korunması, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi yayınları, No: 224/147, Eskişehir.
- Ansal, H., (1989), "Kapitalist Üretimde Cinsiyetçilik", *II.Tez*, Sayı: 1989/1.
- Ansal, H., (1997), "Ekonomik Yeniden Yapılanma Sürecinde Kadın Emegi", *1990'ların Bilançosu: Değerlendirme Yazıları, Türk-İş Yılığ 97, Cilt 2*, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara.
- Arriagada, I., (1988), "Latin American Women and Crisis", ISIS International and DAWN (Cont.), *Confronting the Crisis in Latin America : Women Organizing for Change*, ISIS, Santiago.
- Bairoch, P. (2000) "The Constituent Economic Principles of Globalisation in Historical Perspective: Myths and Realities", *International Sociology*, V.15., No:2., June.
- Bartelson, J., (2000), "Three Concepts of Globalisation", *International Sociology*, V.15. No: 2, June.
- Beneria, L. and S. Feldman (der.) (1992), *Unequal Burden: Economic Crisis, Persistent Poverty and Women's Work* Westview Press, Oxford.
- Boratav, K., (1997), "Yapısal Uyum ve Bölüşüm: Uluslararası Bir Bilanço", *1990'ların Bilançosu: Değerlendirme Yazıları, Türk-İş Yılığ 97, Cilt 2*, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara.
- Bulutay, T. (ed.), (1997), *Türk İşgücü Piyasası ile İlgili Temel Gelişmeler*T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Çağatay, N. and G. Berik, (1991), "Transition to Export-led Growth in Turkey: Is There a Feminisation of Employment?", *Capital and Class*, 43.
- Çağatay, N. and G. Berik, (1994), "Structural Adjustment, Feminization and Flexibility in Turkish Manufacturing", P. Sparr (der.), *Mortgaging Women's Lives: Feminist Critiques of Structural Adjustment*, Zed Press, New York.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (1998), *ILO Anayasası ve Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Onaylanan ILO Sözleşmeleri* Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Çınar, M., (1994), "Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Homeworking Women in İstanbul, Turkey" *World Development* Vol. 22, Number 3.
- Çitçi, O., (1990), *Avrupa Topluluğu, Kadın Çalışması ve Türkiye*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Kamu Yönetimi Araştırma Projesi, PR003, Ankara.
- Dalla Costa, M. and G. F. Dalla Costa, (1993), *Paying the Price: Women and the Politics of International Economic Strategy*, Zed Press, London.
- Dayıoğlu, M ve Z. Kasnakoğlu, (1997), "Kentsel Kesimde Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılımları ve Kazanç Farklılıkları", *ODTÜ Gelişme Dergisi* Cilt 24, s. 3.

- Demir, E., (1993), "Ekonomi Politikaları ve Kent Emekçi Aileleri", *Birikim*, Cilt 48 (Nisan).
- Demirel, A. vd. (1999), *Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi*, T.C. Başbakanlık, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- DİE, (1988-1999), Hane Halkı İşgücü Anketleri, (Nisan).
- DİE, (1994), *Temel Kadın Göstergeleri: 1978-1993*, DİE Yay., Ankara.
- DPT, (2000a), *Kayıtdışı Ekonomi: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.
- DPT, (2000b), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara.
- DPT, (2000c), *Çalışma Hayatı, Gelir ve Yoksulluk ve Kadın: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.
- Ecevit, Y., (1985), "Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Kadın Emegi", *Yapıt: Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9: (Şubat-Mart).
- Ecevit, Y., (1990), "Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri", Ş. Tekeli (Yay. Haz.), *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, İletişim yayınları, İstanbul.
- Ecevit, Y., (1991), "Shopfloor Control: The Ideological Construction of Turkish Women Factory Workers" N. Redclift and M. Thea Sinclair (ed.) *Working Women: International Perspectives on Labour and Gender Ideology*, Routledge, London.
- Ecevit, Y., (1992a), "Women in Turkish Industry: Involvement, Policies and Recommendations", World Bank (1993), *Turkey: Women in Development, A World Bank Country Study* Washington D.C. için hazırlanan uzman alt raporu.
- Ecevit, Y., (1992b), "Türkiye Sanayiinde Kadın İşgücü: Saptamalar ve Öneriler", KSSGM, Kadın ve Sosyo-Ekonomik Gelişme Konulu Konferansa Sunulan Tebliğler, Ankara.
- Ecevit, Y., (1993a), "Türkiye'de Kadın İşgücü", Türk Tabipler Birliği, *Türk Tabipler Birliği Sağlık Kongresi Bildirileri*, Cilt 1. Ankara.
- Ecevit, Y., (1993b), "Aile, Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar", İ.Ü. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1
- Ecevit, Y., (1993c), "Kadın Girişimciliği'nin Yaygınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi", A.Altınel (Yay. Haz.), Kadını Girişimcilğe Özendirme ve Destekleme Paneli: Bildiriler ve Tartışmalar, Yayın No: 74, Ankara.
- Ecevit, Y. (1998a), "Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeginin Kullanımında Değişmeler", F. Özbay (Yay. Haz.), *Küresel Pazar Açısından Kadın Emegi ve İstibdamındaki Değişmeler: Türkiye Örneği*, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı ve T.C. Devlet Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- Ecevit, Y. (1998b), "Türkiye'de Ücretli Kadın Emeginin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi", Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (Ed.), *75 Yılda Kadımlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Bilanço 98 Yayın Dizisi, İstanbul.
- Ecevit, Y., T. Erman, S.Kalaycıoğlu, N. Tılıç-Rittersberger, (1999), *Migrant Women's Participation in the Labour Force in Urban Turkey*, Final Report Prepared for the World Bank, Ocak.

- Eraydın, A. ve A. Erendil, (1996), "Üretimde Yeni Örgütlenme Biçimleri ve Emek Süreçleri", K. Lordoğlu (der.), *İnsan, Toplum ve Bilim: 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, 1995*, Kavram Yayınları, İstanbul.
- Eraydın, A., (1999), Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği: Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayiinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Süreçlere Katılım Biçimleri, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ertürk, Y., (1997), *Introductory Statement at the Sixteenth Session of the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women*, Permanent Mission of Turkey to the United Nations, New York.
- Esen, O., (1997), "Küreselleşme, Gelir Dağılımı ve Gelişmekte Olan Ülkeler", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 8, Sayı.26.
- Esim, S., (2000), "Why Earn Less? Gender Based Factors Affecting the Earnings of Self-Employed Women in Turkey", *Feminist İktisatçılar Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Boğaziçi Üniversitesi, Ağustos, 2000
- European Commission, (1998), *Equal Opportunities for Women and Men: European Community Acts* European Commission, Unit V/D.5., Brussels.
- Eyüboğlu, A., Ş. Özer ve H. T. Tanrıöver, (2000), *Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları* T.C. Başbakanlık, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- İlkaracan, İ., (1998), "Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı" Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu (Ed.) *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*; Tarih Vakfı Bilanço 98 Yayın Dizisi, İstanbul.
- ILO (International Labour Office) (1991), *The Dilemma of the Informal Sector* Report to the 78th Session of the International Labour Conference, Geneva.
- Joekeş, S., (1987), *Women in the World Economy*; INSTRAW, Oxford University Press, London.
- Kafaoğlu, A.B., (1994), *KİT Gerçeği ve Özelleştirme* Alan yayıncılık, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, S. ve H. Rittersberger-Tılıç, (1998) "İş İlişkilerine Kadınca Bir Bakış: Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar", Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu (ed.), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*; "Bilanço 98" Yayın Dizisi, Tarih Vakfı, İstanbul.
- Kandiyoti, D., (1988), "Bargaining with Patriarchy", *Gender+Society*, 2.
- Kandiyoti, D., (1997), "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar" D. Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Yay., İstanbul.
- Karadeniz, O., (1999), "Türkiye'de Kayıt Dışı İşçilik ve Nedenleri" *Ekonomide Durum*, Türk- İş Araştırma Merkezi, Güz.
- Karaduman-Taş; G. Dikbayır; D.Yaratım; Z. Karakaya, (1996), *1990'lı Yıllarda Türkiye'de Kadın*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik ve Ekonometrik Yorumlar Dairesi Başkanlığı, Toplumsal Yapı ve Kadın İstatistikleri Şubesi.
- Kayasü, S., (1996), "Kadın, Evde Üretim ve Konut", E.M. Komut (Der.), *Diğerlerinin Konut Sorunları*, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, Ankara.

- Kocaoğlu, E., (1979), "Kadın İşçilerin İşyeri ve Sendikal Sorunları", Türk-İş/ICFTU, *Kadın İşçilerin Sorunları Semineri*, 4-8 Haziran, İzmir, Türk-İş Yayınları 126.
- Koray, M., (1993), *Çalışma Yaşamında Kadın Gerçekleri*, Basisen Yayın No: 23, İstanbul.
- Köse, A. H. ve A. Öncü, (2000), "İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayii", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 86, Güz.
- KSSGM (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü), (1993), *Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi Uyarınca Hazırlanan Türkiye Raporu*, Yayın No: 79, Ankara.
- KSSGM (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü), (1994), *Türkiye'de Kadının Durumu: 4. Dünya Kadın Konferansı Türkiye Ulusal Raporu*, Mayıs, Ankara.
- KSSGM (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü), (1997), *Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesine Sunulan 2. ve 3. Birleştirilmiş Dönemsel Ülke Raporu*, Ankara.
- KSSGM (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü), (1998a), *1995 Yılında Pekin'de Gerçekleşen Dünya Kadın Konferansı Sonuçlarının Uygulanması ve İzlenmesine İlişkin Ulusal Eylem Planı*, Ankara.
- KSSGM (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü), (1998b), *T.B.M.M. Kadının Statüsünü Araştırma Komisyonu Raporu*, Ankara.
- KSSGM (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü), (1999), *Pekin Eylem Platformunun Uygulanmasına Yönelik Soru Formuna Verilen Yanıt*, Ankara.
- Kümbetoğlu, B., (1996), "Gizli İşçiler: Kadınlar ve Bir Alan Araştırması", S. Çakır ve N. Akgökçe (Yay. Haz.), *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lordoğlu, K., (1990), *Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması*, Frederich Ebert Vakfı Araştırma Sonuçları, İstanbul.
- Lordoğlu, K. ve Ş. Özar, (1998), *Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler*, Friedrich Ebert Stiftung, Ekonomi Forumu, İstanbul.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), (1999), Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi'nden alınan yayınlanmamış bilgi.
- Nash, J., (1995), "Latin American Women in the World Capitalist Crisis", C.E.Bose and E.Acosta-Belen (Der.), *Women in the Latin American Development Process* Temple University Press, Philadelphia.
- Oyan, O., (1997), "Küreselleşme Paradoksu: Söylenceden Gerçeklere", *1990'ların Bilançosu, Değerlendirme Yazıları, Türk- İş Yılı 97*, Cilt 2, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara.
- Onaran, Ö., (2000), "Labour Market Flexibility During Structural Adjustment in Turkey", İstanbul Technical University, Faculty of Management, *Discussion Papers in Management Engineering*: 00/1.
- Özar, Ş., (1994), "Some Observations on the Position of Women in the Labour Market in the Development Process of Turkey", *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Vol.8, No:1-2.
- Özar, Ş., (2000), *Kadın İstibdamı İçin Yeni Perspektifler ve Kadın İşgücüne Muhtemel Talep*, T.C. Başbakanlık, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Özbay, F., (1982), "Ev kadınları", *Ekonomik Yaklaşım: AİTİA Ekonomi Fakültesi Dergisi* Cilt 3, Sayı:7, Ankara.
- Özbay, F., (1990), "Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme", Ş. Tekeli (Yay. Haz.), *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özbay, F., (1994), "Women's Labour in Rural and Urban Settings", *Boğaziçi Journal, Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Vol. 8; Number 1-2.
- Özbay, F., (1998), "Türkiye'de Kadın Emegi ve İstihdamına İlişkin Çalışmaların Gelişimi" F. Özbay (Yay. Hz.), *Küresel Pazar Açısından Kadın Emegi ve İstihdamındaki Değişimler: Türkiye Örneği*, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı ve T.C. Başbakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- Özcan, Y.Z. ve K. M. Özcan, (1999), "Wage Differences by Gender: Wage and Self Employment in Urban Turkey, The Case of İstanbul", *1999 Economic Research Forum*'da sunulan bildiri, Kahire.
- Özdamar, S., (2000), *Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık*, T.C. Başbakanlık, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Pur, N., (1991), "Türkiye'de Kadınların Kısmi Çalışmasıyla Ortaya Çıkabilecek Gelişmeler", Başbakanlık, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, *Hukuki Esasları ve Sosyo Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma* Eğitim Serisi: 6, Ankara.
- Pekin+5 STK Koordinasyon Grubu, (2000), *Kadın Alanında Çalışan Sivil Toplum Kuruluşları Pekin+5 Türkiye Raporu*, Şubat, Ankara.
- Rocha, L. vd., (1989) "Women, Economic Crisis and Adjustment Policies: An Interpretation and Initial Assessment", UNICEF (ed.), *Poor Women and the Economic Crisis: The Invisible Adjustment* UNICEF, Santiago.
- Sonat, A., (1998), "Globalleşme, Kriz ve Ücretler", *Ekonomide Durum*, Türk-İş Araştırma Merkezi, Bahar.
- Sönmez, M., (1996), *İstanbul'un İki Yüzü: 1980'den 2000'e Değişim*, Arkadaş, Ankara.
- Süral, N., (1992), "Kadının Konumu ve Hakları Konusunda Türkiye'nin Uluslararası Taahhütleri", KSSGM, *Kadın ve Sosyo-Ekonomik Gelişme Konulu Konferansa Sunulan Tebliğler* Ankara.
- Standing, G., (1989), "Global Feminization Through Flexible Labour", *World Development* Vol. 17, Number 7.
- Tansel, A., (1996), "Self Employment, Wage Employment and Returns to Education for Urban Men and Women in Turkey", T. Bulutay (ed.), *Education and the Labour Market in Turkey: Proceedings of a Seminar Held in Ankara*, The State Institute of Statistics, Ankara.
- Tekeli, Ş., (1990), *Kadın – Erkek Eşitliği Politikaları ve Devlet* Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- TEKSİF, (1976), *Tekstil Sanayinde Kadın İşçilerin Sorunları Projesi, Ulusal Konferans Raporu*, Mayıs, Ankara.
- TEKSİF, (1990), "Teksif Kadın İşçiler Sonuç Bildirgesi" *Teksif ve Sempozyum'90* 20-22 Kasım, İstanbul.

- Tezcan, E., (1998), "Çalışma Yaşamında Kadın-Erkek Eşitliği ve Avrupa Birliği Çerçevesindeki Uygulamalar", O. Çitçi (Ed.), *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı*, Türkiye ve Orta Doğu Amme Enstitüsü Yayını, No: 285, Ankara.
- Tezgider, G., (1978), "Çalışan Kadınların Sorunları Üzerine Bir İnceleme", *Çalışma Dergisi*, Ekim, Ankara.
- Therborn, G., (2000), "Globalisations: Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance", *International Sociology*, V.15., No.2, June.
- Toksöz, G. ve S. Erdoğan, (1998), *Sendikacı Kadın Kimliği*, İmge Yayınları, Ankara.
- Tunalı, İ., (1997), "To Work or Not to Work: An Examination of Female Labour Force Participation Rates in Urban Turkey", O.D.T.Ü.'nde düzenlenen İktisat Kongresine sunulan tebliğ, Eylül.
- Tümerdem, Y., (1989), "Kadın ve Sağlıkla İlgili Sorunları, Öneriler", *Çalışan Kadınlar I. Ulusal Kurultayı*, 20-21 Mart, Türk-İş, İstanbul.
- Türk Harb-İş Sendikası, (1999), *Avrupa Sendikal Hareketi: Dünü, Bugünü ve Geleceği* Ankara.
- TÜRK-İŞ/ICFTU, (1990), *Kadın Hakları Konusunda Uluslararası Sözleşmeler/Türkiye'nin Onayladığı Uluslararası Sözleşmeler/Türkiye'de Çalışan Kadın Konusundaki Yasal Düzenlemeler/Avrupa Sosyal Şartı*, TÜRK-İŞ/ICFTU Çalışan Kadınlar Serisi Ortak Yayını, No: 3
- TÜSES, (1989), *Sosyal Demokrasiye Ekonomi Politikaları*, Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- UNITED NATIONS, (1991), *Women: Challenges to the Year 2000* United Nations, New York.
- UNITED NATIONS, (1995), *Women in a Changing Global Economy: 1994 World Survey on the Role of Women in Development* United Nations, Department for Policy Coordination and Sustainable Development, New York.
- UNITED NATIONS, (1999), *1999 World Survey on the Role of Women in Development: Globalization, Gender and Work*, United Nations, Division for the Advancement of Women, New York.
- UNITED NATIONS, (2000), *Further Actions and Initiatives to Implement the Beijing Declaration and the Platform for Action*: Unedited final outcome document as adopted by the plenary of the special session: Women 2000: Gender Equality, Development and Peace for the Twenty-first Century, 10 June.
- UNIFEM, (2000), *Progress of the World's Women 2000: UNIFEM Biennial Report* New York.
- Vicker, K.B. ve J.L. Pyle (1993), *Women and the World Economic Crisis*, Zed Books, London.
- White, J., (1994), *Money Makes Us Relatives: Women's Labour in Urban Turkey* University of Texas Press, Austin.
- World Bank, (1993), *Turkey: Women in Development, A World Bank Country Study* Washington D.C.

B Ö L Ü M

SİYASAL SÜREÇLERE KATILIMDA
KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ

1. GİRİŞ

Siyaset kavramından ne anladığımız, nasıl bir toplumda yaşamak istediğimizin önemli bir göstergesidir. Siyaseti, güç kullanma araçlarını ele geçirip başkalarını yönetebilme olarak tanımlıyorsak, hiyerarşik ve otoriter bir toplumu onaylıyoruz demektir. Siyaseti, toplumsal konumları ve çıkarları farklı insanların biraraya gelerek sorunlarına ortak çözümler üretebilme süreci olarak görüyorsak, eşitliğe dayalı demokratik bir toplumsal gelişimin yandaşı haline gelebiliriz.

Siyasetin hiyerarşik ve otoriter tanımları birçok toplumsal grubun, ama en çok da kadınların aleyhine sonuçlar doğurur. Siyasetin toplumsal farklılıklar arasında eşitlik ve adaleti sağlama çabasına dayanması, siyasal karar süreçlerine eksik katılım sorunu olan kadınlara kendilerini temsil olanağı sunacak bir açılımdır. Siyasetin bu tür tanımı kadın-erkek eşitliğini gerçekleştirebilecek demokrasi anlayışının temelidir.

Kadınlar ve erkekler arasındaki mevcut eşitsizlikler eğitim, ücretli çalışma ve siyasal katılma gibi toplumsal fırsatlardan eşit yararlanamama olarak ortaya çıkar. Toplumsal fırsatların farklı toplum kesimleri arasında nasıl dağılacığı, parlamento, hükümet ve politika saptayan kamu kurulları gibi siyasal karar organlarında belirlenir. Bu süreçlerde kadınların eksik temsili, sorunların çözümsüz kalmasına; devam eden eşitsizlikler ise kadınların eksik temsiline sürekliliğine yol açar. **Bu nedenle, kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik çabaların başlangıç noktası, siyasal süreçlere katılımda cinslerarası eşitliği sağlayıcı adımlar atmaktan geçer**. Diğer deyişle, siyasal kararlara katılmayan kadınlar zaten kendi sorunlarını çözecek toplumsal/siyasal araçlara ulaşamazlar ve kadın-erkek eşitsizliğinin çözümü siyasal alanın yeniden düzenlenmesinde odaklanır. Bu çalışmada, kadın-erkek eşitliğini sağlamak için siyasal karar süreçlerine kadınların ve erkeklerin eşit katılımının sağlanması gereğinden hareketle, Türkiye’de varolan durumun saptanması ve çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

2. SİYASAL SÜREÇLERDE KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ NEDEN GEREKLİDİR?

2.1. Kadın-Erkek Eşitliği Nasıl Anlaşılmalı?

‘İnsanlar doğuştan eşittir’ düşüncesinin modern düşüncenin temeli olduğunu ve buradaki ‘insan’ kelimesinin de çok yakın zamanlara kadar ‘erkek, mülk sahibi ve

beyaz' insanları kastettiğini biliyoruz.¹ 'Modernleşme' süreci de, söz konusu 'insan' tanımının cinsiyet, ırk, inanç, sınıf farkı gözetilmeksizin herkesi kapsamına alma mücadelesi olarak tanımlanabilir.

'Eşitlik', herşeyden önce, 'yasa karşısında eşitlik', yani, 'otorite'nin karşısında bütün insanların aynı haklara sahip olduğu ilkesinin ifadesi olarak tanımlanmıştır. Bu eşitlik anlayışı herkesin 'eşit muamele görme' talebini ifade eder. Bu, eşitliğin bir tür 'negatif' tanımıdır; yani, insanlar arasında 'ayırım yapmama ve fırsat eşitliği sağlama' gereğini dile getirir.

Eşitlik anlayışının bir başka düzeyi ise, toplumsal olarak eşitsiz koşullarda yaşayanların 'eşitlenmesi' sorununa dikkati çeker ve insanların toplumsal/kamusal katılım olanaklarından yararlanarak 'eşit yaşama olanaklarına ulaşması' olarak tanımlanma gereğini vurgular. Bu eşitlik anlayışı bir tür 'pozitif' bir tanıma dayanır ve toplumsal olanaklardan yararlanmada insanlar arasındaki eşitsizliği gidermek için 'ayırım yapma'yı, yani farklı insanlara farklı fırsatlar sunarak eşitliği sağlamayı hedefler.

'Herkes'e eşit fırsat' ile 'farklı olanlara farklı fırsat' anlayışları birbirini reddetmez; ancak birlikte uygulandığında eşitlik anlamlı bir ilke² haline gelebilir. Bu bağlamda kadın-erkek eşitliği, farklı koşullar altında yaşayan insanlar arasında hem negatif, hem de pozitif anlamda eşitliğin sağlanması gereğine işaret eder. **Kadınların, erkeklerden farklı koşullarda yaşadıkları ve bu nedenle toplumsal fırsatlar dan eşit yararlanamadıkları gerçeği göz önünde tutulduğunda, sadece eşit haklara sahip olmaları değil, toplumsal olarak eşit saygınlık, görünürdük, güç ve kendi yaşamı hakkında verilen kararlara katılım haklarını kullana bilmeleri için farklılaştırılmış fırsatlar ve haklardan yararlanmaları gereği ortaya çıkar .**

2.2. Siyasal Kurumlarda Kadınlar Erkekler T arafından Temsil Edilebilir mi?

Modernliğin birçok şeyi homojenleştirmeye dayalı bakış açısının kadınlar ve erkekler arasında özdeşliğe dayalı bir 'benzeşme'ye dayanmadığı açıktır. Bu nedenle,

1 *Gerek Amerikan 'İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi'nde (1791), gerekse Fransız Devrimi'nin (1789) 'Eşitlik, Özgürlük, Kardeşlik' kavramlarına dayalı insan hakları tanımında 'insan'ın erkek (man) olduğu açıktır. Bu kavramın kadın, erkek, yoksul, zengin herkesi kapsayan tanımını ancak Birleşmiş Milletler'in öncülüğünde geliştirilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde (1948) görebiliyoruz.*

2 *Eşitlik kavramının kadın-erkek eşitliği açısından tartışılması için bkz: Council of Europe, 2000b: 5-8.*

modern eğitim ve istihdam koşullarının varlığına rağmen, hâlâ evrensel olarak kadınlar ve erkekler farklı işler yaparlar -kadınlar eviçinde bakım ve eğitim, erkekler ise piyasada üretim ve ticaret-. Kadınlar ve erkekler sadece farklı işler yapan emek türleri olarak birbirinden ayrıılmaz; bu ayırımın bir sonucu olarak, farklı değer yargıları ve ahlaki ilkelere göre de değerlendirilirler. Farklı çalışma ortamlarında yaşayan ve farklı değer yargıları tarafından kuşatılmış insan grupları olarak kadınların ve erkeklerin toplumsal yaşamda karşılaştıkları sorunların da bu ayrılmaya göre farklılaşması olağandır.

Siyaset, insanların farklı ya da ortak, sorunlarına çözüm üretmek için biraraya gelmelerinden oluşan kurumlar içinde gerçekleştiğine göre, kadınların siyasal temsil kurumlarında oluşan karar verme süreçlerine katılımı gerekli midir? Diğer deyişle, erkekler, kadınların kendilerinden farklı olarak yaşadıkları sorunları onlar adına temsil edip çözümler üretemezler mi? **Eğer, bir grup insan, kendi yaşamadığı sorunlarla karşı karşıya kalan diğer bir grup insanın yaşamını ilgilendiren temel konularda karar verme hakkına sahip ise, ‘temsil eden’ ile ‘temsil edilen’ arasındaki ilişkinin demokratikliği tartışmalı hale gelir**

2.3. Kadınların Kendi Yaşamları Hakkında Verilen Kararlara Katılmadığı Bir Demokrasi Nasıl Olur?

Evrensel olarak farklı işler yapan ve bu nedenle farklı sorunlar yaşayan kadınların bu sorunların çözümü için gerekli siyasal araçlara sahip olmaması, yani siyasal karar süreçlerine yeterince ve eşit düzeyde katılamaması modern demokrasilerin meşruluk sorununun temelinde yatan önemli nedenlerden biridir. Kendi yaşamları hakkında verilen kararlara -yani siyasete- katılamayan kadınlar modern demokrasilerin ‘kadınsız demokrasiler’ olduğu gerçeğini gözler önüne serer.

Kadınların içinde buldukları farklı koşullar nedeniyle yaşadıkları sorunların siyasal karar süreçlerinde dile getirilmesi acaba erkekler tarafından gerçekleştirilemez mi? Bu sorunun yanıtı ‘siyasal temsil’ kavramının tanımına bağlıdır. Meslekleri ‘politikacı’ olan insanların cinsiyet, ırk, sınıf ve inanç farkına bakılmaksızın her tür sorunu olan insan grubunu temsil edebileceğine inanıyorsak bu soruya olumlu bir yanıt verebiliriz. Farklı yaşama koşullarına ve dolayısıyla farklı sorunlara sahip insanların kendi sorunlarının çözümünü yine en iyi kendilerinin bilebileceğine inanıyorsak bu soruya yanıtımız olumsuz olacaktır. **Kadınların sorunlarının çözümü için kadınların siyasal temsili ile olanaklı olduğunu kabul etmek demokra**

sinin temel ilkesi olan kendi yaşamı hakkında karar verme hakkı gereğidir ve bu hak yadsınamaz temel bir haktır

Yaşamımızı ilgilendiren kararlar yasama organı olan parlamentolarda, hükümetin her düzey kurumlarında, kamu hizmetini yürüten kuruluşlarda her gün yapılan işler ile gerçekleşir. Bütün bu karar alanlarına ve süreçlerine kadınların katılımı ve kadın-erkek eşitliğinin gerçekleşmesi ile gelişen demokrasi, cinsiyete dayalı farkların eşitsizliğe ve ayrımcılığa dönüşmesini önleyebilir. Bu gerçekleşmediği sürece cinsiyete dayalı farklar temel eşitsizlik kaynağı olmaya ve ayrımcılık aracı olarak kullanılmaya devam edecektir.

Siyasal katılımın somutlaştığı kurum olarak parlamentoları alırsak, dünyada ve Türkiye’de demokrasinin cinslerarası eşitliği gerçekleştirdiğini söylemek zordur. 1998 yılında dünya parlamentolarındaki kadın oranı sadece %12.7’ye çıkabilmiştir. Inter Parliamentary Union (IPU)’un verilerine göre dünya yüzündeki kadınların parlamentodaki oranının dağılımı -ekonomik gelişmişlik düzeyine bağlı olmaksızın- çok büyük farklılıklar göstermektedir. Türkiye ise, dünyada 101. sırada yer alarak, Avrupa, Amerika, Pasifik ülkeleri ve Afrika ortalamasının altında, Ortadoğu ve Arap ülkeleri ortalamasına yakın bir düzeyde kalmaktadır.

Tablo 1. Dünyada Kadınların Parlamentoda Siyasal Temsili

Dünya Sıra No	Ülke Adı	Seçim Tarihi	Sandalye Sayısı	Kadın Sayısı	Kadın Oranı (%)
1	İsveç	09.1998	349	149	42.7
2	Danimarka	03.1998	179	67	37.4
3	Finlandiya	03.1999	200	73	36.5
4	Norveç	09.1997	165	60	36.4
5	Hollanda	05.1998	150	54	36.0
9	Güney Afrika	06.1999	399	119	29.8
10	Yeni Zelanda	11.1999	120	35	29.2
11	Venezuela	02.2000	21	6	28.6
12	İspanya	03.2000	350	99	28.3
14	Avusturya	10.1999	183	49	26.8
16	Arjantin	10.1999	257	68	26.5
17	Türkmenistan	12.1999	50	13	26.0
20	Belçika	06.1999	150	35	23.3

Dünya Sıra No	Ülke Adı	Seçim Tarihi	Sandalye Sayısı	Kadın Sayısı	Kadın Oranı (%)
21	İsviçre	10.1999	200	46	23.0
22	Avustralya	10.1998	147	33	22.4
24	Çin	1997-98	2984	650	21.8
28	Kanada	06.1997	301	60	19.9
30	Portekiz	10.1999	230	43	18.7
32	İngiltere	05.1997	659	121	18.4
52	İsrail	05.1999	120	15	12.5
58	Tunus	10.1999	182	21	11.5
60	İtalya	04.1996	630	70	11.1
61	Fransa	05.1997	577	63	10.9
71	Bangladeş	06.1996	330	30	9.1
72	Hindistan	09.1999	543	49	9.0
82	Irak	03.2000	250	19	7.6
96	Japonya	10.1996	500	25	5.0
101	Türkiye	04.1999	550	23	4.2
110	Lübnan	08.1996	128	3	2.3
111	Mısır	11.1995	454	9	2.0
116	Kuveyt	07.1999	65	0	0.0
116	Birleşik Arap E.	12.1997	40	0	0.0

Kaynak: Inter Parliamentary Union database: <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>, 15.04.2000, "Women in National Parliaments".

Tablo 2. Bölgelere Göre Parlamentolarda Kadın Oranı

Kuzey Ülkeleri	%38.8
Avrupa Ülkeleri (Kuzey ülkeleri dışındakiler)	%14.1
Amerika Ülkeleri	%15.3
Asya Ülkeleri	%15.3
Pasifik Ülkeleri	%13.5
Sahra Altı Afrika	%11.7
Arap Ülkeleri	%3.6

Kaynak: Inter Parliamentary Union database: <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>, 15.04.2000, "Women in National Parliaments".

3. SİYASAL SÜREÇLERE KADINLARIN KATILIMINI ENGELLEYEN TOPLUMSAL FAKTÖRLER

3.1. Geleneksel Cinsiyet Rollerinin Önemi: Aile-Siyaset İkilemi

Tarihsel ve kültürel bir gerçeklik olan ‘cinsiyete dayalı işbölümü’ gereği kadınlar ve erkekler farklı işler yaparlar. Kadınların büyük çoğunluğu çocukların, erkeklerin, yaşlı ve hastaların gereksinmelerini karşılamak için çalışır ve ‘anne/eş’ rolünün gereklerini yerine getirirler. Bu toplumsal rol, kadınları, büyük çoğunlukla, aile yaşamının geçtiği yerde -evde- kalmaya zorlar. Kadınlar, toplumsal gereksinmelerin ev içinde karşılanması ile uğraşırken, erkekler üretim ve ticaret yaparak toplumsal yaşamın diğer alanlarına katılırlar. **Kadınların yaptıkları işler ‘özel’ yaşam alanında, dolayısıyla toplumun ‘ortak’ yaşamının dışında görülür; bu nedenle de kamuyu ilgilendirmeyen, diğer deyişle ‘apolitik’ bir dünyaya ait olarak tanımlanır**. Erkeklerin var oldukları alan ‘kamusal’dır ve tanımı gereği siyasal alanın beslendiği ortamı oluşturur.

Türkiye’de bu cinsiyete dayalı işbölümü kadınların toplumsal yaşam deneyimlerini aile ve yakın çevreyle sınırlar. Böylece, kendi yaşamları ile ilgili sorunların siyaset dışı olduğu iddiasına karşı onları savunmasız, deneyimsiz ve dilsiz bırakır. Bu işbölümünün toplumsal kurum ve zihniyet tarzlarına zemin oluşturması, kadınların siyasal süreçlerden dışlanmasını ‘doğal’ bir olgu haline getirir ve sorgulama dışı bırakır. Çoğu zaman, örgütlü politik yaşama katılmak isteyen kadınların iki ayrı dünyanın değerleri ve davranış biçimleri arasında bocaladıkları gözlenir. Dahası, kadınların geleneksel rolleriyle siyasetin bağdaşmayacağına ilişkin yaygın kanaat onların kocaları ya da yakın aile çevreleri tarafından engellenmelerine yol açar. Kendi cinsiyet rollerine ilişkin sorunlarını ve çözüm taleplerini siyasal süreçlere taşıyıp siyasete katılmak isteyen kadının aşması gereken ilk engel, aile ile siyasetin bağdaşmaz olduğuna dair bu yaygın kanaattir.

3.2. Kadınların Toplumsal Fırsatlardan Eşit Yararlanamaması

Cinslerarası eşitliği sağlamanın temeli, bireyin gelişimi için toplumda mevcut fırsatlardan farklı cinslerin eşit yararlanabilme şansının olmasıdır. Türkiye, mevcut toplumsal gelişme olanaklarını hâlâ farklı cinslere eşit olarak sunamamaktadır. Kadınların toplumsal gelişme olanaklarından yararlanmada ne ölçüde eşitsiz konum-

da olduğunu 'gelişme endeksleri'nden izleyebiliriz. 'İnsani gelişme endeksi'nin yanısıra 'cinsiyet gelişme endeksi' ve 'cinsiyet güçlendirme ölçüsü'nü de birarada değerlendirdiğimizde, endekslerin hesaplanmasında dikkate alınan eğitim, gelir ve siyasal katılma verileri açısından³ mevcut eşitsizliğin boyutları ortaya çıkmaktadır.

Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Raporu'na göre, Türkiye'nin cinsiyet gelişme endeksi, insani gelişme endeksinden daha düşüktür; dahası, cinsiyet güçlendirme ölçüsü, toplumsal gelişmişlik düzeyine göre çok geri bir durumdadır .

Tablo 3. Cinsiyet Gelişme ve Güçlendirme Kriterleri Açısından Türkiye'nin Dünyadaki Yeri

İnsani Gelişme Endeksi (İGE)	: 0.732 (174 ülke arasında Türkiye 85. sırada)
Cinsiyet Gelişme Endeksi (CGE)	: 0.726 (143 ülke arasında Türkiye 69. Sırada)
Cinsiyet Güçlendirme Ölçüsü (CGÖ):	0.321 (70 ülke arasında Türkiye 64. Sırada)

Kaynak: UNDP, (2000a), Human Development Report 2000, New York, ss.161-68. Veriler 1998 yılını temel almaktadır.

Cinsiyet gelişme endeksinin insani gelişme endeksinden sapma nedenlerine baktığımızda, eğitim, gelir ve karar süreçlerine katılım kriterleri açısından Türkiye'de cinsler arasındaki fırsat eşitsizliği karşımıza çıkar.

Tablo 4. Türkiye'de Eğitim ve Gelir Açısından Cinslerarası Eşitsizlik

	Erkekler	Kadınlar
Okur-yazarlık	% 93	% 75
Eğitim	% 67	% 54
Gelir (kişi başına GSMH)	8104 US \$	4703 US\$

Kaynak: UNDP, (2000a), Human Development Report 2000, New York, s.162. Veriler 1998 yılını temel almaktadır.

Tablo 5. Türkiye'de Karar Süreçlerine Katılım Açısından Cinslerarası Eşitsizlik

Parlamentoda kadınların oranı	% 4.2
Kadın yöneticilerin oranı	% 11.5
Profesyonel mesleklerde kadınların oranı	% 33.9

Kaynak: UNDP, (2000a), Human Development Report 2000, New York, s.166. Veriler 1998 yılını temel almaktadır.

³ Cinsiyet gelişme ve cinsiyet güçlendirme endekslerinin hesaplanmasında kadınların ve erkeklerin eğitim, gelir ve siyasal katılım gibi üç temel alandaki durumunu temel alan bir göstergeler seti kullanılarak hesaplama yapılmaktadır. Bu hesaplamaaya giren göstergeler ve bu göstergelerin genişletilmesine ilişkin görüşler için bkz: UNIFEM, 2000, 61-84.

Bu veriler, Türkiye’de cinslerarası eşitsizliğin eğitim ve gelir açısından ciddi bir düzeyde olduğunu gösteriyor. Bu eşitsizliğin giderilebilme potansiyeli açısından (cinsiyet güçlendirme ölçüsü) baktığımızda durumun daha da vahim olduğunu, yani kadınların karar süreçlerine katılımında çok gerilerde kaldığını görüyoruz. Bu güçsüzlüğün en çarpıcı göstergesi ise kadınların parlamentodaki düşük oranıdır.

Dünya ülkeleri ile Türkiye arasında bir karşılaştırma yapıldığında Türkiye’de yetişmiş kadın işgücünün yüksekliğine ve bu potansiyelin sunduğu olanaklara rağmen, siyasal temsildeki tıkanıklıklar nedeniyle, kadınların parlamento ve hükümet düzeyinde ‘eksik temsil’ edildiği görülür.

Tablo 6. Siyasal Kararlara Kadınların Katılımı Açısından Türkiye’nin Dünyadaki Yeri

Ülke	Parlamentoda kadın (%) (1999)	Hükümette kadın (%) (1998)	Kamu yönetiminde kadın (%) (1998)
Belçika	23	3	6
Danimarka	37	41	12
Fransa	11	12	12
Almanya	31	8	5
İspanya	22	18	4
İsveç	43	43	24
İsrail	12	0	9
Pakistan	2	7	1
Türkiye	4	5	17

Kaynak: United Nations (2000a), World’s Women, Trends and Statistics, New York, ss.171-5.

3.3. Kadınların Siyasal/Sivil Örgütlere Katılımında Yaşanan Sorunlar

Türkiye’de toplumsal ve siyasal örgütlerin, özellikle de siyasal partilerin nerede, nasıl ve ne tarzda örgütlendiği siyasal rejimin temel sorunlarından biri olagelmıştır. Siyasal parti örgütlerinin Türkiye’de genellikle erkek, orta sınıf, orta yaşlı, orta düzey eğitilmiş, meslek sahibi vatandaşlar tarafından yönlendirildiği ve toplumun alt sınıflarını, taşrasını, kadınlarını, yoksullarını ve diğer dışlanmış gruplarını klientalist/vesayetçi ilişkiler aracılığıyla yönettiği bilinmektedir.

Oysa ki, siyasal katılımı belirleyen faktörün, insanların toplumsal yaşama katılımlarını örgütlenme ve yönlendirme becerilerini geliştirecek fırsatlardan eşit yararlanabilmeleri olduğunu biliyoruz. Türkiye’de siyasal örgütlere katılım sorunu

olan grupların sivil toplum örgütlerinde de benzeri bir durumda olduğunu söylemek, her ne kadar bu konuda hâlâ güvenilir verilere sahip değilsek de, abartı olmaz.

Türkiye’de, gerek sivil toplum örgütlenmelerinde gerekse siyasal parti örgütlerinde kadınların konumu, ülke nüfusu içindeki oranlarına göre, en kötü durumdaki toplumsal grupların başında gelir. Kadınların, hem siyasal örgütlerde hem de sivil örgütlerde mevcut güçsüz konumu, siyasal süreçlere kendi toplumsal sorunlarını temsil edecek bir düzeyde katılmalarına elvermez.

Türkiye’de mevcut kadın örgütlerine baktığımızda ise, bunların genellikle ‘gönüllü sosyal yardım faaliyetleri’ne yönelmiş örgütler olduğunu görürüz⁴. Bu örgütlerde kadınların varolma tarzı 20. yüzyılın başından bu yana çok değişmemiştir. Kadın örgütlerinin ‘sosyal yardım derneği’ modeli içine sıkışıp kalması kadınların aile içindeki rolleriyle paralellik gösterir. Kadınlar, ‘topluma yararlı’ olduklarını kanıtlamak için bu örgütlere girerler; kadınlara okuma-yazma öğretmek, sakat, yoksul ve kimsesizlere yardım gibi, esas olarak devletin (kamu kuruluşlarının) yapması gereken görevleri üstlenirler.

Kadınları gönüllü sosyal faaliyet anlayışından siyasal temsil için güçlenme anlayışına geçirecek bir paradigma değişimi gereklidir . Kadınların sosyal yardım örgütlerinde çalışmak yerine/yanısıra kendi cinsiyet rollerinden kaynaklanan sorunlarını çözmek için siyasal güçlenme yollarını aramaları gereği açıktır. Kadın örgütlerinden başlayarak sivil örgütlere ve siyasal örgütlere uzanan bir süreçte kadınların katılımını sorun eden bir bakış açısı ve destekleyici politikaların geliştirilmesi bu dönüşüme bağlıdır. Gerek sivil toplum örgütlerinde gerekse siyasal partilerde ve en çok da kadın örgütlerinde bu tür bir bakış açısı değişimine gereksinme vardır.

Kendi yakın aile çevresi dışına çıkamayan geniş kadın kitlesi için ise zaten bu örgütlerin herhangi birisine ulaşmak bir hayaldir. Onlar için toplumu düzenleyen kurumlar karakol, cami ve okuldan ibarettir; örgütse tarikat. Türkiye’de, süregelen

⁴ Prof. Dr. Birsen Gökçe Türkiye’deki sivil örgüt sayılarını ‘çıkarcı amaçlı’ örgütler için 1.200, ‘fikir amaçlı’ örgütler için 50.000 ve vakıflar için 2.700 olarak veriyor. Bu örgütlerin cinsiyet temeline göre nasıl bir dağılım gösterdiğine ilişkin veriler ne yazık ki mevcut değil. Kadın dernekleri hakkında yapılan sınırlı sayıda araştırma için bkz: Gökçe, 1998: 449-54, Gökyay, 1998: 467-88; Sallan-Gül, S. ve Z. Aksu-Coşkun, 1998: 489-504. Ayrıca bkz: Çiğdem A y - dm, 1997.

'örgütsüz toplum' yaşamı, en çok yaşadığı evin ve mahallenin çok uzağına gitme şansı olmayan kadınları etkiler. Siyasal ve toplumsal nitelikteki mevcut örgütler ise hâlâ kadınların yaşam alanlarına yaklaşmayı ve onları içine almayı ciddi bir öncelik haline getirmemişlerdir.

3.4. Siyasal Kültür ve Cinsiyetçi Zihniyet: Siyasette Egemen Erkek Modeli

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de siyasal yaşam, onu belirleyen erkek aktörlerin normlarına göre şekillenmiştir; oyunun kuralları, başarının koşulları, iyi/kötü tanımları erkeklerin yaşam değerleri ve alışkanlıklarına göre oluşmuştur. Erkekler, kendi toplumsal cinsiyet rolleri gereği, para kazanmaya, güçlü olmaya ve rekabete yönlendirilirler ve bu değerleri beraberlerinde siyasete de taşırlar: siyasette kazanır ya da kaybedersiniz, rakipler ile yarışır ya da çatışırsınız, kazanmaktır önemli olan⁵. Siyaset herkesin kazandığı bir oyun olamaz; yardım, fedakârlık, uyum, birbirini anlama gibi değerler yerine başarıya, boyun eğdirme, yönetme, güçlü olma siyasetin egemen değerleridir. Bu değerler, hayatı boyunca kendisinden çok çocuklarını ve ailesini düşünmek, kendinden başka insanların gereksinmelerine duyarlı olmak için eğitilen kadınların çoğuna yabancı gelir. Dahası, siyasette kadınları saf dışı bırakmak için çok sık onların cinsel yaşamları ve özel hayatları kullanılır⁶ ve kadınlar bu tür saldırılara karşı kendilerini savunacak hiçbir araca sahip değillerdir. Siyaset kadınlara, 'namus'larını tartışmayı göze almaları gereken bir yaşam sunar.

Siyasette egemen erkek söylemi⁷, kadınları kendileri ile eşit koşullarda yarışmaya çağırır; fakat, kadınların siyaset dışı yaşamda hiçbir zaman erkeklerle eşit koşullarda yaşamadığını unutarak yapar bunu. Kadınlar siyasette başarılı olmak istiyorlarsa erkekler gibi yapmalı, gece gündüz çalışmalı, rekabetten, mücadeleden korkmamalı, kendini savunmasını, gerektiğinde saldırmasını ve savaşmasını bilmelidir. Siyaset, kadından aile sorumlulukları ve çocukları yokmuş gibi davranmasını ister.

5 Egemen erkek modelinin oluşturduğu engellemelerin tanımı için bkz: Karam, 1998: 22-4.

6 Türkiye'de mevcut siyasal partilerin çeşitli yönetim düzeylerinde bulunan kadın politikacılar üzerinde yaptığımız bir araştırmada, kadın politikacıların en çok şikâyetçi oldukları konunun 'namus dedikoduları' olduğunu gördük. Bu araştırma için bkz: Sancar Üşür, vd, 1998.

7 Siyasal alandaki egemen söylemlerin cinsiyet boyutu ilginç bir inceleme alanıdır. Egemen siyasal söylem, içirme/dışlama ve özdeşleştirme/farklılaştırma yoluyla siyasal kararların kimler tarafından alınacağı düzenler. Bu konuda yaptığımız bir araştırma sonuçları için bkz: Sancar Üşür, 1998.

Böyle bir değerler dünyasında yalnızca bu oyunu kurallarına göre oynamayı becerebilen az sayıdaki ‘güçlü’ kadının başarı şansı vardır. Geri kalan kadın kitlesi için siyaset ‘kirli’ ve ‘erkek işi’dir.

Siyasette egemen erkek değerlerinin yumuşaması ve kadınları da içine alacak bir dönüşüm geçirebilmesi için siyasetteki kadın oranının en az % 30 düzeyine gelmesi⁸ ve farklı değerlere sahip kadınların -bazen de erkeklerin- yabancılık yaşamayacakları bir ‘çok-değerlilik’ ortamının oluşması gereklidir. Siyasette egemen erkek modelinin değişmesi ilk aşamada kadın oranının artışına, daha sonra da kadınların kendi bakış açılarını ve siyasal önceliklerini siyasete taşıyabilmelerine bağlıdır.

4. SİYASAL PARTİLERDE KADINLARIN SİYASETE KATILIMINI ENGELLEYEN FAKTÖRLER

Türkiye’de kadın-erkek eşitliğinin önündeki toplumsal/siyasal engellerin aşılması, kadınların siyasal karar süreçlerine katılarak kendi sorunlarına uygun çözümler üretebilmesine bağlıdır. **Kadınların sorunlarını siyasal alanda temsil edebilmeleri ise siyasal partilerin, bu temsilin demokrasinin vazgeçilmez ilkelere** **rinden biri olduğuna dair açık irade beyanında bulunmaları ve bu beyanın gereğini yapmak için harekete geçmeleri ile olanaklıdır** . Türkiye’de siyasal partilerin hemen hepsi henüz bu noktadan çok uzaktır.

4.1. Siyasal Partilerin Kadın-Erkek Eşitliği Politikaları/İdeolojik Stratejileri

Türkiye’de parlamentoda grubu bulunan siyasal partilerde kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik bir politikanın bulunduğunu söylemek zordur. Bunun yerine, siyasal partilerin ideolojik konumlanışa uygun ‘retorik’ler ile seçim dönemlerinde ön plana çıkan ve kadın seçmen desteğini sağlamaya yönelik faydacı yaklaşımlar göze çarpar.

Kadın-erkek eşitliğine, siyasal partilerin merkez-sol ya da merkez-sağ konumlarına göre değişen, iki farklı ideolojik bakışın olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki,

⁸ Uluslararası kadın hareketinin kabul ettiği kriterlere göre %25-30 asgari temsil eşiği (critical mass) olarak adlandırılır. Bu temsil oranına ulaşmadan kadınların kendi sorunlarını temsil etme olanağı yoktur. Bu kriter, Birleşmiş Milletler’in uluslararası hedefleri arasına girmiş ve resmi kabul görmüş bir kriterdir. Bu konuda daha fazla bilgi için, uluslararası kadın hareketinin talepleri kısmına bakınız.

kadını aile kurumu ile özdeşleştiren ve kadın haklarına ailenin gereksinimleri bağlamında bakan 'aile merkezli' anlayıştır. İkincisi ise, kadın-erkek eşitliğine inandığını belirten, kadınların toplumsal yaşama katılımını çağdaşlığın, demokrasinin, gelişmişliğin gereği sayan 'toplum merkezli' anlayıştır.

Merkez-sağ'da yer alan siyasal partilerin (DYP, ANAP, MHP, FP) ideolojik bakışları kadınları öncelikle aile kurumu içinde eş ve anne olarak tanımlayan aile merkezli anlayışa dayanır. Bu ideolojiye göre aile, toplumsal düzenin ve hatta devletin bekaasının temelidir ve kadınların birincil görevi de ailenin sürdürülmesidir⁹. Kadın hakları, kadınların aile içi görevlerini daha iyi yapabilecek beceri ve olanaklara sahip olmaları bağlamında ele alınır. Kadın sorunları boşanmış, dul, yoksul, şiddet gören, çocuklarını iyi eğitemeyen, aile içi uyumu sağlama becerisine sahip olmayan kadınların sorunlarına indirgenir. Bu bakış açısı, kadınların aile ile ilgili toplumsal ilişkiler alanı dışındaki yaşam alanlarına katılım sorunlarına duyarsızdır. Kadınların toplumsal/siyasal yaşama katılmaları önerilse bile bunun kadınların aile içi rollerine uygun, geleneksel cinsiyet rollerinde değişime yol açmayacak tarzda düzenlenmesi arzulanır¹⁰. Siyasette de kadına düşen görev, çocuklar, hastalar, yaşlılar, kimsesizler ve sakatların sorunlarıyla ilgilenmek, gönüllü sosyal yardım faaliyetleri yaparak 'siyasal destek' oluşturmaktır. Kadınlar, kendi cinsiyet rollerine ilişkin sorunları siyasete taşımak için değil, başkalarının sorunlarını çözmek için siyasete çağrılırlar.

'Toplum merkezli' bakış açısının savunucusu olan merkez-sol partiler (CHP, DSP) ise kadın-erkek eşitliğini ideolojik kimliklerinin bir parçası olarak her zaman vitrinde tutarlar ve kadınların siyasal yaşama ve kararlara katılımı, kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi 'retoriği'ni sahiplenirler¹¹. Kadın-erkek eşitliğinin de-

9 DYP'nin yeni Kadın Kolları Yönetmeliği'nin (14.4.2000 tarihli) amaçları tanımlayan 2.maddesinin (k) bendinde partinin ideal kadını, 'ev hayatı ile iş hayatı arasındaki ayırımı yapabilen kadın' olarak tanımlaması çok ilginçtir. Aile ve kadın arasındaki 'özdeşleştirme' eğilimi 'sağ' siyasal partilerin programlarına ve seçim bildirgelerine bakıldığında daha da net görülür. Örneğin, Fazilet Partisi'nin Gün Işığında Türkiye başlıklı seçim bildirgesi 'Kadın Hakları' başlığı altında şöyle demektedir: "Kadın, aile bütünlüğünden ve toplumdaki ayrılmazlığından dolayı telakki edilemez."

10 Örnek için bkz; ANAP'ın 24 Aralık 1995 seçimleri için hazırladığı Seçim Taahhütnamesi'nin "Ailenin Güçlendirilmesi" başlıklı bölümü (ss.42-43); ANAP'ın 10-12 Mart 1995 tarihli Pamukkale toplantısının 2000'e 5 Kala Türkiye'nin Hedefleri başlıklı metninin "Aile (Kadın, Çocuk), Gençlik, Spor" bölümü; DYP'nin Hedef 2000'ler, Tek Çözüm Çiller/ Haydi Türkiye, Dünyayla Bütünleşmeye başlıklı 1995 tarihli seçim bildirgesi (ss. 69-70).

11 CHP'nin Yeni Hedefler, Yeni Türkiye ve Modern Türkiye'de Değişimin Gücü: CHP başlıklı parti programı ss.40-41, 88-91; CHP Parti Tüzüğü'nün 4/5 maddesi; DSP Parti Programı s.35; DSP'nin DSP ile Dürüst Yönetim, Hakça Düzen, Ulusal Birlik başlıklı 1995 Seçim Bildirgesi ss.56, 62, 75-80.

mokrası, çağdaşlık ve gelişmişlik için gerekli olduğunu dile getirmekten hoşlanan merkez-sol partilerin bu ideolojik konumu bugüne kadar kadın-erkek eşitliğinin yaşama geçirilmesi için gerekli siyasal iradenin oluşturulmasına ve politikaların geliştirilmesine yol açmamıştır. Merkez-sol partilerin kadın-erkek eşitliği anlayışı bir tür cinsiyet körlüğü içerir; kadınların kamusal yaşamda uğradığı ayrımcılığı görmezden gelir, aile içindeki geleneksel kadın rolünü ise doğal sayar. Aile içinde demokrasinin olmadığı yerde kadınların toplumsal yaşama katılamayacağı; kadınların toplumsal katılımı gerçekleşmeden siyasal katılımının sağlanmasının ise olanaksız olduğu gerçeği sadece parti programlarını süsleyen güzel bir cümleden öte gitmez¹². **Kadın-erkek eşitliğini sağlayıcı strateji ve politikaların siyasal öncülüğünü dünyada sol ve sosyal demokrat partiler sahiplenmişken, Türkiye’de böyle bir gelişmenin yaşanmaması siyasal partilerin kadın sorunlarını siyasal temsil süreçlerine taşımada başarısızlığının önemli nedenlerinden biridir**.

Türkiye’de, ister aile merkezli, isterse toplum merkezli ideolojik bakış açlarına sahip olsunlar, bütün siyasal partilerin, kendi ideolojik konumlarıyla uyumlu, ama ‘kadın merkezli’ bir bakış açısı geliştirmesi gereklidir. **Kadın merkezli bakış açısı demek, herşeyden önce, kadınların kendi adlarına konuşmalarına, sorunlarını siyasal süreçlere taşıyarak genel siyaset gündemini etkilemelerine ortam hazırlamak demektir**. Gerek sağ, gerekse sol ideolojiler için bu, kendi ideolojik çerçeveleri içinde olanaklıdır. Aile merkezli yaklaşımın¹³, ailede eşitlik ve demokrasinin sağlanması, kadınların anne ve eş olarak güçlendirilmesi, kadınların ai-

12 Örneğin CHP, Türkiye’de ‘kadın bakları’nın siyasal alanda savunucusu olarak tanımlanmış gelmiştir. Oysa ki CHP, ideolojik kimliği içinde sahiplendiği kadın-erkek eşitliği alanında dünyada sosyal demokrat partilerin geçirdiği değişimi yakalamayarak sorunun politik sabibi konumundan hızla uzaklaşmıştır. Avrupalı sosyal demokrat partilere öyküne rek tüzüğüne koyduğu % 25 cinsiyet kotasını parti örgütü içinde kadın-erkek eşitliğini sağlayıcı ve örgütlenme modelini demokratikleştirici bir politika olarak kullanamamış; dabası kota politikasının gerekçelerini kendi örgütüne dabi anlatamamıştır. DSP ise, kadın-erkek eşitliğini sağlamak için özel politikalar uygulama gereğini kabul etme noktasından bile çok uzaktır. Eşitsizliğin toplumsal gelişme ile kendiliğinden ortadan kalkacak bir toplumsal sorun olduğunu düşünen DSP, ayrı bir kadın örgütlenmesini de reddetmektedir.

13 Aile ile kadını özdeşleştiren ideolojik stratejinin kadınların toplumsal/siyasal yaşamda güçlenmesine yol açan farklı siyasal katılım deneyimlerine kaynaklık yapabildiğini görüyoruz. Bu açıdan kuşkusuz ki en ilginç örneklerden biri de FP(RP)’li kadınların deneyimidir. FP’de çalışan kadınların geleneksel kadınlık rollerini eleştirmeden ve kadınların geleneksel kamusal faaliyet alanı olan mevlit, sünnet, doğum, ölüm, evlenme törenlerini temel alarak, kendilerine özgü bir siyasal faaliyet alanı oluşturdukları bir gerçektir. FP’li kadınların, sosyal dayanışma ve dinsel içerikli yardımlaşma örüntülerini politikleştirerek kendi partilerine siyasal destek oluşturma çabaları hem kadınlara yeni güçlenme alanları açacak siyasal deneyimler elde etmelerini sağlamış, hem de kendi partilerini iktidara taşımalarının başarısını sahiplenmelerine yol açmıştır. Geleneksel kadınlık rollerinin politikleştirilmesine dayalı bu deneyim ilginç olmakla beraber, kadınların kendi cinsiyet kimliklerine dayalı sorunları-başörtüsü sorunu hariç- siyasal talepler haline getirmelerine ve bu talepler eşliğinde parlamentoya girmelerine henüz yol açmamıştır. Bu konuda bir araştırma için bkz: Arat, 1999.

le içindeki görevlerinin destekleyici politikalar ile toplumsallaştırılması gibi hedefleri benimseyerek daha kadın merkezli bir aile yaklaşımına dönüşmesi -dünyanın gelişmiş ülkelerinde görüldüğü gibi- olanaklıdır. Toplum merkezli yaklaşım ise, kendi önermeleri ile tutarlı olmak için, kadınların toplumsal/siyasal katılımını destekleyecek önlemleri uygulamak durumundadır. **Ailede ve toplumsal/siyasal yaşamda kadınların güçlendirilmesi, birbirini dışlayan önlemlerle değil, birbirini tamamlayan önlemlerle gerçekleşir. Siyasal partilerin, 'ailenin demokratikleşmesi' politikalarını 'toplumun demokratikleşmesi' politikalarının zorunlu bir parçası olarak görmeye başlamasının ve bakış açılarını kadın merkezli hale getirebilmelerinin koşulu ise, kendi yandaşları olan kadınlara kapılarını açmaları, onlara eşit ve özgür örgütlenme olanakları sağlamalarıdır** . Kendi kadın örgütlerine güçlenme şansı tanımayan ve kadınların temsiliğini özel olarak gündemine almayan siyasal partilerin kendi yandaşı kadınları temsil etme şansı yoktur.

4.2. Siyasal Partilerin Örgüt Modelleri ve Kadın Kolları'nın Güçsüzlüğü

Türkiye'de mevcut siyasal parti örgütlerinde kadın kollarının¹⁴ hukuki ve fiili konumlarını -hak ve yetkilerini- incelemek birçok sorunun kaynağını gün ışığına çıkarır.

- **Türkiye'de hemen hemen bütün siyasal partiler kendi kadın kollarını, kadınları siyasal karar süreçlerine hazırlayan bir yapı olarak değil, partinin ikincil ve siyasal getirisi düşük işlerini yaptıracakları birimler olarak görürler** . Siyasal partilerin çeşitli düzeylerde yöneticisi konumuna yükselebilen kadınlar -birkaç istisna dışında- kadın kolları örgütlerinden parti yönetimine yükselebilmemiş kadınlar değil, partiyi yöneten iktidar kliklerinin kişisel bağlantılar ile belirledikleri kadınlardır. **Diğer deyişle, kadın örgütü ile parti örgütü arasında geçişlilik yoktur** ; kadın kollarında çalışan kadınların parti içinde karar noktalarına yükselme şansının çok sınırlı olması kadın kollarını güçsüz kılan bir faktördür.
- Anayasa'da ve Siyasal Partiler Yasası'nda 'kadın kolları' ile ilgili yasağın kalkmasından sonra parlamentoda grubu bulunan siyasal partiler kadın örgütle-

¹⁴ 2820 sayılı Siyasal Partiler Yasası'nın kadın kollarını yasaklayan 7/5 maddesi, 12.8.1999 tarih ve 4445 sayılı yasa ile iptal edilmiştir.

ri yöneticilerini seçimle göreve getirme ilkesini kabul etmiş görünüyorlar. Şu anda, CHP hariç, hiçbir partide göreve seçimle gelmiş kadın kolları yöneticileri bulunmamakla birlikte, yakın bir dönemde bunun değişeceği umulabilir. Ama, yine de kadın kollarının 'demokratik oluşumu' sağlanmış olmayacaktır. Çünkü, **parlamentoda grubu bulunan siyasal partilerin yakın dönemde kabul ettikleri kadın kolları yönetmeliklerine baktığımızda, kadın kollarının seçimle göreve gelmesi ilkesini benimsemekte önemli kısıtlılıkların devam ettiğini görüyoruz** ¹⁵. Bu kısıtlılıklar, kadın kolları yönetimlerinin seçimle oluşumunda, parti 'merkez'lerinin belirleme ve yönlendirme mekanizmalarından vazgeçilmemesinden ve seçilmiş kadın kolları yöneticilerine partinin karar organlarında söz ve karar yetkisi verilmesinden kaynaklanmaktadır.

- **Parlamentoda grubu bulunan siyasal partilerin hepsinde kadın kolları yöneticileri gerekçe gösterilmeksizin her aşamadaki parti yönetimi tarafından görevden alınabilirler. Gerekçe gösterilmeksizin görevden alma yetkisi karşısında**¹⁶, seçimle gelmiş oldukları halde bile, kadın kolları yöneticilerinin, ancak parti yöneticileri ile 'uyumlu' çalışma sınırları içinde bir güç alanına sahip olacağı ortadadır. **Böyle bir çerçeveye sıkıştırılmış kadın kolları örgütlerinin siyasal partiler içinde meşru ve güçlü bir konum elde etme şansları çok sınırlıdır ve siyasal partileri dönüştürme potansiyelini hayata geçirme şansı yoktur** .
- **Siyasal partilerin kadın kolları kendi görev alanlarına giren konular da çok sınırlı karar verme ve uygulama yetkisine sahiptirler. Kadın kolları, siyasal partilerin kadın-erkek eşitliği politikalarının kararlaş** -

15 1982 Anayasası'nın 'kadın kolları'nın kurulmasını yasaklayan maddesinin iptalinden sonra CHP, Siyasal Partiler Yasası'ndaki değişikliği beklemeden, seçime dayalı kadın kolları örgütlenmesini getiren bir 'Kadın Kolları Yönetmeliği' (bkı; CHP, "Kadın Kurulları Yönetmeliği", içinde Yönetmelikler, ss.103-113) hazırlayarak uygulamaya koymuş ve bu yönetmeliğe uygun bir seçim ile kadın kolları oluşturulmuştur. 12 Eylül sonrası ilk kadın kolları seçimini yapan CHP, süresi dolduğu halde, bugüne kadar hâlâ yeni bir kadın kolları seçimi yapmamıştır. ANAP, yeni çıkardığı 'Kadın ve Gençlik Kolları Yönetmeliği'nde ise kadın kollarına seçim yetkisi vermekle birlikte, seçilmiş olanların görev ve başlanmasını Başkanlık Divanı kararına bağladığından, 'atama usulü'nü terk etmediği söylenebilir. Ayrıca, kadın kolları başkanlarının partinin yönetim organları toplantılarına oy hakkı olmadan katılımını benimseyerek kadın örgütünün 'temsil hakkı'nı da reddetmiş olmaktadır (bkı:ANAP, Kadın ve Gençlik Kolları Yönetmeliği, Temmuz, 2000). DYP ise, 14 Nisan 2000 tarihinde yayımladığı yeni Kadın Kolları Yönetmeliği'nde mevcut sorun alanlarından sadece 'seçimle gelme' sorununu çözmüş; görevden alınma, görev alanının 'kadının siyasal temsiline artırmak' olarak tanımlanması, kadın adayların seçiminde yetki gibi konularda mevcut durumu sürdüren bir yaklaşım belirlemiştir. **Parlamentoda grubu bulunan diğer partilerin (DSP, MHP ve FP) ise kadın teşkilatları halen hukuki bir düzenlemeden yoksundur.**

16 'Gereksiz görevden alma' yetkisi siyasal partilerin kadın kolları dışındaki birimleri içinde geçerlidir. Kadın kolları yöneticilerinin görevden alınma nedenlerinin farkı, bu birimlerin 'ekonomik/toplumsal' güç kaynaklarına sahip olmaları nedeniyle, 'cinsiyetçi' içerik taşımasıdır .

tıncısı olarak değil, tersine parti kararlarının uygulayıcısı olarak görülen birimlerdir . Zaten, kadın kollarının adı 'yardımcı' örgütlenmedir. **Kadın örgütlerinin asli görevleri olan kadınları siyasal yaşama hazırlamak, kadın sorunlarını siyasal alanda temsil etmek, çözüm önerileri ve stratejileri geliştirmek gibi sorumlulukları yerine getirmek için gerekli siyasal güç, yetki ve olanaktan yoksundurlar** . Kadın örgütlerinin fiilen yaptıkları işler üye kampanyası, çay, kermes, piknik düzenlemek, partinin siyasal görüşlerinin ev ve mahalle düzeyinde propagandasını yapmak, parti toplantılarında gövde gösterisinde bulunmak, partiye ve lidere sadakatin temsilcisi olmaktır. Siyasal parti yapısı ile kadın örgütleri arasındaki mevcut yöneten-yönetilen ilişkisi, kadın örgütlerinin çözüm üretici bir inisiyatif geliştirmesine bugüne kadar olanak tanımamıştır. Kadınların siyasal karar süreçlerine katılımını sağlamanın altyapısını oluşturması gereken 'kadın kolları', bugüne kadar kadınları siyasetin 'gettosu'nda tutmaya yaramıştır. Siyasal partilerin kadın kollarının yeni bir bakış açısı ile ele alınmadan ve kadın kollarının seçilme, kararlara katılım gibi temel hakları yasal güvencelere kavuşturulmadan sorunların çözümü zordur.

- **Siyasal partilerin kadın örgütlerinin kendi bütçesi ve bağımsız para kullanma yetkisi yoktur** . Kadın kollarının parti kaynaklarına ulaşım ve yararlanma olanakları ancak parti yönetimlerinin onaylayacağı faaliyetlerde söz konusu olabilmektedir. Kadın örgütleri çoğu zaman kendi yapmak istedikleri siyasal faaliyetlere değil, parti yönetiminden onay alacaklarını umdukları çalışmalara yönelmektedirler.
- Siyasal partilerin kadın örgütleri partinin yönetim düzeyinde yer alacak ya da milletvekili adaylığı olacak kadınları önerme ve belirleme yetkisinden yoksundur. **Siyasal partilerde karar süreçlerinde yer alan kadınlar adaylık aşamasında partinin kadın örgütlerince önerilemez ve bu nedenle kadın temsilciler ile temsil edilmeyi bekleyen kadınlar arasındaki temsil ilişkisi yok olur** . Siyasal partilerdeki kadın yöneticilerin ya da kadın milletvekillerinin erkek yöneticiler tarafından belirlenmesi bu kadınların partili diğer kadınlardan destek elde etmesini engeller ve onların erkek politikacı kliklerine bağımlı kalmalarına yol açar. Kadın yönetici ya da milletvekilleri ile diğer partili kadınlar arasında bu nedenle mesafeli ve zaman zaman çatışmalı bir ilişkinin oluşması kadınların siyasal partiler içinde ortak bir güç alanı oluşturmasına engeldir.

Siyasal karar süreçlerine kadınların eşit katılabilmeleri için siyasal partiler için de kadınlara eşit hak ve yetkiler veren bir örgüt ortamının sağlanması gereği vardır ve bunun aracı kadın kollarıdır. Siyasal partilerde kadın kollarının hak ve yetkilerinin, kadın-erkek eşitliğine dayalı bir katılımın olanaklarını kadınlara sunacak şekilde, demokratik ilkelere uygun olarak yeniden düzenlenmesi kadınların siyasal katılımını kolaylaştıracak temel dönüşümlerden biri olacaktır¹⁷. Bu sorunun Siyasal Partiler Yasası ve Seçim Yasası değişiklikleri bağlamında tartışılması ve çözülmesi kaçınılmazdır.

4.3. Siyasal Parti Yöneticilerinin Kadın-Erkek Eşitsizliğine Duyarsızlığı

Siyasal parti yöneticilerinin kadın sorunlarının temsiline verdikleri önemin ve kadın-erkek eşitliğini sağlamada gösterdikleri siyasal kararlılığın demokrasinin gelişiminde vazgeçilmez olduğunu başka ülkelerin deneyiminden çok iyi biliyoruz. Türkiye’de, parlamentoda grubu bulunan siyasal partilerin yöneticilerinin böyle bir duyarlılığa sahip olduğunu söylemek çok zordur. Mevcut durumu, siyasal parti yöneticilerin duyarsızlığı olarak nitelemenin yanısıra, kadın seçmenlerin oylarını almaya yönelik bir tür ‘fırsatçılık’ olarak nitelemek abartı olmaz. Siyasal parti yöneticileri için kadın sorunları seçim dönemlerinde kampanyalar ve seçim reklamları için hatırlanacak bir konudur; seçim dönemleri dışında kadın sorunları marjinalleşir ve birkaç meraklısının ilgisine terk edilir. Oysa ki, **kadın-erkek eşitliğini sağlamak için harcanacak çaba, bir bütün olarak siyasal parti yapılarını, kamu politikalarını ve toplumsal ilişkileri dönüştürücü ve demokratikleştirici niteliğinden dolayı siyasal liderlerin popülerliğini sağlayıcı önemli bir alandır; siyasal partilerin kitlesel bağlarını yenileme ve temsil sorunlarını çözmek için kaçınılmaz bir uğrağıdır**¹⁸. Türkiye’de siyasal parti liderlerinin mevcut konumlarını koruyabilmek uğruna bu tür demokratikleşme strateji ve politikalarına kuşkuyla yaklaşmaları, aslında kendilerinin ve partilerinin başarısını tehdit eden en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir.

¹⁷ AB’ye giriş sürecindeki Türkiye’de, siyasal partiler yapısındaki demokratikleşme tartışmaları bağlamında, kadın-erkek eşitliğini sağlama sorununun bugüne kadar gündeme girememiş olması ilginçtir. Oysa ki, siyasal partilerde kadın-erkek eşitliğini sağlama, AB politikalarının temel taşlarından biridir .

¹⁸ Bu konuda en yakın örnek İngiliz İşçi Partisi lideri Tony Blair’dir. Blair’in seçim zaferinde, partisinin kadınların siyasete taşınmaktaki becerisinin önemli bir katkısı vardır.

4.4. Farklı Siyasal Partilerdeki Kadınlar Arasında İletişim Eksikliği

Siyasal partiler içinde kadınların güçlendirilmesi, kadınların siyasal yaşama ve karar süreçlerine katılımını sağlamanın temel koşuludur. Bu koşulun yerine getirilmesi için farklı siyasal partilerdeki kadınların kendi aralarında bir iletişim ağı oluşturmaları ve ortak gündem yaratma yollarını aramaları gerekir. Her bir siyasal partiye ideolojik bir bağla bağlanmış kadınların aralarındaki farkları göz ardı etmeksizin biraraya gelebilmeleri ve ortak, somut hedefler saptayarak işbirliği olanaklarını zorlamaları, dünyada başarısı kanıtlanmış bir yoldur. **Siyasal yaşamı düzenleyen yasaların kadın-erkek eşitliğini sağlayacak biçimde değiştirilmesi, her parti den parlamentoya girecek temsilciler içinde kadınların oranının ve niteliğinin yükseltilmesi, parlamentodaki farklı partilere mensup kadın milletvekilleri arasında iletişim ve işbirliğinin oluşturulması, kadın taleplerini kamuoyuna ve siyasal parti yönetimlerine duyurmak için ortak kampanya yapmak, farklı partilere mensup kadınların üzerinde en çok uzlaşabilecekleri alanlardır** . Farklı siyasal partilere mensup kadınlar arasında bu iletişimin oluşması ve dayanışmanın gerçekleşmesi için siyasal partilerin kadın örgütlerinin bunu istemeleri, kendi partileri tarafından engellenmemeleri gerekir. Bu alandaki yakın dönemli çabalar henüz bir sonuç vermemiştir¹⁹.

4.5. Siyasal Partiler ile Kadın Örgütleri/Sivil Örgütler Arasındaki Etkileşim Eksikliği

Kadınların kendi cinsiyet rollerinden kaynaklanan sorunlarını siyasal süreçlere taşıyabilmelerinin önünü açmak için siyasal partiler içinde kadınların güçlendirilmesi, dünyanın hiçbir yerinde siyasal partilerin kendi içsel dinamikleri ile gerçekleşmemiştir. **Kadınların siyasal süreçlerde güçlendirilmesi için uygun politikalar genellikle bağımsız kadın örgütleri, sivil kadın insiyatifleri ve uluslararası kadın hareketi tarafından geliştirilmiştir** . Siyasal partiler bu tür sivil talepleri tartışmaya ve benimsemeye açık oldukları ölçüde kadın örgütlerinin bakış açıla-

¹⁹ Bu konuda KADER ve KASAUM tarafından ortaklaşa düzenlenen bir eğitim programı içinde (11, 16 ve 23 Aralık 1999, KADER Ankara Şubesi, 'Siyasal Partiler Kadın Kolları Eğitimi') ANAP, DYP, FP'nin kadın kolları üst düzey yöneticileri ile CHP ve DSP kadın temsilcilerinin katıldığı bir çalışma yapılmıştır. Siyasal partilerin kadın kolları örgütlerinin hukuki yapısını demokratikleştirmeyi hedefleyen bu çalışmada kadın kolları yöneticilerinin görevle seçimle gelmesi, görevden alınma koşullarının şeffaflaştırılması, yetki alanlarının genişletilmesi, bütçeden pay almalarının sağlanması ve kadın adayların belirlenmesinde söz sahibi olmak gibi beş temel konuda görüş birliğine varılmıştır. Daha sonra toplantıya katılan kadın yöneticilerin yeterli parti içi güce ve otoriteye sahip olmamaları nedeniyle bu konuyu kendi partilerine taşımakta zorluk çektikleri görülmüştür.

rı ve çözüm önerileri siyasal partilerin politikalarına yansiyabilmiştir. Öte yandan, sivil örgütlerin kadınların siyasal katılım taleplerini somut siyasal gündem haline getirebilme becerisinin gelişmesi de siyasal partileri etkilemek için zorunludur. Bu açıdan Türkiye’de son yıllarda olumlu gelişmeler söz konusu olmakla birlikte henüz görünür bir değişimden bahsedilemez.

5. SİYASAL SÜREÇLERDE KADINLARIN ETKİN KATILIMINI ENGELLEYEN FAKTÖRLER

5.1. Kadınların Siyasal Karar Süreçlerinde Aday Olmasını Etkileyen Faktörler

Kadınların siyasal süreçlere etkin katılımı yeterli sayıda kadının, kuralları az çok belirli bir süreçte, seçimle gelinecek yerlere aday olabilmesine; aday olacakların cinslerarası eşitlik kriterlerine göre belirlenmesine ve seçilenlerin de kadınların sorunlarını dile getirmeyi ve çözüm üretmeyi kendi siyasal temsil görevleri içinde görmelerine bağlıdır.

Seçim süreçlerinde aday olacak kadınların Türkiye’de karşılaştıkları sorunları ve aşmaları gereken engelleri şöyle özetleyebiliriz:

- Seçimlerde aday olabilecek kadın potansiyeli hakkında Türkiye’de siyasal partilerin genellikle sistemli bir çalışması ve ‘aday adayları havuzu’ oluşturma gibi politikaları yoktur. **Seçim dönemine girildiğinde rastgele arayışlar ile kadın adaylar belirlenir. Bu durum, ortaya çıkan kadın adaylara olan güveni sarsar ve temsil yeteneklerini azaltır**.
- **Türkiye’de kadınların siyasal süreçlere aday olabilmesini önleyen en önemli nedenlerden birisi kadınların özgüven eksikliğidir**. Kadınlar, yeterli bilgi, deneyim ve beceriye sahip olmadıklarını, siyasal sistemden ve ayırıcı kültürel davranışlardan kaynaklanan engelleri kolay kolay yenemeyeceklerini düşünürler²⁰.
- Seçimlerde yeterli nicelik ve nitelikte kadının aday olabilmesi, siyasal partilerle potansiyel kadın adaylar arasında karşılıklı güven, istek ve desteğin oluşumuna bağlıdır. Siyasal partiler gerek yerel, gerekse genel seçimlerde

²⁰ Türkiye’de siyasal partilerde yöneticilik yapan kadın ve erkek politikacıların bu konudaki görüşleri için bkz: Sancar Üşür, vd., 1998.

kendi parti listelerinde çeşitli nedenlerle kadın adaylara yer verirler. **Sorun, seçim listelerinde kadınlara verilen yerin ne ölçüde onların seçilmesine olanak tanıdığıdır**. Türkiye’de kadın adayların sayısı parlamento dışı küçük partilere ve parlamentoda grubu bulunan partilerde de seçim listesi sonuna gidildikçe artar. Bu durum, kadınların seçilme şansını azaltır ve siyasal partilerin kadınların seçilebilmesine ilişkin istek ve iradesine güvensizlik yaratır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, Türkiye’de kadın adayların seçilme şansı, erkek adaylara göre 4-5 kat daha düşüktür ve zaman içinde bu şansın giderek azaldığı görülmektedir.

Tablo 7. Türkiye’de Kadın ve Erkek Adayların Seçilme Şansı

	1995 Genel Seçimi	1999 Genel Seçimi
Kadın aday sayısı ve oranı	534 (% 8.1)	1748 (% 16.4)
Seçilen kadın milletvekili ve oranı	13 (% 2.4)	23 (% 4.2)
Kadın aday seçilme şansı	% 2.4	% 1.3
Erkek aday sayısı ve oranı	6066 (% 91.9)	8890 (% 83.6)
Seçilen erkek milletvekili ve oranı	537 (% 97.6)	527 (% 95.8)
Erkek aday seçilme şansı (%)	% 8.8	% 5.9

Kaynak: 1995 Genel Seçimi ile ilgili rakamların hesaplanması için yararlanılan kaynak; Tuncer, Erol, (1996), 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimleri, Sayısal ve Siyasal Değerlendirme, TESAV Yayını, Ankara, s. 18, 21.

1999 Genel Seçimi ile ilgili rakamların hesaplanması için yararlanılan kaynak; Tuncer, Erol, (1999), Seçim 99: 18 Nisan 1999 Milletvekili Genel Seçimleri, Sayısal ve Siyasal Değerlendirme, TESAV Yayınları, Ankara. s. 15, 20.

- Kadınların seçilme şanslarının neden düşük olduğunu görmek için siyasal partilerde aday olma/belirleme ve seçilme süreçlerinin nasıl işlediğine yakından bakmak gerekir. Sorulması gereken temel soru şudur: Genel olarak adayları ve özel olarak da kadın adayları kim(ler), hangi kriterlere dayanarak belirliyor? Türkiye’de aday belirlemenin bilinen yolları ‘önseçim’, ‘örgüt yoklaması’ ve ‘merkez yoklaması’dır. Bu yöntemlerden her birinin kadın adaylar için olumlu ya da olumsuz yanları olabilir. **Kadın seçmenler tarafından tanımlanan, sivil/siyasal örgütler tarafından aday gösterilip desteklenen kadın adaylar, önseçim yöntemi ile daha fazla şansa ve seçildikleri takdirde de daha fazla siyasal güce sahip olabilirler**. Önseçim, ancak siyasal parti içinde güçlü bir kadın örgütlenmesinin olduğu durumlarda en iyi yöntemdir. Aksi takdirde -kadın adaylar her bir erkek adayı yerinden etme tehdidi taşıdıkları için- kolay kolay örgütü ellerinde tutan gruplardan oy ala-

mazlar. **Merkez yoklaması kadın adaylar için -eğer kadınları partiye almaya niyetli bir yönetim varsa- en kolay yol olabilir. Yalnız, bu yol da seçilen kadını tabandan kopartıp lider çevresine bağımlı kılar**

- Türkiye’de siyasal parti liderlerinin kadın aday gösterme politikaları kendi partisinin kadın-erkek eşitliğine nasıl baktığını kanıtlamaya değil, kadınların ‘sembolik’ varlığını onaylamaya dayalıdır.
- Kadın adaylar söz konusu olduğunda aday belirlemede başka kriterleri dikkate almak ve yöntemler belirlemek gerekir. **Kadın adaylar için önemli olan, siyasal partilerin aday belirleme süreçlerinin önceden belirlenmiş kurallara göre işlemesi ve sürecin şeffaflığıdır**²¹. Bunun yanı sıra, **belli oranlarda kadın aday gösterilmesinin kurallara bağlanmış olması -tüzük veya genel kurul kararı ile- en uygun koşulları sağlayabilir**. Böyle bir durumda kuralların kadınlar lehine işlemesi için mücadele edilebilir. Aksi takdirde, adaylar kapalı kapılar ardında ve erkek politikacılar arası güç dengelerine göre belirleniyor demektir. Bu durumda kadın adayların ‘vitrin’ oluşturma dışında bir etkinlik kazanmaları zordur ve Türkiye’de de mevcut durum budur.
- Seçim süreçlerinde aday olacak kadınların, seçildikleri takdirde, kendi niyetlerinden bağımsız olarak, diğer kadınları da temsil edeceği düşünülür. **Türkiye’de sorun, siyasal partileri yöneten erkek politikacı kliklerinin kendilerine sadakatlerinden emin oldukları az sayıdaki kadını aday göstermek istemeleri ile, kadın seçmen kitlesinin desteğini alacak ve onlar tarafından desteklenip denetlenebilecek kadınların aday gösterilmesi arasındaki gerilimde yatar**. Türkiye’de gereksinme duyulan, ikinci tür kadın adaylardır.
- Kadın adayların seçilme şanslarının artması, doğaldır ki, daha nitelikli ve temsil gücüne sahip kadınların aday olmasına yol açacak, bu da siyasal sistemin meşruluğunu artıracaktır. Kadın adayların seçilme oranının bütün dünyada düşüklüğü bu oranı artırıcı politikaların geliştirilmesine yol açmıştır²². **Bu tür destek politikalarının uygulanabilmesi için herşeyden önce siyasal partilerin kadınların siyasal katılımını artırmaya samimi olarak inanması ve erkek politikacıların sadece kendileri için çalışacak ‘sadedik’ kadınları siyasete sokma alışkanlığından vazgeçmeleri gerekir**.

²¹ Bu sorunun tartışılması için bkz: Karam, 1998: 66-71.

²² Bu politikalar uluslararası kadın hareketinin talepleri bölümünde ele alınacaktır.

5.2. Kadın Adayların Seçilmesini Etkileyen Faktörler

Kadınların siyasal konumlara aday olmasını engelleyen faktörler kadar, onların seçilmesini engelleyen faktörler de sorunların çözümü açısından önemlidir.

- **Seçmenlerin kadınların siyasette başarılı olamayacağına ilişkin ön yargılarının olması kadın adayların seçilmesini engelleyen önemli bir faktördür**. Türkiye’de yapılan bir araştırma, seçmenlerin adaylar arasında bir cinsiyet ayırımı yapıp kadın adayları tercih etmeme olasılığının önemli olmadığını göstermektedir.

Türkiye’de seçmenler:

- kendi oy vereceği partinin kadın adaylara yer vermesini % 83 oranında,
- kız çocukların eğitimine erkek çocuklar kadar önem verilirse başarılı kadın sayısının artacağı düşüncesine % 93.1 oranında,
- İş hayatında ya da sanatta başarılı kadınların belediye başkanı, milletvekili veya bakan olarak politikada da başarılı olacağına % 85.4 oranında,
- Mecliste kadın sayısı artınca partiler arası kavganın azalacağına, siyasal ilişkilerin yumuşayacağı düşüncesine % 75.1 oranında,
- Kadın milletvekili sayısının artması ile pahalılık ve eğitim gibi kadınların daha çok ilgilendiği sorunların daha çabuk çözüleceğine % 62.9 oranında inanıyor²³.

- Dünyada seçimle göreve gelen kadınların genellikle çeşitli sivil ve siyasal örgütler içinde deneyim kazandıktan sonra siyasal partiler içinde başarılı oldukları görülür. **Kadınlar için siyasal kariyer, örgütsel ilişkilerde kazanılan deneyimden geçmektedir. Türkiye’de ise, sivil örgütlerde deneyim sahibi kadınlardan daha çok, parti yöneticilerinin güvenini kazanan kadınların aday gösterilme ve seçilme şansları olduğu söylenebilir**.

Dünyada parlamentolara girmeyi başarmış kadınların,

- % 33’ü sivil toplum örgütleri (NGO) veya kadın hareketi desteği ile,
- % 18’i sendika deneyimlerine dayanarak,
- % 78’i siyasal partiler içindeki çalışmaları sayesinde, seçildiklerini belirtiyorlar²⁴.

²³ KADER, 1999.

²⁴ Birleşmiş Milletler’e üye ülkelerdeki kadın politikacılar üzerine yapılmış bir araştırma bu alandaki ilginç verileri bize sunuyor: *Inter-Parliamentary Union, 2000: 81-85.*

- Türkiye’de olduğu gibi, bütün dünyada da, seçilmiş kadın politikacıların seçim sürecinde kadınların karşılaşılabileceği engelleri çok benzer bir biçimde tanımladıklarını görüyoruz. **Bu engellerin başında, aile sorumlulukları ile siyaset arasındaki gerilim geliyor ve diğer kültürel ayrımcılık sorunları bunu takip ediyor** :

Dünyada parlamentolara girmeyi başarmış kadınların,

- % 67’si özel yaşam ile siyasal faaliyet arasındaki dengeyi sağlama zorluğuna,
- % 37’si kadınlara karşı ayrımcı kültürel değer ve davranışların engelleyici rolüne,
- % 36’sı kadınların parasal kaynaklara ulaşma zorluğuna,
- % 31’i kadın kimliğini koruyarak siyasal statü kazanmanın zorluğuna,
- % 30’u herhangi bir destek ağı olmamasının yarattığı sorunlara dikkat çekiyorlar²⁵.

- **Kadın adayların seçilebilme şansını etkileyen faktörler arasında ülke de uygulanan seçim sistemi önemli bir yere sahiptir** ²⁶. **Dar bölge çoğunluk sistemi yerine geniş bölge, oranlı temsil ve liste usulünün uygulanması kadınların daha kolay seçilmesini sağlar** . Nitekim, dünyada seçilmiş kadın politikacıların %64’ü oranlı temsil sisteminin, %26’sı da karma bir sistemin yararlı olduğunu belirtmişlerdir²⁷. Geniş bölge, oranlı temsil ve liste usulü seçim sistemi, kadın adaylara, teke tek erkek adaylarla yarışma zorunluluğu olmadan -ki böyle bir yarışmaya baştan eşitsiz koşullarda giriyorlar-, bir liste içinde toplumsal farkları temsil ederek varolma şansı tanıdığı için seçilme şanslarını artırır. **Bu açıdan, Türkiye’de seçim sistemi kadınları engelleyici bir faktör olmamakla birlikte, destekleyici mekanizmaların seçim sistemi içinde yer almamasının yarattığı sorunlar yaşanmaktadır** .
- Seçim sistemi ve diğer engelleyici faktörlerin etkisi genellikle güçlü bir kadın hareketinin varlığına ve bu hareketin siyasal partiler ile işbirliği yapma becerisine bağlı olarak dengelenebilmektedir. **Kadın hareketinin siyasal çözümler geliştirebilme ve önerdiği politikaları benimsetebilme başlıca sorunların aşılmasında hareket noktasını oluşturur** . Türkiye’de kadın hareketinin bu konuda başarılı olduğu söylenemez.

²⁵ *Inter-Parliamentary Union, 2000: 87.*

²⁶ *Seçim sistemlerinin etkisi konusunda bkz: Sancar-Üşür, 1997: 31-4; Karam, 1998: 74-85.*

²⁷ *Inter-Parliamentary Union, 2000: 91.*

- Kadın adayların başarısını etkileyen faktörler arasında mutlaka medyanın etkisini de belirtmek gerekir. **Türkiye’de medyanın kadın adayları ya hiç ciddiye almadığını ya da onlardan ayrımcı ve aşağılayıcı bir dille bahsettiğini, ‘magazinleştirdiğini’ görüyoruz** .

5.3. Seçilmiş Kadınların Karşılaştığı Sorunlar ve Siyasal Temsil

Ulusal ya da yerel meclislere seçilmiş kadınlar birbiriyle çelişen beklentilerle yüz yüze kalırlar:

- **Türkiye’de seçilmiş kadın politikacılar** , ister kadınların desteğiyle, isterse siyasal parti yöneticilerinin isteğiyle seçilmiş olsunlar, **bir yandan parti ideolojilerine ve partilerinin erkek politikacılarının bakış açlarına uyum göstermek, diğer yandan ise kadın seçmenlerin sesi olmak ve onların sorunlarına çözüm üretmek beklentisi arasında kalırlar** ²⁸. Birincisini yaptıklarında kadınlar tarafından eleştirilirler; ikincisini yaptıklarında da kendi partileri içinde eleştirilmeleri, marjinalleştirilmeleri ve dışlanmaları olasılığı artar.
- Türkiye’de seçilmiş kadın politikacılar, kendi ilgi alanlarına bağlı olarak, çeşitli ulusal ve uluslararası sorunlarla uğraşmayı ön plana çıkartabiliyorlar. Böyle bir durum, onların kadın seçmenleri temsil etme ve onların sorunlarına çözüm üretme misyonlarıyla çelişkili görülebilir. **Sadece kadın sorunlarıyla uğraşan bir kadın politikacının siyasal kariyeri ise riske girer; yaptığı işler önemsiz görülür, sözü önemsenmez, etkileme gücü ve tekrar seçilme ve kendi partisi tarafından desteklenme olasılığı azalır** .
- **Kadın seçmenler kadın politikacılardan öncelikle kadınları temsil etmelerini bekler; ama, onlar belli bir sayısal orana yükselmeden yerel ya da ulusal meclislerin gündemini etkileyemez ve kendi önerilerini tartışmaya sokamazlar** . Bu nedenle, Türkiye’deki gibi, az sayıda ka-

²⁸ *Dünyada seçilmiş kadın politikacıların kendi ağzından bu sorunun nasıl dile getirildiğini görmek için bkz: Inter - Parliamentary Union, 2000: 133-42.*

dın politikacının olduğu meclislerde kadın politikacılar en riskli konumda olanlardır. **Kadın politikacıların diğer kadınları temsil etmeye başlama bilmesi için bir asgari temsil oranının** ²⁹ **bulunduğu genellikle kabul edilir, bu oran %30 civarındadır** . Bu orana ulaşmamış kadın temsili, kadın politikacıları 'günah keçileri' haline getirir. Çünkü, az sayıdaki kadının siyasetteki egemen anlayışı değiştirme ve gündemi etkileme şansı hemen hiç yoktur³⁰.

- Yerel ve ulusal meclislerde kadın politikacıların belli bir oranı aştığı ülkelerde siyaset gündeminde kaymalar ortaya çıkmaktadır. Kadın politikacıların siyasetin gündemine kadınların yaygın olarak uğraştığı sorunları ve çözümlerini taşımaya çalıştıkları; siyasetin kurumsal süreçlerinde, kurallarında ve davranış kalıplarında değişmelerin meydana geldiği gözlenmiştir³¹. **Siyasette kadın oranının artmasıyla birlikte siyasetin gündeminde eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik konularının ağırlık kazandığı, siyasal yolsuzlukların azaldığı** ³², **siyaset dilinin kadınları aşağılamayan daha yansız ifade biçimlerini geliştirmeye başladığı görülmüştür** . Türkiye'de kadınların karar süreçlerinde temsil edilme oranları tablolarda görüleceği üzere oldukça düşüktür. Bu nedenle, Türkiye'de kadınların önceliklerinin siyasetin gündemine yansımadağı ve kadınların 'eksik temsil' edildikleri görülür. Asgari temsil eşiğı olan %25-30'a ulaşmadan da bu durumun değişmesi beklenemez.

29 Asgari temsil oranı için bkz: Dablerup, 1988: 278-98. Dablerup'un önerisi uluslararası kuruluşlar tarafından da doğrulanıp kabul görmüştür ve bu ilke uluslararası metinlere de geçmiştir. BM, 1989 yılında aldığı bir Genel Kurul Kararı'nda: "...özellikle üst karar düzeylerinde ve konularında 1990 yılı sonuna kadar %30, 1995 yılı sonuna kadar da, mümkünse %35 oranında kadın katılımını sağlamak"tan bahsetmiştir. Karar metni için bkz: UNITED NATIONS, 1995b: 439.

30 Türkiye'de kadın milletvekillerinin parlamento konuşmalarının içeriğı üzerine yapılan iki araştırma kadın parlamenterlerin ilgi alanları ve temsil ilişkilerini göstermek açısından ilginçtir. An, 1998; Eroğlu, 1994.

31 Farklı ülke deneyimlerinin bir değerlendirmesi için bkz: Hamadeh-Banerjee, Lina, 2000, "Women's Agency in Governance" içinde, UNDP, 2000b: 8-9.

32 Dünya Bankası tarafından yapılan ve sonuçları çok geniş yankı yaratan bir araştırmada, siyasette kadın oranının artmasıyla siyasal yolsuzlukların oranının azaldığı sonucuna varılmıştır. Bkz. Dollar, 1999.

Tablo 8. Türkiye’de Parlamentoda Kadın Oranı (%)

Yılı	Kadın oranı
1935	4.56
1950	0.62
1995	2.3
1999	4.2

Kaynak: UNDP, (1998), *İnsani Gelişme Raporu: Türkiye*, Ankara, s.54.

Tablo 9. Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Kadın Oranı (%)

	1989	1994	1999
Belediye başkanı	0.2	0.5	0.55
İl genel meclisi	0.8	0.08	1.4
Belediye meclisi	0.7	0.1	1.58

Kaynak: 1989 ve 1999 verileri Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM) kaynaklarından, 1994 verileri ise UNDP (1998) *İnsani Gelişme Raporu: Türkiye*, Ankara, s.55’ten derlenmiştir.

Tablo 10. Türkiye’de Kamu Yönetiminde Kadın Oranı

Görev	Kadın Oranı (%)
Müsteşar	2
Müsteşar Yrd.	4.8
Genel Müdür	7.6
Genel Müd. Yrd.	10.3
Başkan	8.7
Daire Başkanı	18.8
Hakim, savcı	18
Avukat	29
Noter	15.5
Yurtdışı görevli	18.4

Kaynak: KSSGM, (1998b), *TBMM Kadının Statüsünü Araştırma Komisyonu Raporu*, Ankara, ss.41-2’den derlenmiştir.

6. TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİ VE SİYASAL KATILIM TALEPLERİ

Kadın-erkek eşitliğini sağlamanın temel belirleyicilerinden biri de, kadınların örgütlenme düzeylerine bağlı olarak, kendi hedef ve politikalarını benimsetebilmek için sahip oldukları siyasal güçleridir. Türkiye'de kadın hareketinin siyasal gücünü anlamak için özelliklerini bilmek ve karşılaştığı engelleri saptamak gereklidir. Bu, önerilecek politikaların isabeti için önemlidir.

Türkiye'de kadın hareketi;

- **1980 sonrasında yeni bir perspektif ve güç kazanmakla birlikte, 12 Eylül askeri rejimi dönemine rastlayan bu gelişme önemli zaafırlara da yol açmıştır** . Dünyada kadın hareketleri, diğer demokratik toplumsal hareketlerin gelişme sürecine paralel olarak, onların yarattığı toplumsal değişim ortamında yeşermiştir. Bu durum, toplumun diğer kesimlerinin eşitlik ve özgürlük talepleriyle kadınlarınkini birleştirerek daha güçlü bir demokrasi rüzgarı yaratmada itici güç olmuştur. **Türkiye'de bunun tam tersi bir süreç yaşanmış; demokrasi taleplerinin yok olduğu ve bütün toplumsal, siyasal örgütlenmelerin yasaklandığı bir dönemde kadın hareketi güçlenme dönemine girmiştir** . Bu özellik, kadın hareketinin toplumun çeşitli katmanlarına yayılmasını engellemiş, kentli, orta sınıf ve elit niteliklerin ağırlık kazanmasına yol açmıştır.
- **Türkiye'nin modernleşme sürecinin taşıdığı özelliklerin bir sonucu olarak, kadınlar 'geleneksel' ve 'modern' kadın kimliklerinin birbirinin reddine dayalı, 'şizofrenik' bir bölünmüşlük ile tanımlanan sınırları içine sıkışmışlardır** . Türkiye'de kadınlar taşralı/köylü/ezilen/cahil/haklarını bilmeyen kadınlar ile kentli/okumuş/çalışan/kurtulmuş kadınlar olarak iki grupta düşünölmekte; kadın sorunları birinci gruba girenlerin sorunlarıyla özdeşleştirilmektedir. Bu durum, birinci grup kadının zaten hiçbir toplumsal görünürlüğe sahip olmadığı bir ortamda ikinci gruba girdiği düşünölen kadınların sözlerinin de ya 'fantazi' olarak nitelenmesine ya da ikinci grup kadınlara birinci grup kadınları 'kurtarma' misyonunun yüklenmesine yol açmaktadır.
- **Bu 'bölünmüşlük', 1980'li yıllardan sonra, İslâmcı-laik kamplaşmasının kadınların yaşam tarzı üzerinden siyasal varlık bulmasıyla daha da ağırlaşmıştır** . Devlet ile din arasındaki kökenleri tarihe giden iktidar

mücadelesi, kadınların giyimlerinin, tercihlerinin ve yaşam alanlarının 'çağ-
daş', 'gerici' gibi adlandırmalar ile siyasetin 'nesnesi' haline getirilmesine yol
açmaktadır. Bu durum, farklı kadın kesimlerinin ortak ve somut hedeflerde
buluşmasını amaçlayacak siyasal oluşumları engellemiştir.

- Kadın hareketinin önemli aşamalar katetmesini destekleyen faktörlerden bi-
ri de sosyal refah devleti anlayışının gelişmişlik düzeyidir. **Türkiye'de ka-
dın hareketinin yükseliş döneminde, zaten sorunlu olan mevcut sos-
yal refah devleti anlayışı önemli bir gerileme sürecine girmiş ve öne-
rilen politikaları sahiplenecek kamu anlayışının ortaya çıkma ola-
nakları kısır kalmıştır** .
- Kadın-erkek eşitliğinin bütün dünyada destekçisi olan sol, sosyal demokrat
ve liberal siyasal örgütler ve siyasal partiler Türkiye'de kendi kimlik sorun-
larını çözememeleri ve ciddi bir siyasal güce sahip olmamaları nedeniyle bu
anlayışına sahip çıkmamışlardır. **Kadın hareketi kendi arkasında ideolo-
jik ve kültürel düzeyde destek olacak bir siyasal irade bulamamıştır** .
- Türkiye'de kadın hareketi, feministler, İslâmcılar, sosyalistler, laik-cumhuri-
yetçiler, Kürt kadınlar gibi, esas olarak ideolojik/siyasal hareketlere gönder-
me yapan adlarla kendilerini tanımlayan farklı örgütlenmeler içinde oluş-
muştur. **Kadın hareketini oluşturan her bir 'parça' kendi ideolojik bağ-
larından destek almakla birlikte, 'kendini ortaya koyamama sorunu'
da yaşamaktadır** . Kadın hareketinin ideolojik ve politik önderliğini yapan
'feminist hareket', doğal müttefiki 'sol siyaset'in örgütsel güçsüzlüğü nede-
niyle sesini bütün toplum düzeyinde duyurma olanaklarından yoksundur.
'İslâmcı kadın hareketi', taban desteğine ve geleneksel toplumsal kesimdeki
kadınları etkileme gücüne rağmen, 'başörtüsü sorunu'na kitlenmiş; günde-
mine başka bir kadın sorununu alamayacak kadar siyasal vesayet ilişkisi al-
tına sokulmuştur. Bir tepki hareketi olarak ortaya çıkan 'kemalist kadın ha-
reketi' ise, kendini cumhuriyetin ve laikliğin korunması mücadelesine ada-
yarak siyasal rejim sorunlarını, kadın sorunlarının önüne koymuş; kadınlar
arasındaki kamplaşmanın 'aktif' tarafı haline gelerek kadınlar için 'ortak so-
mut hedef' geliştirme yoluyla siyasal güç oluşturma politikasına destek olma
noktasından uzaklaşmıştır. Yeni yeni oluşmakta olan 'Kürt kadın hareketi' ise
siyasal gündemini insan hakları, savaşın önlenmesi ve barış talebi, devlet

şiddetinin açığa çıkartılması ve Kürt kimliğinin tanınması eksenine oturtmuş; ulusal düzeyde kadınlar için 'ortak hedefler' gibi bir talebi bugüne kadar dile getirmemiştir. Mevcut, 'geleneksel kadın örgütleri'nin çoğu ise dul, yetim, yoksul benzeri insanlara gönüllü yardım bulma anlayışından, kadınları güçlendirecek daha makro bir bakış açısına geçiş yapamamış ve kadınların cinsiyete dayalı rollerini yeniden üreten yardım dernekleri konumundan çıkamamıştır. Kadın hareketinin her bir parçası, kadın sorunlarına ortak çözümler oluşturma etrafında güçbirliği yapmak yerine, kendi siyasal ideolojisini ön plana geçiren tutum ve davranışları yeğlemeye devam etmektedirler. Bu yapı, kadın hareketinin farklı gruplarının ortak sorunları çözmek için üretilecek somut öneriler etrafında güçbirliği yapmasını engellemektedir.

- **Feminist kadın hareketinin geliştirdiği kendine özgü örgütlenme tarzlarının büyük kısmı çeşitli nedenlerle başarısızlığa uğramış** ; sığınma evleri tek tek kapanmış, platformlar kadınlar arası iletişim kopukluğu nedeniyle çalışamaz hale gelmiştir. **Farklı kadın örgütlenmeleri ve inisiyatifleri arasında etkili bir iletişim ağı hâlâ etkin bir biçimde oluşturulamamıştır** .
- **Türkiye'de kadın hareketinin siyasal gündemi, sosyal gündemini daha geriden takip etmektedir** . Kadın hareketinin öncelikli hedefleri arasında yer alan aile içi şiddetin açığa çıkartılıp önlenmesi, Medeni Kanun değişikliği ile evlilikte edinilen malların ortaklığı rejimine geçilmesi, Ceza Yasası kapsamında tecavüz suçlarının yeniden düzenlenmesi gibi somut hedefler büyük ölçüde siyasal partilerden ve parlamentodan destek bulmadan gündeme girmeyi başarmıştır.
- **Bütün olumsuz niteliklere ve mevcut engellere rağmen, son yıllarda kadın-erkek eşitliği sorunu Türkiye'nin önemli gündem maddeleri arasına girmeyi başarmıştır** . Kadın hareketi içinde yer alan farklı kadın grupları dünyadaki gelişmeleri çok yakından izleyebilen, bilgi derleme ve araştırma yoluyla kadınların farklı sorunlarını tanımlamaya olanak tanıyan yeni yapılar ve kurumlar oluşturan, yeni örgütlenme deneyimleri ile her tür kadına ulaşmaya çalışan çok dinamik bir dönüşüm süreci oluşturmaktadırlar. Bu dinamizmin yakın gelecekte önemli değişimleri gündeme getireceği bugünden gözlenebilen bir durumdur.

Türkiye’de farklı örgütlenmelerin biraraya gelerek ne tür bir diyaloga gireceği ve ne tür ortak talepler oluşturacağı henüz çok net görülmemekle birlikte, yakın bir gelecekte farklı kadın kesimlerinin taleplerinin birbirine eklenme çabasının ortaya çıkacağı öngörülebilir. Kadın hareketinin mevcut siyasal talepleri hakkında iki örnek belge üzerinden bilgi edinmek mümkündür. Bunlardan biri, Kadın Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü (KSSGM)’nin 1995 yılında her tür sivil kadın örgütünün katılımıyla yaptığı ‘Sinop Toplantısı’ sonuç metninde yer alan taleplerdir. Diğeri ise, kadınların siyasal katılımını destekleme amacıyla kurulmuş olan KA-DER (Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği)’in talepleridir.

Türkiye’de Kadına Yönelik Politikaların Oluşturulması Toplantısı Kararları, 8-11 Haziran, 1995, Sinop.

- Bir eşitlik çerçeve yasası çıkartılması gereği,
- Fırsat eşitliği komisyonları kurulması,
- Eşitlik politikalarının hayata geçirilmesi için bakanlıklar arası koordinasyonu Kadın Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü (KSSGM)’nin sağlaması; bu kurumun teşkilat yasasının hızla çıkartılması,
- Kadınların kamu yaşamına katılımının özendirilmesi için ‘fırsat önceliği’nin temel bir politika olarak benimsenmesi,
- Sendika, siyasal partiler, odalar gibi birçok katılım alanlarında ‘kota’nın yaygınlaştırılması; siyasal partilerde kotanın delegelik dahil, en alt alanlardan başlayarak uygulanması; siyasal partilerin kadın kollarının kurulması ve bunun kadın kotası ile birlikte uygulanması önerilmiştir³³.

Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KADER)’in siyasal hedefleri

34:

- Kadın-erkek eşitliği sorunlarını bir bütün olarak ele almayı kolaylaştıracak temel ilkeleri yasalastıran ‘Eşitlik Çerçeve Yasası’nın çıkartılmasını sağlamak,
- Siyasal alanda seçilmiş tüm meclislerde en az %33 oranında kadın bulunmasını sağlamak için anayasa, seçim yasası, yerel yönetimler yasası ve siyasal partiler yasasında gerekli değişikliklerin yapılmasını sağlamak,
- Siyasal partilerin kadın kolları örgütlenmesinin daha güçlü ve özerk yapılara dönüşebilmesi için destek oluşturmak,
- Ülke çapında kadın seçmen ve kadın aday eğitimi gerçekleştirmek,
- Kadın-erkek eşitliği ombud(smanı) veya fırsat eşitliği ombud(smanı) kurulmasını sağlamak,

³³ KSSGM, 1995.

³⁴ KADER, 1998; KADER, tarihsiz.

- TBMM'de daimi ihtisas komisyonu niteliğinde kadın-erkek eşitliği komisyonu kurulmasını sağlamak,
- Bütçeden kadın-erkek eşitliği politika ve programlarına ayrılacak kaynağın gerçekçi bir seviyeye çıkartılmasını sağlamak,
- Kamu yönetimi içinde, kadın-erkek eşitliği politikalarını yürütecek ulusal bir ağ oluşturmak için tüm bakanlıklarda kadın-erkek eşitliği birimleri kurulmasını teşvik etmek,
- 'Yerinden çözüm' ilkesini hayata geçirebilecek tarzda, yerel yönetimlerde kadın birimleri oluşturulmasını teşvik etmek,
- Kadınların siyasal yaşama eşit katılabilmesinin temellerinden biri olan aile içinde eşit hak, sorumluluk ve eşit paylaşım ilkelerine dayalı demokratik aile modelinin gerçekleşmesini desteklemek,
- Kadınların sorunlarını çözmeye yönelik her tür özel yasanın çıkartılmasına ve özel önlem politikalarının geliştirilmesine destek olmak,
- Türkiye'nin CEDAW dahil, taraf olduğu bütün uluslararası sözleşme ve kararlarda yer alan taahhütlerin yerine getirilmesini sağlamak.

7. ULUSLARARASI KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ POLİTİKALARININ GELİŞİMİ

Kadın-erkek eşitliğini sağlama, ulusal olduğu kadar uluslararası bir hedef haline gelmiştir. Uluslararası bağlamda kadın-erkek eşitliği politikaları global düzeyde Birleşmiş Milletler Örgütü (BM), bölgesel düzeyde de Avrupa Birliği/Avrupa Konseyi tarafından ele alınmaktadır.

7.1. Birleşmiş Milletler Örgütü ve Kadın-Erkek Eşitliği Politikaları

Kadın-erkek eşitliğini sağlama, global bir hedef olarak, uluslararası kuruluşların gündemine 20. yüzyılın son çeyreğinde girmiş ve bugün Birleşmiş Milletler Örgütü bünyesinde yürütülen en kapsamlı siyasal hareket haline gelmiştir³⁵. BM, üye bütün devletlerin katılımıyla, bağlayıcı uluslararası andlaşmalar ve yol gösterici uygulama stratejileri oluşturarak kadın-erkek eşitliği politikalarının geliştirilmesinde önemli roller üstlenmektedir. BM bünyesinde yaşanan bu süreç, taraf devletleri teşvik ettiği kadar, kadın hareketinin de dünya çapında örgütlenmesini sağlayarak, saptanan global

³⁵ Kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik uluslararası çabaların tarihi ve gündemi için bkz: UNITED NATIONS, 2000b.

hedeflerin, eylem stratejilerinin ve kararların her ülkenin siyasal gündemine taşınmasına yol açmıştır. Devletler ile kadın hareketi arasında oluşan bu yeni ilişki kadın-erkek eşitliğini sağlamada global ve yerel düzeyde önemli bir güç alanıdır.

Uluslararası kadın-erkek eşitliği politikalarının gelişim aşamaları

36 :

- Kadın-erkek eşitliğinin yasal güvence altına alınması, 1945-1962
- BM- Kadının Statüsü Komisyonu'nun kuruluşu, 1946
- Kadınların Siyasal Hakları Sözleşmesinin kabulü, 1952
- Meksika Dünya Kadın Konferansı ve Eylem Planı, 1975
- Kadın haklarının kapsamlı ele alınışı-Birleşmiş Milletler Kadın On Yılı, 1975-1985
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin (CEDAW) kabulü, 1979 (Türkiye 1985'de imzaladı)
- Kopenhag Dünya Kadın Konferansı ve Eylem Planı, 1980
- Nairobi Dünya Kadın Konferansı-İleriye Dönük Stratejiler, 1985
- Pekin Eylem Planı, 1995
- Eylem planını gerçekleştirme ve gelişmeyi izleme, 1995-2000
- BM özel oturumu: Pekin+5/Kadın 2000 değerlendirmesi ve Eylem Planı, New York, Haziran 2000.

Kadın-erkek eşitliğinin uluslararası düzeyde temel belgesi **Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)** 'dir. Bu sözleşme, kadın hakları evrensel beyannamesi niteliğinde olup imza atan taraf devletleri bağlayıcı niteliktedir. 1979 yılında kabul edilen bu sözleşme kendi içinde bir denetim mekanizması da içermekte olup Türkiye tarafından da imzalanmıştır. Sözleşme, kadınların siyasal kararlara katılım hakkının genel çerçevesini tanımlamakta ve eşit katılımı sağlamak için taraf devletlere 'özel önlemler'³⁷ alma zorunluluğu getirmektedir.

³⁶ Uluslararası kadın politikalarının metinleri için bkz: UNITED NATIONS, 1995b: 3-69.

³⁷ Özel önlem (specific measures) terimi, toplumsal yaşamda yapısal eşitsizlik ve ayrımcılığa maruz kalmakta olanlara fırsat eşitliği sağlamak için, gerekli durumlarda fırsat önceliği sağlama ilkesine dayanan olumlu eylem (positive action) ya da olumlu ayrımcılık (positive discrimination) denen önlemleri tanımlamak için kullanılıyor. Bu kavramdan yola çıkarak geliştirilen politikaların artık kadın-erkek eşitliğini sağlamanın olmazsa olmaz ilkesi haline geldiğini görüyoruz. Avrupa Konseyi'nin bu konudaki son değerlendirmeleri ve önerileri için bkz: Council of Europe, 2000b.

Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)

- Taraf devletler, politik, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda kadınların erkeklerle eşit olarak insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmalarını ve bu hakları kullanmalarını garanti etmek, kadınların tam gelişimini ve ilerlemesini sağlamak için yasal düzenleme dahil bütün uygun önlemleri almakla yükümlüdür (md.3).
- Devletler kadın ve erkek eşitliğini fiilen sağlamak için geçici ve özel önlemler alacaklar ve bu önlemler bir ayrımcılık olarak nitelendirilmeyecektir (md.4). Sözleşme, kadınların, hükümet politikalarının hazırlanmasına ve uygulamasına katılma, hükümetin her düzeyinde her tür görev alabilme hakkını temel bir insan hakkı saymaktadır (md.7)³⁸

Uluslararası kadın-erkek eşitliği politikalarının diğer önemli bileşeni, beş yılda bir yapılan dünya kadın konferanslarında, kadın örgütleri temsilcilerinin ve resmi delegasyonların katılımıyla hazırlanan 'Uluslararası Eylem Planları' ve 'Stratejik Hedefleri'dir. 1975'de Meksika, 1980'de Kopenhag, 1985'de Nairobi ve 1995'de Pekin'de toplanan konferanslar dizisi kapsamlı bir eylem programı oluşturmuştur. En son Haziran 2000'de New York'da yapılan toplantı ile eylem planı ve stratejik hedeflere yeni eklemeler yapılmıştır.

İlk Dünya Kadın Konferansı, Meksika, 1975

- Eşit siyasal katılım tanımı: Eşit siyasal katılımı, seçilmiş ya da atanmış bütün siyasal alanlarda ve kamu politikalarının oluşturulması süreçlerine katılan ve karar veren her düzey kamu görevinde eşitlik olarak tanımlıyor. Hükümetleri, 1975-1985 kadın on yılında, atanmış ya da seçilmiş her düzey kamu görevlerinde kadın sayısını artırmak üzere hedef belirlemek, strateji ve gerçekleştirme takvimi oluşturmak üzere sorumlu tutuyor³⁹.

Siyasal yaşamda kadın-erkek eşitliğini gerçekleştirmeyi amaçlayan eylem planlarının ve stratejik hedeflerin bakış açısını ve temel ilkelerini şöyle özetleyebiliriz:

- Kadın-erkek eşitliğini sağlamak demokrasinin, kalkınmanın ve toplumsal barışın temel koşuludur. Eşitlik sadece kadınlar için değil, erkekler için de daha kaliteli bir yaşam ve insanlık deneyiminin daha da zenginleştiği yeni bir toplum anlamına gelir.

³⁸ KSSGM, 1993; UNICEF/UNIFEM, 1995.

³⁹ UNITED NATIONS, 1995b: 183.

- Kadın-erkek eşitliği hiçbir yerde kendiliğinden gerçekleşmez. Bunun gerçekleşmesi için, başta hükümetler olmak üzere, parlamentolar, siyasal partiler, sivil toplum örgütleri (NGO), özel sektör ve diğer tüm toplumsal kuruluşlar 'özel önlemler' almalı, stratejiler geliştirmeli ve uygulama programları oluşturarak üstlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelidir.
- Hükümetler, kadın-erkek eşitliğini sağlamaya niyetli, ciddi bir siyasal iradeye sahip olduklarını göstermeli ve devlet yapısı içinde bu işle uğraşacak güçlü mekanizmalar oluşturmalarıdır.
- Hükümetler, kadın-erkek eşitliğini nasıl sağlayacaklarını gösteren ulusal eylem planları yaparak ve bu planların uygulanmasını sağlayarak bu sorumluluklarını yerine getireceklerdir. Bu planların uygulanmasında gerekli siyasal irade, insan ve parasal kaynak, özel mekanizma ve politika geliştirme sorumluluğunu üstlenmişlerdir.
- Hükümetler, siyasal partiler ve sivil toplum örgütleri (NGO) siyasal, ekonomik, toplumsal ve kamusal bütün karar süreçlerinde kadın-erkek dengesini sağlamak için özel önlemler almak ve destek politikaları uygulamak durumundadırlar.
- Kadınların ve erkeklerin yaşamın her alanındaki sorunlarını anlamak ve eşitlik önündeki engelleri saptamak için gerekli araştırmaları yaptırmak, istatistik verileri toplayıp düzenli olarak yayınlamak gereklidir.
- Eşitlik uygulamalarının gelişimini izlemek için özel mekanizmalar oluşturulmalıdır. Özel önlemler (olumlu eylem/olumlu ayırıcılık) zaman-sınırlı hedef oluşturma, kota uygulama, uzlaşmaya dayalı çözüm gibi yolları içerir.
- Ulusal bütçeden kadınlara ayrılan payın açığa çıkartılması, her kamu politikasının kadınlar ve erkekler üzerindeki etkisini değerlendirecek yöntemler kullanılarak kaynak dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi gereklidir.
- Kadın-erkek eşitliğini sağlamak için özel yasalar çıkarmak, mevcut yasaları değiştirmek, destek politikalarını kamu ve özel bütün toplumsal alanlara ve her düzey karar sürecine yaymak gereklidir.

IV. Dünya Kadın Konferansı-Pekin Eylem Platformu/Planı ⁴⁰, 1995

A. Pekin Eylem Planı'nın ilkeleri ve saptadığı sorunlar:

- Kadınların iyi yaşam koşullarına sahip olmasını engelleyen güç ilişkileri, en kişiselden kamuya en açık olan noktalara kadar toplumun pek çok düzeyinde görülmektedir.
- Kadınların ve erkeklerin karar alma süreçlerine eşit katılımını sağlama hedefine ulaşmak, demokrasiyi güçlendirmek ve düzgün çalışmasını yaygınlaştırmak için gereklidir.
- Kadınların siyasal yaşama eşit katılımı, toplumsal gelişimlerine ilişkin genel süreçte temel rolü oynamaktadır. Kadınların karar alma süreçlerine eşit katılımı sadece basit bir adalet veya demokrasi talebi olmakla kalmayıp, aynı zamanda kadınların çıkarlarının göz önüne alınması için gerekli bir koşuldur. Kadınların etkin katılımı ve karar almanın bütün düzeylerine kadın bakış açısının yerleştirilmesi gerçekleşmedikçe eşitlik, kalkınma ve barış hedeflerine ulaşamayacaktır.
- Pek çok siyasi partinin ve hükümet biriminin geleneksel çalışma biçimleri kadınların toplumsal hayata katılmalarına engel olmaya devam etmektedir.
- Sosyalleşme ve medyanın sunduğu klişeler dahil, kadın ve erkeğe ilişkin olumsuz klişeler, politik karar alma konularının erkeklerin alanı olarak kalmasına yönelik eğilimleri pekiştirmektedir.
- Ulusal mekanizma hükümet içindeki koordinasyon merkezidir. Bu birimin temel görevi, cinsiyet eşitliğine dayalı bakış açısını bütün politik alanlarda hakim kılmayı hükümet düzeyinde desteklemektir. Kadınların ilerlemesini sağlayacak politikalar düzenlemek, uygulamayı izlemek, savunmak ve destekleri harekete geçirmek için oluşturulmuş ulusal mekanizmalar çoğu kez kenara itilmiştir; görev tanımları, personel, eğitim, veri ve kaynak yokluğu, politik liderlerin yetersiz desteği nedeniyle engellenmektedir.

B. Kadınların yetki ve karar süreçlerine katılımını sağlamak için öngörülen stratejik hedefler:

Stratejik hedef G1: Kadınların yetkili ve güçlü mevkilere ve karar alma süreçlerine eşit ulaşmalarını ve tam katılmalarını sağlayacak önlemler almak gereklidir .

Bunu sağlamak için yapılacak eylemler:

Hükümet tarafından:

- Hükümet organlarında ve komitelerinde, kamu yönetim birimlerinde ve yasama organlarında cinslerarası dengeyi oluşturmada kararlılık göstermek, belirli somut hedefler saptamak ve kadınların sayısını önemli ölçüde artıracak önlemleri uygulamak, gerekirse bütün hükümet ve kamu yönetimi pozisyonlarında olumlu ayrımcılık uygulamak,
- Siyasi partilerde, seçim ve atama yoluyla belirlenen kamu görevlerinde kadınların erkeklerle aynı oranda ve aynı düzeyde değerlendirilmesini teşvik edici önlemler almak,
- Seçim sisteminin kadınların seçilmiş organlardaki politik temsiline etkisini araştırmak, gerektiğinde seçim sisteminin uyarlanmasını veya değiştirilmesini sağlamak,
- Kadınların temsili konusundaki ilerlemeyi izlemek, verileri yıllık olarak yayınlamak,

- Kadınların katılımını artırmak için çalışan sivil toplum örgütlerini (NGO) ve araştırma kurumlarını desteklemek,
- Hükümetin mali kaynak verdiği örgütlerin ayrımcı olmayan politikalar ve uygulamalar benimsemesini sağlamak,
- Kadın ve erkeğin evişlerini ve ebeveynlik sorumluluklarını paylaşmalarının kadınların toplumsal yaşama katılımını artıracığını kabul etmek ve aile yaşamıyla çalışma yaşamını uyumlaştırıcı önlemler almak.

Siyasal partiler tarafından:

- Kadınlara doğrudan veya dolaylı ayrımcılık yapan parti yapısını dikkate almak,
- Kadınların bütün siyaset yapılarına, atama veya seçimle oluşan aday gösterme süreçlerine tam katılımını sağlamak için teşvikler düşünmek,
- Kadınların siyasal parti liderliğine eşit katılımını sağlayacak önlemler almak, cinsiyetle ilgili konuları politik gündeme dahil etmek.

Kadın örgütleri, sivil toplum örgütleri (NGO), sendikalar, endüstriyel ve mesleki örgütler tarafından:

- Kadınların politik, ekonomik ve sosyal kararları, süreçleri ve sistemleri etkilemeleri için uygun yolları savunmak ve buna yönelik çalışmalar yapmak.

Stratejik Hedef G2: Kadınların karar alma ve liderlik pozisyonlarına katılma kapasitelerini artırmak.

Bunu sağlamak için yapılacak eylemler:

Hükümet, ulusal organlar, özel sektör, siyasal partiler, sendikalar, işveren örgütleri, bölgesel organlar, sivil toplum örgütleri (NGO), uluslararası örgütler ve eğitim kurumları;

- Kadınlara liderlik ve özgüven eğitimi, rehberlik hizmeti, toplum önünde konuşma ve düşüncelerini savunabilme, siyasi kampanya düzenleme eğitimi vermelidir.
- Kadınlara ve erkeklere siyasal duyarlılık eğitimi vermelidir.
- Karar alma mevkileri için şeffaf kriterler uygulamalı ve seçici organların cinslerarası dengeyi gözetmesini sağlamalıdır.
- Kadınların seçim sürecine politik katılımını sağlayacak ve liderliğe teşvik edecek önlemler, mekanizmalar ve eğitim programları geliştirmelidir.

Stratejik Hedef H1: Ulusal mekanizmalar kurmak, hükümet organları oluşturmak veya güçlendirmek.

Hükümet tarafından yapılacak eylemler:

- Kadının ilerlemesine ilişkin sorumluluğun hükümetin mümkün olan en yüksek kademesine verilmesini sağlamak,
- Güçlü bir politik kararlılığa dayanarak, varolan ulusal mekanizmaların görev, yetki, politika oluşturma ve etkileme, yasalar düzenleme, kaynak sağlama gibi kapasitesini güçlendirmek; izleme, iletişim ve koordinasyon yapmasını sağlamak,
- Kamu, özel ve gönüllü sektörlerdeki çok çeşitli ve farklı kurumsal aktörlerin kadın-erkek eşitliğini sağlama çalışmalarına faal olarak katılımlarını teşvik etmek ve yaygınlaştırmak.

Stratejik hedef H2: Cinsiyet eşitliğine dayalı bakış açısını yasalara, kamu politikalarına, program ve projelere yaymak; politikalar oluşturulmadan önce bunların kadın ve erkekler üzerindeki etkisini hesap etmek.

Stratejik hedef H3: Planlama ve değerlendirme için cinsiyete göre toplanmış veri ve bilgi oluşturmak ve yaymak.

Uluslararası kadın-erkek eşitliği politikalarının son gelişim evresi 2000 yılı Haziran ayında BM özel oturumunda bütün üye ülkelerin katılımıyla hazırlanan metin olmuştur. Bu metin Pekin Eylem Platformu/Planı'nın uygulanmasını değerlendiren ve alınması gereken yeni önlemleri saptayan bir metindir. Metin, başarıları, devam eden engelleri ve gerekli yeni önlemleri değerlendirerek Pekin Eylem Planı'nı 2000 yılında uygulanabilir hale getirmeyi amaçlamaktadır.

New York, Pekin+5 Toplantısı Kararları, Haziran 2000

41

Başarılar: Birçok ülke, kota, gönüllü uzlaşma politikaları gibi olumlu eylem politikaları uygulayarak, kadınlar için liderlik eğitimi programları geliştirerek; hem kadınlar hem de erkekler için aile ve çalışma yaşamını uyumlaştıran önlemler alarak, kadınların siyasal katılımını önemli düzeyde artırmayı başarmışlardır. Kadınların gelişimini destekleyecek ulusal mekanizmalar (kurumlar) ile kadın politikacılar, aktivistler ve profesyoneller arasında iletişim ağları kurulmuş ve güçlenmiştir.

Engeller: Her alanda ve düzeyde kadınların eksik temsili sürmektedir. Geleneksel cinsiyet rollerinin kadınların yararlandığı fırsatları azaltan etkisi, insan ve para kaynağı yetersizliği, toplumda yeterli cinsiyet duyarlılığının olmayışı, seçilmiş görevlilerin ve siyasal partilerin cinsiyet eşitliğini sağlamada denetlenebilirliğinin zorluğu, erkeklerin iktidarı paylaşmadaki isteksizliği gibi nedenler kadınların her alandaki siyasal kararlara katılımını zorlaştırmaktadır.

Yapılması gerekenler (daha önceki kararlarda yer alan öneriler buraya alınmamıştır):

- Sorunları çözmek için her düzeyde kadın-erkek eşitliği inancına bağlılık ve siyasal irade gösterilmesi zorunludur.
- Her alanda ve her düzeyde siyasal süreçlere ve kararlara eşit katılım sağlamak için kısa ve uzun dönemde ulaşılması istenen, ölçülebilir, zaman-sınırlı hedeflerin saptanıp desteklenmesi, gerekli yerlerde kota uygulanması kaçınılmazdır.
- Ayrımcılık içermeyen ve cinsiyet duyarlılığı olan yasal ortamın sağlanması gereklidir.

7.2. Avrupa Birliği/Avrupa Konseyi ve Kadın-Erkek Eşitliği Politikaları

Uluslararası kadın-erkek eşitliği politikalarının bir başka düzeyi ve Türkiye açısından daha fazla politik öneme sahip kaynağı Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi Kararları'dır. Bu alandaki önemli kararlar ve bu kararların özetlerinde gördüğümüz üzere, hem Birleşmiş Milletler hem de Avrupa Birliği/Avrupa Konseyi düzeyinde, kadın-erkek eşitliği politikalarında oldukça benzeşen ve 'evrensel' nitelik kazanmakta olan bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Türkiye henüz bu yaklaşımı bir bütün ola-

41 UNITED NATIONS, 2000b.

rak benimsemekten uzak görünse de, farklı ve kısmi alanlarda önemli adımlar attığı da söylenebilir.

Avrupa Konseyi'nin kadın-erkek eşitliği konusundaki temel taahhütleri:

- CEDAW
- Parlamentolar Arası Birliğin Eylem Planı (1994)
- BM, Avrupa Ekonomik Komisyonu (AEK) Bölgesel Eylem Platformu'nun (Viyana 1994) III E ve IV E no.lu bölümleri
- Pekin Eylem Platformu ve Planı (1995) Kritik Alan G
- BM Kadının Statüsü Komisyonu'nun 'Yönetim ve Karar Vermede Kadının Yerine İlişkin Benimsenen Sonuçlar' kararı (1999)
- Avrupa Konseyi, Kadın-Erkek Eşitliği Deklarasyonu (İstanbul, 1997)
- AB ve Konsey Tavsiye Kararı: 'Karar Verme Sürecinde Kadın ve Erkeğin Dengeli Katılımı' (96/6/94)
- Avrupa Birliği Üye Devletleri Konferansı (1999)

Avrupa Bakanlar Konferansı Kadın-Erkek Eşitliği Deklarasyonu, İstanbul, 1997

42

Üzerinde Anlaşılan İlkeler ve Bakış Açısı:

- Avrupa Konseyi'nin temel ilkeleri çoğulcu demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygıdır.
- Kadınların ve erkeklerin, siyasal yaşam dahil, toplumun bütün alanlarına dengeli katılımı, kadınlar ve erkekler arasında etkin bir fırsat eşitliğini gerçekleştirme, aile ve çalışma yaşamını uyumlu kılma demokratik toplumun daha iyi işlemlerini sağlayacaktır.
- Kadın-erkek eşitliği için çalışmak sadece kadınların işi değil, toplumun tümünün katılması gereken bir meseledir.
- Kadın-erkek eşitliğini sağlamak için erkeklerin daha fazla katılımlarının gerektiği vurgulanmalıdır.
- Demokrasi, toplumsal cinsiyet sorunlarının farkında ve bu sorunlara duyarlı hale getirilmelidir. Gerçek demokrasi artık, kadınların beceri, yetenek ve yaratıcılıklarını göz ardı edemez.
- Kadınların katılımı, siyasal ve kamusal alanda cinslerin dengeli temsili önündeki engellerin bir kısmı seçim sisteminin, siyasal kurumların, özellikle de siyasal partilerin yapısı ve işleyişinden kaynaklanmaktadır. Bu alanda, kadınların güçlenmesi sağlanmadan, erkeklerle yapıcı bir diyalog oluşturulmadan ve onları kadınların eksik temsiline dayalı mevcut siyasal temsil ve karar verme mekanizmalarını değiştirmenin gerekliliğine ve acilliğine ikna etmeden bir değişim olanaksızdır.
- Kadınların kamusal yaşamda ve demokraside marjinalleşmeleri yapısal etmenlerden kaynaklanır; bu da, kadınlar ile erkekler arasında ekonomik ve siyasal eşitsiz güç dağılımı ile kadınların ve erkeklerin potansiyellerini gerçekleştirmelerini sınırlayan toplumsal rolleri hakkındaki davranış kalıpları arasındaki ilişkiden kaynaklanır.

- Eşitlik için her düzeyde yapısal değişim, nihai olarak yeni bir toplumsal düzen gerektirir; bunun için, mevcut iktidar yapısına ve egemen cinsiyet rollerine karşı olumlu ve dinamik karşı çıkış gerekir.
- Erkeklerin, siyasal, kamusal ve mesleki yaşamda kadınlarla eşit sorumluluk paylaşımında olduğu gibi, özel yaşam ve aile sorumluluklarına, özellikle çocuk ve ev bakımına daha çok katılımı bir bütün olarak yaşamın kalitesini artırır.
- Üzerinde anlaşılan bu ilkeler, siyasal ve kamusal yaşamda ve hayatın her alanında spesifik ve disiplinler arası nitelikte stratejiler geliştirmekle; kadınları güçlendirmekle; ortak amaç olan eşitlik için kadınlarla erkeklerin işbirliği yapmaları ve birlikte çalışmalarını ile gerçekleştirilebilir.
- Kadın-erkek eşitliği anlayışının her düzeydeki bütün politika ve programlara yaygınlaştırılması gereği vurgulanmalıdır.
- Bunun için, yeterli insan ve para kaynağının sağlanması kaçınılmazdır.
- Cins temelli çalışma ve istatistik veri oluşturma ile kadınların ve erkeklerin yaşamlarının her alanına ilişkin bilgilerimizi çoğaltmak, kadın-erkek eşitliğini yaygınlaştırma çalışmalarının önkoşuludur.
- Erkeklerin, eşitliğin gerçekleştirilmesinde oynamaları gereken rol ve erkekler için özel stratejiler geliştirme gereği vurgulanmalıdır.

Demokrasinin Temel Kriteri Olan Kadın-Erkek Eşitliğini Sağlamak İçin Gerekli Disiplinlerarası Stratejiler:

Hükümetler:

- Siyasal karar gücünün kadınlar ve erkekler arasında eşit paylaşımının demokrasiyi güçlendireceğine ve zenginleştireceğine olan inancını ve cinsiyet eşitliğini sağlama kararlılığını açıklamalıdır.
- Seçimle ve atamayla gelinen pozisyonlardaki kadın-erkek oranını düzenli olarak yayınlamalıdır.
- Kadınların karar süreçlerine katılımını engelleyen nedenlerin araştırılmasını sağlamalıdır.
- Kamu görevlerine atanmada, kadınları olumsuz etkileyen atanma kriterlerini araştırmalı ve bunları önleyecek önlemler almalıdır.
- Siyasal katılımın önemi ve cinslerin dengeli temsili gereğini anlatan eğitim programları yapmalıdır.
- Seçim sisteminin kadınların seçilmesi üzerindeki etkilerini araştırıp, cinslerin dengeli temsili sağlayacak seçim yasası reformunu yapmalıdır.
- Kadınların siyasal ve kamusal yaşama katılımını artırıp kadınları güçlendirecek spesifik önlemleri gerçekleştirmelidir.
- Kamu görevlerine hükümet tarafından yapılan atamalarda, asgari oran, hedef sayı gibi usuller uygulayarak, şeffaf ve denetlenebilir aday saptama ve atama koşulları sağlayarak eşitliği gerçekleştirmelidir.
- Hükümete bağlı danışma kurul ve komitelerinin karar organlarında cinslerin dengeli temsili desteklemelidir.
- Hükümete bağlı her tür finans kurumunda cinslerarası dengeyi sağlamalı, diğer tür finans kuruluşlarında da cinslerarası dengeyi destekleyici davranmalıdır.
- Siyasal yaşamda, yönetimlerde, siyasal partilerde, sivil toplum örgütlerinde (NGO) cinslerarası dengenin oluşumunu uygun önlemler ve programlar ile sağlamalıdır.

Siyasal partiler, sendikalar, işveren örgütleri ve diğer ilgili kuruluşlar:

- Ayrımcı uygulamaları yok ederek, kadın-erkek eşitliği anlayışını kendi alanlarıyla bütünleştirerek kadınların yönetim ve karar organlarına, erkeklerle eşit katılımını sağlamalıdır.
- Yaptıkları işin cinsler üzerindeki etki değerlendirmesini yapmalıdırlar.
- Kadınların sorumluluk makamlarına gelebilmeleri için özel önlemler almalıdırlar.
- Seçim ve atama usullerini gözden geçirerek kadınlara karşı ayrımcı ve engelleyici olanları kaldırmalıdırlar.
- Örgütlerinde cinslerin dengeli temsilini olumlayan eğitim çalışmaları yapmalıdırlar.
- Kendi örgütlerindeki kadın birimlerini/kollarını güçlendirmeli, kadın adaylar saptanmasını sağlamalıdırlar.

Sivil toplum örgütleri (NGO) ve girişimler:

- Siyasal sistem ve siyasal kuruluşlarda eşitlik için baskı grubu oluşturma çalışmalarını artırmalıdırlar.
- Kadınları, kendi siyasal ve medeni hakları konusunda bilgilendirme çalışmalarını genişletmelidirler. Kadınlar ve erkekler için, cinslerin dengeli temsilini teşvik etmeye yönelik her tür eğitim çalışması yapmalıdırlar.
- Örgütler arasında, cinslerin dengeli temsilini destekleyecek iletişim ağı oluşturmalıdırlar.

BM Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun Pekin+5 Bölgesel Hazırlık Toplantısı Kararları: Cenevre, 19-21 Ocak 2000 ⁴³

- **Pekin Eylem Planı'ndan bu yana olumlu değişimler:** Hedef saptama, kota, gönüllü uzlaşma ve diğer olumlu eylem araçlarının uygulanması sayesinde kadınların siyasal katılımında artış görülmüştür.
- **Engeller:** Olumlu eylem ve somut hedef saptama politikalarının uygulanmasında yeterli siyasal irade ve destek sağlanamamıştır. Kadınlara destek olmayan seçim sistemlerinin, şeffaf olmayan adaylık süreçlerinin, kalıp yargıların, erkek egemen bakış açısının olumsuz etkileri devam etmektedir.

Saptanan stratejik hedefler:

- Hükümetler, parlamentolar, siyasal partiler, medya kuruluşları ve sivil toplum örgütleri (NGO), kadınların yetki ve karar süreçlerine daha çok katılımına uygun ortam sağlamak için, kadınların siyasal karar süreçlerine olumlu katkıları hakkında kamu bilincini ve duyarlılığını artırıcı kamuoyunu bilgilendirme kampanyaları ve tartışmaları düzenlemelidir.
- Hükümetler, kadınların yetki ve karar süreçlerine katılımındaki gelişimi izlemek ve değerlendirmek üzere göstergeler geliştirip uygulamalı; engeller ve olumlu gelişmelerle ilgili veri ve araştırma sonuçlarını rapor haline getirmelidir.

⁴³ UNITED NATIONS, 2000c.

- Hükümetler, parlamentolar ve siyasal partiler kadınların siyasal partilere ve seçimle oluşan kurullara katılımını artırmak için gerekli yasa -anayasa ya da seçim yasalarında- değişiklikleri yapmalı ve olumlu eylem politikaları uygulamalı, zaman-sınırlı somut hedefler saptamalıdır; gönüllü uzlaşma ile kota ve hedef saptama gibi olumlu eylem araçlarının hangisinin nerede kullanılmasının daha uygun olacağını değerlendirmeli ve karar vermelidirler.
- Siyasal partiler ve sivil toplum örgütleri (NGO) seçilebilir kadın sayısını artırmak için kadınları siyaset hakkında bilgilendirmeli ve eğitmeli; farklı kadınlara fırsat tanımalı; kendi örgütlerinde kadınların ve erkeklerin karar organlarına dengeli katılımını sağlamalıdır.
- Kadınların, hükümete ve atamayla oluşan organların üst düzey noktalarına tam ve eşit katılabilmesi için hükümetler zaman-sınırlı somut hedefler oluşturmalı, her düzeye atanabilecek kadın adayların sayısını artırmalı; bu görevlere atanma ile ilgili süreçleri şeffaflaştırmalıdır.
- İşverenler, sendikalar ve sivil toplum örgütleri (NGO) ekonomik (özel sektör) ve toplumsal alanlarda üst düzey karar noktalarına kadınların girişini artıracak önlemler geliştirmelidir.

Avrupa Birliği, üye ülkelerde kadın-erkek eşitliğini sağlamak için yapılanları izlemek ve değerlendirmek üzere temel verilere dayalı göstergeler geliştirmiş ve kullanmaya başlamıştır. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde kullanılan göstergeler ve bazı ülkelerin bu göstergeler açısından durumu aşağıda gösterilmiştir.

Avrupa Birliği Konseyi Kararı: Pekin Eylem Planı uygulamasını izlemek için geliştirilen göstergeler, 22 Ekim 1999 ⁴⁴

Kadınların siyasal katılımının ve temsiline gerekli olduğu iktidar alanları şunlardır:

Kamu kurumları: Her düzey yasama organı, hükümetin -özellikle bakanlıklar ve diğer karar organlarını kapsayan- her düzeyi, yargı organları.

Toplumsal kurumlar: Siyasal partiler, sendikalar, işveren örgütleri, sivil toplum örgütleri (NGO), her tür cemaat örgütleri ve informel örgütler.

Diğer kurumlar: Ulusal ve uluslararası şirketler, basın kuruluşları, akademik ve bilimsel kuruluşlar, bölgesel ve uluslararası kuruluşlar (BM dahil).

Diğer iktidar alanları: Sanat, kültür, spor, eğitim ve din.

Kadınların siyasal katılımını ve temsiline gerçekleştirecek araçlar:

- Hedef saptama ve olumlu eylem politikalarının uygulanması.
- Seçim sisteminde yapılacak düzenlemeler.
- Cinsiyet temelli verilerin düzenli ve güvenilir yöntemlerle toplanıp yayınlanması.
- Atama ya da seçimle gelinen yerlerdeki aday listelerinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması.
- Aile ve meslek yaşamını bağdaştıracak önlemler alınması.
- Eşitlik için yapılanları izlemek ve değerlendirmek üzere geliştirilmiş göstergelerin uygulanması.

⁴⁴ Council of European Union Presidency Report, 1999.

Kadın-erkek eşitliğini izleme göstergeleri:

1. Federal ve ulusal meclisler ile Avrupa Parlamentosu'ndaki kadın oranı

AB'ye üye ülkelerde durum (1999): İsveç % 43, Finlandiya % 37, Almanya % 31, Danimarka % 37, İngiltere % 18, Fransa % 11, Hollanda % 36, İtalya % 11, Avusturya % 28, Belçika % 25, İspanya % 22, Portekiz % 14, Yunanistan % 6.

2. Yerel meclislerde kadın oranı

3. Bölgesel meclislerde kadın oranı

4. Seçimlerde eşit katılımı sağlayacak politikaları uygulama düzeyi

Dört farklı politika alanı gösterge sistemine temel alınmıştır:

- İlgili yasa ile düzenleme
- Anayasa'da düzenleme
- Özel eşitlik yasası ile düzenleme
- Hükümetin eylem planı ile düzenleme

Anayasa ve yasalarla düzenleme kota ile olmaktadır:

Kota'da en etkili sistem 'Fermuar sistemi'dir. Bir tür yarı-yarıya kota sistemi olup ilk olarak İsveç'te uygulanmıştır. Seçimlerdeki aday listelerine uygulanır. Bu sistemi siyasal partiler kendiliklerinden uygulayabilir ya da yasalar ile bütün partilere zorunlu hale de getirilebilir.

AB'ye üye ülkelerde durum: Belçika, 1994'te % 25 olan kadın temsil oranını yasal kota ile 1999'da % 33.3'e çıkarmıştır. Fransa'da, 1982'de yerel seçimlerde uygulanan yasal kota, Anayasa'ya aykırılık iddiası ile iptal edilmiş, aynı hüküm 1999'da Anayasa'ya konarak sorun çözülmüştür. İtalya'da, yerel düzeydeki aday listelerinde kota ve 'fermuar sistemi' 1993-1995 arası uygulanmış ve aynı şekilde 'anayasaya aykırılık' iddiası ile iptal edilmiştir. Portekiz'de 1999'dan sonra % 25 kota uygulanmaya başlanmıştır. İngiltere'de İşçi Partisi, 1993'den sonra 'kadın aday listesi' (all-woman shortlist) yöntemi kullanmıştır. AB üye devletlerinde en etkili kota sisteminin siyasal partiler tarafından uygulanan kotalar olduğu saptanmıştır. Bu yöntemin uygulanan seçim sistemine göre değişen etkileri söz konusudur. Örneğin Avusturya'da Yeşiller % 50, SPO % 40, ÖVP % 33; Almanya'da SPD % 33.3, Yeşiller % 50, PDS % 50 kota uygulamaktadır. 'Tercihli oy' sisteminin geçerli olduğu ülkelerde de 'kadın adayları destekleme kampanyaları' etkili bir yöntem olarak uygulanabilmektedir.

Eylem planları: Hollanda, 'Eylem Planı ve Hedefleri' yöntemini başarı ile uygulayan ülkedir.

5. Hükümetlerde ve Avrupa Komisyonu'nda kadın oranı

AB'ye üye ülkelerde durum (1999): İsveç % 53, Finlandiya % 44, Almanya % 36, Danimarka % 35, İngiltere % 34, Fransa % 32, Hollanda % 31, İtalya % 22, Avusturya % 20, Belçika % 14, İspanya % 14, Portekiz % 10, Yunanistan % 9.5. Avrupa ortalaması: % 16 (1995); % 24 (1999). (5 yılda % 8 artış).

6. İşlevlerine göre çeşitli bakanlıklardaki kadın oranı (BEIS göstergesi)

Temel işlevleri gören bakanlıklar: Dışişleri, içişleri, savunma, adalet

Ekonomik işlevleri gören bakanlıklar: Maliye, ticaret, sanayi, tarım.

Altyapı hizmetleri bakanlıkları: Trafik, iletişim, çevre.

Sosyo-kültürel işlevleri gören bakanlıklar: Sosyal sorunlar, sağlık, çocuk, aile, gençlik, yaşlılar, eğitim, bilim, kültür, işçi, spor.

Kadın bakan oranı Avrupa ortalaması: Temel bakanlıklar: % 21, ekonomik bakanlıklar: % 11, altyapı bakanlıkları: % 10, sosyal işler bakanlıkları: %57.

7. Üst düzey kamu görevlerindeki kadın oranı

AB'ye üye ülkelerde durum (1999): Avusturya % 10, Belçika % 12, Finlandiya % 16, Fransa % 7, Almanya % 8, Portekiz % 19, İsveç % 39, İngiltere % 11, Avrupa Konseyi % 6, Avrupa Komisyonu % 10 (BEIS göstergesine göre dağılım esas alınmaktadır).

8. Üst düzey kamu görevlerinde çalışan kadınların çeşitli alanlara göre dağılımı (BEIS göstergesine göre dağılım esas alınmaktadır)

9. Her düzey yargı organları ve mahkemelerdeki kadın oranı

AB'ye üye ülkelerde durum (1999): Lüksemburg % 42, Fransa % 28, İsveç % 26, Belçika % 16, Finlandiya % 19, Hollanda % 16, Danimarka % 16, Avusturya % 14, Almanya % 13, İngiltere % 6, Portekiz % 1, Yunanistan ve İspanya (yok).

Daha ileri değerlendirmeler için kullanılacak göstergeler:

1. Ulusal parlamento ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde kadın aday oranı

Üye ülkelerin bazılarındaki aday kadın oranı ve seçilen kadın oranı sırasıyla şöyledir:

Avusturya % 32 ve % 28, Belçika % 47 ve % 25, Danimarka % 28 ve % 37.

2. Hükümetin ve Avrupa Birliği'nin atama ile oluşan komite ve danışma kurullarındaki (ECOSOC, v.b.) kadın oranı

Veri elde edilen bazı üye ülkelerden örnekler: Belçika % 19, Danimarka % 27, Finlandiya % 43, Almanya % 8, İtalya % 2, Hollanda % 20, Portekiz % 53, İsveç % 41, İngiltere % 27.

3. Uluslararası örgütlerin (BM, Avrupa Konseyi, ILO, v.b.) delegasyonlarına hükümet tarafından atanan kadın oranı

Not: Konsey, cinslerin eşit katılımı sağlamak için gerekli oranın %50 olduğunu; kısa dönem hedefinin ise 'kritik eşik' olarak tanımlanan %30'a yükseltileceğini sonuç metnine de koymuştur.

8. ÇÖZÜME GİDEN YOLDA AMAÇLAR

Kadınların kendi yaşamlarını ilgilendiren kararlara katılım hakkının temel bir hak olduğunun kabulünden hareketle, farklı ülkelerde kadınların yaşadığı deneyimlerin ortaya koyduğu ve uluslararası düzeyde oluşan politikaların de temel aldığı bazı amaçlar üzerinde bugün bir görüş birliğine varılmış görünmektedir. Bu amaçlar kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için mutlaka gerçekleşmesi gereken hedefler olarak da tanımlanabilir. Bu amaçları şöyle özetleyebiliriz:

- Her tür sivil örgütlenmenin toplumsal katılımı cinsiyet dengesini gözetilen bir bakış açısına sahip olması,
- Kadın-erkek eşitliğini sağlamak için ortak ve somut hedeflerde birleşebilecek her türlü örgütlenme arasında iletişim ağı oluşturulması ve gündem belirlenmesi,

- Siyasal partilerin ve sendikaların kadın sorunlarına duyarlılığının sağlanması yoluyla kadın sorunlarının ve bakış açısının siyasete taşınabilmesi için siyasal partilerde kadın-erkek eşitliği politikalarına sahip çıkacak siyasi iradenin oluşturulması,
- Kamu hizmeti anlayışının cinsiyet farkına dayalı sorunlara duyarlılaştırılması,
- Kadınların toplumsal ve siyasal katılımını olanaklı kılacak 'eşit ve demokratik aile' anlayışının yaygınlaşması,
- Kadınların her türlü yetki ve karar sürecine katılımının sadece kadınların değil, toplumun tümünün gelişimini sağlayacağı düşüncesinin yaygınlaşması; erkeklerin, özel sektörün, medyanın ve toplumun etkili kesimlerinin bu düşünceye dayalı bir demokrasi anlayışını desteklemelerinin sağlanması.

9. ÇÖZÜME GİDEN YOLDA ARAÇLAR

Kadın-erkek eşitliğini sağlamak için kadınların siyasal karar süreçlerine etkin katılımını sağlamaya yönelik amaçları gerçekleştirmek üzere başka ülkelerde denenmiş ve Türkiye'de uygulanabilir olduğu düşünülen araçlar şunlardır:

9.1. Kadın-Erkek Eşitliğini Destekleyecek Örgütlenmelerin Güçlenmesi

Kadın-erkek eşitliğini sağlamak için harcanacak çabaların demokrasinin gerçekleştirilmesinin temel bileşkelerinden olduğunu savunan görüş, sivil örgütlenmelerin belirleyici rolünü öne çıkartır. İtici güç, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için yapılması gerekenleri talep edecek olan sivil örgütler, özellikle de kadın örgütleridir.

Kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik çabaların sonuç vermesi için sivil örgütlenmelerin, özellikle de kadın örgütlerinin;

- **Yatay ilişkiler oluşturma ve iletişim ağı (network) geliştirme,**
- **Ortak hedefler saptayarak ortak gündem oluşturma,**
- **Ortak eylem plan ve programları yaparak güçbirliği ve ittifaklar oluşturma,**
- **Liderleri ve siyasal karar süreçlerini izleyerek verilen sözlerin tutulmasını, alınan kararların şeffaflaştırılmasını, aykırı uygulamaların düzeltilmesini sağlayacak tarzda baskı grubu oluşturma**

yoluyla güçlenmesi gereklidir.

- **Kadın örgütleri arasında iletişim ağı, ortak gündem ve güçbirliği oluşturma:** Her tür kadın örgütlenmesi arasında bir iletişim ve güçbirliği oluşturarak, çalışma alanları ne olursa olsun, her örgütün, kadınların siyasal yaşamda güçlendirilmesi hedefini kendi güçleri ve anlayışları çerçevesinde desteklemeleri sağlanır. Kadın örgütleri arasında oluşacak güçbirliği ve ortak hedefe yönelme en stratejik araçtır.
- **Siyasal parti kadın örgütleri arasında iletişim ağı, ortak gündem ve güçbirliği oluşturma:** Siyasal görüşleri arasındaki farklar ne olursa olsun, siyasal partiler içinde çalışan kadın örgütlerinin (kadın kolları, komisyonları, danışma kurulları gibi) diğer siyasal partilerdeki benzer kadın örgütleriyle iletişim içinde olması; ortak gündem oluşturma ve güçbirliğini hedeflemesi siyasal yaşamda kadın-erkek eşitliğini sağlamanın temel aracıdır. Bu sayede, siyasal partiler içinde, parlamentoda, yerel meclislerde, hükümet düzeyinde ve kamuoyunda kadın-erkek eşitliğini sağlama sorununu gündemde tutmak ve somut adımları tartışmak olanaklı hale gelir.
- **Sivil kadın örgütleri ile siyasal partilerin kadın örgütleri arasında iletişim ağı, ortak gündem ve güçbirliği oluşturma:** Sivil kadın örgütleri ile siyasal örgütler içindeki kadın örgütlenmelerini ilişkilendirmek güçbirliği oluşturma'nın en önemli yöntemlerinden biridir. Bu yöntem, hem sivil örgütlerin taleplerini siyasal kurumlara iletmek, hem de siyasal örgütler içindeki kadınları desteklemek için yararlıdır.
- **Kadın örgütlenmeleri ile her tür diğer örgütlenmeler arasında iletişim ve işbirliği oluşturma:** Sivil ya da siyasal yaşamdaki kadın örgütlerinin, kadın-erkek eşitliği gündemini, ilgili tüm diğer sivil ve siyasal örgütler ile oluşturacağı iletişim içinde tartışmaya açması, destek istemesi ve ittifaklar oluşturması ulusal düzeyde demokrasiyi güçlendirici bir siyasal iradenin oluşumunda gerekli stratejik bir yöntemdir.
- **Kadın-erkek eşitliğini destekleyecek erkeklerle işbirliği geliştirmek:** Kadın-erkek eşitliğini savunma ve gerçekleştirme sadece kadınların sorumluluğu değildir. Bu nedenle, her tür sivil ya da siyasal ortamda erkeklerle ortaklaşarak (partnership) işbirliğini geliştirmek, erkeklerin desteğini görünür hale getirmek önemlidir.

- **Kadın-erkek eşitliğini destekleyecek örgütlenmelerin yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde iletişimi ve güçbirliği:** Kadın-erkek eşitliği sorununun sadece bir bölge ya da bir kesim insanın sorunu olduğunu reddediyorsak örgütlenme araçlarını kullanarak benzer sorunları yaşayan ve çözümler oluşturmaya çalışan gruplarla iletişim içinde olmak, dünyada başarısını kanıtlamış en önemli araçlardan biridir.
- **Eğitim programları geliştirerek kadın-erkek eşitliğini destekleyecek örgütlenmenin sağlanması:** Kadın-erkek eşitliğini sağlama araçları içinde özel yöntemlerle hazırlanan eğitim programlarının önemli bir yeri vardır. Eğitim programları kadınlar ya da erkekler için, birlikte ya da ayrı ayrı uygulanabilir. Katılımı artırmak, adayları bilgilendirip desteklemek, yöneticileri duyarlı kılmak gibi amaçlar taşıyabilen eğitim programları iletişim kurmanın, ortak sorun saptama ve çözümler geliştirmenin, görünmeyen engellerin açığa çıkartılmasının en önemli araçlarından biridir.

9.2. Kadın-Erkek Eşitliğini Sağlamak İçin Gerekli Yasal Değişiklikler

Kadın-erkek eşitliğini sağlamak için gerekli yasal düzenlemeleri yapmak uluslararası sözleşme ve kararlarda hükümetlere ve parlamentolara önerilen stratejik hedeflerin başında gelir. Kadınların hem seçimle hem de atama ile oluşan karar organlarına eşit katılımını sağlamak için yasalar ile yapılan düzenlemeler en kesin çözümdür.

Kadınların siyasal karar süreçlerine eşit katılımını sağlamak için yasalar aracılığı ile yapılan düzenlemeler sadece 'yasa karşısında eşitlik' sağlama amacını taşımaz; bunun ötesine geçen ve eşitsiz koşullarda bulunanların özel önlemlerle desteklenmesi mantığına dayanır⁴⁵. **Cinslerarası eşitliği sağlamak için 'özel önlemler' içeren yasalar hazırlamak sorunların çözümünde en kesin, ama gerçekleştirilmesi de o ölçüde zor bir yöntemdir. Bunun için parlamentoda çoğunluk oluşturan siyasal partilerin kadın-erkek eşitliğine dayanan bir siyasal bilinç ve iradeye sahip olması gerekir** .

⁴⁵ CEDAW'nın 4., 7. ve 8. maddeleri, sözleşmeyi imzalayan ülkelere 'özel önlemler' olarak eşitliği sağlama sorumluluğunu yüklemektedir.

Yasalar ile cinslerarası eşitliğin sağlanması anayasa, seçim yasaları, yerel yönetim yasaları veya siyasal partiler yasası gibi yasalarda yapılan düzenlemeler ile gerçekleştirilmektedir.

Yasalar ile yapılabilecek düzenlemeler şunlardır:

- Anayasa'da, sadece cinslerarası ayrımcılığın yapılamayacağını belirtmek yetmez; eşitliğin sağlanması için, başta hükümet ve parlamento olmak üzere, sivil ve kamusal kuruluşların 'özel önlemler' alma zorunluluğu bir ilke olarak benimsenmelidir⁴⁶.
- Siyasal yaşamı düzenleyen yasalara eşitliğe ilişkin genel hedefler ve ilkeler konulabilir ya da eşitliği sağlamaya yönelik özel bir yasa çıkartılır⁴⁷.
- Daha yaygın olarak, seçim ve atama usullerini düzenleyen 'olumlu ayrımcılık/kota' hükümlerinin anayasaya, siyasal partiler yasasına, seçim yasasına ve yerel yönetimler yasasına konulması ile yapılabilir. Türkiye'de bu tür düzenlemelerin gerekliliği hem 'Ulusal Eylem Planı'nda hem de kadın örgütlerinin taleplerinde yer almaktadır.
- Her tür meclisin (yerel, bölgesel, ulusal, uluslararası) iç işleyişini düzenleyen hükümlerde de (içtüzük, yönetmelik, v.b.) cinslerarası eşitliğin sağlanmasına yönelik özel önlemlerin belirtilmesi çok kullanılan bir yoldur. Parlamento ve belediye meclislerinde oluşturulacak 'eşitlik komisyonları'⁴⁸ alınan kararların hazırlanması aşamasında işlev görebilir. Siyasal partilerin karar organları olan kurul ve komisyonların iç işleyişlerini düzenleyen tüzük ve yönetmeliklerde yapılacak düzenlemeler ile kadınların tartışmalara ve kararlara katılım usulleri detaylandırılabilir.

46 Kadın Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü (KSSGM) Anayasa'nın 'eşitlik'le ilgili temel ilkeleri düzenleyen 10. Madde sine eklenmek üzere bir değişiklik önerisi hazırlamıştır. Eklenmek istenen madde metni taslağı şöyledir: "Kadın ve erkek eşit haklara sahiptirler. Devlet, cinslerarası eşitliği sağlamak için olumlu ayrımcılık dahil, gereken her türlü önlem alır". Bkz: KSSGM, 2000: 5.

47 Cinslerarası eşitliği düzenleyen özel bir yasa çıkarma ilk kez Norveç'te başarıyla uygulanmış bir modeldir. Norveç eşitlik yasası için bkz: Equal Status Ombud, 1989. Türkiye'nin hazırladığı Ulusal Eylem Planı'nda da bu görüş benimsenmiş ve programa alınmıştır. Bkz: KSSGM, 1998a.

48 Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı, TBMM'ne 'Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu' kurulması için Ocak 2000 tarihli bir teklif vermiş; teklif, Anayasa Komisyonu'nda görüşülerek 'Kadın Erkek Eşitliğini İzleme Kurulu' şekline dönüştürülmüştür. Bkz: KSSGM, 2000: 4.

9.2.1. Seçimle Oluşan Siyasal Karar Organlarında Kadın-Erkek Eşitliğini Yasa ile Düzenleme

Kadın-erkek eşitliğini sağlamak için siyasal karar organlarına seçilecek kişilerin belirlenmesinde uygulanan seçim usullerine ‘özel hükümler’ eklemek bu alanda en çok önerilen ve uygulanan araçların başında gelir. Bu tür yasal düzenlemeler kadınlara belli oranda bir yer ayırarak, bu yere gelecek kadınların seçilmesinde özel yöntemler uygulamayı amaçlar. Bu yöntemler ‘olumlu ayrımcılık’ veya ‘kota’⁴⁹ olarak adlandırılır. Seçimle gelinen karar organları tanımı içine sadece yerel ve ulusal meclisler değil, parlamentolarda yasama görevinin bir parçası olarak çalışan komisyonlar da dahil edilmektedir.

Olumlu cılık politikalarının en yaygın biçimi olan kotalar çeşitli biçimlerde uygulanabilir:

- *Sabit kota*, siyasal partilerin karar organlarında ve milletvekili aday listelerinde uygulanabilir. Genellikle, üye ya da aday kadın sayısına bakılmaksızın % 25, 30 ya da 40 gibi bir oranda her bir cinsin asgari temsil düzeyini belirtir.
- *Oranlı kota*, siyasal partilerde kadın üye ya da aday sayısının ulusal ya da bölgesel düzeyde eşitsiz dağılımı söz konusu olduğu durumlarda uygulanan bir yöntemdir. Örneğin, bir siyasal partinin bir bölge teşkilatında yeterli kadın üye yoksa ya da yönetim kuruluna aday olacak kadın aday sayısı yetersizse bu yöntem uygulanabilir. % 10 kadın üyenin olduğu bölgede karar organlarına seçileceklerin en az % 10’unun kadın olması, başka bir bölgede bu oranın % 30 olması nedeniyle, karar organına seçilecek kadın oranının en az % 30’a çıkması gibi. Bu yöntem kadın üye kaydetmeme ya da aday olmalarını engelleme gibi kötü kullanıma yol açabileceği için mutlaka *boş kotasistemi* şeklinde uygulanmalıdır. Bu sistemde, siyasal parti ya da ülke düzeyinde mutlaka genel bir kota oranı olmalı; bu orandan daha düşük kadın üye ya da aday olduğu için doldurulamayan koltuklar başkası tarafından da kullanılmadan boş kalmalı ve karar organı eksik sayı ile görevini sürdürmelidir. Aksi takdirde oranlı kota, kadınların seçilmesini engellemek için üye dahi

⁴⁹ Olumlu ayrımcılık ya da kota konusu esas olarak seçim tekniklerini ilgilendiren geniş bir uygulama alanına ve farklı usullerin keşfine yol açmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Sancar Üşür, 1997: 48-72 ve 2000: 73-82. Avrupa Konseyi uygulamaları için bkz: Council of Europe, 2000b: 72-103.

yapılmadıkları bir sisteme dönüşebilir. Unutulmamalıdır ki kota, kadınların, erkeklerin koltuklarına el koydukları bir uygulamayı değil, kadınlara ayrılmış koltuklar oluşturmayı ve bu sayede erkek politikacıların 'tehdit' algısını ve rekabet korkusunu yok etmeyi amaçlamaktadır. 'Genel kota' oranının altında kadın üye ya da aday sayısının bulunduğu örgüt bu oranı artırana kadar bu durum devam edeceği için, sistem kadın katılımını engellemek yerine teşvik edecektir.

- *Milletvekili aday listelerinde kotadüzenlemesi* ek sistemlerin uygulanmasını gerektirir. Aday listelerinde oranlı ya da sabit kota olsa bile, kadın adayların seçilemeyecek sıralarda yer almasını önlemek için fermuar ya da sandviç sistemi denen bir sistem uygulanmaktadır. Bu sisteme göre, listeye giren her erkek adaydan sonra bir kadın aday gelmesi kuralı ('her ikinci sıra kadınlara' adıyla da tanımlanmaktadır) listeye seçilecek adayların belirlenmesinde kullanılır. Kadın adayın birinci sıraya gelmesi ise zaten sorunu çözmüş olur.
- *Seçim çevresi kotası* uygulanan daha pratik bir yöntemdir. Her seçim çevresinde seçilecek milletvekili sayısına bağlı olarak saptanacak sayıda (bir ya da iki) kadın adayın seçilmesi ilkesine dayanır. Bu sisteme göre, bir seçim çevresinde kadın adaylardan en çok oy alan(lar), bağlı bulunduğu partiye ve diğer erkek adayların aldığı oy oranına bakılmaksızın seçilmiş sayılır. Bu sistem çok pratik olmakla birlikte sadece 'geniş bölge/liste usulü' ilkesini uygulayan seçim sistemlerinde kullanılabilir; 'dar bölge/tek aday' sisteminde kullanılamaz.
- *Delege kotası* siyasal karar organlarına seçilecek kişilerin belirlenmesinde uygulanan 'delege sistemi'nde kullanılması gereken bir kotadır. Seçmenler yerine 'seçilmiş delege'ler karar organlarına seçilecek kişileri belirliyorsa (örneğin siyasal partiler kendi karar organlarını seçerken), delegelerin seçilmesinde uygulanan usullere sabit ya da oranlı kota veya 'fermuar sistemi' uygulanabilir⁵⁰.

⁵⁰ Türkiye'de kota uygulayan siyasal partiler (CHP ve DYP) bu ilkeyi benimsemedikleri için, 'kotaya aday kadınlar' taban tarafından değil, parti yöneticileri tarafından belirlenmektedir. Bu durum, kadınlar arasında 'temsil ilişkisi'ni bozan ve çatışma yaratan önemli bir nedendir ve kotanın yanlış uygulanmasının tipik bir örneğidir .

Siyasal yaşamı düzenleyen yasalara olumlu ayrımcılık/kota hükümleri konarak yapılan düzelemelerde en önemli tartışma, bu hükümlerin seçmenler arasında eşitlik sağlama ile ilgili anayasa ilkelerini ihlal edip etmediğidir. Nitekim, İtalya ve Fransa'da ilgili yasa değişiklikleri 'anayasaya aykırılık' iddiası ile iptal edilmiştir. Fransa, bu durum üzerine anayasa değişikliği yaparak sorunu çözmüştür⁵¹.

Yasalar ile kota düzenlemesinin önemli örnekleri şunlardır:

- *Belçika*, 1994'de yaptığı yasal değişiklik ile her tür seçimde oluşturulacak listelerde bir cinsin oranının 2/3'ü geçemeyeceği ilkesini getirmiştir.
- *Fransa*, 26 Ocak 2000'de Anayasa'da yaptığı değişiklik ile yerel ya da ulusal düzeydeki bütün seçimlerde kadınlarla erkeklerin eşit katılımını zorunlu hale getirmiştir. Anayasaya göre, liste usulüne dayalı oranlı temsil yöntemi ile yapılan bütün seçimlerde seçilen kadın ve erkek sayısı arasındaki fark birden fazla olamıyor ve buna uymayan siyasal partiler siyasal yaşamda finansal şeffaflığı düzenleyen yasa gereği para cezasına çarptırılıyor.
- Seçim yasalarına konan hükümler sayesinde, seçimlerde oluşturulacak listelerde yer alacak adaylara kota uygulayan *Arjantin* ve *Brezilya*, sırasıyla % 30 ve % 20 sabit kota uygulamaktadır. Parlamento seçimlerinde kotayı 1991'de kabul eden Arjantin, 1993'de parlamentodaki kadın oranını % 13.2 artırarak % 28.4'e çıkarmayı başarmıştır.
- *Uganda*, ülkede uygulanan seçim sistemine göre eşit büyüklükteki 39 seçim çevresinin her birinden bir kadın milletvekili seçilmesi ilkesini anayasasına koyarak seçim çevresi kotası uygulamaktadır.
- *Hindistan*, yerel meclis seçimlerinde % 33 kota öngören yasa değişikliğini yaparak son seçim döneminde bir milyona yakın kadının seçilmesini sağlamıştır⁵².
- *Güney Afrika Cumhuriyeti*, parlamento seçimlerinde uyguladığı kota ile Mandela sonrası dönemde uygulanan reformlar arasında kadın-erkek eşitliğine önemli bir yer vererek parlamentodaki kadın oranını % 27'ye çıkarmıştır.

51 Türkiye'de kotaların Anayasa'ya uygunluğu hakkında tartışma için bkz: Gören, 1999: 381-426.

52 Uganda ve Hindistan'daki çok ilginç uygulamalar için bkz: Benigna Mukiibi, "Alliances for Gender and Politics: The Uganda Women's Caucus" ve Poornima Vyasalu ve Yinod Vyasalu, "Women in Panchayati Raj: Grassroots Democracy in India", içinde UNDP, 2000b: 41-48, 59-63.

Türkiye'de gerek Siyasal Partiler Yasası gerekse Seçim Yasası ile düzenlenmiş bir kota uygulaması yoktur. Siyasal karar süreçlerinde kadın-erkek eşitliğini sağlamak için yapılacak en önemli değişiklik siyasal yaşamı düzenleyen söz konusu yasalarla ilgili reform çalışmaları sırasında kotanın yasal hale getirilmesidir.

9.2.2. Atama ile Oluşan Karar Organlarında Kadın-Erkek Eşitliğini Yasa ile Düzenleme

Kadınların karar süreçlerine katılımı ve cinslerarası eşitliğin sağlanması için sadece seçimle oluşan organların değil, atama ile oluşan organların da dikkate alınması gereğini hem uluslararası sözleşme ve kararlar hem de Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi politikaları önemle vurgulamaktadır.

Atama ile oluşan kurumlardan kasıt, başta hükümet ve bakanlıklar olmak üzere, her türlü kamu hizmeti yürüten kuruluşta danışma, yönetim, organizasyon yapan komisyon, komite, danışmanlık birimi, özel büro gibi çalışan birimlerdir. Bu tür organlara yapılan atamalarda cinsiyet eşitliğini gözetmek için özel kurallar oluşturmak, özellikle Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde yeni uygulanmaya başlanan bir yöntemdir.

Atama ile oluşan karar organları esas olarak kamu hizmetini düzenleyen politikaların saptandığı ve uygulandığı yerlerdir. Gündelik yaşamda karşılaşılan cinslerarası eşitsizliğin giderilmesi yasalar kadar, belki de ondan daha çok kamu politikaları ve bunları uygulayanların zihniyet yapılarıyla ilişkilidir. Bu nedenle demokratikleşme sorunu, çoğu noktada kamu politikalarının eşitlik ilkesine uygun hale getirilmesi sorunu olarak da tartışılmaktadır. Türkiye'de kamu politikalarının kimler tarafından ve nasıl oluşturulduğu sorunu ise cinslerarası eşitlik sorunu açısından hemen hiç tartışma gündemine getirilmemiştir.

Avrupa Konseyi üye ülkelerinde uygulama örnekleri şöyledir⁵³:

- *Belçika*, 1990'dan sonra uygulanan bir yasa ile ilgili tüm organlarda bir cinsin oranının 2/3'ü aşamayacağı kuralını getirmiştir.
- *Danimarka*, 1975'de Eşit Statü Konseyi oluşturarak bir program başlatmış, 1985 sonrası hükümetlerin konuya verdiği özel önem nedeniyle de atama ile oluşan karar organlarında % 10 olan kadın oranı % 37'ye çıkmıştır.

⁵³ Council of Europe, 2000b: 94-103.

- *Finlandiya* , atama ile oluşan organlarda 'kota' uygulaması ile kadın oranını hükümet düzeyinde % 43'e, belediyeler düzeyinde % 47'ye ve bakanlıklara bağlı komitelerde de % 40'a çıkarmıştır.
- *Almanya* , 1994'de yürürlüğe giren Federal Organlar Yasası'nda atama ile oluşan her konum için bir erkek ve bir kadın atanması ilkesini kabul etmiştir.
- *İzlanda* , 1991 tarihli Eşit Statü, Kadınların ve Erkeklerin Eşit Hakları Yasası ile uygun olan her konumda eşit sayıda kadın ve erkek atama ilkesini benimsemiştir.
- *Hollanda* , 1997 tarihli Danışma Organları Çerçeve Yasası ile hükümet düzeyinde atama ile oluşan organlara eşit katılım ilkesini uygulamaya başlamıştır. Bu ilke gereği, danışma niteliğindeki organlarda boşalan her koltuğa, kadın ve erkek sayısı eşitlenene kadar, kadınların atanması uygulamasına başlanmıştır.
- *Norveç* 1981 yılından beri uygulanan Cinsiyet Eşitliği Yasası sayesinde atama ile oluşan organlarda % 40 cinsiyet kotası uygulamasını gerçekleştirmiştir.
- *İsveç* üç aşamalı bir program uygulayarak, ilk aşamada bütün organlarda eşitsizliği gösterecek istatistik verileri toplayıp parlamentoya sunmuş, ikinci aşamada her organ için zaman-sınırlı somut hedefler saptamış ve üçüncü aşamada bu hedeflere ulaşmayı amaçlayan özel projeleri parasal olarak desteklemiştir.
- *İsviçre* , 1996'da çıkartılan bir yasa ile atama ile oluşan kurullarda % 30 kota uygulamaya başlamıştır.
- *İngiltere* , atama ile oluşan organlarda 50:50 oranını ilke olarak kabul etmiş; bunu zorunlu bir kota olarak değil, bir program çerçevesinde gerçekleştirecek hedef olarak tanımlamıştır. Bu amaçla Kamu Atamaları Birimi (PAU) hükümete bağlı bir kurum olarak kurulmuş ve 1998-2001 yıllarını kapsayan bir plan hazırlanmıştır. Plan gereği, atamalarda aday olabilecek kadınların listesi Kadın Birimi ile birlikte hazırlanmakta ve atanabilecek nitelikteki kadınlar desteklenerek hedefe ulaşmaya çalışılmaktadır.

Türkiye'de kamu sektöründe uzman mesleklerde çalışan kadın oranının dünya ortalamasının çok üstünde olduğu düşünüldüğünde (bkn: Tablo 6 ve Tablo 10) bu

konuda bir sıkıntısı olmayacağı varsayılabilir. Oysa ki, kamu sektöründeki bu yetişmiş kadın işgücü aynı oranda karar organlarına yansımamaktadır. Kamu politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında kadınların temsilinin artırılması için özel önlemlerin düşünülmesi gereği vardır.

9.3. Kamu Kurumlarının ve Siyasal Partilerin Örgütsel Dönüşümü

Kadın-erkek eşitliğini sağlamak için kamu kurumlarının, siyasal partilerin ve parlamentonun kurumsal yapılarının değişim geçirmesi gereği açıktır.

9.3.1. Kadın-Erkek Eşitliğini Sağlamak İçin Kamu Kurumlarında Gereken Dönüşüm

- **‘Genel eşgüdüm birimi’nin güçlendirilmesi** ⁵⁴: Kadın-erkek eşitliğini sağlamak için yapılacakları planlayan, gerçekleşmesi aşamasında gerekli destekleri oluşturan, gelişimi izleyerek karşılaşılan sorunları saptayan bir birimin gerekliliği bütün dünyada ve Türkiye’de de kabul görmüş, Kadın Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü de bu amaçla kurulmuştur. Bu birimin üstlendiği görevi yerine getirebilmesi için gerekli kaynak ve yetki ile güçlendirilmesi gerekir.
- **Bakanlıklar arası eşgüdümün sağlanması:** Her bakanlığın yürüttüğü kamu görevinin kadın-erkek eşitliğini sağlamak için nasıl düzenlenmesi gerektiğini planlayıp gerçekleşme sürecini destekleyecek özel bir birime sahip olması (focal points) ve bu birimin Genel Eşgüdüm Birimi ile birlikte çalışması, birçok ülkede başarı ile uygulanan bir modeldir.
- **Yerel birimlerin örgütlenmesi:** Merkezi olarak örgütlenmiş kamu kurumlarının yerel düzeyde örgütlenmiş ve kamu hizmetinin bireylerle ilişki kurduğu yerde çalışan birimlerle işbirliği ve ortak programlar uygulaması önemlidir.
- **Destek birimlerle (araştırma, bütçeleme, bilgi toplama ve denetleme) işbirliğinin sağlanması:** Kamu kurumlarının yeniden örgütlenmesini gerçekleştirirken mevcut sorunların saptanması, model geliştirme, strateji ve

⁵⁴ Bu tür birimler Ulusal Mekanizma olarak adlandırılmaktadır. Genellikle kadın sorunlarından sorumlu bir bakanlık ve bağlı birimler şeklinde bir örgütlenme modeli dünyada yaygındır. Ulusal mekanizmalar ile ilgili politikalar ve öncelikler için bu çalışmada gösterilen uluslararası sözleşme ve kararlara bakılabilir .

kaynak oluşturma, değişimi izleme gibi işlerin yapılması, bu tür gereksinimleri karşılayacak kurumlarla işbirliğine gidilmesini gerektirir. Üniversite araştırma merkezleri, istatistik bilgilerin derlendiği kurumlar (DİE ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, v.b.), bütçeleri hazırlayan kurumlar (Maliye Bakanlığı) ve kamu hizmetinin uygulamasını denetleyen kurumlar (çeşitli bakanlıkların ve benzer kuruluşların teftiş kurulları ve denetleme birimleri) gibi kurumlar kadın-erkek eşitliğinin sağlanması gereğini kabul ettiklerinde daha etkin bir destek oluşturabilirler.

9.3.2. Kadın-Erkek Eşitliğinin Sağlanması İçin Siyasal Partilerde Gerçekleşen Dönüşüm

Siyasal karar organlarının oluşumunda siyasal partilerin göstereceği adayların cinsiyet eşitliği ilkesine göre belirlenmesi kadın-erkek eşitliğinin gerçeleşmesinde en önemli aşamalarından biridir. Bu dönüşümü sağlamak için siyasal parti yapılarında gerekli değişimler şunlardır:

- Siyasal partilerin kadın birimlerinin güçlendirilmesi.
- Siyasal partilerin karar organlarında kadınların eşit temsilinin sağlanması.
- Siyasal partilerin tartışma gündemine kadın-erkek eşitliği sorunlarının sokularak zihniyet değişiminin gerçeleşmesi.

Siyasal partilerin kadın birimlerinin güçlendirilmesi

Bu amaçla uygulanabilecek çözümler şunlardır:

- Siyasal partilerde kadın kolları ya da komisyonlar olarak adlandırılan kadın birimlerinin göreve seçimle gelmesinin ve görevden alınma koşullarının anayasa, siyasal partiler yasası ve siyasal partilerin tüzük ve yönetmeliklerinde yapılacak değişiklikler ile hukuki güvenceye kavuşturulması bu birimlerin meşru ve güçlü hale gelmesini sağlayacaktır.
- Siyasal partilerin kadın kollarının 'yardımcı örgüt' statüsünden çıkartılarak, görev alanlarının 'kadınların siyasete katılımını artırmak' olarak tanımlanması ve bu görevi yerine getirebilmeleri için gerekli yetki ve sorumluluğu üstlenebilmelerinin sağlanması bu örgütlerin işlev kazanmasına yol açacaktır. Bu sayede kadın kolları 'vitrin' olmaktan çıkacak, kadın seçmenlerle karar organları arasında kurulacak bağın ve 'temsil'in araçları haline gelecektir.

- Seçimle oluşan kadın kolları yönetimlerinin siyasal partilerin genel karar organlarında temsili sağlanarak bu örgütlerin parti yapısı içinde ‘marjinalleşmesi’ engellenebilir.
- Siyasal partilerin karar organlarına seçilmek için aday olacak kadınların belirlenmesi/önerilmesi yetkisinin yukarıda belirtilen tarzda güçlendirilmiş kadın kollarına verilmesi ‘kadınların temsili’ni gerçekleştirmede önemli bir adımdır. Bu sayede kadın üye-kadın kollarında çalışma-kadın yönetici ilişkisi kurulacak; kadın yöneticilerin başarı ya da başarısızlığından kadın kollarının sorumlu olması -dolayısıyla daha nitelikli kadın aday seçme- sağlanacaktır. Bu uygulama kadın kollarından parti karar organlarına geçişi sağlayacağından, kadın kollarını güçlendirecek, parti içinde farklı klikler tarafından yönlendirilen kadın politikacılar arasında çatışmayı engelleyerek aday olma sürecini şeffaflaştıracaktır.

Siyasal parti karar organlarında kadınlara eşit temsilin sağlanması

Bu amaçla siyasal partilerde uygulanan en önemli araçlardan biri ‘formel’ ya da ‘informel’ kotalardır. Kota, ilk kez Norveç İşçi Partisi tarafından 1983 yılında, seçimle oluşan bütün kurul ve listelerde her bir cinsin en az % 40 temsili olarak başlamıştır. Bu yöntem, ‘her listede seçilen bir erkekten sonra gelecek kadın olacaktır’ şeklinde, ‘fermuar/sandviç sistemi’ adı verilen bir yönetime dönüşmüştür. Kota, daha sonra, Avrupa’ya ve diğer ülkelere de yayılarak uluslararası kabul gören bir araç haline gelmiştir.

Kota, aday belirleme ve seçim süreçlerinin en başından, ilk aşamadan itibaren titizlikle uygulanması gereken bir araçtır. Aksi takdirde kendi amacına ters sonuçlar doğurabilir. Kota uygularken erkek politikacıların tepkilerini engellemek amacıyla, seçimle oluşturulacak kurula seçilecek kişi sayısı artırılarak ya da ‘boş bırakma sistemi’ uygulanarak uygun ortam hazırlanabilir.

Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde siyasal partilerin kota uygulaması şöyledir:

- Avusturya’da beş siyasal partiden 3’ü % 33 ile % 50 arasında kota uygulamaktadır. Bir parti de (Liberal Forum) zaten kota oranını aşan kadın temsiliğini gerçekleştirdiği için sorunu çözmüştür.
- Belçika’da yasa ile bütün partiler için zorunlu hale getirilen kota ile 1994 yılında % 4.8 olan kadın oranı, 1999 seçimlerinde % 23.3’e çıkmıştır.

- Danimarka ve Finlandiya’da kota sadece bazı partilerin iç yapılarında ve yerel birimlerinde uygulanmakta olup yaygın değildir.
- Almanya’da beş siyasal partinin dördünde % 33 ile % 50 arasında kota uygulanmaktadır.
- İrlanda’da dört partinin ikisi % 40 kota uygulamaktadır. Bir parti ise ‘Eşitlik Eylem Programı’ uygulamaktadır.
- Norveç, kota uygulamasının en başarılı olduğu ülkedir. Siyasal parti yönetimlerinde, kota uygulamaları sonucu hükümette ve parlamentoda kadın oranını %40’ın üzerine çıkarmıştır.
- İngiltere, formel kotayı her zaman anayasal ilkelere aykırı bulmuş ve yasal olarak kabul etmemiştir. Bu nedenle, İşçi Partisi ‘kadın aday listesi’ (women-only short list) sistemini geliştirmiştir. Liberal Demokrat Parti ‘fermuar sistemi’nin yanısıra kadın adaylara kampanya için para yardımı, kreş, parti içi eğitim gibi yöntemler kullanmakta ve ‘gölge milletvekili’ sistemi ile kadın politikacıların bilgi ve beceri edinmelerini sağlayarak seçilme şanslarını artırmaya çalışmaktadır. Muhafazakar Parti ise özel bir danışma kurulu aracılığı ile ‘kafa avcılığı’ politikası uygulayarak kadınları aday olmaya cesaretlendirmektedir.
- İspanya’da sadece Sosyalist Parti’de % 25 kota olmasına rağmen, son on yılda hükümetin ısrarlı tutumu ile oluşturulan Kadın Enstitüsü, uyguladığı eylem programı ile seçimlere katılacak kadın adayları destekleme ve tanıtma da büyük başarı sağlamıştır.
- İzlanda’da ‘Kadın Listeleri İttifakı’, Rusya’da kadınlardan oluşan bir parti niteliğindeki ‘Rusya’nın Kadınları’ Avrupa’da gözlenen ilginç örnekler arasındadır.

Türkiye’de CHP’de % 25, DYP’de % 10 ve ÖDP’de % 30 kadın/cinsiyet kotası vardır. DYP’de kota önemsenmeyecek düzeydedir. CHP’de kota kurultay delegeliğinde uygulanmadığı için istenilen sonucu vermemiştir. ÖDP ise parlamento dışındaki kalan bir parti olduğundan siyasal kararlara etkisi yoktur.

Siyasal partilerin tartışma gündemine kadın-erkek eşitliği sorunlarının sokularak zihniyet değişiminin gerçekleşmesi

Siyasal partilerin kurumsal yapılarını kadınların eşit temsili ilkesine uygun hale getirmek için sadece kota uygulaması yetmez; tersine, eşitlik bilincinin olmadığı siyasi partilerde kota uygulamak parti içi ilişkileri çok gerilimli hale getirebilir. Bunu önlemek için, 'zihniyet değişikliğini amaçlayan önlemler' de diğer politikalarla birlikte uygulanmalıdır. Bu tür önlemlerin neler olabileceğine örnek, Avrupa Parlamentolar Arası Birliği'nin 'Eylem Planı'dır.

Avrupa Parlamentolar Arası Birlik Kararı:

Kadınların ve Erkeklerin Siyasal Yaşama Dengeli Katılımı İçin Eylem Planı

55:

Karar tarihi: 26 Mart 1994

Siyasal Partilerin Eşitlik İlkesine Saygı İçin Yapması Gerekenler:

- Partinin temel politikalarını, hiyerarşi ve kurallarını belirleyen temel metinlerini gözden geçirip kadınlara karşı ayrımcılık içerenleri değiştirmelidirler.
- Partilerin programları hazırlanırken kadın-erkek eşitliği ilkesine özel bir önem vermeli; programlar, farklarını ve tamamlayıcılıklarını göz ardı etmeden, kadın ve erkeklerin aktif işbirliğini sağlamaya yoğunlaşmalıdır.
- Partinin yerel, bölgesel ve ulusal karar organlarında, eşit nitelikteki kadın ve erkeğe eşit fırsat tanıyacak önlemleri almaları önerilir. Bu özel önlemler, olumlu eylem önlemlerini içerebilir. Seçilen önlem kota ise, bunun sadece kadınları değil, her iki cinsin de asgari temsili hedeflemesi yararlıdır.
- Partilerin kadın kollarının amaçları şöyle olmalıdır:
 - i. Kadınların parti çalışmaları sırasında kendi cinslerine özgü sorunları tartışabilecekleri bir ortam oluşturmak için kurulmalıdır.
 - ii. Özellikle eğitimsiz kadınları da içerecek şekilde, kadınların medeni ve siyasi haklarının farkında olmalarını sağlayacak ve siyasete katılmalarının önemini anlatacak taban eylemleri düzenlemelidirler.
 - iii. Kadınları seçimler hakkında bilgilendirmeli ve seçilmek için hazırlamalıdır.
 - iv. Kadınları yerel ve ulusal düzeydeki seçimlere aday olacak şekilde eğitmeli, özellikle seçim kampanyaları ve basınla ilişki kurma kursları bu eğitim içinde yer almalıdır.
 - v. Seçilmiş kadınlarla aday kadınları destekleyecek iletişim ağları oluşturmalıdırlar.
- Kadınların, partinin her düzeyindeki toplantılara ve diğer parti faaliyetlerine; erkeklerin de, kadınlar tarafından yapılmaya alışılmış faaliyetlere katılımını kolaylaştıracak özel düzenlemelerin neler olabileceği üzerine demokratik tartışmalar düzenlemek yararlıdır.

55 Karar metninin özeti buraya alınmıştır. Karar metni için bkz: Inter-Parliamentary Union, 1994.

- Siyasal parti çalışmalarına kadınların katılımını artırmak için uygulanan önlemlerden örnekler şunlardır:
 - i. Toplantı saatlerini kadınlara uygun saatlere almak,
 - ii. Partide ücretsiz çocuk bakımı olanakları sağlamak,
 - iii. Toplantı başlama ve bitiş saatlerine uymak.
- Uygulanan seçim sistemi ne olursa olsun, partiler kadın ve erkek adaylar arasında en fazla denge sağlayabilecek yarışma kriterleri oluşturmalıdırlar. Adaylara eşit destek -özellikle parasal- sağlanmasına özen gösterilmelidir. Kadın kolları, kadın adaylar için etkin destek oluşturmalıdır. Adaylık için olumlu eylem önlemleri uygulanabilir. Seçilen önlem kota ise bunun eksik temsil edilen her iki cins için de uygulanması tavsiye edilir.
- Hükümette kadınlara ayrılan koltuklar sadece belli alanlara (Aile, çocuk, sosyal yardım, v.b.) ait olmamalı, her alanda (dışişleri, maliye, içişleri, savunma, v.b.) görev verilmelidir.
- Kadınların statüsünü ilgilendiren konularda görev yapmak üzere bir parlamento komisyonu oluşturmak yasalarda cinslerarası eşitliği sağlama açısından yararlıdır. İşbirliğini ve birlikte çalışmayı desteklemek için bu komisyonların kadınlar ve erkeklerden oluşması yararlıdır.
- Parlamentoda kadın parlamenterlerden oluşan partilerarası grup oluşturmak yararlıdır.

9.4. Politikalar

Kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik çok çeşitli alanlara yayılmış politikalar vardır. Bu politikaları sınıflandırarak tanımlamak olanaklıdır.

9.4.1. Kaynak Dağılımını Değiştirmek Yoluyla Siyasal Karar Süreclerinde Kadın-Erkek Eşitliğini Sağlamaya Yönelik Politikalar

- Siyasal partilerin devlet bütçesinden alacağı para yardımı tutarını belirlerken partinin kadın-erkek eşitliğini sağlamada gösterdiği çabanın da bir belirleyici olarak dikkate alınması ve bu konudaki düzenlemenin Siyasal Partiler Yasası ile yapılması,
- Devlet bütçesinden yapılan para yardımının belli bir oranının doğrudan siyasi partilerin kadın kolları yönetimine verilmesi,
- Maliye Bakanlığı ve diğer bütçe yapıcı kuruluşların bütçe dağılımlarında 'cinsiyet değişkeni'nin dikkate alınması gereken önemli bir zorunluluk olduğunu kabul ederek bütçeleme⁵⁶ yapması,

⁵⁶ *Gender budgeting olarak adlandırılan bu politikalar son yıllarda uluslararası bir kabul görmeye başlamış ve Birleşmiş Milletler'in kararlarına girmiştir. Dünyada bu konudaki ilginç ve başarılı uygulama örnekleri hakkında bilgi için bkz: Debbie Budlender, "The South African Women's Budget Initiative" ve Linda Hamadeh-Banerjee, "Budgets: The Political Bottom Line", içinde UNDP, 2000b: 49-68, 79-84.*

9.4.2. Kadın-Erkek Eşitliği Bilincinin Kurumsal/Yapısal Dönüşümlerin Odağına Alınması

Her türlü kamu ya da özel kurum ya da kuruluş yönetim anlayışının kadın-erkek eşitliği bilincini içeriyor olması ve kendi alanına bu gözle de bakabilmesi anlamına gelen 'cinsiyet eşitliğinin anaakım haline getirilmesi' (gender mainstreaming⁵⁷) anlayışı, uygulanacak bütün politikaların çerçevesini çizen, bakış açısını belirleyen ve içeriğini tanımlayan bir politika tanımıdır. Bir anlamda bütün politikaları tanımlayan politikadır. Bu politika yaklaşımı Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin bu konudaki uygulamalarından çıkarak gelişmiştir.

9.4.3. Eylem Planları ve Zaman-sınırlı Programlar Geliştirip Uygulama

Kamu kurumlarının ve hükümetin kadın-erkek eşitliğini sağlamak için yapacaklarını gösteren eylem planları ve zaman-sınırlı programlar hazırlanıp uygulamaya konması önemli bir araçtır. Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı ilk eylem planını hazırlayarak uygulamaya koymuştur.

Türkiye Ulusal Eylem Planı (Pekin, IV. Dünya Kadın Konferansı sonuçlarının uygulanması ve izlenmesi planı) 58

Taahhütler:

- Bir çerçeve eşitlik yasasının kadın bakış açısı ağırlıklı olarak çıkartılması,
- CEDAW'a konan çekincelerin kaldırılması (kaldırıldı),
- Siyasal partilerin kadın komisyonları kurmalarını sağlayacak yasal değişikliklerin yapılması (Anayasa ve Siyasal Partiler Yasası değişikliği yapıldı),
- Kota sistemi uygulayarak siyasal partilerin her düzeydeki karar ve yürütme organına kadınların katılımının artırılması (henüz yasa ile düzenlenen bir kota sistemi yok),
- Kadınların yerel yönetimlere katılımlarını artırmak için de kota sisteminin uygulanması,
- Gerek kamu, gerekse özel kesimde yönetimde yer alan kadınlara ilişkin bilgi toplayacak ve araştırmalar yapacak bir birimin ulusal mekanizma içinde kurulması (DİE- Kadın İstatistikleri Birimi kuruldu),
- Aile içinde sorumluluğun ve yetkilerin kadın ve erkek arasında eşit şekilde paylaşılmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması.

57 Gender mainstreaming kavramının anlamı ve uygulama alanı ile ilgili olarak bkz: Council of Europe, 1998.

58 Daba detaylı bilgi için bkz: KSSGM, 1998a.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N., (der.), (1979), *Türk Toplumunda Kadın*, Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, İstanbul.
- Abadan-Unat, N., (1998), "Söylemden Protesto ya da Türkiyede Kadın Hareketinin Dönüşümü, *75 Yılda Kadımlar ve Erkekler* içinde, Der: A. Berktaş Hacımırzaoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Tarih Vakfı, İstanbul.
- Abadan-Unat, N., (1999), "Türkiye'de Kadın Hareketi, Dün-Bugün", *Bilanço: 1923-1998*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss.247-54.
- Araslı, O., (1999), "Siyasette Kadın", *Cumhuriyet ve Kadın*, Sempozyum, 6-8 Kasım 1998, Kadımlar Derneği Yayınları.
- Arat, Y., (1987), "Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rollerini: 1934-1980", *Ekonomi ve İdari İlimler Dergisi*, c.1, s.1.
- Arat, Y., (1989), *The Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey*, New Jersey.
- Arat, Y., (1991), "1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizmin Radikal Uzantısı", *Toplum ve Bilim*, no:53 (aynı makale, *Türkiye'de Kadın Olgusu*, der: N. Arat, içinde, Say Yayınları, İstanbul, 1992).
- Arat, Y., (1998), "A Women Prime Minister in Turkey: Did it Matter?", *Women and Politics*, vol. 19(4).
- Arat, Y., (1999), *Political Islam in Turkey and Women's Organisation*, TESEV Yayını, İstanbul.
- Arı, M., (1998), "Erkek Egemen Mecliste Kadımlar", *20. Yüzyılın Sonunda Kadımlar ve Gelecek*, (der.) O. Çitci, TODAİE Yayını, Ankara.
- Ayata-Güneş, A., (1990), "Türkiye'de Kadının Siyasete Katılımı", *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiyesi'sinde Kadın*, (der.) Ş. Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ayata-Güneş, A., "Laiklik, Güç ve Katılım Üçgeninde Türkiye'de Kadın ve Siyaset", içinde, *75 Yılda Kadımlar ve Erkekler*, (der.) A.B. Hacımırzaoğlu, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, ss.237-48.
- Balta, E. et al, (1997), *Kadın Sorunları ve Olumlu Ayırıcılık*, OLEYİS-Otel, Lokanta, Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası Yayını, Ankara.
- Berktaş, F., (1998), "Kadımlar ve İktidar: Paylaşmak mı? Dönüştürmek mi?" *20. Yüzyılın Sonunda Kadımlar ve Gelecek*, (der.) O. Çitci, TODAİE Yayını, Ankara.
- Çaha, Ö., (1996), *Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın* Vadi Yayınları, Ankara.
- Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, (1991), *Kadımlar ve Siyasal Yaşam: Eşit Hak-Eşit Katılım*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Çiğdem Aydın, F., (1997), "Kadın Derneklerine İlişkin Bir Araştırma", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları yüksek lisans programında 'Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset' dersine sunulan araştırma, Ankara.
- Council of Europe, (1998), *Gender Mainstreaming: Conceptual Framework, Methodology and Presentation of Good Practices* Final Report of Activities of the Group of Specialists on Mainstreaming /EG-S-MS(98) 2, Strasbourg.
- Council of Europe, (1999), *Women in Politics in the Council of Europe Member States* Information Document/Directorate General of Human Rights, Strasbourg.

- Council of Europe, (2000a), *Council of Europe Activities Since 1995 in the Field of Equality Between Women and Men Related to Strategic Objectives in the Beijing and Vienna Platform for Action*, EG(99) 10, Strasbourg.
- Council of Europe, (2000b), *Final Report of Activities: Group of Specialists on Positive Action in the Field of Equality Between Women and Men* (EG-S-PA), Strasbourg.
- Council of European Union Presidency Report, (1999), "Review of the Implementation by the Member States and European Institutions of Beijing Platform for Action", 11829/99 SOC 340, 8 November 1999, Brussels.
- Dahlerup, Derude, (1988), "From Small to a Large Minority: Theory of Critical Mass", *Scandinavian Political Studies*, vol. 11, no.4, ss.278-98.
- DİE, (1996), *1990'lı Yıllarda Türkiye'de Kadın*, Ankara.
- Dollar, D., et, all, (1999), *Are Women Really Fairer Sex? Corruption and Women in Government* Policy Research Report on Gender and Development, Working Paper Series No. 4, Development Economics Research Group, The World Bank, Washington DC.
- Equal Status Ombud, (1989), *The Norwegian Equal Status Act with Comment* Engers Boktrykkeri A/S Otta, Norway.
- Eroğlu, F., (1994), "Parlamentoda Kadınlar ve TBMM 17. Ve 18. Dönem Kadın Milletvekilleri", A.Ü. Kadın Çalışmaları yüksek lisans programında yapılan basılmamış araştırma.
- European Commission, (1999), *Women in Decision Making: Report on Existing Research in the European Union*, Equality Between Women and Men, Belgium.
- Gökçe, B., (1998), "Kadınların Sivil Toplum Örgütlerinde Yer Almasını etkileyen Dinamikler", içinde, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, (der.) O, Çitci, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Gökyay, B., (1998), "60'lardan 90'lara Kadın Derneklerine Bakış", içinde *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek* (der.) O, Çitci, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Gören, Z., (1999), "Kota Uygulamalarının Anayasaya Uygunluğu", *Anayasa Yargısı*, no. 16, ss.381-426.
- Greig, A. ve M. Kimmel, J. Lang, (2000), *Man, Masculinities & Development: Broadening Our Work Towards Gender Equality*, Gender in Development Monograph Series.10, UNDP.
- Inter- Parliamentary Union, (2000), *Politics: Women's Insight* Analysis of IPU survey by M. Waring, G. Greenwood, C. Pintat, Geneva.
- Inter- Parliamentary Union, (1994), *Plan of Action: To Correct Present Imbalances in the Participation of Men and Women in Political Life*, Serie Reports and documents, no.22, Geneva.
- KADER, (1998), TBMM Kadının Statüsünün Araştırılarak Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırıcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin (CEDAW) Hayata Geçirilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirleri Tesbit Etmek Amacıyla Kurulan Araştırma Komisyonu'na Sunulan Rapor.
- KADER, (1999) *Kadın Siyasetçiler Araştırması*, Yönetim Araştırma ve Danışmanlık Hizmetleri tarafından yapılan 8 Şubat 1999 tarihli araştırma.
- KADER, tarihsiz, 56. *Hükümetin programında yer almasını istediği paragraflara ilişkin rapor*.
- Karam, A., (1998), *Women in Parliament: Beyond Numbers*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance-IDEA, Stockholm.

- KESK, (1998), *I. Kadın Kurultayı*, Kamu emekçileri Sendikaları Konfederasyonu Yayını, Ankara.
- Kılıç Z., (1998) "Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış" *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, Der: A. Berktaş Hacimirzaoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Tarih Vakfı, İstanbul.
- Koray, M., (1991), *Günümüzdeki Yaklaşımlar Işığında Kadın ve Siyaset*, Türkiye Sosyal, Ekonomik Araştırmalar Vakfı Yayını.
- Koray, M., (1998), "Türkiye'de Kadın Hareketinin Soru ve Sorunları", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, Der: A. Berktaş Hacimirzaoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Tarih Vakfı, İstanbul.
- Köker, E., (1998), "Politikayı Biçimlendirme Sorunu", *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, (der.) O. Çitci, TODAİE Yayını, Ankara.
- KSSGM, (1993), *Kadına Yönelik Uluslararası Sözleşme ve Kararlar*, Devlet Bakanlığı, Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü yayını, Ankara.
- KSSGM, (1995), "Türkiye'de Kadına Yönelik Politikaların Oluşturulması" toplantısı sonuç metni, 8-11 Haziran 1995, Sinop.
- KSSGM, (tarihsiz), *Eylem Platformu ve Pekin Deklarasyonu*, (Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, 4-15 Eylül 1995, Pekin, Çin), Ankara.
- KSSGM, (1998a), *Ulusal Eylem Planı: 1995 Pekin IV. Dünya Kadın Konferansı Sonuçlarının Uygulanması ve İzlenmesi*, Ankara.
- KSSGM, (1998b), *TBMM Kadının Statüsünü Araştırma Komisyonu Raporu*, Ankara.
- KSSGM, (1999), *Türkiye'de Kadın/Women in Turkey*, Ankara.
- KSSGM, (tarihsiz), *Ülke Raporu: Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'ne sunulan 2. Ve 3. dönem birleştirilmiş Türkiye raporu*, Ankara.
- KSSGM, (2000), *56. ve 57. Hükümet Dönemlerinde Yürütülen Çalışmalar*, rapor, Haziran 2000, Ankara.
- KSSGM/UNDP, (2000), *National Programme for the Enhancement of Women's Integration in Development: Turkey* Ankara.
- Leijenaar, M., (1997), *How to Create a Gender Balance in Political Decision-Making- A Guide to implementing policies for increasing the participation of women in political decision-making*, European Commission, Economic and Social Affairs/Equal Opportunities, Italy.
- Sallan-Gül, S. ve Z. Aksu-Coşkun, (1998), "1980'lerin Sivil Toplum Anlayışı ve Gönüllü Kadın Kuruluşları Üzerine Bir Deneme", içinde, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, (der.) O. Çitci, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Sancar-Üşür, S., (1997), *Siyasal Yaşam ve Kadınlara Destek Politikaları*, Başbakanlık, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Sancar-Üşür, S. (1998), "Siyasal Alanda Cinsiyetçilik ve Kadınların Söylemsel Kuşatılmışlığı", *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, (der.) O. Çitci, TODAİE Yayını, Ankara.
- Sancar-Üşür, S., vd., (1998), *Siyasal Partilerde ve Sendikalarda Cinsiyetçi Zihniyet Örneklere*, Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi yayınlanmamış araştırması, (M. Yeğen, T. Kozaklı ile birlikte), Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, KİG Projesi.

- Sancar-Üşür, S., (2000), *Siyasal Örgütlerde Cinsiyetçiliğe Karşı Eğitim Rehberi*, KASAUM Yayınları, Ankara.
- Say, G., (1998), *Siyasal Değişimde Kadın Boyutu*, Kurtiş Matbaası, İstanbul.
- Şenesen, G. G., (1998), "Cinsiyete Dayalı Ayırmacılığın Düzeyi Nasıl Ölçülebilir?", *İktisat Dergisi*, s.377, Mart, ss. 26-36.
- Talaslı, G., (1996), *Siyaset Çıkmazında Kadın*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Tekeli, Ş., (1982), *Kadınlar ve Siyasal, Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, Ş., (1985), "Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine", *Yapıt*, Şubat-Mart. (Bu makale daha sonra Tekeli'nin kendi yazılarını derlediği *Kadınlar İçin*, Birikim Yayınları, 1990. adlı yapıtta da bulunmaktadır.)
- Tekeli, Ş., (1989), "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Kurtuluş Hareketinin Gelişmesi", *Birikim*, No:3 Temmuz.
- Tekeli, Ş., (1990), "Women in Changing Political Association of 1980's", içinde *Turkish State, Turkish Society*; der: A. Finkel, N. Sirman, Routledge.
- Tekeli, Ş., (1993), "1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, Der: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, Ş., (1998), "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, Der: A. Berktaş Hacımiraçoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Tarih Vakfı, İstanbul.
- Tekeli, Ş. ve M. Koray, (1991), *Devlet-Kadın-Siyaset*, Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- Tokgöz, O., (1993). "Siyasal Reklamlarda Kadın Söylemi ve Kadın İmgeleri: Örnek Olay Olarak 1987 ve 1991 Genel Seçimleri", *A.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları 1*, Yıllık 92, Ankara.
- Tokgöz, O., (1994). "Kadın Seçmen İmgesi:Türkiye'de Kadınının Bireysel Siyasal Katılımı Üzerine Bir Deneme", *Amme İdaresi Dergisi*, c.27, s.4, Aralık.
- Tokgöz, O., (1998), "Doğru Yol Partisi'nin Kadına Yönelik Söylemi (1987-1995)", *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, (der.) O. Çitci, TODAİE Yayını, Ankara.
- UNDP, (1995), *Human Development Report* Ankara.
- UNDP, (2000a), *Human Development Report 2000* New York.
- UNDP, (2000b), *Women's Political Participation and Good Governance: 21st Century Challenges*, New York.
- UNESCO, (1999), *Guidelines on Gender-Neutral Language*, Paris.
- UNICEF/UNIFEM, (1995), *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*, New York.
- UNIFEM, (2000), *Progress of the World's Women 2000* Biennial Report, coordinated by Diane Elson, New York.
- UNITED NATIONS, (1995a), *Women: Looking Beyond 2000* New York.
- UNITED NATIONS, (1995b), *The Advancement of Women, 1945-1995*, Department of Public Information, New York.

- UNITED NATIONS, (2000a), *World's Women: Trends and Statistics*, Department of Economic and Social Affairs, New York.
- UNITED NATIONS, (2000b), *Women 2000*, United Nations General Assembly Special Session/ Women 2000: Gender Equality, Development and Peace for the Twenty-first Century, 5-9 June, 2000, New York.
- UNITED NATIONS, (2000c), *ECE Regional Preparatory Meeting on the 2000 Review of Implementation of the Beijing Platform for Action* E/ECE/RW.2/2000/7, 4 February 2000.
- Verloo, Mieke, (1999), *Gender Mainstreaming: Practice and Prospects*, Council of Europe, EG (99) 13, Strasbourg.
- World Bank, (1993), *Turkey: Women in Development* Washington.
- World Bank, (1995), *Towards Gender Equality: The Role of Public Policy, An Overview* Washington DC.
- Yalçın-Heckmann, L. ve P. van Gelder (2000), "90'larda Türkiye'de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınların İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler", içinde *Vatan, Millet, Kadınlar*, (der.) A. G. Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.1308-38.
- Yaraman, A., (1998), "Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili ve Basın Gündemi", *20. Yüzyılım Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, (der.) O. Çitci, TODAİE Yayını, Ankara.

SİYASAL PARTİLERLE İLGİLİ BELGELER

- ANAP, **Anavatan Partisi Programı** .
- ANAP, **Kadın ve Gençlik Kolları Yönetmeliği** , Temmuz 2000.
- CHP, **Kadın Kurulları (Kadın Kolları) Yönetmeliği** .
- CHP, **Tüzük**, 9-10 Eylül 1995.
- CHP, **Program: Yeni Hedefler, Yeni Türkiye.**
- CHP, **Yönetmelikler** .
- CHP, **Çözüm 2000** , Seçim Bildirgesi.
- DSP, **Program.**
- DSP, **Tüzük.**
- DSP, **Gençlik Kurultayı** , DSP İstanbul İl Örgütü, 2 Eylül 1995, İstanbul.
- DYP, **Tüzük ve Program** , (14 Mayıs 1985 tarihli I. Büyük Kongre'de kabul edilmiştir.)
- DYP, **Doğru Yol Partisi Tüzüğü** , 21 Temmuz 1996.
- DYP, **Kadın Kolları Yönetmeliği** , 14 Nisan 2000.
- DYP, **Yeter! Hak Milletin Olacak, 1946'dan 21. Yüzyıla II. Demokrasi Programı**
- RP, **Tüzük**, Ekim 1996.
- RP, **Program.**
- FP, **Tüzük**, Ankara, 2000.
- FP, **Gün Işığında Türkiye** , Seçim Beyannamesi.
- MHP, **Tüzük**, Ankara, 1994.